

**Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru: İdeoloji, Eylem
ve Güvenlik 1876-1960**

Seda Kantar

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Resul BABAOĞLU

2020

Her Hakkı Saklıdır

Siirt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Seda KANTAR

Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru: İdeoloji, Eylem ve Güvenlik
1876-1960

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Resul BABAOĞLU

Siirt-2020

T.C
SIIRT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Siirt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru: İdeoloji, Eylem ve Güvenlik 1876-1960" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Seda KANTAR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
GİRİŞ.....	1
I. DİPLOMASİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER KAVRAMLARI.....	1
II. DİPLOMASİNİN TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE GELİŞİMİ.....	4
A. Diplomasinin Ortaya Çıkışı ve İlk Diploması Yöntemi: Ad Hoc Diploması.....	4
B. Sürekli Diploması.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE HARİCİYE TEŞKİLATI VE DİPLOMASİ.....	6
1.1. HARİCİYE TEŞKİLATININ OLUŞUMU VE İŞLEYİŞİ.....	6
1.2. OSMANLI HARİCİYE TEŞKİLATININ TÜRKİYE'YE DEVREDİLMESİ.....	8
1.3. DIŞ POLİTİKAYI BELİRLEYEN UNSURLAR.....	11
İKİNCİ BÖLÜM	
İDEOLOJİ.....	14
2.1. LİDERLERİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ.....	14
2.1.1. II. Abdülhamid.....	14
2.1.2. İttihat ve Terakki Dönemi Yöneticileri.....	17
2.1.3. Mustafa Kemal Atatürk.....	21
2.1.4. İsmet İnönü.....	23
2.1.5. Adnan Menderes.....	25
2.2. DIŞ POLİTİKADA LİDERLERİN TAKİP ETTİKLERİ İDEOLOJİK TERCİHLER.....	26
2.2.1. Batıcılık.....	27
2.2.2. Dünya Barışına Katkı.....	37
2.2.3. Statükoculuk ve Misakı Milli Hassasiyeti.....	47
2.2.4. Bağımsızlık.....	57
2.2.5. Eşitlik.....	63
2.2.6. Denge Siyaseti.....	65
2.2.7. İslamcılık-Panislamizm.....	72

2.2.8. Gerçekçilik-Maceradan Uzak Olma.....	77
2.2.9. Antiemperyalizm.....	78
2.2.10. Milliyetçi İdeolojiler	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
DIŞ POLİTİKADA SÜREKLİLİĞİN GÖSTERGELERİ.....	85
3.1. LİDERLERİN DIŞ POLİTİKAYI AKTİF OLARAK YÖNETMESİ.....	85
3.2. ULUSLARARASI HUKUK KURALLARINA VE PROTOKOLLERE UYUM HASSASİYETİ.....	88
3.2.1. Uluslararası Hukuk Kurallarına Bağlılık	88
3.2.2. Protokollere Uyum Hassasiyeti.....	90
3.3. BASININ DIŞ POLİTİKALARI BELİRLEMEDE ETKİSİ.....	92
3.4. DEVLETLERİN DESTEĞİNİ ALMAK İÇİN YAPILAN UYGULAMALAR.....	97
3.5. BÜYÜK GÜÇLERİN ASKERİ VE TEKNİK YARDIMLARI.....	100
3.6. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA KARŞI UYGULANAN POLİTİKA	107
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
GÜVENLİK.....	116
4.1. BÖLGESEL İTTİFAKLAR VE ULUSLARARASI KURULUŞLARA ÜYELİK KONUSUNDAKİ İSTEKLİLİK	119
4.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DEVLETLERİN ETKİSİ VE YERİ	127
4.2.1. Batılı Devletler İlişkiler.....	127
4.2.2. İngiltere İle İlişkiler ve İngiltere'ye Karşı Duyulan Yoğun Şüphencilik.....	133
4.2.3. Rusya Faktörü ve Geleneksel Rusya Fobisi.....	137
4.2.4. Orta Doğu.....	147
4.3. AZINLIK SORUNLARI.....	153
SONUÇ.....	164
KAYNAKLAR	167

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA SÜREKLİLİK UNSURU: İDEOLOJİ, EYLEM
VE GÜVENLİK 1876-1960

Seda KANTAR

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Resul BABAOĞLU

2020, 197 sayfa

Osmanlı Devleti gücünün azalmasıyla birlikte devletler karşısında üstün konumunu da kaybetmiştir. Savaşlarda eski başarısının sağlanamaması, başarılı olunan durumlarda da devletlerin uyguladıkları politikalar istenen sonuçların alınmasını engellemiştir. Osmanlı Devleti zamanla diplomasinin önemini daha iyi kavramış ve bu alana gerekli ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Hariciye alanında yapılan reform çalışmaları diplomasinin ve diplomatik personelin yetişmesi açısından faydalı olmuştur. Devletin yıkılış döneminde diplomasiye önem verilmişse de çöküş engellenememiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti pek çok konuda ve özellikle diplomasi alanında Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olmuştur.

Bu çalışmada ki amaç Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren uygulanan dış politika ile Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan dış politika arasındaki sürekliliğin incelenmesidir. Dış politikadaki süreklilik özellikle ideoloji, eylem ve güvenlik açısından ele alınarak daha detaylı ve sistematik bir çalışma olmasına özen gösterilmiştir. Çalışmada öncelikle arşiv, meclis tutanakları olmak üzere kitap ve makalelerden yararlanılarak sürekliliğin varlığı ve ne derecede olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu detaylı çalışmanın sonucunda Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren uygulanan dış politika ile Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan politikalar arasında bazı istisnai durumlar olsa da çoğu uygulamada süreklilik olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Dış Politika, Osmanlı Hariciyesi, Türk Dış Politikası, Dış Politikada Süreklilik

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
CONTINUITY FACTOR IN TURKISH FOREIGN POLICY: IDEOLOGY,
ACTION AND SECURITY 1876-1960

Seda KANTAR

Thesis Advisor: Faculty Member Dr. Resul BABA OGLU

2020, 197 pages

While Ottoman Empire was losing its power, it also lost its superiority against the states. The fact that it could not be successful in wars and the policies implemented by the states in successful situations, prevented the expected results be obtained. The Ottoman Empire understood more about the importance of the diplomacy over time and started to pay more attention to this issue. The reforms in the field of Foreign Affairs were helpful in terms of diplomacy and raising diplomatic staff. Even though the diplomacy was paid attention during the collapse of the state, its collapse could not be prevented. The Republic of Turkey founded after the Ottoman Empire at the end of the World War I, became an heir of the Ottoman Empire in terms of various fields, especially in diplomacy.

The aim of the study was to examine the continuity between the foreign policy implemented from the last period of Ottoman Empire and the foreign policy implemented in Republic of Turkey. While the continuity in foreign policy was addressed, great care has been taken to conduct a more detailed and systematic study especially in terms of ideology, action and security. In the study, firstly, the existence and the degree of continuity were examined by taking advantage of archive, parliamentary minutes, books, and articles.

As a result of the detailed and long-term study, it has been found that there is continuity in many fields between the foreign policy implemented from the last period of Ottoman Empire and the foreign policy implemented in Republic of Turkey with some exceptions.

Keyword: Diplomacy, Foreign Policy, Ottoman Foreign Affairs, Turkish Foreign Policy, The Continuity in Foreign Policy

ÖNSÖZ

Devletlerin dış politikasında önemli bir yere sahip olan diplomasi birçok bilim dalı tarafından incelenmektedir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren Türk dış politikasında süreklilik unsuru üzerinde çalışılmıştır. Çalışma ideoloji, eylem ve güvenlik olmak üzere üç başlık üzerinden ilerlemektedir. Türk dış politikasında süreklilik ile ilgili genel ve sadece bir konu üzerinden yapılan makale çalışmaları bulunsa da bütüncül ve kapsamlı bir çalışma olmaması, tez konusunu seçmemize sebep olmuştur.

Tezin hazırlanma aşamasında öncelikle Başbakanlık Arşivleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca Resmi Gazete, süreli yayınlar ve konuyla ilgili makale ve kitap çalışmalarından da yardım alınmıştır.

Tez hazırlık sürecinde yönlendirici ve eğitici pek çok destek aldığımı belirtmek isterim. Yüksek Lisans eğitim sürecinde bana destek olan, yol gösteren bütün hocalarıma ve değerli fikirleriyle bana destek olan, sabrını ve ilgisini esirgemeyen, her daim güvenen kıymetli danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Resul BABAOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Bu uzun süreçte bana güç veren, bugünlere gelmem için büyük emek veren anneme, sevgisi ve desteğiyle yanımda olan eşim ve çocuklarıma da teşekkür ederim.

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: European Economic Community (Avrupa Ekonomik Topluluğu)

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

CENTO: Central Treaty Organisation (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OECD: Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMM GCZ: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

TBMM TD: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.m.: Adı geçen makale

E.t.: Erişim tarihi

Çev.: Çeviren

Haz.: Hazırlayan

GİRİŞ

I. DİPLOMASİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER KAVRAMLARI

Uluslararası ilişkiler; devletlerin birbirleriyle siyasi, iktisadi, askeri ve sosyokültürel ilişkilerinde etkileşim sağlamasını öngörmektedir. Uluslararası ilişkiler, birçok alanda etkisi olan bir disiplindir. Siyaset bilimi başta olmak üzere, siyaset felsefesi, uluslararası hukuk, uluslararası politika, antropoloji, sosyoloji, siyasi tarih ve kültürel çalışmalar gibi birçok alanı kapsamaktadır. Ancak dış politika ile daha yakın bir bağa sahiptir. Dış politika, uluslararası ilişkilerin alt dallarından biri olarak kabul edilmiş ve zaman içerisinde bir siyaset biçimi olarak şekillenmiştir¹. Devletler çeşitli sebeplerden dolayı ve yaşanan dünyanın bir gereği olarak diplomasiye ihtiyaç duymaktadırlar. Kendi aralarında iletişim halinde olan devletlerin bu iletişimlerini sözleşmeler ve kurumlar aracılığıyla sürdürmesi diplomasinin özünü oluşturmaktadır².

Diplomasi kelimesinin kökenine bakıldığında, Eski Yunanca “Diploos” (çift) sözcüğünden türetilmiştir ve katlanmış, dürülmüş kâğıt anlamlarını taşımaktadır. Bu anlamları barındırmasının nedeni, eski dönemlerde elçilerin, yabancı devlet yöneticilerine sundukları ve ziyaretlerinin nedenini açıklayan belgenin iki adet yazılmasından kaynaklanmaktadır³. Ayrıca kelime kökünde ki “Diplomatika” vesika ilmi anlamına da gelmektedir⁴.

Zaman içerisinde farklı yazarlar ve kaynaklar diplomasi terimi konusunda çeşitli tanımlar yapmışlardır. Diplomasi sözcüğü ilk kez uluslararası ilişkileri yürütme anlamında Edward Burke tarafından 1746 yılında kullanılmıştır⁵. Burke, diplomasiyi tarif ederken uluslararası ilişkilerin yönetimi ifadelerini kullanmıştır⁶. Martin Wight’a göre diplomasi “Savaş ihtimallerinin ortadan kaldırılması” faaliyetidir⁷. Harold Nicolson ise diplomasiyi “Bağımsız devletler arasındaki ilişkilerin müzakereler yoluyla yönetilmesidir” şeklinde tanımlamaktadır. Nicolson, diplomasiyi genel ve detaylı olarak iki şekilde değerlendirmektedir. Genel olarak; devletlerin resmi temsilciler aracılığıyla gerçekleştirdiği iletişim ve görüşme süreci, detaylı olarak ise devletlerin dış politikada kullandıkları belirli siyasal etkileme araçları şeklinde tanımlamaktadır⁸.

¹ Cihan Daban, “Uluslararası İlişkilerde Siyasal Aktörler, Bürokrasi ve Jeopolitik Bağlamında Diplomasi: Türkiye Cumhuriyeti Örneği”, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşümü Dergisi*, C. 2, S. 2, (2017), s. 23.

² Adam Watson, *Diplomacy*, Routledge Publisher, England 1982, s. 1.

³ Didzis Klavins, “Understanding the Essence of Modern Diplomacy”, *The ICD Annual Academic Conference on Cultural Diplomacy*, (2011), s. 2.

⁴ Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 11.

⁵ Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara 2005, s. 13.

⁶ Klavins, a.g.e., s. 2.

⁷ Hüseyin Sert, “Diplomasi Cephesinin Neferleri”: TBMM Hükümetleri Döneminde Hariciye Vekâleti”, *100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu*, 2019, s. 2.

⁸ Derek Drinkwater, *Sir Harold Nicolson and International Relations*, Oxford University Press, New York 2005, s. 9.

Tayyar Arı'nın diplomasi konusundaki görüşleri, dış politika ve uluslararası politikadan farklı olarak, bunların içeriğinden ziyade yürütülme biçimine odaklanmaktadır. Diplomasi kavramı tanımlanırken daha da sınırlandırılarak dışişleri bakanlıkları ve bu kuruma bağlı diplomatların yürüttükleri uygulamalar şeklinde de ifade edilebilmektedir⁹. Berridge ve Alan tarafından yazılan diplomasi adlı kitapta diplomasi; devlet ilişkilerinin devlet yöneticileri veya yetkililer tarafından yürütülmesi olarak tanımlanmıştır. Bu tanım ilişkilerin yürütülmesinde resmi yetkilileri yani diplomatları ana unsur olarak kabul etmektedir¹⁰.

Henry Kissinger'ın diplomasi konusunda birçok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlar içerisinde en kapsamlısını, "Diplomasi, devletlerin birbirleriyle güç kullanmak yerine anlaşma yoluyla ilişkilerde bulunma sanatıdır. Bu sebeple de uluslararası ilişkilerin savaş dışı yönetimidir. Devletlerin kendi kendilerini kısıtlamalarının sınırlarını belirler" diyerek yapmıştır¹¹.

Yazarların tanımlarının yanı sıra ansiklopedi ve sözlükler incelendiğinde diplomasi konusunda birçok tanıma rastlanmaktadır. Bunlara örnek olarak: Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde diplomasi: "1. Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü. 2. Yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı. 3. Bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği. 4. Bu görevlilerin oluşturduğu topluluk. 5. Güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceriklilik" olarak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır¹². Oxford İngilizce Sözlüğünde, "Genellikle bir ülkenin yurtdışı temsilcileri tarafından uluslararası ilişkilerin müzakerelerle yürütülmesi becerisi, sanatı" olarak ifade edilmektedir¹³. Temel Britannica'nın tanımı ise: "Diplomasi bir ülkenin başka ülkelerle ilişkilerinde kendi konumunu korumaya ve iyileştirmeye çalışırken, öbür ülkelerle ilişkilerini yürütebilme uğraşı ve sanatıdır" şeklindedir¹⁴.

Diplomasi kavramı içerik açısından incelenecek olursa ana prensibinin milli menfaatler olduğu görülmektedir. Diplomaside temel amaç barışın korunması, yabancı devletlerle iyi ilişkiler ve işbirliğidir¹⁵. Diplomasi iki taraflı ve çok taraflı şekillerde yürütülebilir. Günümüzde iki taraflı diplomasi çok sık görülmektedir. İki taraflı diplomasiyi uygulayan devletleri etkileyen ilişkiler diğer devletlere de yansımakta ve diplomasi çok taraflıya dönüşmektedir. Çok taraflı diplomasi alanları ise genellikle kongreler ve konferanslardır. Buna verilecek en güzel örnek Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın genel kuruludur. Geçmişte devletler çok taraflı diplomasiyi genellikle

⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 297.

¹⁰ Geoff R. Berridge and Alan James, *A Dictionary of Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York 2003, s. 70.

¹¹ Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon & Schuster Rockefeller Center, New York 1994, s. 17.

¹² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5866006de93e01.70114574 (10.12.2019).

¹³ <https://www.oxforddictionaries.com/definition/diplomacy> (10.11.2019).

¹⁴ <https://www.britannica.com/search?query=diplomacy> (10.11.2019).

¹⁵ Mustafa Yılmaz, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1044.

savaşlardan sonra tercih etmektedirler. Çok taraflı diplomasi, zamanla siyasi nitelikle kalmayıp teknik ve bilimsel alanlarda da kullanılmıştır¹⁶.

Günümüzde diplomasi klasik diplomasiden farklı gözüktüğü de hedefi aynıdır: Milli menfaatler esas olmakla birlikte devletler arası ilişkileri, barış içinde korumak ve geliştirmektir¹⁷. Benzer şekilde barış ön planda tutulmakla birlikte savaş için yapılan müzakereler de diplomasi sınırları dâhilindedir¹⁸.

Diplomasi sadece günlük sorunlar üzerinde çalışmamaktadır. Geleceğe yönelik oluşabilecek sorunları da değerlendirmektedir. İzlenilen politikanın ya da kararın, sonraki zamanlarda farklı sonuçları olabilir. Fransızların da dediği gibi, “Hükümet etmek geleceği görebilmektir.” İleride neler olabileceğini tahmin edebilmek için geçmişin değerlendirilmesini iyi yapabilmek, uluslararası ilişkileri hangi görüşlerin, yaklaşımların etkilediğini, devletler arasındaki ilişkilerin veya çatışmaların dünyaya nasıl yansıdığını bilmek önemlidir¹⁹. Diplomasi birçok farklı şekli vardır. Bunlara örnek olarak: İkili diplomasi, çoklu diplomasi, açık diplomasi, gizli diplomasi, parlamenter diplomasi, zorlayıcı diplomasi, kamu diplomasi ve zirve diplomasi söylenebilir. Diplomasiyi gerçekleştiren kişilere ise diplomat denilmektedir. Diplomatlar, kendi ülkelerini başka bir ülkede askeri, iktisadi, siyasi ve ticari alanlar başta olmak üzere birçok farklı alanda temsil ederler²⁰.

Diplomasi, uluslararası ilişkiler ve dış politika kavramları anlam ve kapsam bakımından aralarında farklar olmasına rağmen karıştırılabilmektedir. Bazen bu kavramlar birbirlerinin yerine de kullanılmaktadır. Dış politika ve diplomasi kavramları birbirlerini tamamlayan, ayrılmaz öğelerdir. Anlam bakımından dış politika, uluslararası ilişkilerde devletlerin uygulamak istedikleri temel amaçları, yöntemleri ve hedefleri kapsamaktadır. Diplomasi ise, belirlenen bu olguların uygulamaya konulması olarak belirtilmiştir. Birçok açıdan dış politika ve diplomasi kavramları arasında bağımlılıklardan söz edilebilir. Bu bağımlılıkların yanı sıra diplomasi ve dış politikanın hedeflere ulaşma açısından yöntem farklılıkları da mevcuttur. İki kavram arasındaki farkı İngiliz diplomatı Sir Victor Wellesley şu şekilde özetlemiştir: “*Diplomasi politika değil politikayı uygulayan vasıta. Bu iki unsur birbirini tamamlar zira biri diğerinin işbirliği olmadan harekete geçemez. Diplomasi dış politikadan bağımsız bir mevcudiyete sahip değildir, fakat her ikisi birlikte tek bir icra politikası oluşturur; politika stratejiyi saptar, diplomasi ise taktikleri*”²¹.

¹⁶ Rauf Versan, “Tarih Boyunca ve Günümüzde Diplomasi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 10, (1995), s. 90-91.

¹⁷ A.g.m., s. 90.

¹⁸ Kemal Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975, s. 134.

¹⁹ Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, 4. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003, s. 19.

²⁰ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika’ Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 01, (1980), s. 311-312.

²¹ Temel İskit, *Diplomasi Tarihi Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 2.

Berridge ve Alan tarafından da dış politika ile diplomasi arasındaki ilişkiler incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Dış politikayı tanımlarken siyasi, güvenlik ve ekonomik olmak üzere çeşitli araçlarının olduğu ve diplomasinin bu araçlar arasında siyasal kısımda yer alarak, devletler arasındaki ilişkiyi yürüttüğünü belirtmektedirler²².

Diplomasi alanında çalışmalar yapan bir diğer yazar Nicolson ise, dış politika ve diplomasi kavramlarının anlam ve kapsam bakımından yakınlığından bahsederken arasındaki farkları da göz ardı etmemiştir. Dış politikanın belirli amaçları ve karar almada birçok etki mekanizması olduğundan, diplomasinin ise belirli bir amaç değil yöntem olduğundan bahsetmiştir. Diplomasi, dış politikada istenilen amaçlar gerçekleştirilirken savaş yerine barışçıl yollar tercih edilmesi durumudur. Diplomasiyi belirli bir taktik, yani dış politikada uygulanması gereken araç olarak kabul etmiştir. Devletler dış politikada belirledikleri hedefleri barışçıl yollarla gerçekleştirmek için diplomasiyi kullanmaktadırlar²³.

Diplomasi ve dış politikada olduğu gibi uluslararası ilişkiler ve dış politika arasında da bir yakınlık olduğu görülmektedir. Bu kavramlar bazı durumlarda özdeş şekilde de kullanılmıştır²⁴. İki kavram arasında ayırım yapılırken dış politikanın, uluslararası platformlarda ülkelerin politikalarını yansıttığı, uluslararası ilişkilerin ise devletlerin veya uluslararası kuruluşların birbirleriyle ilişkilerini, karşılıklı temaslarını tanımladığı söylenebilir²⁵. Ayrıca dış politika ile uluslararası ilişkiler arasındaki ayrılık şu şekilde de ifade edilebilir; bir ülkenin, dışarıya karşı izlediği politika, o ülkenin “dış politika”sıdır, daha kapsamlı bir açıdan bakıldığında ise “uluslararası ilişki” sidir²⁶.

II. DİPLOMASİNİN TARİHİ SÜRECİ İÇERİSİNDE GELİŞİMİ

A. Diplomasinin Ortaya Çıkışı ve İlk Diplomasi Yöntemi: Ad Hoc Diplomasi

Tarih öncesi dönemden başlayarak insanlar arasında etkileşimlerin olduğu ve artarak devam ettiği bilinmektedir. Diplomasinin ilk kaynaklarının insanların avlanma alanlarını belirlemek için yapılan anlaşmalar olduğu ve bu dönemden başladığı varsayılmaktadır²⁷. Diplomasinin günümüzdekine yakın şekilde uygulanması yerleşik hayatın oluşmasıyla gerçekleşmiştir. İlk uygulanan bu diplomasi şekline “Ad hoc” adı verilmektedir. Ad hoc diplomasisi tek taraflı olarak gerçekleştirilen ve devamlılık göstermeyen bir diplomasiyi ifade eder. Bir elçi vasıtasıyla gerçekleştirilen ad hoc diplomasisi belirli konuları kapsamaktadır ve elçinin görevi bittikten sonra ülkesine dönmesiyle sonlanmaktadır²⁸. Bu diplomatik ilişkilerin neolitik çağda bir köy toplumunda oluştuğu,

²² Berridge & Alan, s. 107.

²³ Harold Nicolson, *Diplomacy*, Printed in Great Britain, 1988, s. 12-13.

²⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 6. Baskı, Der Kitapevi, İstanbul 2015, s. 3.

²⁵ Haydar Çakmak, *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2013, s. 9.

²⁶ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 312.

²⁷ Nicolson, a.g.e., s. 21.

²⁸ Tuncer, a.g.e., s. 14.

ilk çağda şehir devletlerinin ortaya çıkmasıyla biraz daha geliştiği, orta çağda merkezi krallıklar sonucunda arttığı ve günümüze kadar gelişerek geldiği görülmektedir²⁹.

Diplomasi tarihine bakıldığında ilk yazılı diplomasi belgesi Hititlilerin Kadeş Anlaşması'dır. Yunan, Bizans, Roma ve birçok uygarlık ad hoc diplomasisini çeşitli şekillerde kullanmıştır³⁰. Osmanlı Devleti'nde diplomasiye bakıldığında Kuruluş Dönemi ve Yükseliş Dönemi'nde modern anlamda olmasa da özellikle Bizans'la çeşitli konularda diplomatik ilişkiler gerçekleştirilmiştir. Yükseliş Dönemi'nde devletin gücüyle orantılı olarak diplomaside de güçlü taraf olunmuştur³¹. Osmanlı Devleti dünya siyasetinde etkin ve güçlü bir devlet olarak kendine özgü kurallarıyla ad hoc diplomasisini uygulamıştır. Hatta Osmanlı Devleti bu diplomasiyi en geç bırakan devletlerdendir³².

B. Sürekli Diplomasi

Ad hoc diplomasi uygulamaları XV. yüzyıldan sonra azalmaya başlamış ve yerini sona ermeyen, sürekli diplomasiye bırakmıştır³³. Sürekli diplomaside ilişkiler belirli zamanlarda değil, devam eden, kesilmeyen bir süreç şeklindedir. Ad hoc diplomasisi, devletlerin varlıklarının devam ettiği süreç içerisinde iletişimde olmaları bakımında süreklilik gösterir. Fakat sürekli diplomaside devamlılık, kurumlar aracılığıyla ilerlemekte ve bireyden yani elçilerden çok elçilik kurumu, diplomatik temsilcilikler öne çıkmaktadır³⁴.

Sürekli diplomasi XV. yüzyıldan itibaren İtalyan şehir devletleri arasında uygulanmaya başlamıştır. Zaman içerisinde devletlerin etkileşimiyle sürekli diplomasi, Avrupa kıtasına ve dünyaya yayılmıştır³⁵. Diplomasinin günümüzdeki modern anlamına kavuşması ise XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gerçekleşmeye başlamıştır³⁶. Modern devletler arasındaki ilişkiler daha çok XVII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. 1618 yılında savaşıma başlayan Avrupa devletlerinin 1648'e kadar otuz yıl devam eden çatışmaları Westphalia (Vestfalya) Antlaşması ile son bulmuştur. Bu antlaşma uluslararası ilişkiler tarihinin bir başlangıcı olarak kabul görmekte ve aynı zamanda ulus-devlet kavramlarının da ortaya çıkmasında büyük öneme sahiptir. Çünkü bu antlaşma sonrasında Avrupa, orta çağdan modern döneme geçiş yapmıştır. Egemenlik, hudutlar, başka devletlerin bağımsızlıklarına saygı gösterme, içişlerine karışmama, elçilik ve diplomasi gibi kavramlar Vestfalya Antlaşması'nın birer sonucu olarak görülmektedir³⁷.

²⁹ Daban, a.g.m., s. 25.

³⁰ Timuçin Kodaman-Ekrem Yaşar Akçay, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, (Aralık 2010), s.75-92.

³¹ Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional*, (Edt. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004, s. 37.

³² Tuncer, a.g.e., s. 44.

³³ Daban, a.g.m., s. 33.

³⁴ Watson, a.g.e., s. 100-101.

³⁵ Tuncer, a.g.e., s. 24.

³⁶ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 5.

³⁷ Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Verso Books, London 2003, s. 3-5.

Bu antlaşma sonucu uluslararası hukuk alanında birçok konuda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir³⁸.

Zaman içerisinde gelişen diplomasi kavramı Osmanlı Devleti'ni de etkilemeye başlamıştır. Avrupalı devletlerle olan ilişkilerin artmasıyla diplomasi kavramı hakkında az da olsa bilgi sahibi olunmuş ve devlet adamları diplomasiye önem verilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir³⁹. Duraklama dönemiyle güç kayıpları, Avrupa tehditleri sonucu diplomasi'nin önemi ve diplomasi konusundaki merak artmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasında eşitlik sağlanmaya başlamış, eskiden diğer devletlerin sultanları Osmanlı sadrazamına denk iken, 1606 Zıttorok Antlaşması'yla sultana denk kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde diplomasi'nin öneminin artması, savaşa karşı tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. İlerleyen süreçte önemi zamanla artmaya devam etmiştir⁴⁰. Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletlere göre sürekli diplomasiye geçmesi zaman almıştır. Diplomasi'nin Avrupa'da gelişim kaydettiği dönemlerde Osmanlı Devleti anlaşmalar imzalayarak taraf olsa dahi sürekli diplomatik kurumlara geçmemiş ve tek taraflı diplomasisini devam ettirmiştir⁴¹. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin diğer devletler karşısında birçok yönden üstünlüğünün azalması sonucu devletin durumunu düzeltmek amacıyla reform planları hazırlanarak, uygulanmak istenmiştir. III. Selim döneminde birçok alanda olduğu gibi diplomasi alanında da gelişmeler olmuş ve ilk daimi elçilikler açılarak sürekli diplomasiye geçilmiştir⁴².

Diplomasi anlayışı zaman içerisinde gelişme göstererek süreklilik kazanmıştır⁴³. Bu gelişmeler sonucunda devletler askeri, güvenlik, bürokratik ve diplomatik kurumlara önem vermiş, uluslararası ilişkiler ve devletlerin etkileşim olanakları artırılmıştır. Diplomasi'nin önemi ve gelişimi 1945 yılından sonra hızlanarak devam etmiştir⁴⁴.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE HARİCİYE TEŞKİLATI VE DİPLOMASİ

1.1. HARİCİYE TEŞKİLATININ OLUŞUMU VE İŞLEYİŞİ

Osmanlı Devleti'nin, kurulduğu ilk zamanlarda hatta daha uç beyliği olduğu dönemde, dış politika anlayışı geliştirdiği, diplomatik tavır ve ilkelere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceye sebep olan Bizans tekfurları ve Türk beylikleri ile

³⁸ Tuncer, a.g.e., s. 32.

³⁹ Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasisi Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 205.

⁴⁰ Kodaman-Akçay, a.g.m., s. 77.

⁴¹ A. Nuri Yurdusev, *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional*, Palgrave Macmillan, London 2003, s. 4.

⁴² İskit, a.g.e., s. 156-157.

⁴³ Watson, a.g.e., s. 100.

⁴⁴ Daban, a.g.m., s. 27-28.

kurduğu ilişkilerdir⁴⁵. Osmanlı Devleti, Avrupalı güçlere karşı güçlü ve etkili olduğu dönemde diplomasisini üstün bir pozisyonda yürütmüştür. Devletin büyümesi ve Balkanlara fetihlerin gerçekleşmesiyle Avrupalı devletlerle daha çok etkileşim gerçekleştirmesine rağmen hiçbir devleti kendisiyle eşit statüde kabul etmemiştir⁴⁶. İtalya’da başlayan ikamet elçileri gönderme usulü Osmanlı padişahları tarafından benimsenmemiştir. Bu durum, kendilerini diğer devletlerden üstün görmek, yabancı topraklarını dar-ül cihat olarak kabul etmek gibi birçok sebeple açıklanabilir⁴⁷.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra devletin gücünün azaldığı, ayakta kalabilmesi için diplomasiye ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır⁴⁸. Dinleri uğruna savaşıyan devlet için artık barış, savaş kadar önemli bir dini mesele olmuştur. İlk amaçları ayakta kalmak ve eldekileri korumak haline gelmiştir. Bu durumun izleri III. Selim öncesinden başlamıştır⁴⁹. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti devletler arası adetlere, antlaşmalara ve diplomasi kurallarına uymak zorunda kalmıştır⁵⁰. Yüzyılın son çeyreğinde ise artık Avrupa devletlerinin gerisinde kalmıştır ve geleceği hakkındaki belirsizlik yöneticileri düşündürmektedir⁵¹.

Modern Osmanlı diplomasisinin başlaması, Osmanlı modernleşmesiyle aynı zamana denk gelir. III. Selim modern diplomasideki ilk önemli aktördür⁵². 1793’den itibaren üç yıl süre ile yabancı ülkelere daimi elçi gönderilmeye başlanmıştır. Ayrıca diplomatik esasların yeniden düzenlenme ihtiyacı hissedilmiş ve 1815 Viyana Kongresi’nde yapılan düzenlemeler Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanarak onaylanmıştır. Osmanlı Devleti, merkezîyetçi dış politika ve diplomasi anlayışını ilerleyen süreçte tamamen kaybetmiştir⁵³.

II. Mahmut döneminde devletin içinde bulunduğu durum düzeltilmek için bürokrasi ve devlet işleri ele alınmıştır⁵⁴. Merkezi idare teşkilatında eski makamların çoğu kaldırılmış, yerine yenileri getirilmiş, bir kısmının da isimi değiştirilmiştir. Bu düzenlemeler devletin merkezi idare teşkilatının organizasyonu anlamına gelmekte, klasik devlet ve idare düşüncesinden uzaklaşırken, Batı tarzı devlet ve idare anlayışına

⁴⁵ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 37.

⁴⁶ Savaş, a.g.e., s. 38.

⁴⁷ Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, s. 40-41.

⁴⁸ Carter V. Findley, “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 4, (October 1972), s. 396.

⁴⁹ Turan, a.g.e., s. 320.

⁵⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, 49. Baskı, İstanbul 2018, s. 93.

⁵¹ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 2.

⁵² Necmettin Alkan, *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, 2. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 205.

⁵³ Savaş, a.g.e., s. 40.

⁵⁴ Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, (Çev. Ahmet Fethi) Numune Matbaacılık, İstanbul 1999, s. 8.

yaklaşmayı teşkil etmektedir. II. Mahmut döneminde Tercüme Odası, Hariciye Nezareti, şehbenderlikler yoğun bir buhran ortamına rağmen hayata geçirilmiştir⁵⁵.

II. Mahmud, 1821’de Mora’daki isyanda genellikle Rum asıllı kişilerden seçilmiş Osmanlı elçilerinin yanlış haber gönderdikleri gerekçesiyle temsilcilerin faaliyetlerini tatil etmiştir. Bu alanda büyük eksiklikler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu eksiklikler; dış siyaset alanında tecrübeli olmamaları, Batı dili bilmeyen Rum kökenli tercümanlara başvurmaları ve bunların da kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleridir⁵⁶. Bu alanda görülen eksiklikler sonucu Tercüme Odası 1821 Yunan İsyanı sonrası kurulmuştur. Yabancı dil öğrenilmesi, dışişlerinde çalışacak kişilerin yetişmesi amacıyla kurulan Tercüme Odası’nın önemi 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması’yla artmış, personelinin kalitesi yükselmiştir. Hariciye nezareti ise Mısır krizinin olduğu zaman reisülküttaplığın yerine 1836’da kurulmuştur. 1834’ten sonra Mısır ve Yunan propagandasına karşı mücadele etmek ve Osmanlı davasını Avrupa nezdinde savunmak için daimi elçilikler ve şehbenderlik kurumları hayatiyet kazanmıştır. II. Mahmut döneminde, diplomasi alanındaki reformların yoğunluğu devleti kurtarabilecek tek koz olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır⁵⁷.

III. Selim zamanında açılmaya başlayan daimi elçilikler zamanla sayılarının artmasıyla sürekli diplomatik temsilciliklere dönüşmüştür. Osmanlı Devleti’nin sürekli diplomatik temsilcilikleri ilk olarak İngiltere, Almanya(Prusya), Avusturya, Fransa, İspanya, Rusya’da açılmıştır. Sonrasında Yunanistan, İtalya ve İran eklenmiştir. XX. Yüzyılın başlarında ABD(Amerika Birleşik Devletleri), Bulgaristan, Belçika, Danimarka, Hollanda, İsveç, İsviçre, Sırbistan ve Romanya ile birlikte 18 diplomatik temsilcilik bulunmaktadır⁵⁸. 1839-1922 yılları arası yurt dışında büyükelçi, elçi veya mukim maslahatgüzar sıfatıyla 133 diplomat bulunmaktadır. Bunlar arasında profesyonel diplomat, yani devletin başka bir hizmetinde bulunmamış olanların sayısı 42’dir. Asker kökenli olan sefirlerin sayısı ise 14’tür. 1839-1922 yılları arası hariciye nazırı 68 kere değiştirilirken bu mevki yerine getirilenlerin sayısı ise 34’tür⁵⁹.

1.2. OSMANLI HARİCİYE TEŞKİLATININ TÜRKİYE’YE DEVREDİLMESİ

Devletlerin dış politikaları incelendiğinde kendilerinden önceki dönemle olan süreklilik fark edilmektedir. Süreklilikten anlatılmak istenen dış politikada belirli esasların, farklılık göstermemesi ya da göstermemesi durumudur. Devletler izledikleri politikada değişime gitmek istemezler, bu durum birçok devlet için böyledir. Dış

⁵⁵ Fatma Acun, “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Değişme ve Süreklilik”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, (Mayıs 2007), s. 159.

⁵⁶ Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, a.g.e., s. 45.

⁵⁷ Selim Deringil, “II. Mahmut’un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi”, *Sultan II. Mahmut’un Reformları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 62.

⁵⁸ Bilal N. Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 305.

⁵⁹ Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 19-23.

politikada istikrar önceliklidir. Çünkü daha önce denenmiş politikalar, yeni politikaların sebep olacağı belirsizliklere karşı daha güvenlidir⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin 600 yıldan fazla varlığını koruması ve son dönemlerinde birçok savaş ile çatışmalara rağmen varlığını sürdürmesindeki temel etken güçlü bir diplomasi uygulamasıdır. Türkiye'nin uyguladığı diplomasi anlayışı Osmanlı diplomasi anlayışıyla benzerlik göstermektedir⁶¹. Dış politikada oluşan bu devamlılık üç nedene dayandırılmıştır. Bunlar dışişleri personelindeki devamlılık, uluslararası sistemdeki devamlılık ve tehdit kaynağı algısındaki devamlılıktır. Dışişleri bakanlığı eski bir bakanlık olmasına rağmen, kendini geliştirmesinden dolayı Türk siyasal hayatındaki hızlı değişimlerden en az etkilenen kurumdur⁶².

Milli Mücadele döneminde ülkede iki hariciye vekâleti mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki hariciye nezaretinin yanında Ankara'daki hariciye vekâleti 2 Mayıs 1920 tarihli kararname ile ilk TBMM Hükümeti tarafından kurulmuştur⁶³. Bu ikili durum uzun sürmemiş ve 1 Kasım 1922'de İstanbul'daki hariciye nezaretinin kapanmasıyla son bulmuştur⁶⁴.

Ankara Hükümeti'nin ilk Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), ilk kâtib-i umumisi ise Suat (Davaz) Bey'dir. Milli Mücadele boyunca hariciye vekâleti sayısal açıdan kısıtlı kadroyla faaliyet göstermiştir⁶⁵. Hariciye vekâleti, öğrenim durumları değerlendirilmeden yabancı dil bilen kişilerden oluşmaktadır. Yine de ihtiyaç karşılanamamıştır. Dış temsilciliklerin de kurulmasıyla ihtiyaç giderek artmaktadır. 1923 ile 1924 yılları itibariyle Cumhuriyetin ilk dış temsilciliklerinde artış görülmüştür. 12 ülkede büyükelçilik, elçilik ve maslahatgüzarlık ile 18 konsolosluk olmak üzere toplamda 30 sayısını bulmuştur. Bu sayı giderek artmış ve 1930 yılında diplomatik temsilciliklerin sayısı 27, Başkonsolosluk ve Konsolosluk sayıları 48'e yükselmiştir⁶⁶. Türkler, köklü geleneklere sahip uzun süre bir cihan devletini yönetmiş bir millettir. Yetişmiş çok sayıda kadrolar mevcuttur. İmparatorluk hariciyesinde görev almış başarılı kişilerle hariciye kadrosundaki eksiklik tamamlanmaya çalışılmıştır⁶⁷. Bu tarihten önce hariciye nezaretinin 184 memurunun 39'u Ankara'ya geçmiştir⁶⁸. Cumhuriyetin

⁶⁰ Oral Sander, "Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 3, (1982), s. 106-109.

⁶¹ Daban, a.g.m., s. 37.

⁶² Mehmet Gök, *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 53-54.

⁶³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD), C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 10, 03.05.1920, s. 197-198.

⁶⁴ Hüner Tuncer, *Atatürk'ün Dış Politikası*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, s. 178.

⁶⁵ Sinan Kunalp, *The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Times Books, London 1982, s. 497.

⁶⁶ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 30.01.20)

⁶⁷ Şimşir, a.g.e., s. XVII.

⁶⁸ Sert, a.g.e., s. 3.

kurulmasında bu kadroların tecrübeleri ve ideolojilerinden yararlanılmıştır⁶⁹. Ankara'daki hariciye vekâletinin ilk hukuk müşaviri olan Mehmet Münir (Erteğün) Bey, 1913'te Osmanlı Hariciyesi'nin de hukuk müşaviri olarak görev yapmaktadır. TBMM Hariciyesi'nin kurucularından Suat (Davaz) Bey, Osmanlı hariciyesinde iken "Ticaret müdürü" konumunda çalışmış bir diplomattır⁷⁰. Osmanlı hariciye kadrolarından yararlanılmasına rağmen TBMM Hükümeti'nin yeterli diplomatik kadrosu olmaması sebebiyle meslekten diplomat olanların dışında asker ve siyasetçiler de bu görevi üstlenmişlerdir. Meslekten diplomat olmayanların görevlendirilmesi, II. Abdülhamid döneminde yapılan bir uygulamadır⁷¹.

Hariciye kurumunda personelin yanı sıra dil konusunda da bir devamlılık vardır. Nota ve muhtıralarda Fransızca kullanılması Türk dış politikasında da bir süre devam etmiştir⁷². Osmanlı Devleti'nde sürekli diplomatik temsil geleneği başlamamışken dahi Osmanlı elçileri görevli oldukları ülkenin toplumsal düzeni, devlet yapısı ve dış ilişkileri konularında sefaretname olarak anılan eserler kaleme almışlardır. Türk diplomatlarının mesleki deneyim ve gözlemlerini kâğıda dökme becerisi de tarihten gelmektedir⁷³. Osmanlı'nın son dönemlerine bakıldığı zaman diplomatlar modernleşmenin öncüsü olmuştur. Bu durum Cumhuriyet hariciyesinde de devam etmiş, modernleşme ve Batılılaşmada öncü olmuşlardır⁷⁴. Hariciye personeline görülen devamlılık usul konusunda da kendini göstermektedir. Bazı usullerin Tanzimat geleneğiyle benzer olduğu görülmüştür. Örneğin, dışişlerinin, dış ticaret konularında asıl yetkili olması, genel sekreterin de başbakanın yakın yardımcılığını yapması gibi. Matbuat Kalem Müdürlüğü'nün yetkileri de aynı şekilde muhafaza edilmiştir⁷⁵. Usul konusunun yanında üslupta da benzerlikler fark edilmektedir. Üsluptan kasıt protokollere, yasal mevzuatlara aşırı bağlı olunmasıdır. Diplomaside görülen mağruriyet duygusu da üslup konusuna dâhil edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulan bir devlet olmasına rağmen kendisini küçük devletlerle değil, büyük ülkelerle denk görmüştür. Bu mağruriyetin temellerinin Osmanlı İmparatorluğu'na dayandığı düşünülmektedir⁷⁶. Türkiye Cumhuriyeti'nde hariciye kurumunun uyguladığı politikalar ve kurumun özerklik durumu da Osmanlı Devleti'yle aynı olan özelliklerindedir⁷⁷. Bütün bu durumlar değerlendirildiğinde Osmanlı devlet kurumları, siyasal kültürü ve

⁶⁹ Fatma Acun, "Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, (2007), s. 39-41.

⁷⁰ Sert, a.g.e., s. 3-4.

⁷¹ A.g.e., s. 5.

⁷² Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 22.

⁷³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 32.

⁷⁴ Ahmet Nuri Yurdusev, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, (Ed. Osman Bahadır Dinçer-Habibe Özdal-Hacali Necefoğlu), Uşak Yayınları, Ankara 2010, s. 50-51-52.

⁷⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 134.

⁷⁶ Yurdusev, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", s. 50-51-52.

⁷⁷ Sert, a.g.e., s. 5-6.

yönetim anlayışlarında değişiklikler yapılmış olsa da Cumhuriyet döneminde süreklilik göstermektedir⁷⁸.

1.3. DIŞ POLİTİKAYI BELİRLEYEN UNSURLAR

Uluslararası ilişkiler ve diplomasi alanlarına ilginin artmasıyla, onları etkileyen somut ve soyut kavramlar da önem arz etmektedir. Dış politikada sadece devletin değil devleti etkileyen iç ve dış unsurların incelenmesi gereklidir⁷⁹. Bu unsurların sayıca fazla olması ve devletlere özel çeşitliklerine rağmen birçok yazar sınıflandırmalar yapabilmektedir. Sınıflandırmalar değişik açılardan bakılarak farklı isimlendirilmiş olsalar da özünde aynı kavramlardır⁸⁰.

Bir ülkenin dış politikasının belirlenmesinde coğrafya önemli bir yere sahip olmuştur. Dış politikada planlamalar yapılırken coğrafyanın sebep olduğu avantaj ve dezavantajlar göz önünde bulundurulmalıdır. Jeopolitik determinizm ve dış politika arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalara bakıldığında aralarında doğrudan bir nedensellik ilişkisi mevcuttur⁸¹. Jeopolitik unsurlar ikiye ayrılmaktadır. Değişmeyen unsurlar; devlet veya bölgenin hudutları, coğrafya, ada, kıta, kenar ya da kıta içi devlet olma konumudur. Değişen unsurlara da askeri, siyasi, iktisadi, sosyokültürel, bilimsel ve teknolojik yapılar örnek verilebilir. Günümüzde değişen unsurların belirlenmesinde diplomatik ilişkiler öneme sahiptir⁸².

Türkiye'nin üzerinde bulunduğu Anadolu yarımadası Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının geçiş noktasındadır. Türkiye, Avrupa kıtasını Orta Doğu ve Afrika'ya bağlaması açısından da stratejik öneme sahiptir⁸³. Türkiye'nin jeopolitik konumu dünya siyasetinde potansiyelinden daha aktif rol oynamasını sağlamaktadır⁸⁴. Toprakları Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu'ya ulaşmakta ve Batı ile enerji kaynakları olan bölgeler arasında yer almaktadır. Bu kadar önemli bir bölgede yer alan Türkiye'nin dış politikasını belirlemede güvenlik faktörüne ayrı bir önem vermektedir⁸⁵.

Coğrafi unsurlar içerisinde bir ülkenin komşu olduğu ülke sayısı, sınır uzunluğu da önemlidir. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası sekiz, deniz üzerinden düşünüldüğünde ise 12 ülkeye komşudur. Ülkelerin nitelik açısından farklı ve çok olması dış politika planlaması yapılırken dikkat edilmesi gereken bir durumdur⁸⁶. Örneğin büyük ve güçlü

⁷⁸ Karpat, a.g.e., s. 32.

⁷⁹ Emrah Utku-Gökçe Ömer Çaha, "Politik Kimlik ve Dış Politika Kemalist ve Liberal-Muhafazakâr Kimliklerin Türk Dış Politikasındaki Öteki Algısı ve Uluslararası Yapıyla Uyumu", *İnsan & Toplum*, C. 9, S. 2, (Haziran 2019), s. 58.

⁸⁰ Bülent Şener, "Sevr Fobisi/Sendromu: Türkiye'nin Güvenlik Endişesini Anlamak Üzerine Düşünceler", *Electronic Turkish Studies*, C. 9, S. 5, (İlkbahar 2014), s. 1837.

⁸¹ Versan, a.g.m., s. 32.

⁸² Daban, a.g.m., s. 10.

⁸³ Şener, a.g.m., s. 1840.

⁸⁴ Mustafa Aydın, *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*, SAM Papers, Ankara 2004, s. 161-162.

⁸⁵ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 24.

⁸⁶ A.g.e., s. 25.

bir Rusya ile sınır komşuluğu dış politikayı yönetenlerin göz önünde bulundurması gereken bir unsurdur⁸⁷.

Türkiye'nin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına sahip olması önemini bölgesel boyuttan evrensel boyuta taşımaktadır. Boğazlar savunulması güç bir bölgedir. Hem hava hem de deniz saldırılarına açıktır⁸⁸. Türkiye bu zorluğun farkında olduğundan Lozan'da ve Montrö'de kendi güvenliği açısından en iyi düzenlemeyi sağlamak adına çaba sarf etmiştir⁸⁹.

Türkiye'nin güvenlik endişesinin birinci sebebi olan jeopolitik konum Türkiye'ye Osmanlı'dan miras kalmıştır⁹⁰. Baskın Oran, Türkiye'nin güvenlik sorununu, 5 farklı perspektiften bakarak incelemiştir. Bunlar Avrupa perspektifi, Balkan perspektifi, Akdeniz perspektifi, Orta Doğu perspektifi ve Kafkas perspektifidir. Türkiye'nin konumu ve komşuları incelendiğinde dış politikada yaşanan güvenlik sorununa her dönem çözüm aranmıştır⁹¹. Türkiye Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan bu yana bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak istemiş, dış politikasını da belirlerken güvenliğini hep ön planda tutmuştur⁹².

Türkiye'nin güvenlik endişesinin fazla olmasındaki sebeplere bakıldığında komşularının sahip olduğu rejimler, ideolojiler ve hedefler de etkilidir⁹³. Ayrıca Orta Doğu'da zaman zaman olan silahlı çatışmalar, tarihi düşmanı Rusya'nın uyguladığı politikalar güvenliğin önemini daha da artırmaktadır. Bütün bunlar incelendiğinde Türk dış politikasını belirleyen faktörlerden güvenliğin büyük bir öneme sahip olduğu, dış politikayı yönetenlerin karar alırken bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü sağlamak açısından güvenliği öncelikli tuttuğu görülmüştür⁹⁴.

Ülkelerin dış politikasının belirlenmesine ilişkin girişimler, stratejik ve jeopolitik önem odağında yoğunlaşmaktadır. İçsel unsurlar ise daha geri planda gözükse de zamanla dış politikayı belirlemede etkili olduğu görülmektedir. İç unsurlar içerisinde siyasi rejim ve siyasi rejim kaynaklı oluşan değişimler öncelik taşımaktadır. Her devletin dış politikası kendine özgü siyasal sisteminin bir parçasıdır ve siyasal sisteminin özel koşullarını da yansıtmaktadır. İncelenmek istenen devletin rejimini anlamak için ilk olarak anayasal metinlere bakılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasının ilk maddesi Türkiye'nin rejiminin "Cumhuriyet" olduğunu ifade eder. Cumhuriyetçi yönetimde devlet ve toplum birbirlerine bağlı ve dış politikada güvenlik önceliklidir. Güvenlik, cumhuriyetçi yönetsel karakterin özelliğiyle

⁸⁷ Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 3, (1968), s. 257.

⁸⁸ Aydın, a.g.e., s. 162.

⁸⁹ Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", s. 264.

⁹⁰ Şener, a.g.m., s. 1838.

⁹¹ Oran, a.g.e., s. 25-26.

⁹² Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", s. 244.

⁹³ Aydın, a.g.e., s. 163.

⁹⁴ Oran, a.g.e., s. 36.

açıklanabilmektedir⁹⁵. Günümüzde demokrasi ile yönetilen ülkeler için diplomatik müzakerelerdeki diplomasi büyük öneme sahiptir. İstisnai durumlar olsa da demokratik ülkeler arasında savaş olasılığı azalmaktadır⁹⁶.

İç unsurlar içerisindeki bir diğer etken siyasi aktörlerdir. Siyasi aktör olarak yöneticiler, partiler, seçmenler, bürokrasi, baskı grupları sayılabilir⁹⁷. Siyasi partiler ülkeyi yönetmede önemli bir faktördür. Partilerin benimsedikleri dış politika görüşleri mevcuttur. Seçimlerde seçmenlere karşı bu yönde propaganda yaparak başarılı olmak istemektedirler⁹⁸. Kendi içinde siyasi partiler, seçmenler, yönetim ve dış politika ideolojisi adeta domino taşı etkisi ile birbirini etkilemektedir.

Baskı grupları incelendiğinde ise temel bir ayırımın olduğu görülmüştür. Çeşitli mesleklerden kişiler, farklı ideolojilere sahip olan insanlar ya da belirli amaçları savunmak amacıyla çalışan dernekler gibi menfaat gruplarından bahsedilebilmektedir. Böylece bu menfaat grupları, iktidarın aldığı bir kararı engellemeye veya değiştirmeye çalışırlar. Alınan karar dış politikayla alakalı olduğunda dolaylı yoldan baskı grupları dış politikada etkili olabilmektedir⁹⁹.

Siyasal karar alma sürecinde etkili unsurlar arasında bürokrasi önemli bir faktördür. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bürokrasi kavramını Vincent de Gournay kullanmaya başlamıştır. Kavram ‘bureau’ ve ‘cratie’ kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Özündeki anlamında bürolarda çalışanların önemli yetkileri olduğu bir yönetim biçimini anlatmaktadır. İhtiyaçlarını karşılamak amacıyla modern devletlerde kurulan bürokrasi sistemi ve bürokrasi yoluyla bürokratlar, zaman içerisinde profesyonelleşerek çalışmışlardır¹⁰⁰. Çünkü yönetsel bir mekanizma olmakla birlikte, hiyerarşik emir komutada yer almaktadırlar. Bürokrasinin amacı resmi olarak idari görevler olsa da, uygulamada resmi olmayan yöntemlerle de işlev görebilmektedir¹⁰¹. Bütün ülkelerde dışişleri bakanlığında çalışanların dış politikanın yürütülmesinde ve belirlenmesinde etkinlikleri vardır¹⁰².

İç politikayı etkileyen kamuoyu aynı zamanda dış politikayı da etkilemektedir. Kamuoyunun bu etkinliğinin olumlu ve olumsuz sonuçları olabileceğini savunan düşünceler mevcuttur. Kamuoyunun dış politika yönetiminde dürtücü bir unsur olarak bazı grupların etkinliği belirtilmektedir. Türkiye örneğine bakılacak olursa yönetimde

⁹⁵ Cevat Okutan-Fulya Ereker, “Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde “Rejim” Unsuru”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 8, (Güz 2005), s. 194.

⁹⁶ Altan Öymen, *Öfkeli Yıllar*, 12. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s. 33.

⁹⁷ B. Guy Peters, “Politicians and Bureaucrats in the Politics of Policy Making”, (Ed. Jean Erik Lane), *Bureaucracy and Public Choice*, Sage Publication, London 1987, s. 258.

⁹⁸ Şerif Mardin, “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 207-210.

⁹⁹ Mustafa Sakal, “Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Roller”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1, (1998), s. 8-9.

¹⁰⁰ Cengiz Şavklı-Tülay Aydın, “Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIX, S. 87, (Kasım 2013), s. 69.

¹⁰¹ A.g.m., s. 70.

¹⁰² Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, a.g.m., s. 243.

öğretim görevlilerinin, avukatlık barolarının etkili olduğu görülmektedir. Bu unsurlar ülkelere göre farklılık gösterebilir¹⁰³.

Devletlerin davranışlarında ekonomik etkenler ve amaçlar evrensel bir unsurdur. İç ve dış politikada birçok sorun ekonomik kaynaklıdır. Bu yüzden devletler ekonomik ilişkilerini örgütlemek ve denetlemek isterler. Dış politikanın belirlenmesinde ekonomi göz önünde bulundurulması gereken bir öğedir. Örneğin Türkiye’de 1930’larda yaşanan ekonomik bunalım sonucu oluşan zorluklar, Batı’ya eğilimli bir dış politika uygulamasında etkili olmuştur¹⁰⁴. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Türkiye’deki dış politika stratejileri zamanla ulusal güvenlik çıkarlarından bile daha fazla ekonomik çıkarlar ekseninde değerlendirilmekte ve hiç olmadığı kadar öncelikli bir etken olmaktadır¹⁰⁵.

İKİNCİ BÖLÜM

İDEOLOJİ

2.1. LİDERLERİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

2.1.1. II. Abdülhamid

II. Abdülhamid 21 Eylül 1842’de dünyaya gelmiştir. Sultan Abdülmecid’in sekizinci çocuğu ve ikinci oğludur¹⁰⁶. 11 yaşında annesini, 19 yaşında babasını kaybetmiştir. Küçük yaşta anne ve babasız kalmasının şahsiyet oluşumunda etkisi olmuştur. Bu durum ona sakin, kendi kendine yeterli olma, hadiseleri sakin karşılama yeteneği kazandırmıştır¹⁰⁷.

II. Abdülhamid özel hocalarından, klasik sayılabilecek Arapça, Farsça ve Fransızca eğitim almıştır. Az Fransızca az da Arnavutçanın dışında yabancı dili yoktur. Osmanlı tarihi derslerini Lütfi Efendi’den almıştır. Sultanın tarih, coğrafya ve edebiyat alanlarındaki bilgileri sınırlı düzeyde, dini eğitiminde ise eksikler mevcuttur. Yine de aritmetikte büyük beceri sergilemektedir¹⁰⁸. Eğitim konusunda yetersiz olduğunu düşünmektedir ve bu eksiklerini diğer özellikleriyle telafi etmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid’in matematiğe, astronomiye, botaniğe, hayvanlara ve birçok alana olan ilgisi bilinmektedir¹⁰⁹.

¹⁰³ Mehmet Gönlübol, “Kamuoyu ve Dış Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 4, (1968), s. 88-89.

¹⁰⁴ Oral Sander, “Türkiye’nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 3, (1982), s. 119.

¹⁰⁵ Okutan-Ereker, a.g.m., s. 200-201.

¹⁰⁶ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş), Homer Kitapevi, İstanbul 2006, s. 26.

¹⁰⁷ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış politika*, 6. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 15-16.

¹⁰⁸ Georgeon, a.g.e., s. 30-31.

¹⁰⁹ Abdülhamit Kırmızı, “Sultan II. Abdülhamid’in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 17.

Sultan Abdülhamid tutumluluğuyla diğer şehzadelerden farklılaşmaktadır. Mülkleriyle meşgul olmuş, topraklarının işletilmesiyle ilgilenmiştir. İnek ve koyun yetiştirip, ürünlerinin de satışını yapmıştır. Yeraltından maden olarak kurşun karbonat çıkartmış ve Venedik'ten ithal edilenden daha ucuza piyasaya sürmüştür. II. Abdülhamid'in gerçekleştirdiği kendi ticari faaliyetleri sayesinde yıllık tahsisatının dışında bir serveti oluşmuştur¹¹⁰. Şehzadelik döneminde bazı Avrupalıları bizzat ağırlamıştır. Avrupalıların gerçekleştirdiği ziyaretlerde II. Abdülhamid'in akıllı ve nazik biri olmasının etkisi büyüktür¹¹¹. Yaptığı bazı eserleri Avrupa hükümdarlarına hediye etmiştir. Şehzadeligi döneminde spora ve yüzmeye de merakı olmasına rağmen saltanatı sırasında fırsat bulamamıştır¹¹².

II. Abdülhamid'in 33 yıl süren saltanatı Osmanlı tarihinin en olaylı dönemidir. Dört ay gibi kısa bir süre içinde Osmanlı tahtına sırasıyla Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid çıkmıştır¹¹³. Sultan II. Abdülhamid düzenli ve dakiktir¹¹⁴. İyi bir zekâya sahip olan Sultan, olayları iyi değerlendirme kabiliyetine de sahiptir. Konumuna ve vazifesine ehemmiyet göstermiş, çabuk galeyana gelmeyen ve çalışkan bir yapıya sahip olmuştur. En çok sevdiği şeyler Tiyatro, Avrupa musikisi, polisiye romanlar ve marangozluktur¹¹⁵. Marangozluğa ve çini sanatına fazla merakı olduğundan saray dâhilinde bir marangozhane bir de çini fabrikası kurmuştur¹¹⁶. En bariz zihinsel özellikleri arasında hafızasının güçlü olması etrafındakiler tarafından fark edilmektedir. Ahmet Reşit Bey padişahın eski bir iş hakkında yapılan muameleye ait kayıtları istediğinde ve süratli olunması lüzumlu olduğunda “Bu işin on sene evvel yaz aylarında yapılmış olduğunu” söylediğini bildirmiştir. Padişahın verdiği bilgiler doğrultusunda istediği kaydı, hemen bulduklarını belirtmektedir. Bir kere gördüğü insanın zihni ve ahlaki özellikleri hakkında yaptığı tahminler isabetli olmuştur¹¹⁷. II. Abdülhamid'in hayat tarzında herhangi bir gösterişe, abartıya rastlanmamaktadır. Herhangi bir problem karşısında çözüm kararı vermeden önce çevresindekilerin görüşlerine de başvurmuş, fakat tamamıyla onların söyledikleri doğrultusunda karar vermemiştir¹¹⁸.

II. Abdülhamid tebaasına karşı hayırsever, koruyucu ve lütufkâr bir padişah olarak anılmayı istemektedir. Şefkat ve sadaka dağıtırken cömert davranmış, dağıttığı hediyelerin değeri ise kişilerin kendisine bağlılığı ile alakalı olmamıştır. Haliç'in her iki

¹¹⁰ Georgeon, a.g.e., s. 35-36.

¹¹¹ Georgeon, a.g.e., s. 35-36.

¹¹² Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 2. Baskı, Özgür Yayınları, İstanbul 2012, s. 72.

¹¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 69.

¹¹⁴ Abdülhamit Kırmızı, “Sultan II. Abdülhamid İmparatorluğun Son Nefesi”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2011, s. 33.

¹¹⁵ Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası Diüvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, (Çev. Yusuf Selman İnanç), 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 39-40-41.

¹¹⁶ Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1931, s. 17.

¹¹⁷ Topuzlu, a.g.e., 34-35.

¹¹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Abdülhamid'in İkbalî Behice Kadın Efendi'nin İngiltere Sefaretinden Yardım İsteği”, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 209.

yakasında yapılan çeşmeler, halka hediye ettiği eserlerdir. İnşası için harcananlar, halkın mali katkısı olmaksızın II. Abdülhamid tarafından şahsen karşılanmıştır¹¹⁹. Padişahla görüşme fırsatı bulanlar, onun son derece vakur, ihtiyat sahibi, paniğe kapılmayan ve düşmanlarının eline koz vermeyen, tebaası arasında müslim ve gayrimüslim ayırımı yapmadığını ifade etmektedir. Hıristiyanlara ve Ermenilere karşı nefret duygusu beslememekte ve bunu da en güvendiği memurlar arasında Ermenilerin olması ile ispat etmektedir¹²⁰.

Her işi kendi kendine araştırmayı ve müdahil olmayı sevmesine rağmen ilim ve fenne büyük önem vermiş, bilmediği mevzularda uzmanlardan görüş almıştır. Mülki ve askeri memurların seçilmelerini ve tayinlerini takip etse de adalete hiç müdahale etmemiş, hâkimlerin de seçimlerine karışmamıştır¹²¹. Sultan Abdülhamid, doktorlara daima güler yüzlü ve iyi davranmış, hastalıktan hiç hoşlanmamıştır. Saray halkından biri rahatsızlandığında endişeye kapıldığı ve hastayı tedavi eden doktoru rütbe ve nişanla takdir ettiği bilinmektedir¹²².

Kendinden önceki sultanların aksine, reformlar, medeniyet ve Doğu-Batı meselesi hakkında ideolojik bir yoruma sahiptir. İnsan davranışlarının akıldan ziyade insan doğasından kaynaklandığını düşünmektedir¹²³. Sultan Abdülhamid için tamamen reform karşıtı denilemez; bazı alanlarda özellikle sosyal hayatın belli yerlerinde yenilemeye açık olmuş fakat siyaset düzeninde yapılacak değişikliklere hoş yaklaşmamıştır. İmparatorluğu tehdit eden güçlere karşı korku ve şüphe beslemesi nedeniyle söz ve basın özgürlüklerine müsaade etmemiş, bir de casusluk örgütü kurmuştur¹²⁴. II. Abdülhamid'in saltanat ve hilafet üzerinde bir üstünlük ve gizem havası oluşturmaya yönelik hareketi, insanlara karşı olan güvensizlik duygusunun eseridir¹²⁵.

Şehzadelik döneminde neşeli gezmeyi seven biri iken padişahlık döneminde saraydan çıkmayan şüpheci bir kişiliğe büründüğünden bahsedilmektedir¹²⁶. Gezmeyi seven fakat saraydan hiç çıkmayan II. Abdülhamid taşrayla ilgili raporlar ve fotoğraflar çektirerek bu eksikliğini kapatmak istemiştir¹²⁷. II. Abdülhamid'in karmaşık ve tezatlı karakter tarzı, dehşet boyutundaki güvensizliği ve şüpheciliğini gençlik yıllarında

¹¹⁹ Woods Paşa, "Osmanlı Bahriyesinde Hizmet Vermiş Bir İngiliz Subayının, Woods Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid Hakkındaki Görüşleri", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 219.

¹²⁰ Abdülhamit Kırmızı, "II. Abdülhamid'in Hristiyan Memurları", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, (Ed. F. Gün, H.İ. Erbay), TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017, s. 654.

¹²¹ Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 73-75.

¹²² Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 61.

¹²³ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 55-56.

¹²⁴ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), 12. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul, s. 15.

¹²⁵ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 74-75.

¹²⁶ Kırmızı, "Sultan II. Abdülhamid'in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş", s. 20.

¹²⁷ Kırmızı, "Sultan II. Abdülhamid İmparatorluğun Son Nefesi", s. 28.

görülmeye başlamıştır. Bu özelliği saltanatı ve yaşlılığına doğru daha ileri boyutlara varmıştır¹²⁸. II. Abdülhamid'in şehzadelik dönemi ve tahta çıktıktan sonraki dönemde kişilik özelliklerinde değişim olduğunu fark edenler bu duruma Ali Suavi ve Çırağan Vakaları'nın sebep olduğunu düşünmüşlerdir¹²⁹. Günlük yaşantısındaki suikast korkusu, şahsi emniyeti için tedbir alması, sürekli muhbirliği ve ihbar mekanizmasını teşvik etmektedir. Zehirlenme korkusu, ameliyatı kabul etmeme, sürekli silah bulundurma ve batıl inançları fiziksel sağlığını ve hayat kalitesini etkilemiştir. Vehmin kısmen bir yaradılış icabı olduğunda şüphe olmamakla beraber şehzadeligi, veliahtlığı ve padişahlığı zamanında etrafındaki insanlar vehim yolunda tahrik ve teşvikten geri durmamışlardır¹³⁰.

Sultan Abdülhamid, yapılacak işleri önceden teftiş ederek ve tetikte bulunarak, amcasıyla büyük biraderinin akıbetlerine düşmek istememektedir¹³¹. Çırağan olaylarında ablasının da desteğinin olduğunu öğrenen padişahın şüpheleri daha da artmış, en yakınlarına bile güven problemi yaşamıştır¹³². Sultan Abdülhamid'in vehimli ve istibdat idaresinin değişeceğine, hatta yumuşayacağına dair bir ümit yoktur¹³³. Cuma günleri cuma selamlıkları için Hamidiye Cami kısa mesafede olduğu halde mühim tedbirler alınmakta ve bütün tedbirler alındıktan sonra padişah camiye gitmektedir¹³⁴. Ehemmiyetsiz siyasî hâdiselerde bile kuşkulanan ve türlü evhama kapılan hükümdar, Girit meselesi çıkar çıkmaz, birden bire telâş ve heyecana kapılıvermiştir. Avrupa devletleri nezdinde teşebbüslere başvurmuş, iyi bir netice alamamış, bilâkis vaziyet daha kötüleşmiştir¹³⁵.

Woods Paşa, Sultan Abdülhamid'in büyük bir devlet adamı olduğu kadar iyi bir diplomat olduğunu, halifeligi dünya müslümanlarını birleştirmek için kullandığını ifade etmektedir. Sultan, politik tavır ve hareketlerinde, olayların niteliğine göre soğukkanlı ve hareketsiz olmaktadır¹³⁶. Gladstone'un ona yakıştırdığı "Büyük Katil" sıfatına, düşmanlarının bile inanmadığı samimi ve hoş sohbet olduğu söylenmektedir.

2.1.2. İttihat ve Terakki Dönemi Yöneticileri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin son döneminde çoğunluğu genç olan memur ve subay tabakasından oluşmuştur. Amaçları mevcut düzeni değiştirmek ve önceki Anayasayı yeniden işler duruma getirmek olan İttihat ve Terakki

¹²⁸ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 11-12.

¹²⁹ Kırmızı, "Sultan II. Abdülhamid'in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş", s. 19.

¹³⁰ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 11-12.

¹³¹ Ahmet Reşit Bey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, (Haz. Nur Özmel Akın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 11.

¹³² Kırmızı, "Sultan II. Abdülhamid İmparatorluğun Son Nefesi", s. 29.

¹³³ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 51.

¹³⁴ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 59.

¹³⁵ Ziya Şakir, *1897 Türk - Yunan Harbi ve Sultan Hamid'in Gizli Siyaseti*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s. 16.

¹³⁶ Woods Paşa, a.g.e., s. 220.

Cemiyeti'nin en etkili üyeleri “Üç Paşalar” olarak da bilinen Talat, Enver ve Cemal Paşa'lardır¹³⁷. Bu başlık altında cemiyetin etkili paşaları ve yönetimde aktif olarak etkili olmasa da dönemin padişahları hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir.

2.1.2.1. Enver Paşa

23 Kasım 1881'de İstanbul'da dünyaya gelen Enver Paşa, Ahmet Bey'in oğludur. Okul zamanında arkadaşları arasında dürüst, sakin, çalışkan, ciddi, mazbut ve sözünde duran bir öğrenci, öğretmenleri açısından gelecek vaat etmeyen, ihtiyatlı ve çekingen, komutanları tarafından ise vakarlı ve girişken olarak tanımlanmıştır¹³⁸. Askeri ün kazanmayı çok istemiştir¹³⁹. İlk görüşte yumuşak mahcup bir genç olduğu konuşunca kızardığı söylenmektedir¹⁴⁰.

Askerliği sürecinde ilerleme göstererek, birçok rütbeye hızla yükselmiştir. Daha 33 yaşında iken Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olmuştur. Hızlı yükselişinde darbeci yönetimin de etkisi olmuştur. Genç yaşında Harbiye Nazırı olması, orduda yadırganmayarak, gayet iyi karşılanmıştır. İlk iş büyük bir tasfiye hareketiyle, ordunun ıslah edilmesi için uğraşmıştır¹⁴¹.

Enver Paşa, Osmanlı Hükümeti'nde büyük bir güç kazanmayı başarmıştır. Von der Goltz Paşa, Enver Paşa hakkında sağlıklı ve bozulmamış karar verme yeteneğine sahip olduğunu, askeri tecrübesinin, askeri basiret ve kabiliyetinin eksik olduğunu düşünmektedir. Enver Paşa, akıllı, mütevazı, iyi görünen ve mahcup bir subaydır. Şahsi özellikleri arasında alkolden, oyun ve aşktan aşırı derecede uzak durması, pahalı şeylerden şahsi menfaat sağlamaması yer alır, sadakati ve cesareti sonucunda halk nezdinde itibarı artmıştır. Halkın gözünde kazandığı itibarını savaş sürecinde zamanla kaybetmiştir¹⁴². Alman askeri heyetinden Carl Mühlmann onu şarklı olarak sınıflandırır ve sakin, soğukkanlı, nazik ve çekingen olduğunu vurgulamaktadır¹⁴³. Enver Paşa'nın saplantılı özsever (obsesyonel narsistik) bir kişilik yapısına sahip, dış görünümüne çok dikkat eden ve iyi bir süvari olduğu ifade edilmektedir¹⁴⁴.

¹³⁷Gökhan Alptekin, “Yeni Sistem Oluşturma: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Talat Paşa Örneği ve Mustafa Kemal Atatürk, Yönetim Geleneğinin Toplumsal Kaynakları”, *Uluslararası İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu*, 20-21 Kasım 2014, s. 2.

¹³⁸ Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umuru Şarkiye*, Dinamik Akademi Yayınları, İstanbul 2011, s. 53.

¹³⁹ Ahmet Rıza, *Anılar*, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 83-84.

¹⁴⁰ Uşaklıgil, a.g.e., s. 239.

¹⁴¹ İsmet İnönü, *Hatıralar (Birinci Dünya Harbi)*, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 92.

¹⁴² Necmettin Alkan-Eyyub Şimşek, *Savaşın Gözüyle Türk Alman İttifakı(1914-1918)*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 19-21.

¹⁴³ A.g.e., s. 22.

¹⁴⁴ Vamık D. Volkan-Norman Itzkovvitz, *Türkler ve Yunanlar Çatışan Komşular*, (Çev. Banu Büyükkal), Bağlam Yayınları, İstanbul 2002, s. 126.

2.1.2.2. Talat Paşa

Talat Bey, Edirne'nin Selimiye Camisi'ne yakın Kurşunlu Fırın Mahallesi'nde Gebe Yahyacı Sokağında doğmuştur. Babası Kırcaali'nin Çeplici Köyü ahalisinden Ahmet Vasıf Efendi'dir.¹⁴⁵

Talat Bey bakıldığında kalıplı ve Trakya köylüsüne benzemektedir. Eğitim hayatını Musevi bir okulda tamamlamıştır. İlk görev olarak da postane memurluğu yapmış, çoğu insanın samimi tavrı sayesinde kendisine güven duymasını sağlamıştır¹⁴⁶. Talar Paşa ülkücü, mert ve yurtsever olarak tanımlanmış ve II. Meşrutiyet'in ilanında mebus olarak Meclis'in ikinci başkanlığına seçilmiştir¹⁴⁷.

Örgütte bu denli yükselmesi hayret vericidir. Kendini geliştirmek için çaba harcamış, Fransızca'yı tam anlamıyla öğrenmek için dersler almıştır. Talat Paşa başladığı Hukuk Mektebini de bitirmek istemiş fakat bitirememiştir. Çok fazla konuşmadığı ve özel bir hitabet yeteneğinin de olmadığı bilinmektedir¹⁴⁸.

Talat Paşa'nın dürüst, zeki bir siyasi lider olduğu fakat Enver Paşa'nın gölgesinde kaldığını düşünenler olmuştur. Gizli iş yapmaktan zevk alan paşa'nın¹⁴⁹, sözünü esirgemediği ve riyadan hoşlanmadığı bilinmektedir. Meclisteki görevi boyunca takdirle karşılanacak derecede iyi işler yapmış olması ve adaletli davranışları birçok kaynakta ifade edilmiştir¹⁵⁰.

2.1.2.3. Cemal Paşa

1872 yılında Mehmet Nesip Bey'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası gibi asker olarak, 16 Ocak 1895'de Harp Akademisini bitirmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri örgütünün oluşmasında büyük rol oynamıştır¹⁵¹. Eşi Seniha Hanım'dan beş çocuğu olan Cemal Paşa'nın aile hayatı mutlu ve düzenli olmuştur¹⁵².

Cemal Paşa dışarıdan bakıldığında acımasız ve sert mizaçlı olarak görülmesine rağmen iyi bir yönetici olmuştur¹⁵³. Onu tanıyanlar enerjik, çok fazla şüpheli, bağımsız ve modern görüşlere açık biri olarak tanımlamaktadır. Ayrıca farklı mezheplere karşı tarafsız olduğu gayrimüslimler tarafından da söylenmektedir. Bilinen özellikleri arasında güçlü bir zekâyâ sahip olduğu ve şiddete meyilli olduğu farklı bakış açılarından yansımaktadır¹⁵⁴.

Cemal Paşa hızlı kavrama yeteneğine rağmen yeterli eğitim almamıştır. Paşa karmaşık planlara göre çalışan sağduyulu biri olamamış, ilhamına göre hızlı kararlar almıştır. Cemal Paşa'nın yabancı ülkelere sempatisi olduğu ve bunun da eğitim dili

¹⁴⁵ Tefik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 3.

¹⁴⁶ Kınross, a.g.e., s. 37.

¹⁴⁷ Rıza, a.g.e., s. 86.

¹⁴⁸ Sina Akşin, "Talat Paşa İttihat ve Terakki", *Teori Dergisi*, (Mart 2006), s. 4-5.

¹⁴⁹ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 165-166.

¹⁵⁰ Çavdar, a.g.e., s. 7.

¹⁵¹ Ramazan Çalık, *Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa (Osmanlı Araştırmaları XIX)*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1999, s. 223.

¹⁵² A.g.e., s. 224.

¹⁵³ Kınross, a.g.e., s. 37.

¹⁵⁴ Alkan-Şimşek, a.g.e., s. 32-33.

Fransızca olmasından dolayı Fransız etkili kişilerle olan iletişiminden kaynaklandığı düşünülmektedir. Cemal Paşa, siyasi faaliyetlerinde ve kişisel diyaloglarında etkili olabilmek için, zeki ve yetenekli olduğunu göstermeye gayret etmiştir. Paşa'nın etkili olmak istediği alanlardan biri de eğitimidir. Osmanlı eğitim sisteminin düzeltilmesini önemsemiş ve Osmanlı okullarında reform yapmayı çok istemiştir¹⁵⁵.

2.1.2.4. Sultan Mehmet Reşat

2 Kasım 1884'de Sultan Abdülmecid'in 18 erkek evladından üçüncüsü olarak (yaş sırasına göre) Çırağan sarayında dünyaya gelmiştir. Şehzadeliği ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Yeterli eğitim alamadığı ve yabancı dilinin olmadığı belirtilmektedir. İyi bir hafızasının olduğunu, Türk tarihi konusunda ve gündelik olaylarda belli etmektedir¹⁵⁶.

Padişah olduğunda 65 yaşında ve ileri seviyede şeker hastasıdır¹⁵⁷. Mizacından dolayı İttihat ve Terakki iktidarına uygun bir padişah olmuştur. Askeri müdahale sonrasında tahta çıkan padişah, saltanatı süresince İttihat ve Terakki'nin gölgesinde kalmıştır. 33 sene süren hapis hayatı sonucu, yaşının çok ilerlemiş olmasından dolayı hürriyet ve refaha kavuşması onu şaşkına çevirmiştir¹⁵⁸.

Sultan Mehmet Reşat kibirsiz, yumuşak huylu, hiç kimseye karşı kötülük yapılmasını istemeyen biri olmuştur. Sultanın yenilikten hoşlanmayan, muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu kadar cimriliği de bilinmektedir. Elektrik tesisatı olsa bile mum yaktırdığı, kalorifer yerine sobayı tercih ettiği ifade edilmiştir. Sultan'ın ameliyattan ve tıbbi işlemlerden aşırı derecede çekindiği, mesane rahatsızlığı sebebiyle bile röntgen çekirtmediğinden anlaşılmaktadır. Ameliyat konusunda da şeker hastalığından dolayı olamayacağını ifade etmiştir¹⁵⁹. İttihatçılardan çekinen Sultan asla hayır demeden her istediklerini yapmıştır. Ölmekten çok tahtan indirilmekten korkmaktadır. Sarayda yıllarca hapis hayatı yaşamaktan çekindiğini bilen İttihatçılar, onun bu çekincelerinin farkında olarak davranmışlardır¹⁶⁰.

2.1.2.5. Mehmet Vahdettin

Sultan Mehmet Vahdettin, Abdülmecid'in en küçük oğludur. 4 Ocak 1861'de doğmuştur. Babası Sultan Abdülmecit vefat ettiğinde altı aylıktır. Kendisinden önce üç kardeşi, yaş sırasına uygun, sırayla tahta çıkmıştır. Mehmet Vahdettin, 4 Temmuz'da, VI. Mehmet ünvanıyla tahta çıkmıştır¹⁶¹. Sultan'ın çocukluğu ve gençliğinin büyük

¹⁵⁵ Çalık, a.g.e., s. 234.

¹⁵⁶ Fatih Tetik, "Meşrutiyet Padişahı Olarak Sultan V. Mehmet Reşat'ın Mizacı ve Yönetim Tarzı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2017, s. 99-103.

¹⁵⁷ Mehmet Ali Beyhan, "Çöken Bir Tahtın Vârisi Olmak: Osmanlı Devleti'nin Sonu ve Sultan Vahdettin", *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Haz. Aynur Yavuz Akengin-Aytuğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 5.

¹⁵⁸ A.g.e., s. 7.

¹⁵⁹ Topuzlu, a.g.e., s. 148.

¹⁶⁰ A.g.e., s. 149.

¹⁶¹ Beyhan, a.g.e., s. 3.

çoğunluğu kapalı bir ortamda geçmiştir. İyi bir eğitim almış, Osmanlı tarihi konusunda detaylı bilgiye sahiptir. Sultan Vahdettin, Arapça ve Farsça dillerini, hat sanatını, musikiyi de öğrenmiş hatta besteler yapmıştır. Veliht iken Avusturya'ya ve Almanya'ya resmi ziyaretler yapma imkânı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin en zor döneminde tahta çıkmıştır¹⁶². Tahta çıktıktan sonra yaşadıklarından dolayı yorgun bir ifadesi olduğu görülmektedir. Sultan'ın kendinden önceki sultanlara fiziksel görünüş olarak belli bir benzerliği vardır¹⁶³.

Etkili ve güçlü bir karaktere sahip olmayan Sultan'ın, iyi niyetli olduğu söylenmektedir. Konuşmaları dağınık, takip etmesi zor ve tavırları etkileyici değildir. Dağınık bir konuşmaya sahip olmasına rağmen konuşma hatları tutarlıdır¹⁶⁴. İttihat ve Terakki çevrelerince şüpheli görülmekte ve Sultan II. Abdülhamid kesilmesinden korkulmaktadır¹⁶⁵. Sultan Vahdettin meseleler karşısında çabuk intikal eden, akli başında biri olmuş ve memlekete hizmette bulunmak istemiştir. Devletin borçlanmasından rahatsızlık duymuş ve halkın tasarrufa alışmadığından dert yanmıştır¹⁶⁶.

2.1.3. Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal tarihler 1881'i gösterirken Selanik'te doğmuştur. Annesi Zübeyde Hanım Sarıyer adlı bir Yörük köyündendir. Mustafa Kemal'in Altaylı tipi anne tarafından kaynaklanmaktadır¹⁶⁷.

Mustafa Kemal eğitim hayatında ve askeri görevlerde başarı göstermiştir. Askerliğe olan aşkı ve dehası büyüktür. Mustafa Kemal tarih ilmine de ilgi duymuş, Osmanlı'nın son döneminde yaşamış biri olarak çöküş gerekçelerini tasnif edebilmiştir¹⁶⁸. Mesleğinde yükselmeye önem vermiş, fakat ideal olanın, yani yükselmenin muharebe meydanlarında kazanılacağına inanmaktadır¹⁶⁹. Mustafa Kemal'in güçlü bir tutkusu vardır. Bu tutku bir yurtseverin, ülkeye yararlı olduğuna inandığını yapmasından kaynaklanmaktadır. Kendisi için iktidar, şan ve şeref istekleri yoktur. Silah arkadaşlarıyla, maiyetindeki subayların dostluklarından hoşnut olmuş ve onlara açık yürekli davranmıştır¹⁷⁰.

Atatürk, öfkesine kapılıp birine karşı sert harekette bulunmamıştır. En buhranlı, zor zamanlarda sabrını ve soğukkanlılığını kaybetmemiştir. Arkadaşları zor zamanlarda onun yanında huzur bulup rahatladıklarını, sükûnetiyle onlara kuvvet verdiğini

¹⁶² Mehmet Bicik, *Sultan Vahdettin Hain mi? Kahraman mı?*, Tutku Yayınevi, Ankara, s. 15.

¹⁶³ Mehmet Okur, "İngiliz Belgelerine Göre Sultan Vahdettin- İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck Görüşmesi", *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 3, (2003), s. 143.

¹⁶⁴ A.g.e., s. 144-146.

¹⁶⁵ Bicik, a.g.e., s. 15.

¹⁶⁶ A.g.e., s. 18.

¹⁶⁷ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya I*, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 19.

¹⁶⁸ Levent Ürer, *Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, (Haz. Murat Metinsoy- Mustafa Eroğlu), 2. Baskı, Donkişot Yayınları, İstanbul 2003, s. 81.

¹⁶⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk-I*, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 84.

¹⁷⁰ Kınross, a.g.e., s. 100.

aktarmışlardır¹⁷¹. Başarısının çoğunu güçlü sabrı sayesinde elde etmiş ve verdiği mücadele sonucu yurdunu kurtarmıştır¹⁷². Olaylar karşısında bu sabrı ve doğru zamanı bekleyen tavrı onu başarıya ulaştırmıştır. Bu duruma en güzel örnek olarak Hatay sorunu verilebilir. Hatay konusunda aceleci davranmaması, uluslararası bir ihtilafta “Doğru zaman” bulmak istemesindedir¹⁷³.

Atatürk kendi çabasıyla devletin başına geçmiş güçlü bir adamdır, her fırsatta milli egemenlik ilkesine bağlılığını vurgulamaktadır. Kavrayış gücünü halkın kendi iyiliği için kullanmıştır. İtaat etmeye ve itaat görmeye alışık bir askerdir. Bunun gereği doğrultusunda emredip, cezalandırmış ve ödüllendirmiştir. Güçlülere rağmen hayat karşısındaki içtenliğini ve tazeliğini yitirmemiştir¹⁷⁴. Kendini üstün gören, gerçekleri gizleyen, esrarengiz liderlerden olmak istememiş, insanları kendine bağlamaya uğraşmamış, riyadan nefret eden, görüş kudreti geniş bir lider olmuştur¹⁷⁵. Bir insanın kendisi için çalışıyor olması fikrini hoş karşılamamıştır çünkü kendisi ülkesi, ırkı ve insanları için yaşıyor, onlar için çalışıyordu¹⁷⁶.

Atatürk, bir lider olarak büyüklük (grandiyozite) duygusuna sahiptir. İstekleri konusunda başarılı olmasının sebebi çevresinden gelen yüksek talepleri bile değiştirebilme yetisinden kaynaklanmaktadır¹⁷⁷. Çalışkanlığı ve kararlılığıyla güven vermektedir. Birlikte görev aldığı Alman subaylar da onu açık fikirli, ne istediğini bilen, az konuşan, sert ve enerjik olarak tasvir etmektedirler¹⁷⁸. Pek bilinmeyen bir özelliği de Atatürk’ün doğuştan gelen, belki de farkında olmadan, önemliyi önemsizden ayırma yeteneğidir¹⁷⁹.

Trablusgarp’taki İngiliz Konsolosu, Mustafa Kemal’in kişiliğiyle ilgili ihtiyatlı, suskun, enerjik ve kararlı bir karaktere sahip olduğunu belirtmektedir¹⁸⁰. Atatürk, davranışları ve görüşlerinde isabetli olmuş ve birçok konuda bu özelliği sayesinde istikrarı sağlayarak en zor anlarda bile vazgeçmemiştir. İzlediği yolun doğru olduğuna inanması, istediğinden fazlasının ise zararlı olacağını bilmesi istikrarının göstergesidir. Başarılı bir lider olmasında en önemli özelliklerinden biri de hiç kuşkusuz, iyi bir tarih

¹⁷¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1967, s. 18.

¹⁷² General Sherril, *Üç Adam Kemal Atatürk Roosevelt Mussolini*, (Çev. Cemal Bükerman), İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938, s. 158.

¹⁷³ Hikmet Özdemir, *Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla Atatürk’ün Liderliği*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 156.

¹⁷⁴ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 189.

¹⁷⁵ Özdemir, a.g.e., s. 145.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 128.

¹⁷⁷ Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 144.

¹⁷⁸ Alkan-Şimşek, a.g.e., s. 34-35.

¹⁷⁹ Özdemir, a.g.e., s. 127.

¹⁸⁰ Yücel Özkaya, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Hayatı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 41.

bilgisiyle zamanın neler getireceğini bilmesidir. Bu önemli özelliği başarılı liderliğin olmazsa olmaz ön koşuludur¹⁸¹.

Mustafa Kemal'in tanıştığı insanlarda bıraktığı bir diğer özelliği de çelik gibi kuvvetli, lakin bu kuvvete rağmen kendisine hâkim olan bir yapısının olmasıdır¹⁸². Yabancı devletlerin temsilcileri ile ilk görüştüğü zaman yalnız Türkçe konuşmuş, ancak konuşmada ilgisini çekecek şeylerden bahsedildiğinde iyi bir Fransızcayla konuşmasına devam etmiştir. Atatürk'ün kişilik yapısında en belirgin özelliklerinden biri de onarıcı ve kurtarıcı olmasıdır. Bunun sonucunda Türkiye ve yeni bir Türk milliyetçiliği oluşmasına yol açılmıştır. Atatürk'ün kişiliğinin incelenmesi aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin anlaşılmasında kolaylık sağlamaktadır¹⁸³.

2.1.4. İsmet İnönü

İsmet İnönü 24 Eylül 1884'de İzmir'de dünyaya gelmiştir¹⁸⁴. İnönü, ilk çocukluk yıllarını babasının görev aldığı İzmir, Foça ve Buldan'da geçirmiştir. Beş yaşındayken babasının tayini Sivas'a çıkar ve burada yaşamlarına devam ederler¹⁸⁵. Öğrencilik yılları Osmanlı Devleti'nin son ve en zor dönemine denk gelmektedir. Askeri yönde eğitim almış,¹⁸⁶ yaşamına bir asker olarak başlamış ve yaşadığı dönemdeki birçok savaşta görev yapmıştır¹⁸⁷.

Öğrenciliğinde, Almanların askeri ilimlerde kaydettikleri ilerlemeleri daha iyi anlamak için Almanca öğrenmeye karar vermiştir. Ders almasına rağmen dilde tam anlamıyla hâkimiyet sağlaması kendi çabalarıyla olmuştur. Yabancı dil tutkusunu kendini daha iyi yetiştirebilmek, böylece üstlendiği işleri daha etkin şekilde yapabilmek için gerekli görmüş ve bu tutkusunu hayatı boyunca devam ettirmiştir. İlk görevinde Edirne'deki Bulgarlarla bir sınır görüşmesini daha iyi sürdürmek için Bulgarca öğrenmeye karar vermiştir. Yabancı dil bilgisini uluslararası ilişkiler, edebiyat, sanat alanlarına ek olarak askeri taktik ve stratejilerini daha iyi takip etmekte de kullanmıştır¹⁸⁸.

İnönü sadece yabancı dil ve askeri alanlara değil birçok farklı alana karşı ilgi duymuştur. Bu alanlar arasında edebiyat, doğa bilimleri ve sosyal bilimler sayılabilir.

¹⁸¹ Hikmet Bayur, "Kuvay-i Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile ilgili Bazı Görüş ve Davranışları", *Bellekten*, C. XX, S. 80, (Ekim 1956), s. 659.

¹⁸² Sherril, a.g.e., s. 155.

¹⁸³ Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 136.

¹⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam Cilt I 1984-1938*, 14. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 17-18.

¹⁸⁵ Sevda Mutlu, "Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sivas 2007, s. 15.

¹⁸⁶ Nusret Baycan, *İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 627.

¹⁸⁷ A.g.e., s. 625.

¹⁸⁸ Metin Heper, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 48-50.

Genel olarak öğrenmeye ve bilimlerin çoğuna merakı vardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan haftalık derginin birinde Rusların atom bombası yaptıkları hakkında bir makale okumuştur. ABD'de okuyan oğluna anladıklarını anlatarak iyi kavramış olup olmadığını tasdiklemesini istemiştir¹⁸⁹. İnönü bir ara psikiyatri ve psikanalizle bile ilgilenmiş, yoğun çalışma eğitimi onu mükemmeliyetçiliğe doğru götürmüştür. Bu niteliklerine, bilgisine rağmen kendisini sıradan bir kişi olarak görmektedir. Genellikle konuları ayrıntılarıyla inceleyip, üzerlerinde düşünmeden karar vermediğini belirtmiştir. Sorumluluk duygusu taşıyan bir insan olmuş, yeni bir görevi üstlenmekte tereddüt etmemiştir. Güvenilir biri olarak sır tutmasını bilmiş, siyasi avantaj sağlayacak olsa bile bu sırları açığa vurmamıştır¹⁹⁰.

İnönü, tatlı dilli ve kibirden uzak, sakin, tedbirli ve yaşamdaki her şeye dengeli yaklaşan bir kişiliğe sahiptir. Hayatı boyunca sakin kalmaya çalışmıştır. Sıkıntı ve zorluklar karşısında kendisini sakinleştirdikten sonra düşünüp, yapılması gerekeni öyle bulduğunu ve sonra da bütün gücüyle onu yapmaya çalıştığını ifade etmektedir¹⁹¹. İnönü'nün, günlük yaşamında, sağlık ve ruh durumunu bozacak alışkanlıklara eğilimi yoktur. İyi yemek ve içmekten hoşlanmış, fakat yaşamını belli sınırlar içinde sürdürmeye gayret etmiştir. Egzersiz konusuna da özen göstermiştir. İnönü aile yaşamına önem vermektedir. Akşamları ailesiyle evde olmaya özen göstermiştir. Cumhurbaşkanlığı köşkünde geç saatlerde gerçekleşen toplantılara görevi itibarıyla gerekli olmadıkça katılmamış, yaşamı boyunca da örnek bir baba ve eş olmuştur¹⁹².

İnönü birçok konuda Mustafa Kemal'le aynı düşünceleri paylaşmıştır. Davranış olarak farklılıkları birbirini tamamlar niteliktedir. İnönü düşüncelerinde ağır, temkinli ve ayrıntılara titizlikle dikkat etmektedir. İhtiyatlı ve karar vermekte aceleci davranmayan, sakin, sabırlı, içkiye düşkün olmayan bir aile babasıdır. Dürüst ve özenli çalışması Mustafa Kemal'in de hoşuna gider, not ettirdiği şeyleri doğru yorumlayacağına ve uygulayacağına güvenmektedir¹⁹³. Mustafa Kemal'in en güvendiği isim olan İsmet İnönü, Lozan'da ve Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde diplomatik yeteneğini göstermiştir. Mudanya'ya asker olarak gidip, yeteneklerini kanıtlamış bir diplomat olarak dönmüştür¹⁹⁴.

İhtiyatlı davranmadaki titizliği belki de yaşadıkları, I. Dünya Savaş'ı anıları ve İttihatçıların düştükleri hatayı tekrarlayıp ülkesini tehlikeye atmak istememesinden kaynaklanmaktadır. II. Dünya Savaşı'nda da bu ihtiyatlı davranışını sürdürmüştür¹⁹⁵. Politik geleneklere, yasalara, kurallara uyulması gerektiğini savunmuş, başvekili ve hariciye vekili ile görüşmeden yabancı devletlere kutlama mesajı bile göndermek istememiştir. Kararlı ve kuralcı olduğuna bir örnek olarak Latin alfabesine geçiş

¹⁸⁹ A.g.e., s. 54-57.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 90-91.

¹⁹¹ A.g.e., s. 64-65.

¹⁹² A.g.e., s. 69-70.

¹⁹³ Kinross, a.g.e., s. 63-64.

¹⁹⁴ Güner Karagedikli, *90 Soruda Lozan Barış Antlaşması*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 23.

¹⁹⁵ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 106.

gösterilebilir. Alfabe değişikliğinden sonra bir daha Arap alfabesini kullanmamıştır. Yine, dili Arapça ve Farsça kelimelerden arındırma seferberliğinde eski tarza döndüğü görülmüştür.¹⁹⁶.

2.1.5. Adnan Menderes

Adnan Menderes, Tevhide Hanım ve İbrahim Ethem çiftinin ikinci çocukları olarak 1899 yılında Aydın'da dünyaya gelmiştir¹⁹⁷. İlköğrenim ve eğitimine özel öğretmenle evinde başlamıştır. 1910'da İttihat ve Terakki İdadisi'ne kaydını yaptırmıştır. Sonrasında İzmir Kızılçullu Amerikan Koleji'nde öğrenimine devam etmiştir.

Adnan Menderes küçük yaşta kişiliğini etkileyecek büyük bir travma yaşamış, annesini, babasını ve kız kardeşini kaybetmiştir. Bu olay onu çok etkilemiş, ilerleyen zamanlarda yakınlarına gerçek bir çocukluk geçiremediğini belirtmiştir¹⁹⁸.

Adnan Menderes, Eylül 1928'de Berrin Hanım ile evlenmiştir. 21 Haziran 1934'de çıkan Soyadı Kanunu'nda, ilk olarak ertekin soyadını almış, sonrasında menderes olarak değiştirmiştir. İlk çocukları 1930'da dünyaya gelmiştir. Arkasından 1937'de ikinci ve 1946'da üçüncü çocukları doğmuştur¹⁹⁹.

Menderes ilk olarak siyasi hayatına 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başlamış, sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi Aydın milletvekili olmuştur. 1945'de partiden ihraç edildikten sonra Demokrat Parti kurucularından biri olarak siyasi hayatına devam etmiştir. Celal Bayar, Menderes'i SCF'de iken fark etmiş dinamizmi ve sorunları kavrayışından etkilenmiştir²⁰⁰.

Menderes, çok çalışkan, yetenekli, zeki, bilgili, cesaretli ve politik tecrübesi olan ayrıcalıklı bir insandır. Onunla karşılaşan herkesi kibarlığı ve nazikliği etkilemiştir. Yapacağı hareketler düzenli ve kontrollüdür. Önemli bir diğer özelliği konuşmasıdır. Karşısındakinin anlayacağı üslupta kendisinden emin ve insanlara güven veren bir ifadeyle konuşur, ikna kabiliyeti yüksektir ve düzgün bir Türkçe kullanmaktadır. İfadeleri karşısındaki insanları kendisine hayran bırakmıştır. Güler yüzlü, orta boylu, yuvarlak çehreli, sempatik tavırlı, mütevazı bir taşra çocuğudur. Parlak meziyetlere sahip bir lider olarak tanımlanmakta ve son derece enerjik bir yapıda olduğu belirtilmektedir. En büyük amacı yurdun kalkınması için büyük bir ihtirasla çalışmasıdır²⁰¹. Türk köylüsünün ekonomik ve kültürel özelemleri hakkında iyi bir sezgisel anlayışı, bilgisi vardır. Birçok lider gibi o da otoriter bir karaktere sahiptir²⁰².

¹⁹⁶ Heper, a.g.e., s. 55-56.

¹⁹⁷ İbrahim Tekeş, *Menderes'in Stratejisi*, Libra Kitap, İstanbul 2019, s. 16.

¹⁹⁸ Çakmak, a.g.e., s. 39.

¹⁹⁹ İbrahim Sertkaya, *Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2008, s. 14-15-17.

²⁰⁰ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1994, s. 54.

²⁰¹ Sertkaya, a.g.e., s. 62-63.

²⁰² Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 228.

Altan Öymen, Menderes'in kibar, güler yüzlü, nazik biri olduğunu, öfkelenmediği zaman bambaşka bir hal aldığını ifade etmektedir²⁰³. Bazen romantik, bazen aşırı realisttir. Menderes'in verdiği bazı sözleri tutmadığı görülmüştür. Örneğin; bir yere geliyorum diye haber verip gitmediği olmuştur ancak bunları aktaranlar söylediklerine ek olarak bu sözünde durmayışın bir art niyet olmadığını da belirtmişlerdir²⁰⁴. Başbakan Adnan Menderes mütevazı, nazik davranışlı ve aynı zamanda hırslı başbakanlık yıllarının ilk zamanlarında kararlılıkla ülkesini kalkındırmak için yaptıkları sonucu kendini zamanla daha çok ön plana çıkarmıştır. Bunda sahip olduğu kitleleri kendisine çekme yeteneği ve hitabet gücünün de etkisi vardır²⁰⁵.

2.2. DIŞ POLİTİKADA LİDERLERİN TAKİP ETTİKLERİ İDEOLOJİK TERCİHLER

Bir düşünce sistemine göre ideal toplum için gerekli olan normatif değerler ve inançlar sistemine ideoloji denilmektedir. Dış politika üzerindeki etkisi tartışılan ideolojilerin, etkilerinin olmadığını düşünenler ve önemli bir faktör olduğunu savunanların yanı sıra, iki düşünceye de katılmayıp, diğer faktörler ile birlikte dış politika yapımında etkili olduğunu savunan araştırmacılar da mevcuttur²⁰⁶. Hemen hemen her ülkede açık ya da üstü kapalı olarak onu oluşturan ideoloji ve ilkelerden bahsedilebilir. İdeolojiler ayrıca devamlılığını, egemenliğini sürdürecekteki yapılar aracılığıyla toplumun ortak algısını oluşturmada da etkilidir. İdeolojiler eylemleri meşrulaştırmak için de kullanılabilir²⁰⁷.

Diplomasi tarihinde görülen ideolojiler içsel dönüşümler sağlamada etkili unsurlar olmuştur. İdeolojilerin belirleyiciliğini köklü rejim değişikliklerinde görmek mümkündür²⁰⁸. Türkiye'nin dış politik dönüm noktaları ile kimlik kırılmaları Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve günümüze, doğrudan bir bağ kurmak yanlış olmamaktadır²⁰⁹. İdeolojiler belirli bir dönüşüm süreci yapmaktadırlar²¹⁰. Uluslararası sistemde bazen devletlerin kendi etkisi dışındaki sebepler de onları etkileyebilir. Örneğin güçlü ve büyük devletlerde oluşan değişiklikler diğer devletlerin iç sürecini etkileyerek dolaylı yoldan dış politikasını da etkilemiş olur. Devrimlerin ideolojik tehdit

²⁰³ O. Öymen, a.g.e., s. 37-38.

²⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı 1899-1960*, 7. Baskı, Remzi Kitapevi, Ankara 2010, s. 237-238.

²⁰⁵ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 27-28.

²⁰⁶ Ramazan Kılıç, "İdeoloji ve Dış Politika: Türkiye'de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011-2015) Dış Politikaların Karşılaştırmalı Bir Analizi", *Uluslararası İlişkiler*, C. 13, S. 52, (2016), s. 69.

²⁰⁷ Kemal Çiftçi, *Tarih Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2010, s. 43.

²⁰⁸ Gültekin Sümer, "Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 6, S. 23, (2010), s. 84.

²⁰⁹ Hüsamettin İnaç-Hayrettin Özler, "Türk Dış Politikasında Kimlik, Kimlik Değişimi ve Sorunlar (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)", *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 166.

²¹⁰ Ernesto Laclau, *İdeoloji ve Politika*, (Çev. Hüseyin Sarıca), Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998, s. 102.

kabul edilerek gösterilen tepkiler devletlerin dış politikalarını etkilemektedir²¹¹. Osmanlı son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti iç ve dış politikasını etkileyen, liderlerin benimsedikleri ideolojiler ve ilkeler şunlardır:

2.2.1. Batıcılık

Türkiye'nin dünya üzerindeki konumuna bakıldığında birçok bölgeye dâhil olduğu görülmektedir. Bunda topraklarının iki kıtaya yayılması, çok fazla ve çeşitli özelliklerdeki bölgelere komşu olması etkilidir. Birçok yere olan aidiyetinin diğer bir sebebi de geçmiştir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin toprakları dünya üzerinde birçok bölgeye yayılmış ve Avrupa'nın belli çoğunluğunu yönetmiştir. Bu yönüyle Batı merkezli diplomasiye de yabancı değildir. İdeolojik açıdan Türkiye'nin, Batıcılık ilkesini bu kadar çok benimsemesi, zaman içinde bir değişime gitmemesinin sebepleri vardır. Bu konuda geçmişinin ve konumunun yanı sıra toplumun kültürel nedenlerinin de payı olduğu düşünülmektedir²¹². Türkler, tarih boyunca Batı'yla temas halinde olmuştur. Bu ilişki ilk olarak fetih üstünlüğü ve düşman ilişkisi, sonrasında Batı'ya hayran ve gelişmeleri takip ederek taklit etme, başarısız taklitçilik, en son olarak da takipçi ve müttefik olma şeklinde görülmektedir²¹³.

Batı kelimesinin temeline inildiğinde, alt yapıda kapitalizm, üst yapıda laik ve demokratik yaşam anlamlarını yansıtmaktadır. Türk dış politikasında Batıcılık ilkesinin temelleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi hatta Lale Devri'ne kadar uzanmaktadır²¹⁴. Lale Devri'nden önceki dönemde Osmanlıların Batılılaşma hareketleri canlı fakat çekingendir. Batı'yı tanıma isteğine rağmen Batı'nın üstünlüğü itiraf edilemez²¹⁵.

İmparatorlukta Batıcılık anlamındaki ilk ciddi uygulama Nizamı Cedit olarak kabul edilebilir. Avrupa'nın üstünlüğü ve Avrupa devletleriyle işbirliği olmadan devletin ayakta kalamayacağı anlaşılmıştır. Osmanlı'nın Batılılaşmada örnek olarak gördüğü Fransa'nın, Mısır'ı işgal etmesi Batılılaşma isteği ile Batılılar tarafından paylaşılma nesnesi olma arasında kalmasına neden olmuştur. Bu durum sonraki dönemlerde de sık sık tekrarlanmaktadır²¹⁶. Batılılaşma konusunda birçok sorun vardır. Neyin, ne kadar alınması, nasıl uygulamaya konulacağı ilk akla gelenlerdir²¹⁷.

Tanzimat ve Meşrutiyet Batılılaşması önceki dönemlerden hayli farklı olarak Avrupa'daki kavramları, düşünceleri topluma uyarlamak şeklinde yapılmaya

²¹¹ Sümer, a.g.m., s. 87-88.

²¹² Duran, a.g.e., s. 46.

²¹³ Aydın, a.g.e., s. 161.

²¹⁴ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 1, (1998), s. 353.

²¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri I*, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 29.

²¹⁶ Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 46.

²¹⁷ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası Cumhuriyetin İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus Yayınları, Ankara 2010, s. 201.

çalışılmıştır²¹⁸. Batıcılığın kaynaklandığı tarihsel sürece bakıldığında Batıcılık akımı Tanzimat, Jön Türk ve İttihat-Terakki geleneklerinden kaynaklanmaktadır²¹⁹. Osmanlı'nın son yüzyılında gerçekleşen bu akımlar, kapitalizmle birlikte, Batı'da gerçekleşen düşüncelerin sonuçları olarak görülebilir. Batı düşüncesinin son kuşak Osmanlı aydınlarını etkilediği ortadadır²²⁰. Reformlar sonucu Batılı idare ve hukuk sistemlerine yaklaşımlar olmuştur. Avrupa karşısında acizyet gösterildiği ve Batılılaşmanın hızlı gerçekleşmesi tartışmalara sebep olmuştur²²¹.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda Batı'ya karşı kuşku duysa da, onu bilinçli bir şekilde izleyerek üzerinde düşünmeye başlamıştır. Osmanlı'ya göre Doğu'yla Batı arasında kıyaslanamayacak farklılıklar vardır. Batı'nın üstünlüğü fark ediliyordu. Doğulular teknik konular dışında Batı uygarlığının idare ve hukuk kurumlarını da örnek almış ve yaşamları için bunu gerekli görmüşlerdir²²². Osmanlı Devleti'nin yenileşme çabalarının zorluklara karşı verilmiş bir mücadele olduğu belirtilmiştir. Reform uygulamalarının yapılışı eskiyi kaldırıp yeniyi koyma şeklinde olmamıştır. Yeni ile birlikte eski de muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Batı kaynaklı adli sistem uygulanmak istenirken, fetvaların da uygulanması yoluna gidilmiştir. Bir diğer ifadeyle Osmanlı Devleti reformları, koşulsuz Batılılaşmayı sağlamada başarısız olmuştur²²³.

Jön Türk aydınları eğitim konusundaki eksiklikleri gidermek için çaba sarf etmişlerdir. Batı'nın ilmi bilgisini kendi ülkelerinde de görmek istemişlerdir. Bu aktarımın yapılanma şeklinde tam bir fikir olmasa da Batı'ya öğrenci gönderme, Batı'da çıkan kitapları okuma ve okullarda okutma uygulamaları yapılmıştır²²⁴. Batılılaşmanın yönü meşrutiyete kadar tamamen Fransa'ya dönük olmuştur. Öğrenciler Fransa'ya gönderilmiş, Fransızcadan tercüme yapılmıştır. Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye'de ağırlıklı Fransızca dilinin etkisi vardır. Jön Türkler Batı'nın kültürünü değil tekniğini almak istemişlerdir. İlim ve tekniğin, Batı seviyesine ulaşması kilit nokta kabul edilmiştir²²⁵.

Bu dönemlerdeki padişahlardan Sultan Abdülaziz 1876'da, Fransa'ya bir gezi yaparak Napolyon'u ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonucunda Batılıların yaşayış tarzını daha yakından görme fırsatı olmuştur. Padişahlığı döneminde çeşitli müesseseleri ve ritüelleri örnek almaya çalışmıştır. Sultan V. Murat'ın meşrutiyeti benimsemesi, Jön Türkleri umutlandırmıştır. Ancak V. Murat'ın sağlığının bozulması sebebiyle tahta II.

²¹⁸ A.g.e., s. 193.

²¹⁹ Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", s. 353.

²²⁰ Nevin Yurdusever Ateş, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", *Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbucağı, İstanbul 2015, s. 54.

²²¹ Örnek, a.g.e., s. 47.

²²² İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, 23. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s.14.

²²³ Ömer Turan, "Emperyalizm Karşıtlığı ve Kemalizm: Tek-Parti Döneminde "Europacentrisme"nin Tasfiyesi" ve "İktibascı İnkılâb" Tartışmaları", *Uluslararası İlişkiler*, C. 11, S. 43, (Güz 2014), s. 95.

²²⁴ Gündüz, a.g.e., s. 200.

²²⁵ Örnek, a.g.e., s. 50-51.

Abdülhamid çıkmıştır²²⁶. II. Abdülhamid, aydın çevrelerin isteği sonucu Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. Modernleşme faaliyetlerini kurumsal olarak uygulamak istemiş, birçok alanda kurumsal ve uygulama konusunda Avrupa sisteminde olmaya özen göstermiştir. Diplomasi alanının da modernleşmesini tamamlayıp istikrarlı bir yapı olmasını istemiştir²²⁷. Osmanlı Devleti'nde dışişleri kurumları ve personellerinin düzenlenmesinde Batı tarzı model benimsenmiştir²²⁸. 1877'de meclis kapandıktan sonra II. Abdülhamit, Batı modellerine uygun yüksek ve teknik okullar açmış, ilk nüfus sayımını yaptırmıştır. Bürokrasi alanında bazı teknik bilgilerin kullanılması işlerin kolay ve hızlı olmasını sağlamıştır. Mülkiye ve Harbiye kurumlarında iyileştirmeler yapılarak modernizesi tamamlanmıştır²²⁹. Ülkede tarım, sanayi ve ticaret odaları kurulmuştur. Demiryolu yapımına önem verildiği gibi, ilk atlı ve elektrikli tramvaylar da işletmeye konulmuştur²³⁰.

II. Abdülhamid, İngiltere ile eski iyi ilişkilerini tekrar kurmak için çalışmış fakat Lord Salisbury tarafından geri çevrilmiştir. Aslında II. Abdülhamid'in Batı medeniyetlerine hayranlığı vardır. Gerçekleştirdiği reformlar da bunların göstergesidir²³¹. Gelenek ile modernliği bağdaştırmaya uğraşmış, yapmaya çalıştığı uygulamalar Batı coğrafyası dışında hayata geçirilen en etkileyici modernlik projelerinden olmuştur²³².

31 Mart Vakası'ndan sonra II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine Sultan Reşat geçirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesi için birçok teşebbüs yapılmış fakat iyi sonuçlar alınamamıştır. Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşları ve sonunda da İstiklal Savaşı Batılılaşma hareketlerinin yavaşlamasına sebep olmuştur²³³.

İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminde etkili olduğu dönemde, Batıcılık ilkesini benimsemiştir. Çünkü İmparatorluğu yıkılmaktan kurtarıp modernizasyonunun Avrupa teknolojisi ve ilminde olduğunu düşünmektedirler. İttihatçılar aslında Batı'nın teknik ve ilmi medeniyetini alma taraftarıdır. Bu ilmin ve teknolojinin imparatorluğa uygulanmaya çalışılırken taklitçi olmasını istemezler. Batılılaşmak için eğitimin şart olduğunu düşünmüşlerdir²³⁴. Batı'da eğitim almış yöneticiler Batılılaşmanın ilk gereği olarak Meşrutî yönetime geçilmesini savunmuşlardır²³⁵.

²²⁶ Hasan Fahri, *Atatürk Bir Anti-Komünistti*, Su Yayınları, İstanbul 1978, s. 64.

²²⁷ Alkan, a.g.e., s. 206.

²²⁸ Kodaman-Akçay, a.g.m., s. 12.

²²⁹ M. Şükrü Hanioglu, "Kültleştirme ile Günah Keçiliği Arasında II. Abdülhamid", *Sabah Gazetesi*, 18 Eylül 2016, s. 1.

²³⁰ Fahri, a.g.e., s. 64.

²³¹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 45.

²³² Hanioglu, a.g.e., s. 1.

²³³ Fahri, a.g.e., s. 65.

²³⁴ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 318.

²³⁵ Fahri, a.g.e., s. 66.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları Avrupa ülkelerinin ileriliğini belirli sebeplere bağlarken iç politikada kendi fikirlerini Batı kaynaklarından ilham alarak hazırlamışlardır²³⁶. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçilik anlayışının Batılılaşmak ve lâikleşmekle aynı anlamda kullanıldığı belirtilmiştir²³⁷. Aydın ve gazeteciler Osmanlı'nın bir Asya ülkesi değil Avrupalı bir ülke olduğunu düşünüp, Batı medeniyetini üstün görmüşlerdir. Batıcılık ile Türkçülüğü bir arada oluşturmaya çalışmışlardır²³⁸. İttihatçılar iktidarı döneminde Batı'lı devletlere karşı şüphe duyulsa da başta dış politika olmak üzere birçok alandaki politikalarını Batı eksenli yürütmüşlerdir²³⁹.

Edebiyat, tiyatro ve gazete gibi araçlarla Batıcılık kavramı halka da aktarılmıştır. Düşünürler, Batı'nın teknik ve medeniyetini almak istemiş fakat kültürünü almak istememişlerdir²⁴⁰. Osmanlı Devleti'nin inkılâp ve reform hareketleriyle kurtulması için giriştikleri düşünce ve eylemlerle devleti kurtaracağına inanan Jön Türklerle İttihatçılar, ne yazık ki, istediklerine ulaşamamışlardır. Bir amaç için yaptıkları her eylem ters sonuç vermiştir²⁴¹.

Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de Batıcılık devletin ilkesi olmuştur. Batıcılık benimsenirken iki dönemde de Batı'ya karşı şüphenin devam ettiği görülmektedir²⁴². Ulusal Kurtuluş Savaşı, Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğunda tutarak Batılılaşmış bir ulus çıkarmaya çalışmıştır. Bu durum dış politikayı da etkilemiş sürekli Batı'ya yönelik politikalar uygulanmıştır. Batılılaşmış ulus kavramı Anadolu örneğinin üzerinden yapısal benzerliklerin bulunduğu Avrupa ülkeleriyle uyumlu ve böyle yaşamak isteyen ulus şeklinde anlaşılmaktadır²⁴³. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları Misak-ı Milli ile tanımlanan sınırlar içerisinde, laik, ulusalcı ve modern ulus-devlet projesi kurgulamışlardır. Cumhuriyet bu yönüyle Batıcı bir projedir²⁴⁴.

Yeni kurulan devletin ilk amacı bağımsız olmak, sonrasında Batı örneğinde olduğu gibi demokrasiyi oluşturmaktır. Türklerin Batı'yla savaşıma amaçları aslında onlar gibi olmaktır. Batılılaşmanın gerçekleşmesi için bu adım kaçınılmaz olmuştur²⁴⁵. Mustafa Kemal, padişahlığı Cumhuriyet yönetimine, Osmanlılık ideolojisini de Batılılaşmaya dönüştürüyor ve dünya bu dönüşümü biraz saygı, biraz şaşkınlıkla

²³⁶ Yusuf Ziya İnan, *Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine*, Bayramaşık Yayınevi, İstanbul 1978, s. 139.

²³⁷ Metin Eriş, "Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 14, s. 1071.

²³⁸ Hüseyin Cahit, "Millet-i Hâkime", *Tanin Gazetesi*, 7 Kasım 1908, s.1.

²³⁹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 113.

²⁴⁰ Fahri, a.g.e., s. 66-67.

²⁴¹ İnan, a.g.e., s. 153.

²⁴² Kodaman-Akçay, a.g.m., s.12-13.

²⁴³ Sander, a.g.e., s. 107-108.

²⁴⁴ Ramazan Kılıç, "İdeoloji ve Dış Politika: Türkiye'de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011-2015) Dış Politikaların Karşılaştırmalı Bir Analizi", *Uluslararası İlişkiler*, C. 13, S. 52, (2016), s. 74.

²⁴⁵ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Cumhuriyeti Rejiminde Batılılaşma Olayları ve Fikirleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 17, s. 1420-1421.

izliyordu²⁴⁶. Atatürk “Emperyalizmi yeneceğiz” ifadesini kullanırken, Batı’nın siyasi ve ekonomik düzenini reddetmemiş sadece siyasal ve ekonomik egemenliğinden kurtulmayı hedeflemiştir²⁴⁷. Atatürk’ün Batı kavramları üzerinde yeterli bilgisi olduğu da görülmektedir²⁴⁸.

Türkiye Cumhuriyeti başlangıçtan itibaren Batı uygarlıklarına ulaşma hedefi doğrultusunda Batılı devletlerle düzenli ve yakın ilişkiler kurmak istemiştir²⁴⁹. Türkiye, Kurtuluş Savaşı’nda Batı’yla savaşırken bile temas kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde Atlantik ötesi Batı da ihmal edilmemiş ABD’ye telgraf çekilerek iletişim kurmak istenmiştir²⁵⁰.

Türkiye’de, Osmanlı’nın izleri ile Kuruluş Dönemi etkileri gözükmemektedir. Bu dönemde Orta Doğu ile ilişkilerde soğukluk olurken, aynı zamanda Orta Doğu’dan kopuş da gerçekleşmiştir. Türkiye bu durum konusunda rahatsızlık duymamış hatta memnun olmuştur. “Kemalizm’in ilkeleri” felsefesi de, Türkiye’nin bölgeden uzak tutulmasını öngörmektedir. Türklerin muasır medeniyetlere ulaşma hedefi vardır. Bu hedefi gerçekleştirmek için de geri kalmış Doğu’dan uzak durmaya çalışılmıştır.

Kemalist milliyetçilik, vatanseverliği ön plana tutarak Türkiye’nin toprak bütünlüğüne zarar veren ve verme potansiyelinde olan her şeye karşı mücadele etmiştir. Dış politikada güvenliğe önem veren Kemalist kimlik, devletin bekasını her şeyden üstün görmüştür. Bunun sonucu statükoculuk ve Batıcılığı prensip edinmiştir. Genç Cumhuriyet’in devamlılığını sağlamak amacıyla elitlerin statükoculuğu ve Batıcılığı seçmiş olması, şaşılacak bir durum değildir. Osmanlı subayı olan ve birçok savaşta yer alan milliyetçiler, dengeleri korumanın önemli olduğunu bildiklerinden statükoculuğa yönelmiş, Modernizmin beşiği olan Batı’da, Türkiye’nin daimi yer alması gerektiğini savunmuşlardır²⁵¹. Türkiye’yi yönlendiren Kemalizm, ilham kaynağı ve özlem duyduğu ilke Batıcılık olmuştur²⁵².

Türkiye’de Cumhuriyet’in kurulması ve devrim hareketleriyle gözetilen amaç, çağdaş değerlere bağlı bir devlet yapısına ve toplum yaşayışına kavuşmak olarak belirlenmiştir. “Çağdaşlaşma” yerine bazen “Batılılaşma” deyimini kullanılmakta ise de bu deyim “Çağdaşlaşma” ile eş anlamlı bir kelime olmadığı açıktır. “Batı, Batılılaşma”, özellikle devrimin ilk zamanlarında çağdaş değerlerin kaynağı olan yeri,

²⁴⁶ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılar*, 3. Baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1990, s.132.

²⁴⁷ Ateş, a.g.m., s. 54.

²⁴⁸ Ürer, a.g.e., s. 86-87.

²⁴⁹ Berdal Aral, “Atatürk Döneminde Türkiye ve Uluslararası Hukuk”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1374.

²⁵⁰ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, s. 107.

²⁵¹ Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 66.

²⁵² Brock Millman, “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42”, *Middle Eastern Studies*, C. 31, S. 3, (2017), s. 490.

yönü belirtmek için kullanılmıştır²⁵³. Çağdaşlaşma, Atatürk'e göre evrensel bir içerik de taşıyordur. Çağdaşlaşma, Türk ulusunun üzerine düşen görevi yapması demektir²⁵⁴.

Batı'daki Batılılaşma kavramı; sanayileşmeyi kısa sürede gerçekleştirememiş, sanayileşmenin önünü tıkayan engelleri, üst kurumları kaldırmaktır. Ayrıca liberal ya da kapitalist üretim biçimlerine paralel olarak geliştirilen hukuk düzenini almak anlamına da gelmektedir. Ancak çağdaşlaşma, kopyacılık, taklitçilik olarak da görülmemelidir. Aralık 1921'de TBMM'de Mustafa Kemal, bilinçsizce yapılan bir yabancı taklitçiliğinin doğru yol olmadığını vurguladıktan sonra şöyle devam etmiştir: "Fakat kötülük, mutluluk, felaket, bir ulusun düşünme biçimine bağlıdır. Bir ulusun mutluluk saydığı şey diğer bir ulus için felaket olabilir. Dolayısıyla bir ulus, kendine göre mutluluk sayacağı bir şeye ulaşabilmek için başvuracağı nedenler ve araçlar, kendi ruhundan çıkarsa o vakit maksada varabilir."

Türkiye'yi Batı'ya iten temel neden Batı'nın ötekisi olmak istememesidir. Batılı büyük devletlerin egemenliği altına girme olasılığından kurtulmak ve Batı'yla çatışma içerisinde olmamaya dikkat etmektir. Eğer böyle bir mücadeleye girse Batı'nın içerdeki devlet düşmanlarını kullanacağını ya da kendisini tehdit eden devletleri cesaretlendireceğini varsayarak uluslararası sistemde yalnız kalacağını düşünmektedir²⁵⁵.

Türkiye kendini birçok kriter açısından Avrupa devleti olarak kabul etmektedir ve amacı kendi kabul gördüğünü Avrupa'nın da kabul etmesini sağlamaktır. Bir diğer amacı da onlarla eşit seviyede olmaktır. Dış politika da bu amaçlar doğrultusunda hep aynı yöne doğru şekillenmiştir. Kendi içinde yönelişini bir zorunluluk olarak da kabul eder. Atatürk gerçeklere odaklanarak ülkenin genel çıkarları için uğraşmaktadır. Geçmişte yaşanmış üzüntülü olaylara bağlı kalmadan Batılılarla anlaşmayı istemektedir²⁵⁶.

Türkiye, Lozan görüşmelerinde Batılı bir devlet olacağı mesajını vermiştir²⁵⁷. Batı ile ilişkilerinin iyi olması için çaba sarf etmiş ve Lozan'dan kalan sorunları çözmek istemiştir. Mustafa Kemal dünya düzeninde Türkiye'nin yerini belirlemek için çağdaşlaşmanın gerçekleşmesi ve Batı'yla yakınlık kurmanın gerekliliklerini savunarak inkılapları gerçekleştirmiştir²⁵⁸. 1930'lu yıllardan itibaren Batı'yla olan sorunlar halledilmeye çalışılmıştır. Batı ile arasındaki sorunların çözülmesiyle, duyulan güvensizlik de zamanla azalmaktadır. İlerleyen zamanlarda yakınlık için girişimlerde

²⁵³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1995, s. 172.

²⁵⁴ A.g.e., s. 175-176.

²⁵⁵ Çiftçi, a.g.e., s. 334.

²⁵⁶ Tuncer, a.g.e., s. 48.

²⁵⁷ Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, 4. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 385.

²⁵⁸ Yusuf Sarınoy, "Menderes Dönemi Dış Politikası", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1707.

bulunulmuş, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olunmuştur²⁵⁹. Batı'yla 1930-1935 yıllarında dolaylı, 1936-1939'dan itibaren de doğrudan işbirliği içinde olmak istenmiştir²⁶⁰.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde de Osmanlı'da olduğu gibi Batılılaşmaya karşı bir tepki vardır. Aslında bu tepki Osmanlı'da ve Cumhuriyet dönemlerinde aynı nedenden, Batı ve Batı politikalarına karşı güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Batılılaşmaya tepkiler olsa da aslında asıl sorun Batılılaşmadan ziyade ne kadar Batılılaşacağımız olmuştur²⁶¹. Cumhuriyetten önce Batıcılık kavramında başarısızlığın sebebi Batı'yı kültürüyle almamak olarak görülmüş ve toplumun ideolojik yapısı bu yönde güçlendirilmiştir²⁶².

Atatürk'ün yaptığı Batılılaşma tepeden inme bir devlet politikasıdır. Türkler liderlerini takip etmişlerdir. Elbette, değişikliğe karşı bilinçli ve bilinç dışı dirençler de vardır. İnsanoğlu her daim değişikliğe karşı direnmiştir. Yenilikleri benimsemek zaman almıştır. Ayrıca Batıcılık politikasıyla Osmanlı döneminde kardeş gözüyle görülen Arap dünyasından uzaklaşılıyordu²⁶³. Türk politikacıları Batılı ve laik karakteri vurgulamak için Müslüman ülkelerle ilişkilerini uzak tutmak istemişlerdir²⁶⁴.

Hariciye örgütü Batılılaşma ve modernleşmede öncü olmuştur. Türk dış politikası, Osmanlı dış politikasında olduğu gibi Batı'ya uyum göstermekten yana olmuştur. Bu durum Osmanlı hariciyesinden devrolmuş bir mirastır²⁶⁵. Atatürk liderliğinde Türkiye'nin sadece dış politikası Batı'ya yönelmiş değildir, birçok alanda bu çaba devam etmektedir. Atatürk'ün, Türkiye'nin Batılı bir ulus olması şeklinde hayalleri vardır. Bu hayalini gerçekleştirirken dış politikadaki seçimlerini de bu doğrultuda yapmıştır. En samimi arzusu Türkiye'nin Batı dünyasının eşit ve saygın bir üyesi olmasıydı, bunun için de ülke kararlı bir şekilde yüzünü Batı'ya çevirmiştir²⁶⁶.

Atatürk'ün Türkiye'si yaşam tarzında tam anlamıyla bir değişiklik yapmak isteyen ve girişimde bulunan yegâne Batılı olmayan ulustur. Avrupa'da Nazizm ve faşizmin etkili olduğu dönemde bu hoşgörüsüzlük ortamından kaçan Yahudi bilim adamlarına yeni Türkiye'nin kapılarını açan Atatürk olmuş ve birçoğu Türkiye'nin Batılılaşmasına yardım etmiştir²⁶⁷. Bazı düşüncelere göre, Avrupa Birliği entegrasyon sürecini Türkiye, tehlikelerinden ve zararlarından çekinmesi gereken Batı medeniyetiyle

²⁵⁹ Ateş, a.g.m., s. 56.

²⁶⁰ Tuncer, a.g.e., s. 125.

²⁶¹ Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 67.

²⁶² Fahri, a.g.e., s. 66.

²⁶³ Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 150-151.

²⁶⁴ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s. 89.

²⁶⁵ Yurdusev, a.g.e., s. 50-51.

²⁶⁶ Duran, a.g.m., s. 46-47.

²⁶⁷ Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 147.

bütünleşerek ondan gelebilecek zararları bertaraf etmek istemiştir. Bu politika tarihte eşine sık rastlanan bir durum değildir²⁶⁸.

Atatürk döneminde Türkiye’de dış politikada Batı’ya yönelme ve kültürel anlamda Batı ile bağ kurma çalışmaları birlikte ilerlemiştir. Milli Mücadele’de, Batılılara karşı kazanılan zaferler psikolojik olarak güven duygusu kazandırmış ve hızlı bir şekilde Batılılaşma mümkün olmuştur. Atatürk tarafından başlatılan Batılı devletlerle kültürel, sosyal, siyasi alanlarda işbirliği yapmak, ondan sonraki dönemlerde de devam etmiştir²⁶⁹.

Atatürk 1938’de öldüğünde yerine İsmet İnönü geçmiştir. İsmet İnönü’nün Avrupalılık anlamında, Atatürk’ten daha fazla Batı yanlısı olduğuna inanılmaktadır. Atatürk’ün ölümünden önce ve sonra, ülkedeki Batılılaştırma reformlarının baş savunucusu ve uygulayıcısı İnönü olmuştur²⁷⁰. Atatürk “Ebedi Lider” olduğundan, eğitilmiş çevrelerde olduğu kadar halk arasında da hala etkili olmaya devam etmesi sayesinde İnönü Hükümeti’nin Batılılaşma hareketlerine karşı az muhalefet olunmuştur²⁷¹. Dönemin siyasetini, Avrupa Konseyi üyeliğine davet edilen Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, “Dış siyasetimizin ağırlık merkezi Batı dünyasıdır. Uzun ve devamlı siyasetimiz sonucu Avrupa Konseyi içinde bir Avrupa devleti olarak yer almamız, zaruri bir neticesidir” şeklinde ifade etmiştir²⁷².

İnönü, demokrasiyi Batı medeniyetinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmiştir. Kendisinin anladığı şekilde demokrasiyle Cumhuriyet reformları ve ekonomik gelişme arasında uyumsuzluk görülmemiştir. İnönü, Batı yahut İngiliz demokrasisinin olduğu haliyle taklit edilmesine de karşı çıkmıştır. Demokrasi anlayışı, toplumun uzun vadeli çıkarlarının özel çıkarlardan önemli olduğu düşüncesi üzerinedir²⁷³.

İnönü, iç ve dışa dönük politikalar geliştirerek, Türkiye’yi demokratik dünyada konumlandırmak adına ülkenin siyasi rotasının net olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Bunlar Türk modernleşmesinin bir gereğidir. Türkiye’nin iç ve dış siyasetinde Batı’nın, özellikle de ABD’nin nüfuzunu artırdığı da şüphesizdir. İnönü dönemini iç politikada olduğu gibi, dış politikada da çoğunlukla II. Dünya Savaşı ve onun sonuçları şekillendirmiştir²⁷⁴. Mecliste dış politika konusunda İnönü, Amerika hakkında şöyle diyordu:

“Bizim kanaatimizce Birleşik Amerika dostluğunun temelini hükümetten hükümete bir münasebet manzarasının ötesinde, milletten millete münasebet kaidesinde sağlam olarak muhafaza etmek lazımdır. Amerika’yla münasebetlerin sağlam

²⁶⁸ İnaç-Özler, a.g.m., s.169.

²⁶⁹ Gönlübol, “Atatürk Devrinde Türkiye’nin Dış Politikası”, s. 224.

²⁷⁰ Heper, a.g.e., s. 151.

²⁷¹ Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 235.

²⁷² Muhittin Demiray, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Stratejilerinin Gelişimi”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi I*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2.Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 126.

²⁷³ Heper, a.g.e., s. 193-225.

²⁷⁴ Süleyman Seydi, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938–1950)”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi I*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s.536-544.

tutulmasına zarar verecek tek unsur, bu münasebetlerin milletten millete olduğu hakikatini zedelemektir, böyle bir hatadan dikkatle sakınmak lazımdır. Her iki memlekette iktidarda bulunan siyasi partiler gelip gidecek, fakat bu dostluğun temeli ve yürüyüşü malıfuz kalacaktır. Amerika'yla münasebetlerimiz karşılıklı emniyet ve menfaat ihtiyacıyla bağlanmış iki müstahil milletin ve devletin münasebetleri şeklinde gelişmekte devam edecektir. Amerika emin olmalıdır ki kendisi için en sağlam müttefik Türkiye, demokrasiyle idare edilen bir Türkiye olacaktır. Söylediklerim CHP'nin bugün muhalefetteki ve yarın mesuliyetteki dış politika yoludur", "İkinci Cihan Harbi'nin başından beri biz savunmamızı Batı safında görüyoruz²⁷⁵."

İnönü Soğuk Savaş esnasında Batı'yla daha uyumlu olmak adına çok partili siyasi hayata geçmek için adımlar atmış, 1946 seçimleri sonrası istenilen reformların çoğunu gerçekleştirmiş ve 1950'de çok partili siyasi hayata geçilmiştir. Bu gelişmeler Türk modernleşmesi için önemli bir adım olmuştur. İnönü döneminde de demokratikleşmenin Batı ekseninde gerçekleştiği görülmektedir²⁷⁶.

1950-1960 dönemlerinde Türk dış politikasında Türk diplomatik kültürünün devamı olarak Batıcılık gibi temel ilkeler devam etmektedir. Cumhuriyet kurumsal öğelerinin Batı kaynaklı tanımlanması dış politikaya da yansımış ve bu dönemde de Batıcılık ilkesi karar alıcıların algısal arka planında baskın olmuştur²⁷⁷. Demokrat Parti de dış politikada kendinden önceki Kemalist kimliğin dış politikada benimsediği prensipleri sarsmamıştır²⁷⁸. II. Dünya Savaşı sonrasında değişen dengeler sonucu Batı ile organik bağlar kurmak ve örgütlenmek için teşebbüse geçilmiştir. Türkiye bu örgütlenmeye büyük ilgi duymuştur ve bu ilgi sadece o günün şartları, yani Sovyet tehdidinden kaynaklanmamaktadır ve derin bir kökene sahiptir. Türkiye'de Batı'ya yönelmenin geleneksel olduğu düşünülmektedir²⁷⁹.

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'da birçok devlet adamı gibi Batı'yla dostane ilişkiler geliştirilmesinden yana olmuştur²⁸⁰. Demokrat Parti dönemindeki Batıcılık politikasına verilen önemde, Sovyetlere duyulan endişe en büyük sebep olarak kabul edilmiştir. Kuruluşundan itibaren Batıcılık politikasını benimseyen Türkiye 1950'li yıllarda Batı'ya kendini daha çok yakın görmüş ve Batı'yla özellikle de Amerika ile ilişkilere önem verilmiştir. Batı'ya olan yakınlık iç politikadaki söylemlere de yansımış ve hedef olarak Türkiye'nin küçük Amerika olacağı sözleri söylenmiştir²⁸¹.

²⁷⁵ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınları, Ankara 1991, s. 299-300.

²⁷⁶ İrşad Sami Yuca- Hidayet Kara (Ed.), *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 575.

²⁷⁷ Mehmet Fahri Danış, "Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Ortadoğu Algısı: 1957-1958 Krizleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, (2018), s. 97.

²⁷⁸ Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 80.

²⁷⁹ Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, 2. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981, s. 56-57.

²⁸⁰ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri 1939-1953*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 446.

²⁸¹ Erhan-Embel, a.g.m., s. 151.

Çok partili düzen Batılı devletlerde görüldüğü için Türkiye bu dönemden sonra kendini Batı'ya daha yakın görmüştür. Her gün biraz daha Batı'ya yaklaşmaktadır. Batılılaşma Atatürk'e göre dış politikadan önce iç politika meselesi olmuştur. İç politikadaki devrimleri, Batılılaşmayı, dış politikadan ayrı tutmaktadır. Fakat II. Dünya Savaşı sonunda liderler bu ayrımı tam anlamıyla gerçekleştirememişlerdir²⁸². Batılı devletlere yakın olmayı tercih eden DP(Demokrat Parti), liberal Batı ittifakını desteklemiştir. Kemalizm'in sürekli kuşkuyla baktığı Batı'ya ideolojik uyum konusunun DP'yle aşıldığı düşünülmektedir²⁸³. Batılılaşma hem iç hem de dış politikanın genel felsefesi haline gelmiştir. Bu süreklilik Türkiye'nin Batılılaşma felsefesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye hiçbir zaman Batı ittifakından tamamen kopmayı gündeme getirmemiştir²⁸⁴. II. Dünya Savaşı sonrası Türk dış politikasında ilk dikkat çeken özellik Batı, özellikle de Amerika ile olan ilişkilidir. Bu dönemde Batı ile yakın ilişki kurmanın sebepleri, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi sonucunda yaşanan güvenlik endişesi ve ekonomik nedenlerdir. Türkiye'nin kalkınmasında dış yardımlar vazgeçilmezdir²⁸⁵.

Demokrat Partililer dış politikada büyük değişiklik arayışında değillerdir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Batı'ya yönelmiş olduğunu belirterek, yalnızca, "Türk Politikası'nın o yönde daha enerjik bir biçime gireceğini" söylemiştir. Bunu da 18 Temmuz'da Kore'ye bir tugay yollanması, ardından da NATO'ya (North Atlantic Treaty Organization) girmek için gösterilen çabalar kanıtlar niteliktedir²⁸⁶. O dönemde Türkiye, Batı güçleri tarafından güvenliğiyle ilgili bir güvence almamış fakat kendisinin Batı'ya adanmışlığını göstermiştir²⁸⁷. NATO'ya katıldıktan sonra DP bunu kendi için iftihar olarak kabul etmiştir. Türkiye'yi Batılı devletlerin içinde görmektedir. Bu durumun içte iktidarını sağlamlaştırma, dışta da ekonomik yardım alma konusunda bir avantaj sağladığını kabul etmiş ve Batı'ya bağlanma yarışına girmiştir²⁸⁸.

Menderes iktidara geldiğinde modernleşmenin eksik yanı olan ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek istemiştir. Bunu yapabilmek içinde önce ülkenin güvenliğinin sağlanması gereklidir. Bu amaçla Menderes hariciye bürokratlarına; iyi ve verimli dış politika için ilk uğraşın Batı'nın kolektif güvenlik sistemlerine dâhil olmak olduğunu ifade etmiştir. Tarafını çoğunlukla Batı'dan yana kullanmıştır²⁸⁹. Dış

²⁸² İdris Bal, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne Yönelik Dış Politikası ve İlişkileri", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 368.

²⁸³ Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 78.

²⁸⁴ Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 4, S. 8, (Yaz 2011), s. 20-25-26-30.

²⁸⁵ Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", s.147.

²⁸⁶ George Mcghee, *Abd-Türkiye-Nato-Ortadoğu*, (Çev. Belkıs Çorakçı), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992, s. 133.

²⁸⁷ A.g.e., s. 142.

²⁸⁸ Gönlübol- Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", s. 156-160.

²⁸⁹ Süleyman Seydi, "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, (2011/2), s. 3-13.

politikayı şekillendirirken birçok dayanak noktası bulmaktadır. Bunlar arasında en etkililerinden birisi ABD ile yakın olma ihtiyacıdır²⁹⁰. Türkiye eğer gelişme halinde olmak ve dış yardım ihtiyaçlarını sağlamak istiyorsa Batı ile ticari ve iktisadi münasebetlerini ön planda tutmalıdır. Kendi imkânları ile gelişimini başaracağını düşünenler olsa da bu gerçeği yansıtmamaktadır²⁹¹. Türkiye eğer ABD ile ilişkilerini geliştirebilirse Batılılaşma politikasını daha rahat gerçekleştirebilir düşüncesi mevcuttur. Batı ülkelerinin lideri konumundaki ABD, Avrupa ülkelerini etkileyerek Türkiye'nin Batı ailesinde yerini almasını kolaylaştırabilirdi. Batılı devletler, ABD ile iyi ilişkiler kurmuş bir Türkiye'ye daha ılımlı bakabilir ve kurulacak ittifakla bir nevi Türkiye'nin Batı kimliği tasdik edilmiş olabilirdi²⁹².

1950'lerde ABD yardımı ve savunma desteği daha da yoğunlaşmıştır²⁹³. 1956'da Menderes mecliste Türkiye'nin Amerikan yardımlarına ihtiyacı olduğunu aynı şekilde Amerika'nın da Türkiye'ye olan ihtiyacını vurgulamıştır. Türkiye açısından yardımların olmaması Türk ordusunun her türlü teçhizat ve bakımdan mahrum kalması anlamına gelmekte olduğunu ifade etmiştir²⁹⁴. Bu büyük bir devletten borç alma durumu, Türkiye'yi Batı Blok'unda yer almaya yöneltmiş ve Türkiye'nin uluslararası toplulukta genellikle "Batı'nın sözcüsü" olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur²⁹⁵. Türkiye'nin Batı yanlı politikası Orta Doğu ülkeleri tarafından Batı çıkarlarını korumak olarak olumsuz algılanmaktadır²⁹⁶. Demokrat Parti iç politikada dini siyasetle ilişkilendirse de dış politikada bu politikasını uygulamamış tam bir Batı müttefiki olmuştur. Örneğin, Birleşmiş Milletlerde Cezayir'in bağımsızlığı konusunda Batı'yla birlikte olumsuz oy kullanmıştır.²⁹⁷

Batı politikası değerlendirilirken günlük politikaların ve ani anlaşmazlıkların yarattığı anlık tepkilerin etkisinde kısa vadede değil, bu işbirliğinin ne getireceğini objektif bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekmektedir. Dış politika hedefleri saptanırken ağırlıklı etken ortak yarardır. Dış politikasını duygusal ve dini nedenlere bağlayan çok az ülke vardır²⁹⁸.

2.2.2. Dünya Barışına Katkı

II. Abdülhamid dönemi dış politikasına bakıldığında barış eksenli olduğu görülmektedir²⁹⁹. Sultan devletin elindekilerden memnun olup, bunları korumaya yönelik politikalar izlemiştir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra

²⁹⁰ Tekeş, a.g.e., s. 272.

²⁹¹ Kamuran Gürün, *Bükreş-Paris- Atina Büyükelçilik Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 94.

²⁹² Uslu, a.g.e., s. 65.

²⁹³ Cüneyt Arcayürek, *Şeytan Üçgeninde Türkiye*, Bilgi Yayınları, Ankara 1987, s. 239-372.

²⁹⁴ Uslu, a.g.e., s. 64.

²⁹⁵ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 169-170-181.

²⁹⁶ Lenore G. Martin-Dimitris Keridis (Ed.), *The Future Of Turkish Foreign Policy*, The Mit Pres, London 2002, s. 39.

²⁹⁷ Çakmak, a.g.e., s. 41.

²⁹⁸ Ercüment Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 240.

²⁹⁹ Karpas, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 57.

diplomasiyi savaştan olabildiğince kaçınma aracı olarak kabul etmiştir. Sultan barış politikasının bir ihtiyaç olduğunu kabul edip, devletin kendi içinde soluk alması gerektiğini düşünmektedir³⁰⁰. Toplumun ve devletin toparlanması için aslında barış bir zorunluluk olmuştur³⁰¹. II. Abdülhamid saltanatı boyunca savaşa karşı istekli olmamıştır. Saldırı karşı taraftan gelse dahi işi diplomasi ve barışçıl yollarla çözmek istemiştir. Yunanistan'ın sınırlarda çıkardığı sorunlara rağmen aceleci davranmamak gerektiğini, savaşa cesaret edebilecek durumda olmadıklarını söylemiştir. Özellikle Avrupa barışını bozan taraf olmak istememektedir. Yunan saldırıları sonucu Ali Rıza Paşa'nın ısrarlarından sonra sadece bölgeye güvenlik açısından takviye gönderilmesine müsaade etmiştir³⁰².

Bu dönemde barış politikası etkin olmakla beraber ordu ve donanma gelişip güçlendirilmek istenmiştir. Uygulamalarda ise amaç savaş değil barıştır. Sultanın Avrupa'da birçok sorun hakkında barışçıl çözümler bulması Avrupalı devletler tarafından da takdirle karşılanmıştır³⁰³. Devletler arası ittifakların devlet için önemli olduğu bilinmektedir. Detaylı bilgiler olmasa da Romanya ve Sırbistan ile ittifak kurmak için görüşmeler yapılmıştır. İttifak sistemlerinin öneminin artmasında Balkanlarda yaşanan karışıkların etkisi büyüktür. Sait Halim Paşa ittifak konusundaki sözleri “En kavi devletlerin ittifaksız yaşayamadıkları bir devirde Osmanlı Devleti'nin inifirat halinde bulunması kendini gayet tehlikeli bir mevkiye bulunduruyordu” şeklindedir³⁰⁴. II. Abdülhamid, Balkan ülkeleri ve Doğu'daki komşularıyla da iyi geçinmek istemiştir. İran'ın yaptığı sınır tecavüzlerine karşılık vermemiş, ayrıca Güney Asya'da ki ülkeler ve Japonya ile iyi geçinmeye özen göstermiştir. II. Abdülhamid'in ilişkilerde ilk terciği barış olmuştur. İstihbarat teşkilatını da bu yönde kullanarak olayları önceden öğrenip, önlem almak istemiştir³⁰⁵.

Devletlerle kurulan ittifak ve dostluklar bazen başka bir devleti rahatsız edebilmektedir. Örneğin, Almanya ile olan dostluk ilişkileri İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey bu durumu Esat Cemal Paker'e de ifade etmiş, cevap olarak; Alman imparatorunun Sultan'a karşı dostça davrandığı, Osmanlı'nın da bu dostluğa cevap verdiği söylenmiştir. Sultan'ın dostluk politikasının herkese karşı olduğunu İngiltere'nin de aynı şekilde yaklaştığında aynı karşılığı alacağını ifade etmiştir. Ayrıca bir devletle olan dostluk ilişkilerin diğer devletlerle olan ilişkileri etkilemeyeceği özellikle belirtilmiştir³⁰⁶. Devletlerle olan ilişkilere dikkat edilerek çatışmalardan kaçınılmıştır. Büyük savaşların yaşanmasındansa küçük tavizler

³⁰⁰ Selim Deringil, “Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet İnönü”, *Toplum ve Bilim*, S. 28, (Kış 1985), s. 94-95-96.

³⁰¹ Selim Deringil, “II. Abdülhamid'in Dış Politikası”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C. 2, s. 17.

³⁰² Ziya Şakir, *1897 Türk-Yunan Muharebesi ve Sultan Hamid'in Gizli Siyaseti*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s. 29-30.

³⁰³ Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kışkacında Abdülhamit*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 127.

³⁰⁴ M. Cemil Bilsel, *Lozan I*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s. 136.

³⁰⁵ Engin, a.g.e., s. 27.

³⁰⁶ Paker, a.g.e., s. 78.

vererek büyük yıkımlardan kurtulmak istenilmiştir³⁰⁷. II. Abdülhamid döneminde uygulanan barış politikaları, Balkan Paktı yapma girişimi, savaşı olabildiğince tercih etmeme ve tarafsızlık politikalarının örneklerine sonraki dönemlerde de rastlanmıştır³⁰⁸.

İttihat ve Terakki yönetimi iktidar olmadan önce Avrupalı devletlere dostça yaklaşmamaktadır. İktidara geldikten sonra politikasında değişiklik yapmış özellikle dış ilişkilere dikkat etmiştir. Birçok devletle iletişime geçerek dostça ilişkilerini geliştirmek istemiştir³⁰⁹. Bu, ülkenin bütünlüğü için zorunlu kabul edilmiştir. Ayrıca büyük devletlerle iyi ilişkiler kurup desteklerini alarak kapitülasyonlar gibi devletin bağımsızlığını etkileyen unsurları kaldırma istekleri vardır³¹⁰. İttihat ve Terakki döneminde dış ilişkiler kadar içte de barışa özen gösterilmiştir. Özellikle içte barışı ve huzuru sağlamak için etnik kimlik kavgalarını önlemek ve Ermeniler ile Türkler arasında dostluk oluşturmak için birçok devlet adamı çalışmıştır³¹¹. İttihat ve Terakki partisi ve yöneticilerinin iktidar süreleri ve barış politikaları uzun sürmemiş, I. Dünya Savaşı başlamış ve sonrasında da yönetimden çekilmişlerdir.

Atatürk dönemi dış politikasını incelemeye Kurtuluş Savaşı sırasında izlediği politikadan başlanabilir. Mustafa Kemal'in savaş esnasında ilk amacı Misakı Milli'yi gerçekleştirmek ve barış esaslı bir politikayla bağımsızlığını kazanmaktır³¹². Mustafa Kemal dış politikada ilk olarak barış politikasını benimsediklerini mecliste de beyan etmiştir³¹³. Ayrıca barış için elinden geleni yapacağını da eklemektedir³¹⁴. Mustafa Kemal güçlü olunan durumlar dâhil her zaman bütün mütareke isteklerine olumlu bakmış ve hemen cevap vermiştir³¹⁵. Bunun sebebi barışa verdiği önemdir. Bu özelliğini de kamuoyuna gösterip, izlenimlerin bu yönde olmasını istemiştir. 9 Eylül 1922'de Mustafa Kemal, İzmir'de bir İngiliz gazetesi olan Daily Mail'in muhabirine şu ifadelerde bulunmuştur: “Benim Başkomutanlık Taarruzunu başlatma arzum yoktu; fakat Yunan'ı Türk topraklarından başka türlü sökemeyeceğime kanaat getirince bunu yapmak mecburiyetinde kaldım.” Ayrıca “Bizim buradaki ölçülülüğümüz, Yunanlıların taşkınlıklarıyla yaptığı zulümle karşılaştırılırsa bizim ne kadar barışçı, iyi niyetli olduğumuz anlaşılır, bizim amacımız barıştır, en kısa zamanda eski düşmanlarımızla ve siz İngilizlerle barış yapmak istiyoruz” sözlerini de ilave etmiştir³¹⁶.

³⁰⁷Salih Münir Paşa, *Diplomasi: Ma'lumat-ı Esasiyye Bir Son Dönem Osmanlı Elçisinin Kaleminden Diplomasi*, (Haz. Ahmet Dönmez-Refika Kart), Palet Yayınları, Konya 2018, s. 21.

³⁰⁸Ahmet Davutoğlu, “Uluslararası Dönüşümler ve Osmanlı'dan Günümüze Türk Diplomasinin Süreklilik Unsurları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 17, s. 289.

³⁰⁹Hale, a.g.e., s. 23.

³¹⁰Feroz, Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev. Nuran Yavuz), 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 40.

³¹¹Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, (Haz. Enver Bolayır), Güven Basımevi, İstanbul 1946, s. 16.

³¹²Özkaya, a.g.e., s. 506.

³¹³TBMM TD, C: 13, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 1, 01.11.1929, s. 3.

³¹⁴“Büyük Millet Meclisi Açıldı”, *Akşam Gazetesi*, No: 3971, 02 Kasım 1929, s. 1.

³¹⁵Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), C: 3, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 112, 04.10.1922, s. 863-864.

³¹⁶Özkaya, a.g.e., s. 258.

Mustafa Kemal, İstiklâl Savaşı zaferinden sonra Türkiye'nin yegâne amacı olan "Muasır medeniyet seviyesine çıkmak" için gerçekleştirmek istedikleri inkılaplara yönelmiştir. İlk olarak da devletlerle Lozan'dan kalan sorunları halletmek istemiştir. Sonrasında en çok ihtiyacı olan şey içişleri ve dış işlerinde barıştır. Barış politikası uygulamasına öncelikle komşularıyla başlamış ve ilişkilerini geliştirmek istemiştir³¹⁷. Lozan Antlaşması sonrasında savaş halinde olduğu devletlerle barış antlaşmaları imzalanırken, diğer devletlerle de dostluk antlaşması imzalamaya özen gösterilmiştir. Yaklaşık 40 kadar devletle de bu politikayı gerçekleştirebilmiştir³¹⁸. Bu antlaşmaları yaparken diğer devletlerle sorun yaratmamasına dikkat edilmektedir³¹⁹. Atatürk, devletlerle arasındaki dostluğu bozacak durumlardan olabildiğince kaçınmaya çalışmıştır, özellikle milliyetçilik hareketlerinin dostluk ilişkilerini zedelemesine müsaade etmemiştir³²⁰. Bu konularda özellikle Rusya ile sorun yaşamak ve Türkiye ile Rusya'nın düşman olmasını arzu etmemektedir³²¹.

Atatürk'ün barış politikasıyla anlatmak istediği; devletin içte birlik ve beraberliğinin olması, dış ilişkilerinde ise başka ülkelerin bağımsızlık haklarına saygılı davranılmasıdır. Anıtkabirin duvarında yer alan "Savaş zorunlu ve hayati olmalıdır. Milletın hayatı tehlikeye düşmedikçe savaş bir cinayettir" sözleri barışçılık ilkesine verdiği önemi göstermektedir³²².

1926'dan itibaren barış politikasına devam edilmiştir. Bu sadece Türkiye için geçerli bir durum değil, birçok ülke için de benzer durumlar söz konusudur. Dünya geneli eğilimin sebebi I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkımdır. Devletler bir daha dünya savaşı olmaması için önlemler almak istiyor ve antlaşmalar yapıyor olsalar da barışçıl politikayı bir süre sonra bırakanlar olacaktır. Özelde Türkiye için barışın önemi daha fazladır. I. Dünya Savaşı'na ek olarak Kurtuluş Savaşı'yla yaklaşık on yıl savaşmış, nüfusunun büyük çoğunluğunu kaybetmiştir. Ülkenin kendi sınırları içinde kalkınması için barışa hiç olmadığı kadar ihtiyacı vardır. Barış politikasını sadece büyük devletler ve yakın komşularıyla değil uzaktaki ülkelerle de sağlamaya çalışmıştır³²³. Atatürk'ün bölgesel anlaşmalara ve dostluk antlaşmalarına bu kadar önem vermesinin sebebi de I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan antlaşmaların kalıcı barışı tam anlamıyla sağlamamış olduğudur. Bunun farkında olduğundan ülke güvenliği için bölgesel antlaşmaların, dostlukların önemi artmış ve iç politikada da her türlü hazırlığın

³¹⁷ Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya ilişkilerini Etkileyen Faktörler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXI, S. 91, (Bahar 2015), s. 104.

³¹⁸ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 96.

³¹⁹ Charles N. Sherrill, *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Mustafa Kemal I*, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 86.

³²⁰ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, (Haz. Ruşen Sezer), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 169.

³²¹ Martin- Kerıdıs, a.g.e., s. 17.

³²² Abdülhalim Aras, *TBMM Milli Egemenlik Yurtta Sulh Cihanda Sulh Paneli (Marmara Üniversitesi)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, İstanbul 1986, s. 12.

³²³ Akyol, a.g.e., s. 494.

yapılması, huzurun sağlanması istenmiştir³²⁴. Atatürk'ün politikasını şu sözleri de tasdikler niteliktedir. “Balkanlar’da dost olabilmemiz için sadece birbirimize saygı duymaya ihtiyacımız var. Biz, komşu ülkelerle resmi ilişkileri mümkün olan en kısa zamanda yenileyip iyileştirmeyi ve konsolosluklar ile elçilikler açmayı samimiyetle arzu ediyoruz.”³²⁵

Atatürk barış ilişkilerini sadece Batı’yla planlamamış, Batı ve Doğu’nun farklılıklarına, ayırıcı unsurlara rağmen barış ideolojisinin uygulanabilir ve evrensel olduğunu düşünmüştür³²⁶. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Politika Gazetesi’ne; Türkiye’nin dış siyasetinde öncelikli olarak dostluk politikalarını hem komşuları hem de diğer devletlerle ön planda tuttuğunu vurgulamıştır³²⁷. Komşu devletlerle olan ilişkilere dikkat edilmiş, dostluk ve iyi komşuluk anlaşmaları yapılmıştır³²⁸.

Atatürk'ün sadece içeride değil dışarıdaki barışa da önem vermesinin sebebi ne kadar içeride barış sağlansa da dışarıda barış olmadığı sürece bu politikanın yürütülemeyeceğini düşünmesindedir. Bir ülke kendi bölgesinde ve dünya barışında üzerine düşen görevi yerine getirmelidir³²⁹. Atatürk'ün barış hakkındaki görüşlerine İnönü de katılmaktadır. Barışın tek taraflı olamayacağını, milletlerin birbirinden sorumluluk almasını beklemesi yerine herkesin üzerine düşeni yapması gerektiğini söylemiştir³³⁰. Dünya barışının sağlanması için Atatürk ülkelerin beraber hareket etmelerini savunmuştur. Devlet başkanları ile olan yazışmalarında kendisi için dünya barışının önemini ve silahsızlanmanın gerekli olduğunu söylemiştir³³¹. Türkiye, bir sorun karşısında toplanan uluslararası konferanslara katılım göstererek barışçı blokta yer aldığını göstermektedir³³². Türkiye, Milletler Cemiyeti’nin üyesi olarak güvenlik ve barışla alakalı uluslararası antlaşmalara da katılmıştır³³³. Barışa içtenlikle bağlı olan Türkiye Briand-Kellog misakına da katılarak bu tutumunu sürdürmüştür³³⁴.

Atatürk dış politikada “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesi doğrultusunda bütün devletlerin toprak bütünlüğüne saygılı, barış politikasını savunsa da barış konusunda hayalci olmamıştır. Ne olursa olsun barış politikasını değiştirmeyen bir tavrı yoktur.

³²⁴ Harun Semercioğlu, “Atatürk Dönemi İzlenen Güvenlik Politikası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, (2015), s. 59.

³²⁵ Nicolae Ciachir, “Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1195.

³²⁶ Andrew Mango, *Atatürk*, (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul 2000, s. 518.

³²⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 251-693-23, 09.04.1932.

³²⁸ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0 Yer Bilgisi: 265-789-1, 18.3.1940.

³²⁹ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 28.

³³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı 1899-1960*, s. 293.

³³¹ Özkaya, a.g.e., s. 515.

³³² Çelebi, a.g.e., s. 115.

³³³ Aral, a.g.e., s. 1374.

³³⁴ Edip Çelik, *100 Soruda Türkiye’nin Dış Politika Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 101.

Özellikle barış politikasını güvenle birlikte yürütmeye çalışmıştır³³⁵. Barış konusunda toplumun düşünceleriyle liderlerin düşünceleri benzerlik göstermektedir. Savaşın bir şey kazandırmayacağına halk da farkındadır ve yalnızca bağımsızlığı tehlikeye düştüğünde savaşı zorunlu görmektedir³³⁶. Devletler yaşadıkları sorun karşısında ilk olarak savaştan ziyade barış esaslı çözümler bulmalıdır. Atatürk'ün bizzat kendisi de sorunları bu yönde çözmeye özen göstermiştir. Örneğin: Musul meselesi Milletler Cemiyeti'nde görüşülmüştür. Boğazların askersizleştirilme durumunun Türkiye için yarattığı olumsuzluk 1936'da Montrö Konferansında görüşülmüş ve Türkiye'nin lehine çözülmüştür. Hatay meselesi de aynı şekilde çözüme kavuşmuştur³³⁷.

Türkiye'nin barışçı politikasında samimi olduğunun göstergesi yabancı kaynaklarda da geçmektedir. Örneğin: Romen diplomatik raporları Türkiye'nin Balkan haklarıyla ve Yunanistan'la ilişkilerini geliştirmek, dostluk kurmak için gerçekten çaba sarf ettiğini belirtmiştir. Türkiye'nin barış yanlı politikaları ulusal kamuoyu tarafından da takdire layık görülmüştür. Atatürk, barış mesajı verirken bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne de ne kadar önem verdiğini, bunlardan taviz veremeyeceğini de belli etmiştir³³⁸.

Atatürk eskiden yaşanan düşmanlıkların tekrar etmemesi ya da devam etmemesi için özellikle bu ülkelerle dostluk ilişkileri kurmaya daha çok çaba sarf etmiştir. Dostluk antlaşmalarına, resmi ziyaretlere gereken önem verilmiştir³³⁹. Atatürk'ün barış ilkesi doğrultusunda Türk-Yunan ilişkilerinde ve diğer devletlerle olan ilişkilerinde ne kadar çaba sarf ettiğini bilen Yunan Başvekili Venizelos, Nobel Barış Ödülü'ne Atatürk'ü aday olarak sunmuştur³⁴⁰. İsmet İnönü'nün Yunanistan ziyareti iki devlet arasında dostluğun gelişmesi konusunda olumlu bir hava yaratmış ve bu durum Yunan basınında da yer bulmuştur³⁴¹. Yunan ilişkilerindeki hassasiyetin bir diğer örneği de General Sherrill'ın Türkiye'de iken muharebe meydanlarını gezmek istediğini bildirmesiyle görülmüştür. Cevap olarak Atatürk; muharebe meydanlarında Yunanlılara karşı zafer kazandığından bunun hatırlanmasını istememekte, bunun yerine Yunanistan'la dostça ilişkiler kurmak istediğinden bahsetmektedir. Bu olay Sherrill'ında oldukça derin etki yaratmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Yunanistan'dan neden tazminat istemediğini sormuştur. Mustafa Kemal, Yunanistan'la ticari ilişkiler kurma kararı alındığından bahsetmiş ve

³³⁵ Hikmet Öksüz, "Atatürk Döneminde Balkan Politikası(1923-1938)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1134.

³³⁶ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I*, (Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 78.

³³⁷ Halük Ülman, *TBMM Milli Egemenlik Yurtta Sulh Cihanda Sulh Paneli (Marmara Üniversitesi)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, İstanbul 1986, s. 19-20.

³³⁸ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 22.

³³⁹ Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, s. 133.

³⁴⁰ Fatma Ürekli, "Atatürk'ün Yakın Bölgesel Ülkelerle Olan Dış Siyasetinin Özellikleri", (Ed. Melek Alka), *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2003, s. 214-215.

³⁴¹ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0 Yer Bilgisi: 13-74-2, 02.06.1932.

tazminatın iki memleket arasında soğukluğa sebep olacağından tercih edilmediğini açıklamıştır³⁴².

Mustafa Kemal'in tarihi iyi bilmesi ve çıkardığı dersler kendisinin iyi bir devlet yöneticisi olmasını sağlamıştır. Yenilik hareketlerini gerçekleştirirken eskide olduğu gibi tepkiler yaratacağını bilmekte ve bu yönde davranmaktadır. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini 1931'de vurgulayarak önemini artırmak istemiştir. Özellikle 1931 yılında devletler arası anlaşmazlıkların çoğaldığı II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bilinmektedir. Yayılımcı devletlerin teşebbüslerini tahmin edilmiş ve bu tahminler doğrultusunda önce Balkan devletleriyle sonra da Orta Doğu'daki devletlerle paktlar oluşturulmuştur³⁴³. İlerleyen zamanlarda devletlerin barış istekleri, silahsızlanma düşünceleri azalmaya başlamıştır. Özellikle Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikaları sonucu Balkanların önemi artmıştır. Türkiye için Balkanlarda barış ve huzur ortamının olması önemlidir. Çünkü Boğazların savunmasızlığı güvenlik açısından bir risk olmaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da bugünkü sınırlardan memnun olduğu, antlaşmaların ilişkiler için önemini belirtmiştir. Atatürk de Balkan Paketi'ne gereken önemi vermiş, Balkan devletlerinde Türkiye'ye karşı geçmişten kaynaklı olası bir kötü his oluşmaması için geçmişin hesaplarının yerine kardeşlik duygusunun olmasını istediğini vurgulamıştır³⁴⁴.

Türkiye statükodan memnun olmayan devletlerden olabilir ve bu yönde davranabilirdi fakat Atatürk böyle davranışların maceracılık olduğunu düşünmüş, elde edilen sınırlar konusunda tatminkâr olmayı tercih etmiştir. Dış politikanın önceliğini barış oluşturmaktadır bu yüzden devletlerle olan ilişkisini iyi yönde tutmaya çalışmış ve barışı bozan devletlere karşı barışçı devletlerle hareket etmiştir³⁴⁵.

Atatürk'ün dış ilişkiler konusundaki politikasını şu sözleri özetler şekildedir: *"Dışişlerinde dürüst ve açık olan politikamız özellikle barış düşüncesine dayanmaktadır. Uluslararası herhangi bir sorunumuzu barış yolu ile çözümlenmeye çalışmak, bizim yararımıza ve düşüncelerimize uygun bir yoldur. Bu yol dışında bir öneri ile karşılaşmamak için güvenlik prensibine ve onun dayanaklarına çok önem veriyoruz. Uluslararası barış havasının korunması için Türkiye Cumhuriyeti, gücü içerisinde herhangi bir görevden geri kalmayacaktır³⁴⁶", "Hiçbir taraftan bize gelecek bir şey beklemem. Beklemeğe de gerek yoktur. İşte bu sakinlik içinde bütün dünyayı düşünmek fırsatı bizdedir. "Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne?" dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla ilgilenmeliyiz. Olay ne kadar uzak olursa olsun bu kuraldan şaşmamak gereklidir. İşte*

³⁴² Sherrill, *Üç Adam Kemal Atatürk Roosevelt Mussolini*, s. 36-37.

³⁴³ Ülman, *TBMM Milli Egemenlik Yurtta Sulh Cihanda Sulh Paneli (Marmara Üniversitesi)*, s. 21.

³⁴⁴ Akyol, a.g.e., s. 510.

³⁴⁵ Mehmet Gönlübol, "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası", s. 211.

³⁴⁶ Mustafa Bıyıklı, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Dış Politika Konuşmaları*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011, s. 96.

*bu düşünüş, insanları, milletleri ve hükümetleri bencillikten kurtarır. Bencillik kişisel olsun, millî olsun daima kötü kabul edilmelidir*³⁴⁷.”

İsmet İnönü de Milli Mücadele dönemlerinden itibaren barış politikasını benimsemiş, Lozan görüşmelerinde “*Ben hariciye vekiliyim. Bugün ordu ile alakam mevcut değildir. Biz her türlü fedakârlığı yaptık. Dünya sulhuna hizmet etmek istedik. Yeni açılacak müzakerelerden evvel bir takım diplomatik muhaberelerin cereyan etmesi tabiidir*” sözleriyle barış politikasının savunucusu olmuştur³⁴⁸. İnönü’nün dış politikası Lozan’da dış basına övgüyle yansımıştır. Özellikle Gazetede Lausanne Türkiye’nin savaştan uzak durmasını, barış politikasındaki samimiyetini takdir etmektedir³⁴⁹.

İsmet İnönü, Atatürk’ten sonra da yaşamı boyunca barış politikasını devam ettirmeye çalışmıştır. Silahlı müdahalelere başvurulmadan önce haklı olursa da barışçıl yönlerin denenmesi taraftarıdır. Barışçıl politikaya bu kadar önem verirken askeri yönden de zafiyet göstermemiş, güçlü olmayı önemsemiştir. Bu düşüncesinde Türkiye’nin coğrafi konumunun etkisi büyüktür. Türkiye her konuda barışçıl davranmalı fakat savaşa da hazırlıklı olmalıdır³⁵⁰.

İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu İngilizlerle antlaşma yapmak için görüşmelere başlamıştır. Mecliste de İngiltere’nin yanında yer almak istemenin sebebinin barış ve güvenlik olduğunu belirtmiştir³⁵¹. Bu dönemde Sovyet çekincesi yaşanmakta ve İnönü birçok konuşmada Sovyetlerle dostluk ilişkisinin devam ettiği vurgusu yapmaktadır³⁵². İnönü’nün İngiltere ve Fransa ile anlaşmaya varması ülke içinde ve basında olumlu tepkilere sebep olmuştur. İnönü’nün davranışı samimi bulunmuş, ülkesinin güvenliğini korumak için barış politikasının doğru bir karar olduğu belirtilmiştir³⁵³. 1940’lı yıllarda da barış politikasının aynı yoğunlukla sürdürüldüğü görülmektedir. Türkiye BM, NATO gibi uluslararası antlaşmalara güvenlik ve barış politikası açısından katılmak için çaba sarf etmektedir³⁵⁴.

II. Dünya Savaşı’nda Türkiye, yapılan bütün baskılara, sunulan tekliflere rağmen geçmişte Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya savaşına katılarak yıkılışını unutmamış, savaşa katılmayarak barış yanlı bir politika sürdürmüştür. Geçmiş her zaman olumsuzluklarla hatırlanmamaktadır. Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında eskiden birlikte yaşadığı milletlerle ortak paydalarda buluşabilmiş ve dostluk ilişkilerini

³⁴⁷A.g.e., s. 139.

³⁴⁸ İlhan Turan(Haz.), *İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 56.

³⁴⁹ Mehtap Başarır- Arzu Boy, “İkinci Dünya Savaşı Esnasında İsmet İnönü’nün Meclis Konuşmalarının Basındaki Yankıları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, S. 2, (Ağustos 2019), s. 314.

³⁵⁰ Ülman, a.g.m., s. 49.

³⁵¹ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Turhan Kitapevi, Ankara 1974, s. 21-22.

³⁵² Başarır-Boy, a.g.e., s. 310.

³⁵³ Falih Rıfkı Atay, “Cumhurreisimizin Nutku”, *Ulus Gazetesi*, 2 Kasım 1939, s. 2; Necmeddin Sadak, “Reisicumhurun Nutku”, *Akşam Gazetesi*, 2 Aralık 1939, s. 1-8.

³⁵⁴ Melih Aktaş, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, Şema Yayınları, İstanbul 2006, s. 19.

güçlendirmiştir³⁵⁵. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin kararlılığı aslında barış politikasına bağlılığı göstermektedir³⁵⁶. Ulusal çıkarlar söz konusu olmadıkça bu politikasında kararlı kalmıştır³⁵⁷. İnönü, II. Dünya Savaşı'nın karışıklığı içerisinde milli politikasını devletin barış içerisinde olması şeklinde belirlemiştir³⁵⁸. Türkiye barış politikasını büyük devletlerle sürdürmeye çalışırken ayrıca komşularıyla olan ilişkilerinde de aynı hassasiyeti göstermiştir³⁵⁹. İnönü'nün barışçıl politikasında geçmiş kadar ihtiyatlı kişiliğinin de etkisi vardır. II. Dünya Savaşı yıllarında müttefiklerinin kazanacağı kesin olsa bile risk almak istemeyerek barış politikasını sürdürmüştür³⁶⁰. II. Dünya Savaşı sırasında barış politikasının ve tarafsızlığın sağlanması, uygulanan diplomasinin etkili olmasıyla mümkün olmuştur³⁶¹. İsmet İnönü II. Dünya Savaşı sonunda barış görüşmeleri yapılacağı için Türkiye'nin bu durumu memnuniyetle karşıladığını, bütün devletlerle olan ilişkilerde barış ve dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğini belirtmiştir³⁶².

II. Dünya Savaşı sonrası Balkan devletleri arasında yaşanan geçmiş anlaşmazlıkların kaldırılması barışın ve güvenliğin sağlanması için Türkiye elinden geleni yapacağını bildirmektedir³⁶³. 1945 yılında Sovyetlerin, Türkiye ile olan antlaşmasını iptal etmesi sonucu Türkiye yeni antlaşma için adım atmıştır. İptal edilmesi yerine iki komşu devletin yeni antlaşma maddeleri görüşerek dostluğunu devam ettirebileceğini, bunun için Türkiye'nin hazır olduğunu Sovyet Hükümeti'ne bildirmiştir. Bu olay karşısında da Türkiye birçok durumda olduğu gibi devletlerle olan ilişkisinde barıştan yana olmuş ve bunun için üzerine düşeni fazlasıyla yapmıştır³⁶⁴. İnönü ayrıca yabancı basına demeçler vererek Türkiye'nin barış politikalarını benimsemiş olduğunu ve komşu devletlerle her an işbirliği yapmaya açık olduğunu ifade etmiştir³⁶⁵.

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında da birçok dostluk antlaşmaları ve paktlar geliştirerek, amacının her koşulda mevcut düzeni sağlama ve barış olduğunu bir kere daha kanıtlamış, komşu devletlerle ilişkilerinde özenli davranmıştır. Türkiye, savaştan

³⁵⁵Gökhan Erdem, "İmparatorluktan Cumhuriyete Dış Politikada Süreklilikler", *Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi*, (Ed. Ahmet Dönmez), Grafiker Yayınları, Ankara 2019, s. 181-187.

³⁵⁶Falih Rıfki Atay, "Devlet Reisimizin Nutku", *Ulus Gazetesi*, 01 Kasım 1942, s. 1-3.

³⁵⁷Hasanlı, a.g.e., s. 94.

³⁵⁸Başarır-Boy, a.g.e., s. 314.

³⁵⁹Necmettin Sadak, "Devlet Reisinin Nutku: Dış Siyasetimiz", *Akşam Gazetesi*, 04 Kasım 1944, s. 1.

³⁶⁰Süleyman Seydi, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)", *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbuca, İstanbul 2015, s. 538.

³⁶¹Daban, a.g.m., s. 38.

³⁶²TBMM TD, C: 2, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 1, 01.11.1946, s. 3.

³⁶³Goloğlu, a.g.e., s. 268.

³⁶⁴Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar I*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 146.

³⁶⁵"Cumhurbaşkanı İnönü'nün Beyanatı", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8163, 13 Mayıs 1947, s. 1.

olabildiğince kaçınmaya çalışmış, Milli Mücadele'den sonra sadece Kore Savaşı'na katılmıştır³⁶⁶.

1950 yılında Demokrat Parti iktidar olduktan sonra, partiler arasında bazı konularda ayrılıklar yaşansa da dış politika konusunda genellikle aynı çizgi devam etmiştir. Celal Bayar meclis açılış konuşmasında Atatürk'le ilgili “Yurtta barış dünyada barış” politikasına değinmiş ve bu çizgide devam edileceği mesajını vermiştir³⁶⁷. Demokrat Parti iç ve dış barışın sağlanmasının şartı olarak ilk önce içte hürriyetlerin rahatça yaşanmasını ve bunun sonucu olarak barışın evrenselleşeceğini düşünmektedir³⁶⁸.

Türkiye'nin bu dönemde de birçok konferansa katılma amacı dünya barışının ve düzeninin sağlanması konusunda elinden geleni yapmak istemesinin sonucudur³⁶⁹. Türk-İtalyan Dostluk, Uzlaşma ve Adli Tesviye Antlaşması sonrasında, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın: “*Cumhuriyet İtalya'sı ile son zamanlarda akdettiğimiz dostluk anlaşması ve menfaat mefkûreleri bir olan iki millet arasındaki bağları daha ziyade takviye eylemiştir. Akdeniz devleti ve Avrupa Konseyi azası olan her iki memleket arasındaki sıkı dostluk politikası medeniyetimizin inkişafını sağlayacak olan Avrupa sulhunu ve iş birliğinin faydalı bir unsuru olacaktır*” şeklindeki açıklaması barışa verdiği anlam ve önemi göstermektedir³⁷⁰.

Başbakan Adnan Menderes daha Aydın milletvekilliliği sırasında Birleşmiş Milletlerin önemine değinmektedir. Üye ülkelerin sadece dış ilişkilerinde değil içişlerinde de ulus egemenliğine ve barışı sağlamada etkili olması gerektiğini vurgulamıştır³⁷¹. Adnan Menderes, Yunanistan ile dostluk ilişkilerine önem vermiş ve Türkiye'deki Yunan aleyhtarı davranışlar karşısında üzüntüsünü belirtmiştir³⁷². Kıbrıs sorunu karşısında da Adnan Menderes barış yanlısı olduğunu ve bunun için Türkiye'nin elinden geleni yapacağını İngiltere'ye her fırsatta belirtilmiştir. Türkiye anlaşmayı bozan, sorun çıkararak taraf olmak istememektedir³⁷³. Celal Bayar da Kıbrıs sorununu Yunanistan ile dostça çözmek istediklerini ve bu konuda Amerikalıların Yunanlılara tavsiyede bulunabileceklerini ifade etmiştir³⁷⁴. İngiliz Economist Dergisi, Türklerin Kıbrıs konusunda Yunanistan'a göre daha uzlaşmacı davrandığını ve bu konudaki tutumuyla İngiliz ilişkilerine ve diğer devletlerle olan dostluk ilişkilerine verdiği önemi

³⁶⁶ Hasan Duran, “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Dış Politika Anlayışı ve İlkeleri”, *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi I*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 36-37.

³⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı 1899-1960*, s. 190.

³⁶⁸ Erol Mütercimler-Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, 2. Baskı, Alfa Kitap, İstanbul 2004, s. 44.

³⁶⁹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. XIX.

³⁷⁰ Çelebi, a.g.e., s. 118-119.

³⁷¹ Goloğlu, a.g.e., s. 383.

³⁷² BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 37-226-6, 1955.

³⁷³ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 38-227-2, 16.12.1956.

³⁷⁴ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 40-236-11, 25.03.1957.

gösterdiğini ifade etmiştir³⁷⁵. 6-7 Eylül olaylarından sonra da; yaşanan olayların belli tedbirsizlik ve talihsizlikler yüzünden Yunanistan ile dostluğun bozulmamasını, Türk ve Yunan milletlerinin daha sıkı dostluk ilişkilerine ihtiyacı olduğunu belirtmektedir³⁷⁶. Adnan Menderes bütün devletlerle olduğu gibi Arap devletleri ile de ilişkilerini dostluk içerisinde yürütmek istemektedir³⁷⁷. 1957 yılında Menderes Associated Press'e verdiği röportajda Mısır ve Suriye ile olan ilişkiler konusunda dostluk ve barış politikasının Türkiye'nin diğer devletlere karşı hala devam ettiğini belirtmiştir. Suriye ve Mısır Hükümetlerinin tavrını onaylamamakta, bu politikaların hem dünya barışına hem de kendi milletlerine zarar vereceğini belirtmiştir. Türkiye ile Arap milletleri arasında yaratılmaya çalışılan ayırıcı politikalara Türkiye'nin uymayacağı anlatılmıştır.

Başbakan Menderes Orta Doğu ve Suriye bölgesiyle ilgili Türkiye'nin komşularına herhangi bir taarruz, saldırı niyetinde olmadığını, politikalarının maceradan uzak, barış eksenli olduğunu belirtmiştir. Bu konuda ayrıca Birleşmiş Milletlere üye olan bir devlet olarak gerekli kurallara uyulduğunu, üzerine düşen görevleri dünya barışı için yaptıklarını da eklemiştir³⁷⁸.

2.2.3. Statükoculuk ve Misakı Milli Hassasiyeti

Statüko kelime anlamı olarak mevcut durumu korumak isteme, değişikliklerden kaçınma olarak ifade edilebilir. Statükoculuğun bir diğer anlamı da anti-revizyonizmdir. Özellikle bu terim devletlerin literatürüne I. Dünya Savaşı'ndan sonra girmiş ve daha sık kullanılmıştır. I. Dünya Savaş'ı sonucunda yapılan düzenlemelerden memnun olup, değişmek istemeyenler statükocu olarak, memnun olmayan, değiştirmek isteyenlerde revizyonist olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren mevcut durumu koruma, çatışmalardan uzak durma ve uluslararası düzeninin değişmesini sağlayacak akımları desteklememe politikaları görülmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılda kaybedilen yerleri geri alma isteği ve girişimlerin başarısız olmasıyla bir önceki yüzyılda başlayan statüko ilkesinin bu yüzyılın sonunda artık tamamen benimsenmesi gerektiği düşünülmüştür. Lale Devri'nden sonra uygulanan uzun süreli barış politikasının amacı mevcut durumun korunmak istenmesinden kaynaklanmaktadır ve veziriazamların çoğunluğu bu politika doğrultusunda hareket etmeye çalışmışlardır. Çünkü devletin zamanla gücünün azalması, fetihlerin olmaması, Batı karşısında üstün konumunun kaybolmasıyla ilerleyen zamanlarda özellikle XIX. yüzyılda bu politika dış politikanın temel ilkelerinden olacaktır. Statüko Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde bir korunma politikası olarak görülmüştür³⁷⁹.

³⁷⁵ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 38-227-11, 04.05.1957.

³⁷⁶ Tekeş, a.g.e., s. 208.

³⁷⁷ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 35-215-1, 08.02.1955.

³⁷⁸ Tekeş, a.g.e., s. 147-165- 215.

³⁷⁹ Erdem, a.g.e., s. 164-165-166.

II. Abdülhamid'in özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ilk amacı ülkenin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için de öncelikle içte bir bütünlük sağlanması gerektiğini düşünmüş ve İslam'ın bütünleştirici yönünü kullanmak istemiştir. Bu da gösteriyor ki İslamcılık politikası mecburi olarak ülkenin bütünlüğünü korumak amacıyla kullanılmıştır³⁸⁰. Aslında mevcut durumu koruma politikası dağılmayı engellemek için bir araç kabul edilebilir³⁸¹.

Sultan II. Abdülhamid dönemi yabancı devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşma çabaları içerisinde ve içerdeki azınlıkların devleti bölme faaliyetleriyle geçmektedir. Bütün bu sorunlar diplomatik yollarla halledilmeye çalışılırken, mevcut düzen ve sınırlar korunmak istenmiştir³⁸². II. Abdülhamid birçok konuda olduğu gibi Mısır konusunda da statükonun devam etmesinden yana olmuştur³⁸³. Sultan, devletlerin kendi aralarında oluşturdukları ittifaklar karşısında tedirgin olmuş ve devletin güvenliği açısından ittifakı gerçekleştiren devletlerden Osmanlı Devleti'nin mevcut sınırları konusunda teminat istemiştir³⁸⁴.

II. Abdülhamid'den sonra devlet yönetiminde etkili olan İttihat ve Terakki yöneticileri dış politikada kendinden önceki dönemin, özellikle de II. Abdülhamid'in politikasını benimseyerek devletlerle olan ilişkisinde dikkatli olmuş, toprak bütünlüğünü korumak istemiştir³⁸⁵. İttihat ve Terakki'nin etkili liderlerinden Enver Paşa'nın Türkleri birleştirme hayalleri ve idealleri statüko politikasına uygun gözükmesine de bu idealler toprak kazanma hırısından çok Türkleri birleştirme amacı içermektedir. I. Dünya Savaşı sonunda bu ideallerin aslında gerçekçi olmadığını kendisi de fark ederek elindeki toprakları kaybetmemeye, toprak talebinde bulunmamaya ve eski sınırları muhafaza etmeye çalışmıştır. Brest Litovsk görüşmelerine katılacak heyete, işgal edilen toprakların boşaltılmasından başka toprak taleplerinin olmadığı belirtilmiştir. Enver Paşa sadece Ahmet Nesibi Bey aracılığıyla Rusların 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda işgal ettikleri Evliye-i Selase'yi sözlü olarak talep etmesini istemiştir. Fakat olumlu cevap alınamamıştır. Anlaşılabacağı üzere ilk başta idealler yerine II. Abdülhamid zamanında elde olan toprakları sağlama, mevcut durumu koruma politikası bu dönemde de görülmektedir³⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve yabancı devletlerin işgal hareketleri karşısında Mustafa Kemal ve Milliyetçiler, Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı döneminde ulusal ant oluşturmuşlardır. Misakı Milli adı verilen bu ant

³⁸⁰ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 82.

³⁸¹ Martin-Keridis, a.g.e., s. 55.

³⁸² Mustafa Armağan, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı*, Ufuk Kitap, İstanbul 2006, s. 35.

³⁸³ Georgeon, a.g.e., s. 257.

³⁸⁴ Yasamee, a.g.e., s. 145.

³⁸⁵ Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 122.

³⁸⁶ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1928*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s. 14.

hem barış hem de bağımsızlık bildirisi şeklindedir³⁸⁷. Misakı Milli'nin içeriği ve neyi kapsadığına bakılırsa temelini Erzurum ve Sivas Kongresi'nde alınan kararlarla birlikte Kurtuluş Savaşı'nın amaçlarının oluşturduğu görülmektedir³⁸⁸. Misakı Milli'nin temeli Mustafa Kemal ve Milliyetçilerin fikirleri doğrultusunda belirlenmiştir. Genel itibarıyla Osmanlı nüfusunun çoğunlukta olduğu, yani Anadolu ve Trakya topraklarının bağımsızlığını savunmaktadır³⁸⁹. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin kapsadığı topraklar yerine, Türklerin çoğunlukta olduğu yerleri kapsamaması gerektiğini savunmuştur³⁹⁰. Misakı Milli oluşturulduktan sonra da gerçekleştirilmek için uğraşmıştır³⁹¹. İlkeler belirlenirken self determination (milletlerin geleceklerini kendi istekleri doğrultusunda kendilerinin belirlemesi) hakkı öncelikli gelmektedir. Self determination hakkı Wilson İlkeleri ve Milletler Cemiyeti gibi uluslararası belgelerde de yer almaktadır. Misakı Milli'de bu hakka değinilmiş, Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra kalan topraklar ve üzerinde yaşayan insanların geleceklerini belirleme hakkı olduğu savunulmuştur. Misakı Milli'de sadece sınırlar konusunda düzenlemeler yapılmamış ayrıca bu sınırlar içerisinde yaşayacak halkların her türlü özgür ve bağımsız yaşaması da istenmiştir³⁹².

Misakı Milli, kurulacak devletin sınırlarını, Milli Mücadele ruhunu, dış politikada gerçekleştirilmek istenen hedefleri, bağımsızlığı, kendisi ve dünya barışı için yapılması gerekenleri belirleyen, etkisi zamanla sınırlanamayacak Türk milleti için çok önemli bir belgedir. Misakı Milli'nin ilk olarak metin şeklini alması 1920'li yıllarda Mustafa Kemal'in Ankara'daki milletvekilleriyle görüşmeler gerçekleştirmesi, içinde yaşanan durumun da göz önünde bulundurulmasıyla mümkün olmuştur. Bu belge İstanbul'daki Osmanlı Meclisi Mebusan'a da Hüsrev Sami Bey aracılığıyla gönderilmiştir³⁹³. 28 Ocak 1920'de Meclisi Mebusan tarafından da onaylanmıştır Meclisi Mebusan'ın Misakı Milli'yi kabul etmesi gerek içeride yani saray çevrelerinde, gerekse yabancılarca olumsuz bir durum olarak görülmüştür³⁹⁴. Misakı Milli'nin kabul edilmesi ve uygulama çalışmaları İtilaf Devletleri'ni, özellikle de İngilizleri rahatsız etmektedir³⁹⁵. Meclisi Mebusan, 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildikten sonra kapatılmış ve mebusları Malta'ya sürülmüştür. Fakat kabul edilen misak Anadolu'da gerçekleştirilmeye başlanacaktır³⁹⁶.

³⁸⁷ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 46.

³⁸⁸ Çelik, a.g.e., s. 15.

³⁸⁹ Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Türkiye Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 96.

³⁹⁰ Atay, *Çankaya I*, s. 61.

³⁹¹ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 18.

³⁹² Mesut Aydın, "Yeni Türk Devleti ve Misakı Milli", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 99-100.

³⁹³ İlker Alp, "Misakı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması'na Yansımaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 553.

³⁹⁴ Cahit Kayra, *Sevr Dosyası*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 46.

³⁹⁵ Sami Karaören, *Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatı*, Destek Yayınevi, İstanbul 2010, s. 31.

³⁹⁶ Çelik, a.g.e., 17.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonrada Misakı Milli kararlarına bağlı şekilde bağımsızlık için çalışmıştır³⁹⁷. Misakı Milli birçok konuyu kapsamakla birlikte statüko açısından incelendiğinde ilk maddesi sınırlar konusundadır. 6. ve 7. maddeleri dış politika konusunda belirlenmiş ilkelerden bahseder. Dış politikada devletlerle olan ilişkilerin ve bu ilişkilerde nelere dikkat edilmesi gerektiğinden bahsedilmiş, ilişki kurabilmek için devletlerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıyarak saygı duyması gerektiği belirtilmiştir³⁹⁸.

Misakı Milli, Milliyetçiler için askeri düzeyde istekler içermektedir ve değişmemesi konusunda kararlı davranılmıştır. Milliyetçilerin İstanbul Hükümeti tarafından vatan haini olarak tasvir edildiği ve birçok devletle savaşılan zor zamanlarda dahi Misakı Milli'den vazgeçilmemiştir³⁹⁹. Bazı devletlerin Misakı Milli sınırları dışında istekleri olmuştur. Örneğin; Sovyetler Ermenistan'ın istediği toprakları Türkiye'nin vermesi için talepte bulunmuş fakat Mustafa Kemal Misakı Milli'den zor zamanlarda dahi ödün vermemek için çalışmıştır⁴⁰⁰. Tam bir kararlılık gösterilerek sadece zor zamanlarda değil düşmana karşı üstün durumda olduğu zaferlerde dahi Misakı Milli'ye bağlılık devam etmiştir. Bu durum devletlerle olan ilişkilerde güven ve saygınlık kazanılmasını sağlamıştır⁴⁰¹.

Atatürk, Misakı Milli kararlarını içeride benimserken dış kamuoyunda da diğer devletlere duyurmak istemiş, dış ilişkilerde amacının bağımsız, belirlenen sınırlar içinde bir devlet kurmak olduğunu belirtmiştir⁴⁰². Milli Mücadele dönemi devletlerin barış şartlarını öğrenmek istediklerinde her defasında devletin Misakı Milli sınırları ve bu sınırlar içerisinde bağımsızlığını istediği belirtilmiştir⁴⁰³. İngilizlerin, Londra Konferansı'na İstanbul Hükümeti ile birlikte Ankara Hükümeti'ni de çağırması milletvekilleri tarafından şaşkınlıkla karşılanmış ve İngilizlerin Ankara Hükümeti'ni hemen kabul etmeyeceği ve Misakı Milli konusundaki kararlılıklarını gördüğünde bunu engelleme girişimlerinin olacağı düşünülmüştür⁴⁰⁴. Londra Konferansı'nda başarılı sonuçlar alınamayacağı farkında olursa dahi doğrudan davet şartıyla katılarak dünya kamuoyuna Misakı Milli duyurulmak istenmiştir⁴⁰⁵.

³⁹⁷ Türkmen, a.g.e., s. 49.

³⁹⁸ Hayrettin Erkmen, *TBMM Milli Egemenlik Yurtta Sulh Cihanda Sulh Paneli (Marmara Üniversitesi)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, İstanbul 1986, s. 37; Girgin, *Çağdaş Politika ve Diploması*, s. 314.

³⁹⁹ Salahi R. Sonyel, "Türkiye'nin Özgürlük ve Bağımsızlık Mücadelesi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 15, s. 1513.

⁴⁰⁰ Samet Cantimur, "İki Savaş Arası Dönemde Türk Dış Politikası", s. 8.

(https://www.academia.edu/34511410/%C4%B0K%C4%B0_SAVA%C5%9E_ARASI_D%C3%96NEM_DE_T%C3%96CRK_DI%C5%9E_POL%C4%B0T%C4%B0KASI_Samet_CANT%C4%B0MUR)

⁴⁰¹ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 31.

⁴⁰² Bıyıklı, a.g.e., s. 55.

⁴⁰³ A.g.e., s. 73.

⁴⁰⁴ TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 144, 04.02.1921, s. 372.

⁴⁰⁵ Bülent Kara, "Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5, (Kış 2009), s. 167.

Yöneticilerin toprak bütünlüğü konusunda bu kadar hassas olmalarının sebebi Osmanlı son döneminde yaşananlara tanıklık edilmesi, komşu devletlerin politikaları konusunda şüphecilik gibi etkenlerdir. Türkiye, kuruluşundan itibaren istikrarlı olmaya çalışmış ve Misakı Milli sınırlarını benimsemiştir⁴⁰⁶. Batılı müttefiklerden ilk Fransa tarafından Ankara Antlaşması'yla tanınması⁴⁰⁷ ve 16 Mart 1921'de Ruslarla imzalanan "Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması" Misakı Milli'nin başarısıdır⁴⁰⁸. Sadece barış ve dostluk antlaşmalarında değil, Amerika ile yapılacak olan Ticaret Anlaşması'nda da Misakı Milli konusunda bir talep veya müdahale olmamasının belirtilmesi bu konudaki hassasiyeti göstermektedir⁴⁰⁹.

Kurtuluş Savaşı'nda işgalci devletlere karşı başarı sağlandıktan sonra barış görüşmeleri için Lozan'a gidecek heyete verilen talimatlarda da Misakı Milli kararlarına uyulması istenmiştir⁴¹⁰. İsmet İnönü Lozan görüşmelerinde devlet liderlerine Türkiye'nin sınırlarının Misakı Milli ile sınırlı olduğunu, bunun dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları konusunda bir taleplerinin olmadığını belirtmiştir⁴¹¹. Lozan'da sadece sınırlar konusunda değil birçok konuda Misakı Milli vurgulanmaktadır⁴¹². Lozan görüşmelerinde uzun süren tartışmalara rağmen Musul, Kerkük ve Hatay sonuca bağlanamamış, bunun dışında Misakı Milli sınırları gerçekleştirilmiştir. Bu konular üzerinde ısrar edilmiş fakat genel anlaşmanın daha fazla uzamaması için sonra çözüme kavuşturulmak üzere ertelenmiştir⁴¹³. İsrar edilmemesinin sebebi Türkiye'nin yeni elde ettiği statüyü kaybetmemek için bu kararları kabul etmiş olmasıdır⁴¹⁴. Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için ilk revizyonist hareketi yaparak Lozan Anlaşması'yla başarılı olmuştur. Fakat bundan sonra fazlasını istemeyerek, statükoculuk politikasını benimsemiştir⁴¹⁵.

Lozan sonrasına ertelenen Musul konusu bazı milletvekilleri tarafından Misakı Milli'den taviz verilmesi olarak kabul edilmiş ve tartışmalara sebep olmuştur. Milletvekillerinin arasındaki görüş farklılıklarından kaynaklanan tartışmalardan sonra Mustafa Kemal bu kararın bir taviz olmadığını belirtmiştir. Aslında sorun daha sonra çözülmek üzere başka bir zamana ertelenmiştir. Şuanda devletin ilk olarak ihtiyacının barış olduğunu, gücünü toplaması gerektiğini söylemiş, ayrıca şuan devletlerin

⁴⁰⁶ Erol-Ozan, a.g.m., s. 20-17.

⁴⁰⁷ Çelik, a.g.e., s. 37.

⁴⁰⁸ Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 48.

⁴⁰⁹ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı*, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 128.

⁴¹⁰ Resul Bababoğlu, "Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXV, S. 99, (Bahar 2019), s. 104.

⁴¹¹ M. Cemil Bilsel, *Lozan II*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s. 252.

⁴¹² A.g.e., s. 349.

⁴¹³ Güner Karadelikli, *90. Yıldönümünde 90 Soruda Lozan Barış Antlaşması*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2013, s. 69.

⁴¹⁴ Dönmez, a.g.e., s. 181.

⁴¹⁵ Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", s. 355.

Türkiye'ye karşı birlikte hareket ettiği ileride ise sorunun sadece İngiltere ile çözülme imkânı olacağından bahsetmiştir.

İngiltere'nin Musul ve Osmanlı'nın Asya topraklarına ilgisi II. Abdülhamid zamanından itibaren artmıştır. Özellikle petrol açısından zengin olan Musul bölgesi İngilizlerin dikkatini çekmektedir. Bu ilginin farkında olan II. Abdülhamid gerekli araştırmaları yaparak bu bölgelerde petrol araştırması yaptırmış ve çıkan olumlu sonuç karşısında da Musul ve Bağdat bölgelerini kendi şahsi arazisine katmıştır⁴¹⁶. İttihat ve Terakki döneminde bu bölge Maliye Bakanlığı'na devredilmiştir⁴¹⁷. Musul konusunda Batılı devletlerin ilgili olmasının en büyük sebebi zengin petrol kaynaklarıdır. İngiltere, Musul'u Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra 11 Kasım 1918'de işgal etmiştir⁴¹⁸. Lozan'da halledilemeyen sorunlardan olan Musul, Misakı Milli ilan edilmesinden sonra Türkiye tarafından kendi toprakları içerisinde olduğu belirtilmiş fakat mütareke olmasına rağmen işgal edilmiştir⁴¹⁹. Mustafa Kemal, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra gerçekleştirilen işgallerden ve Musul'un anlaşmadan sonra işgal edildiğinden, öncesinde orada Türk askerlerinin bulunduğu bahsetmektedir. Musul'un Misakı Milli'nin içerisinde olduğu ve her zaman bu misaka bağlı olunduğu belirtilmiştir⁴²⁰. İngilizler, Musul bölgesini işgallerinden sonra burada kalıcı olmak için faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu bölgedeki halkları örgütleyerek Kürt emirlikleri oluşturmuş, Türkçenin kullanılmasını azaltmaya çalışmışlardır. Kürt halkını Türklere karşı kullanmış ve ayaklanmalar oluşmasını desteklemişlerdir. Bazı bölgelerdeki baskılara dayanamayan halk Osmanlı egemenliğini istemediklerini belirtmişlerdir. Bazı yerler ise Osmanlı yönetiminde kalmak için direnmiştir⁴²¹. İngiltere, özellikle Türkiye'nin Orta Doğu topraklarıyla bağlantı kurmasını kendi manda sistemini etkileyeceğini düşündüğünden istememektedir. Türkleri bölgede düşman gibi tanıtıp uzak tutmak istemişlerdir. Musul konusunda da aynı politikayı yürütmüş Lozan görüşmelerinde bu konuda taviz vermeyerek uzamasına sebep olmuşlardır. Türkiye'nin ise Orta Doğu bölgesi ve Arap toprakları konusunda Osmanlı mirasına sahip çıkma durumu söz konusu değildir. Fakat Misakı Milli sınırları içerisinde olan Musul bölgesinden de vazgeçmek istememektedir⁴²². Musul sorunu uzun sürmüş ve çözülememiştir. Sorun, sonrasında Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır⁴²³. Musul konusunun Milletler Cemiyeti'ne bırakılması 1923 yılının Mart ayında TBMM'nin gizli celsesinde

⁴¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İDH.1121-87615, 05.06.1306.

⁴¹⁷ Ayhan Aydın, *Musul Meselesi 1900-1926*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 12-13.

⁴¹⁸ BOA, DH KMS 49-28, 15.02.1337.

⁴¹⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 1055-1056.

⁴²⁰ Türkmen, a.g.e., s. 49-51.

⁴²¹ A. Aydın, a.g.e., s. 28-29.

⁴²² Bekir Günay, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Batı Devletlerine Yönelik Dış Politikası (1923-1938)", *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi I*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 522.

⁴²³ Yılmaz, a.g.e., s. 1055-1056.

görülmüş ve eleştirilere sebep olmuştur. Çünkü Birleşmiş Milletlerin İngiltere yanlı karar alacağı, Türkiye'nin çıkarlarını savunmayacağı düşünülmektedir⁴²⁴.

Milletler Cemiyeti'ne bırakılan Musul meselesi burada da uzun sürmüş çeşitli yollara başvurularak karar alınmıştır. 16 Aralık 1925'de karar verilmiş ve Brüksel Hattı sınır olarak belirlenerek Musul, Irak yönetimine bırakılmıştır. Musul'un 25 yıl İngiliz mandası olarak kalacağı belirtilmektedir⁴²⁵. Türkiye 25 yıl petrolden %10 pay alma hakkı elde etmiş fakat bu haktan 500.000 İngiliz lirası alma karşılığında feragat etmiştir⁴²⁶. Mustafa Kemal her fırsatta Musul'un Misakı Milli sınırları içerisinde yer aldığını ve önemini belirtmesine rağmen gerçekçi politikasından da vazgeçmemiştir. Musul'un diplomasi yoluyla alınmamasından sonra tek çarenin savaş olduğunu ve günün şartlarının da buna uygun olmadığını farkındadır⁴²⁷.

Lozan'da halledilemeyen sınırlarla ilgili bir diğer konu Hatay meselesidir. Misakı Milli sınırları içerisinde olan Hatay, Ankara Antlaşması'yla Türkiye sınırının dışında kalmıştır. Fakat Türkiye antlaşmayı gerçekleştirirken oradaki Türk unsurunun haklarını koruyacak birçok madde eklemeyi başarmıştır⁴²⁸. Hatay konusunda Fransa'yla temaslar sağlanarak önce Hatay'ın bağımsız bir devlet olması, sonrasında Türkiye'ye katılması için Mustafa Kemal uzun süren uğraşlar vermiştir. Hatay'ın durumu ilk olarak Fransa'nın bu topraklardan çekildiğini açıklamasıyla başlamıştır. Hatay, bir açıklama yapılmadan Suriye'ye bırakılmıştır. Türkiye bu durum karşısında Fransa ile temasa geçerek Hatay'ın bağımsız bir devlet olarak kalmasını istemiştir. Sorun Milletler Cemiyeti'ne belirtildikten sonra gözlemciler incelemelerde bulunmuştur. Türkiye'nin isteği buradaki halkın kendi kararlarını kendileri vermesi yönündedir. Yapılan bütün bu çabaların sonucunda Hatay 1 Ağustos 1938'de bağımsızlığını kazanarak seçimlerin gerçekleşmesiyle meclisini açmıştır⁴²⁹. 1939 yılında da meclis oylaması ile Türkiye'ye katılma kararını almışlardır⁴³⁰.

Türkiye'nin Orta Doğu topraklarına karşı herhangi bir isteği olmamıştır. Sınırlarla ilgili sadece Hatay ve Musul konusunda anlaşmazlıklar yaşanmış ama Türkiye Hatay ve diğer birçok konuda da yayılcı emperyalist bir tutum içinde olmamıştır. Misakı Milli sınırlarının dışında bir arzusu olmamış ve bu yönde herhangi bir eylemde de bulunmamıştır⁴³¹. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki diğer Orta Doğu toprakları konusunda bir talebi olmamıştır. Ayrıca buradaki halklarında manda

⁴²⁴ Zülal Keleş, "Musul Meselesi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1111-1114.

⁴²⁵ Akyol, a.g.e., s. 470.

⁴²⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 1057.

⁴²⁷ Akyol, a.g.e., s. 463.

⁴²⁸ Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1251.

⁴²⁹ Yuca-Kara, a.g.e., s. 364-365.

⁴³⁰ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 87-61-20, 27.06.1939.

⁴³¹ Ozan Kuyumcuoğlu, "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Siyasal Seçkinlerin Suriye'ye Bakışı: Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfkı Atay Örnekleri", *Uluslararası İlişkiler*, C. 16, S. 64, (2019), s. 123.

sisteminden kurtularak bağımsızlığını kazanmasını desteklemektedir⁴³². Atatürk Arap topraklarını istemediğini, Arapların kendi kaderlerini belirlemesi gerektiğini düşünmüştür. Aksini düşünenler olmuş ve meclisin ilk zamanlarında bu konu özellikle Panislamizm ve Osmanlıcılık üzerinden tartışılmış fakat büyük çoğunluk bu politikaların yarar sağlamayacağını görmüştür. Son olarak birçok milletvekili akıllıca karar vererek Atatürk gibi düşünmüşlerdir⁴³³. Mustafa Kemal bu konudaki kesin kararını ve Misakı Milli'ye bağlılığını: “*Biz haddimizi bilelim. Böyle hayallerle bu memleketi felâkete sürüklediler. Biz Panislamizm yapmadık, yapıyoruz, yapacağız dedik. Yapmayalım diye öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık, yapıyoruz, yapacağız dedik, yapamayalım diye öldürelim dediler. Biz haddimizi bilelim makul olalım Misak-ı Millî sınırları içinde kalalım*” şeklinde ifade etmiştir. Bu sözleri Misakı Milli hassasiyetini, akılcı politikasını gösterirken dünya kamuoyuna da mesajlar içermektedir. Kendileri için istedikleri self determination hakkını başka milletlere de isteme ve başkalarının topraklarında bir isteği olmadığı duyurmuştur⁴³⁴.

Türkiye, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kurulan devletlerle ilişkilerini dostluk içerisinde gerçekleştirmeye önem vererek bu ilişkileri bozacak durumlardan kaçınmaya çalışmıştır⁴³⁵. Türkiye sınırları dışındaki soydaşlarını da koruma amaçlı yayılmacı, maceracı politikalardan uzak durmaktadır. Misakı Milli'de soydaşları konusunda iyileştirmeler ve devletlerle görüşmeler vardır fakat bu durum yayılmacılığa dönüşmemektedir. Türkiye'nin başka devletlerin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi sonucu uzun süre barış dönemi yaşanmıştır. Savaşlardan olabildiğince kaçınmaya çalışmış ve bulunduğu bölge itibarıyla bunu gerçekleştirmesi büyük bir başarı olmuştur⁴³⁶.

Türkiye sadece kendisi için değil uluslararası statükonun korunmasını da desteklemektedir. Mustafa Kemal devletlerle olan ilişkisinde statüko taraftarı devletlerin yanında onların politikasını desteklemiş ve revizyonist devletlere karşı da dikkatli olmuştur. Bu konuda samimi olduğu Musul konusunda istenilen karar çıkmamasına rağmen Milletler Cemiyeti'ne üye olması ile görülebilmektedir. Atatürk, Avrupa'da yaklaşan savaş belirtileri, devletlerin tavırları karşısında ülkenin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini korumak için önlemler almak istemiştir. İlk olarak bölgesel antlaşmalarla devletlerle işbirliği içerisinde olunmak istenmiştir. Boğazların durumunda ise güvenlik açısından Lozan'da alınan kararlar yetersiz kalmış ve Türkiye'nin güvenliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Atatürk'ün çabaları sonucu bu durumda iyileştirmeler Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile halledilmiştir⁴³⁷. 1933 yılında belirginleşmeye başlayan İtalya ve Almanya tehdidini Atatürk önceden fark etmiş ve statükocu devletlerle anlaşma

⁴³² Yuca-Kara, a.g.e., s. 366.

⁴³³ Özdemir, a.g.e., s. 159-160.

⁴³⁴ Hikmet Bayur, “Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün Dış Siyaseti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 478.

⁴³⁵ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 115.

⁴³⁶ Duran, a.g.e., s. 39-41.

⁴³⁷ Demiray, a.g.e., s. 121-122.

kurmaya çalışmıştır. Özellikle İtalya tehdidine karşı Yunanistan'la askeri iş birliği yapmak istemiştir⁴³⁸.

Türkiye'nin statüko politikasını benimsemesinin belirli nedenleri vardır. Kuruluş Dönemi'nden başlayarak Türkiye bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için zor mücadeleler vermiştir. Herhangi bir tehdit olmadıkça da maceracı politikalardan uzak durarak topraklarını korumayı istemiştir. Çünkü devletin gücünü toplaması, gerçekleştirilmek istenen reformları yapıp istenilen düzeye gelmesi gerekmektedir. Mustafa Kemal'in statüko politikasını benimsemiş olması da bu ilkenin etkinliğini artırmıştır⁴³⁹. Özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönemde de statükonun devamı için çalışarak önlemlerini bu yönde almıştır⁴⁴⁰.

Atatürk'ten sonra devletin cumhurbaşkanlığını üstlenen İsmet İnönü, Misakı Milli'nin zor şartlar altında hazırlanmış değil, bilinçli bir siyaset sonucu oluşturulmuş bir ant olduğunu söyleyerek bu konudaki hassasiyetini belirtmiştir. Misakı Milli'yi kabul ettirmek için I. Dünya Savaşı'ndan sonra dört yıl daha savaşıldığını, kazanılan zafer sonucunda da düşüncelerde değişiklik olmadığını söylemektedir⁴⁴¹. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde dış politikası kendinden önceki Atatürk dönemindeki ilkelere uygun şekilde devam etmiştir. Özellikle toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığa dikkat edilmiştir. Bu dönemde yaşanan II. Dünya Savaşı'nda dış politikasını bu ilkeler üzerinden yürütmüş, başka devletlerin toprağında isteği olmamış ve kendi toprak bütünlüğünü korumak için çalışmıştır. Hitler, İnönü'ye Türkiye'nin Almanya'ya saldırmaması ve bunun sonucunda da toprak bütünlüğüne saygı duyacağını belirten bir mektup yazmıştır. İnönü bu mektuba cevapta statükocu politikasını şu sözlerle belirtmiştir: *“Türkiye, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını, diğer devletlerin kendi aralarında oluşturdukları siyasal ve askeri antlaşmalar çerçevesi dâhilinde düşünemez ve kutsal egemenliğinin bir başka devletin zaferi bakış açısıyla görülmesine izin veremez. Bu nedenle, Türkiye, ulusal topraklarına karşı her türlü saldırıya karşı koyma azmindedir”*. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nda Batılı devletlerle ittifak yapması da mevcut toprak bütünlüğünü koruma isteğinin kanıtıdır⁴⁴².

Savaş döneminde Alman Dışişleri Bakanı Montrö ve Hatay konularından dolayı Türkiye'nin revizyonist devletlere katılması gerektiğini söylemiştir. Cevap olarak dönemin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Türkiye'nin emperyalist politikasının olmadığını belirtmiştir⁴⁴³. Almanya ilerleyen dönemde Türkiye'ye kendi taraflarına geçmesi için bazı tekliflerde bulunmuştur. Franz Von Papen anlaşma sağlanırsa Türkiye'ye On İki Ada, Halep, Musul, Azerbaycan ve Batum'u teklif etmiştir. Türkiye

⁴³⁸ Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 71.

⁴³⁹ Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, s. 47-48.

⁴⁴⁰ Çelebi, a.g.e., s. 110.

⁴⁴¹ İ. Turan, a.g.e., s. 258.

⁴⁴² Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 18-93-185.

⁴⁴³ Nurgül Akın, “Celal Bayar'ın Başkanlığı Döneminde Türk Dış Politikası”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 2, S. 1, (2016), s. 144.

Lozan'da ve sonrasında Musul ve Hatay konusunda uzun süre mücadele etmiş Misakı Milli içerisinde olan bu bölgeleri topraklarına katmak istemiştir. Devletlerle antlaşmalar gerçekleşikten ve bu bölgeler konusunda karara varıldıktan sonra Türkiye'nin komşu devletlerden herhangi bir toprak isteği olmamıştır. Türkiye aslında bu tekliflerin gerçekleşmeyeceğinin ve sadece Almanların Türkiye'yi yanına çekmek için yaptığının farkındadır. Dönemin yöneticileri başta İsmet İnönü olmak üzere Osmanlı son dönemi ve Türkiye'nin kuruluş dönemlerine tanıklık etmiş tecrübeli kişilerdir. Bu dönemde ki politikalarda statüko konusundaki hassasiyet başta olmak üzere diğer dış politika ilkelerinde de devamlılık göstermişlerdir. Örneğin barış politikasına sadık kalınmış, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'yle yaşanan durum sonucunda intikam hislerine kapılıp Almanlarla hareket edilmemiştir⁴⁴⁴. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda da her türlü baskıya rağmen Almanlarla ya da başka bir devletle savaşmak ve gücünün azaltmak istemiyordu. Ayrıca Almanlara karşı savaş istekleri de yoktu çünkü Almanlar Türkiye'nin toprak bütünlüğüne dokunmamışlardı. Türklerin de Balkanlardan herhangi bir toprak talebi olmamıştır, mevcut statüden memnundurlar. Bu sebeplerden ötürü tarafsızlık politikalarını sürdürmüşlerdir⁴⁴⁵.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra statüko açısından yaşanan bir diğer olay, Sovyetlerin 1925 Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı yenilemeyeceklerini belirtmeleri ve yeni anlaşma için belli şartlar ve toprak taleplerinde bulunmalarıdır. Türkiye bu talepler karşısında kesin kararını statüsünde değişikliğe izin vermeyeceğini ve başka bir devletin toprağından talebi olmadığını belirterek statüko politikasını ve Misakı Milli hassasiyetini sürdürmüştür⁴⁴⁶. Sovyetlerin toprak talepleri konusunda Hasan Saka, Türkiye'nin barış yanlı bir politika benimsediğini fakat topraklarında herhangi bir değişikliğin söz konusu olmadığını da belirtmiştir⁴⁴⁷. Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyeti ve Rus taleplerinin reddedildikten sonra her duruma karşı hazırlığın yapıldığı da fark edilmiştir⁴⁴⁸.

1950 yılında Türkiye, Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla çok partili hayata geçmiştir⁴⁴⁹. Demokrat Parti iktidar olduktan sonra dış politikası kendinden önceki dönemlerde benimsenen ilke ve ideolojiler doğrultusunda devam etmiştir⁴⁵⁰. Türkiye, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlarda kurucu üyelerden olmuş ve kendinden önce üye olunmak istenen NATO'ya bu dönemde de girmek için büyük çabalar sarf etmiştir. Bu çabalarının sonucunda 1952 yılında bu hedefine de ulaşmıştır. Hem uluslararası kuruluşlara hem de bölgesel dostluk antlaşmalarına verilen

⁴⁴⁴ Seydi, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)", s. 539.

⁴⁴⁵ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası III*, (Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 92.

⁴⁴⁶ Hasanlı, a.g.e., s. 276.

⁴⁴⁷ "Hasan Saka Görüşümüzü İzah Etti", *Ulus Gazetesi*, 12 Temmuz 1945, s. 1.

⁴⁴⁸ "Türkiye ve Rusya", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 7744, 10 Mart 1946, s. 1.

⁴⁴⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 33. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 323.

⁴⁵⁰ Çakmak, a.g.e., s. 37.

önem, Türkiye'nin barış yanlı politikasını ve mevcut olan durumu korumak için çalışmasının kanıtı şeklinde gösterilebilir⁴⁵¹.

1950 ve 1960 yılları arasında İngiltere'nin Kıbrıs politikasındaki değişikliklerden dolayı İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında Kıbrıs sorunu yaşanmıştır. Türkiye İngiltere'nin adadaki hâkimiyetinin devam etmesini, mevcut statüde bir değişiklik olmamasını savunmuştur. Statüko politikasına da uzun süre devam etmiştir⁴⁵². Fakat İngiltere'nin değişiklik konusundaki kararlılığından dolayı, durum değişikliği doğrultusunda taksim politikasına geçmiştir⁴⁵³. Yunanistan ise Türkiye'nin aksine en başından beri adanın kendi hâkimiyetine geçmesi için çalışmıştır. Yunanistan Başbakanı Venizelos, Kıbrıs Adası'nın sadece bugün değil 1915 yılından itibaren istediklerini ve bu politikalarından vazgeçmeyeceklerini belirtmiştir⁴⁵⁴.

Türkiye, Kıbrıs sorunu gündeme gelmeden önce statükodan memnun olmuş ve değiştirme girişimlerinde bulunmamıştır. Fakat eğer statüko değişecekse bu konuda adaya eskiden sahip olan devlete yani Türkiye'ye verilmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur. Fakat Kıbrıs yönetiminde herhangi bir değişiklik olmasaydı, Türkiye'nin statüko değişikliği talebi olmayacaktı⁴⁵⁵.

Statükoculuk ilkesi, incelenen dönem değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde temel dış politika ilkeleri arasında olmuştur. İki devlet de bu politikayı benimsemiş ve bu politika sonucunda iç politikalarına ağırlık vererek reformları gerçekleştirmeye yönelmek istemişlerdir⁴⁵⁶. Türkiye için statükoculuk ilkesi önemli bir yere sahip olmuştur. Statükoculuğun önemli olmasında Türkiye'nin coğrafi olarak konumu, özel ve hassas bir bölgede bulunması da etkili olmuştur⁴⁵⁷. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden miras aldığı varlığı için önem arz eden bu ilkeyi kuruluşundan itibaren benimsemiş, temel dış politika ilke ve ideolojisi olarak kabul edip değiştirmek istememiştir⁴⁵⁸.

2.2.4. Bağımsızlık

Bağımsızlık, kelime anlamı olarak bir ülkenin başka devletler tarafından kontrol ve denetimine gerek olmaksızın kendi kurumları aracılığıyla iç ve dış işlerini, çıkarları doğrultusunda yürütmesidir. Bağımsızlığın birçok kriteri bulunmaktadır. Bağımsız devletin kendine ait bayrağı, kanunları, devlet yöneticisi ve hükümeti bulunmaktadır.

⁴⁵¹ Duran, a.g.e., s. 36.

⁴⁵² Kunalp, a.g.e., s. 89.

⁴⁵³ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 37-226-8, 1955.

⁴⁵⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 25 Şubat 1951, s. 1.

⁴⁵⁵ Tekeş, a.g.e., s. 126.

⁴⁵⁶ Dönmez, a.g.e., s. 164-165.

⁴⁵⁷ Duran, a.g.e., s. 39.

⁴⁵⁸ Dönmez, a.g.e., s. 166.

Ayrıca kendi kararlarını tek başına alabilmekte, devletlerle diplomatik ilişkiler kurup, diplomatik temsilcilikler açabilmektedir⁴⁵⁹.

II. Abdülhamid döneminde dış politika yönetimi mevcut durumu korumak ve bağımsız kalma endişesini içermektedir. Devletin bağımsızlığının korunması için en çok savunma konusunda eksikler olduğu görülmüş ve reformlar bu yönde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır⁴⁶⁰. II. Abdülhamid özellikle ekonomik bağımsızlığa dikkat etmektedir. İlk olarak kendinden önceki dönemlerden kalan borçları ödemek konusunda girişimlerde bulunmuştur. Devletin kalkınması için gerçekleştirilmek istenen reformlarda yabancı sermayeden yararlanılırken, bağımsızlık konusuna dikkat edilmiş ve bağımsızlığı etkileyecek durumlardan kaçınılmıştır. Bağımsızlığı etkileyeceğini düşündüğünden borçların ödenmesinde uluslararası komisyon kurulmasını istememiş, sorunu ilgili devletlerle kendi arasında çözüme taraftarı olmuştur. Ayrıca II. Abdülhamid devletin ekonomik bağımsızlığını etkileyeceğinden borçlar ödenirken yapılandırmaya gümrük gelirlerinin katılmasına da karşı çıkmıştır⁴⁶¹.

Tam bağımsızlık konusunda ekonomik bağımsızlık diğer bağımsızlık çeşitleri için kilit noktadır. Ekonomik bağımsızlığın olmaması diğer bağımsızlıkların gerçekleştirilmesi ve tam anlamıyla bağımsız olmayı engellemektedir⁴⁶². Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığını etkileyen kapitülasyonlar kelime anlamı olarak; anlaşma ve teslim şartlarını içeren belge anlamlarına gelmektedir. Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Fransızlara verilmiştir. Burada bahsedilen kapitülasyonlar bir devlette yaşayan yurttaşların dışındaki azınlıklara verilen ayrıcalıkları ifade eder. Kapitülasyonlar Fransa'dan sonra başka devletlere de verilmiş, verildiği dönem devletin gücünden dolayı olumsuz bir etkiye sebep olmamış fakat özellikle son dönemde olumsuz sonuçlara neden olmuştur⁴⁶³. İttihat ve Terakki partisi I. Dünya Savaşı öncesinde ülkenin genel durumunun yanı sıra bağımsızlık konularında özellikle de ekonomik anlamda bağımsızlığa önem vermişlerdir. Ekonomik bağımsızlığı sağlamak adına bu yöndeki politikaları ve Türk-Müslüman girişimcileri artırma çabalarında bulunulmuştur⁴⁶⁴. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kapitülasyonları kaldırma isteği ve milli iktisat oluşturma girişimleri karşısında, Batılı devletler olumsuz bir tutum sergilemişlerdir⁴⁶⁵.

⁴⁵⁹ Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, s. 68.

⁴⁶⁰ N.S. Turan, a.g.e., s. 130-429.

⁴⁶¹ Georgeon, a.g.e., s. 136.

⁴⁶² Çelik, a.g.e., s. 70.

⁴⁶³ Deniz Bozkurt, *Karşılaştırmalı Lozan ve Sevr Barış Anlaşmaları*, Umay Kültür Sanat Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 32.

⁴⁶⁴ Neslişah Leman Başaran Lotz, "Between National Sovereignty And Foreign Capital: The Fate Of The French Companies Concessions In Turkey After The War Of Liberation", *Middle Eastern Studies*, (2019), s. 1.

⁴⁶⁵ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş), 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, s. 49.

Osmanlı Devleti'nde ekonomik bağımsızlık için kapitülasyonları kaldırma isteğinin oluşması Kırım Savaşı sonrası belirginleşmeye başlamıştır. Bundan sonraki dönemlerde de bu istek artarak devam etmiştir. İttihat ve Terakki Hükümeti 1908'den itibaren kapitülasyonları kaldırma girişimlerini hızlandırmak istemiştir. Bu konu ilk defa cemiyetin 1911'de gerçekleştirilen kongresinde görüşülmüştür⁴⁶⁶. İttihat ve Terakki yönetimi ekonomik bağımsızlığı sağlamak amacıyla I. Dünya Savaşı esnasında kapitülasyonları kaldırdığını açıklamıştır. Kapitülasyonları kaldırdım demek tamamen kalkması için yeterli değildir, bu durumu diğer devletlerin de kabul etmesi gerekmektedir. I. Dünya Savaşı'nda kapitülasyonların kaldırıldığı konusunda yayınlanan nota Osmanlı'nın müttefik olduğu devletler tarafından dahi kabul edilmemiştir⁴⁶⁷. 1921 yılında Amerika'nın kapitülasyonları kaldırması amacıyla girişimde bulunulsa da sonuç değişmemiştir⁴⁶⁸. Kapitülasyonları kaldırma konusunda başarı sağlanamamış fakat Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu sorunu miras alarak Lozan'da çözüme kavuşturmuştur⁴⁶⁹.

Mustafa Kemal, Milli Mücadele döneminde özellikle Sivas ve Erzurum Kongreleri'nde ülkeyi bölünmekten kurtararak, bağımsızlığını kazanmasını istemiş ve programlarını bu şekilde belirlemiştir⁴⁷⁰. Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde dahi bağımsızlık politikalarından vazgeçilmemiştir⁴⁷¹. Ayrıca Atatürk, Milli Mücadele'de gerçekleştirilmek istenen hareketin temelinde bağımsızlık olduğunu ifade etmiştir⁴⁷². Türkiye bağımsızlığına kavuşmak için ölmeyi göz alarak savaşmış ve bağımsızlığına kavuşmuştur⁴⁷³. Milli Mücadele'den meclisin açılacağı 1923 yılına kadar dış politikada amaç bütün dünya devletlerine bağımsızlığını kabul ettirip yeni bir devlet oluşturmaktır. Bağımsızlık elde edildikten sonra ise güvenlik politikasına dikkat ederek bağımsızlığın ve mevcut statünün korunması için çalışılmaktadır. Devlet yöneticileri dış ilişkilerde barışa, uluslararası kuruluşlara ve bölgesel antlaşmalara dâhil olarak devletin güvenliğini ve bağımsızlığını korumak istemişlerdir⁴⁷⁴.

Mustafa Kemal Atatürk, bir ülkenin ne kadar zengin olursa olsun bağımsızlığının olmadığı durumda diğer devletler tarafından saygı duyulmayacağı ve yüksek muamele göremeyeceğini düşünmektedir. Bu yüzden “Ya istiklal ya ölüm” ilkesiyle hareket etmiştir⁴⁷⁵. Atatürk bağımlı olmanın onursuz, tutsak ve köle olmaktan

⁴⁶⁶ Mehmet Emin Elmacı, “I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 14, s. 674.

⁴⁶⁷ Bozkurt, a.g.e., s. 33.

⁴⁶⁸ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 2-28-19, 18.01.1921.

⁴⁶⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 87-88.

⁴⁷⁰ A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, (Çev. Ataoğlan Behramoğlu), Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s. 94.

⁴⁷¹ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s. 164.

⁴⁷² Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 51.

⁴⁷³ Bilsen, *Lozan I*, s. 584.

⁴⁷⁴ Semercioğlu, a.g.m., s. 54-55.

⁴⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 9.

bir farkı olmadığını, tam bağımsızlık konusunda taviz verilemeyeceğini belirtmiştir⁴⁷⁶. Atatürk için bağımsızlık tek bir alanla sınırlı olmamıştır. Tam bağımsızlık; siyasal, mali, ekonomik, yasal, askeri, kültürel bütün alanları kapsamaktadır. Bu alanlardan birinin eksikliğinin tam bağımsızlığı bozacağını o yüzden bu maddelerin hiç birinden taviz verilemeyeceğini belirtilmiştir⁴⁷⁷. Atatürk bağımsızlığın karakter ve yaşam zorunluluğu olduğunu düşünmektedir. Kendi karakterinde de bağımsızlık olduğunu, halkların onurlu ve özgürce yaşayabilmesi için bağımsızlığın gerekliliğini vurgulamıştır⁴⁷⁸. Atatürk 1 Mart 1922 tarihinde meclis açılış konuşmasını yaparken birçok konuya değinilmiş ve meclisin Türk halkının bağımsızlığını sağlamak için çalışmalarını yürütmekte olduğunu ifade etmiştir⁴⁷⁹.

1922 yılında Anadolu'daki Milliyetçiler işgalci devletlere karşı büyük başarı elde etmiş ve sonucunda Lozan müzakereleri başlamıştır. 1919'dan itibaren siyasi bağımsızlıkları için mücadele veren Milliyetçiler bunu Lozan'da her anlamda bağımsızlığı kabul ettirerek tamamlamak istemişlerdir. Özellikle ekonomik alanda tam anlamıyla bağımsızlık vurgusu yapılmıştır⁴⁸⁰. Lozan görüşmelerine katılacak heyete kapitülasyonlar ve bağımsızlık konusunda taviz verilmeyeceği kesin olarak bildirilmiştir⁴⁸¹. Lozan'da devletler kapitülasyon ve azınlıklarla ilgili konularda zorluk çıkarmışlardır. Aslında devletlerin amacı bu konular üzerinden Türkiye'nin içişlerine müdahale etmektir. Türk heyeti bağımsızlığını etkileyen tekliflerin hepsini reddetmiştir⁴⁸². Savaş yoluyla gösterilen başarı Lozan'da da uzun mücadeleler sonucunda başarılı olunmasıyla tamamlanmıştır⁴⁸³. Kuruluş Dönemi'nden itibaren bağımsızlığı için savaştan sonrasında da bunu korumak için elinden geleni yapan bir devlet olan Türkiye için Lozan antlaşması birçok konuda olduğu gibi bağımsızlık konusunda da önem arz eden bir belgedir. Yıllardır kaldırılmak istenen kapitülasyonlar Lozan Antlaşması'yla kaldırılmıştır. Ayrıca Lozan Antlaşması siyasi bağımsızlığı belgeleyen bir antlaşmadır⁴⁸⁴. 1923-1930 yılları arasındaki dönemde uzun mücadeleler sonucu kazanılan bağımsızlığın kaybedilmemesi için çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığına karşı en büyük tehdit Batı olarak görülmektedir. Batı'ya karşı yaşanan endişenin sebebi Lozan'da halledilemeyen toprak ve sınır konularından dolayı çeşitli isteklerde bulunulabileceği düşüncesidir⁴⁸⁵. Dış politikada devletlerle kurulan

⁴⁷⁶ Necati Ulunay Ucuzsatar, *Atatürk'ün Jeopolitiği Misak-ı Milli ve Küresel Emperyalizm*, Bilge Karınca, İstanbul 2018, s. 30.

⁴⁷⁷ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 21.

⁴⁷⁸ Ş. Turan, a.g.e., s. 171.

⁴⁷⁹ Bıyıklı, a.g.e., s. 48.

⁴⁸⁰ Başaran Lotz, a.g.m., s. 1.

⁴⁸¹ Hurşit Tolon, *Sevr'e Giden Yol*, 2. Baskı, Günay Basın Yayın, Ankara 2005, s. 204.

⁴⁸² A.g.e., s. 616-618.

⁴⁸³ Bilsen, *Lozan II*, s. 584.

⁴⁸⁴ Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, s. 222.

⁴⁸⁵ Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler", s. 245.

ilişkilerde her anlamda bağımsızlığını kabul eden devletler ile dostluk ilişkileri gerçekleştirilmiştir⁴⁸⁶.

Bir devletin bağımsızlık ilkesi dış politikada dikkat edilmesi gerekenlerin başında gelmektedir. Bağımlı bir devlet kendi çıkarlarını koruyamaz, uluslararası politikalarda yeri yoktur. Bağımsızlığın korunması için devletin savunma gücünün olması gerekmektedir. Bağımsızlığın korunmasında sadece güçlü olmak yeterli olmayıp, bu gücü kullanacak iradenin de bulunması gereklidir. Bağımsızlık ve savunma konuları dünyanın stratejik olarak önemli yerlerinde bulunan devletler için daha da önem arz etmektedir. Türkiye'nin de hem bulunduğu konum itibarıyla hem de geçmişte yaşadıkları düşünüldüğünde bağımsızlık konusundaki hassasiyeti mantığa uygundur. Atatürk, dış politikayı kuruluştan itibaren bağımsızlık şartından vazgeçmeden, ülkenin güvenliği için gerçekçi politikalarla yönetmiştir⁴⁸⁷.

İsmet İnönü de bağımsızlık ilkesini Atatürk'ten sonra devam ettirmiş birçok konuda tarafsızlık politikasını benimsemiştir⁴⁸⁸. II. Dünya Savaşı döneminde kendinden bir önceki dönemde olduğu gibi bağımsızlık politikalarını savaş boyunca sürdürmüştür⁴⁸⁹. Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'nda uyguladığı politikalar incelendiğinde amacının bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak olduğu görülmektedir. Türk milletinin benimsediği bağımsızlık ilkesi II. Dünya Savaşı'nda da sürdürülmüş ve Türkiye'nin bu konudaki başarısı hem İngiltere hem de Almanya tarafından takdirle karşılanmıştır. Bu politikanın etkili ve başarılı olmasında İnönü'nün de etkisinin büyük olduğu görülmüştür⁴⁹⁰. İnönü, Sovyetlerle olan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Sovyetler tarafından yenilenmemesi sonucu, Türkiye'nin bağımsızlık hakları ihlal edilmeden yeniden düzenleme yapılmasını kabul etmiştir. Yani yeni anlaşma için bağımsızlık şart olarak sunulmuştur⁴⁹¹. İnönü, anlaşmanın yenilenmemesi ve Sovyetlerin toprak talepleri sonucu bu durumu ülkenin bağımsızlığı için bir tehlike olarak görmüş ve bu yönde hareket etmiştir. NATO ittifakına katılmak için girişimlerde bulunulması ve istekli olunmasında Sovyetlerin toprak taleplerinden kaynaklanan bağımsızlık kaygılarının etkisi olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹².

Dış politikada özellikle üzerinde durulan ekonomik bağımsızlık konusunun önemi Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşadığı ekonomik bağımlılık konusunda tecrübeli olmalarıdır. Yeni kurulan devlet ekonomik olarak gelişimini sağlayarak sanayileşmeyi gerçekleştirmek istemiştir. Bu hedefine ulaşmak için dış desteğin kaçınılmaz olduğunun farkındadır. Bu destek sağlanırken sadece bir devletten destek alınmamasına ve o devlete bağımlı olmamaya

⁴⁸⁶ Bıyıklı, a.g.e., s. 46.

⁴⁸⁷ O. Öymen, a.g.e., s. 347-348.

⁴⁸⁸ Ürer, a.g.e., s. 54.

⁴⁸⁹ Arcayürek, a.g.e., s. 31.

⁴⁹⁰ Goloğlu, a.g.e., s. 115.

⁴⁹¹ Berkes, a.g.e., s. 331.

⁴⁹² Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler", s. 245.

özen gösterilmiştir⁴⁹³. Amerika tarafından gerçekleştirilen ekonomik girişimler ve yabancı sermaye konuları devlette içişlerine karışılma korkusunu doğurmuştur. Yöneticilerin böyle düşünmesine yakın geçmişinde yaşadığı olaylar sebep olmaktadır⁴⁹⁴. 1947'de Türkiye ve ABD arasındaki Truman Yardımları kapsamında antlaşmalar yapılmıştır. Türkiye yapılan antlaşma maddelerinde bağımsızlığını etkileyebilecek, kapitülasyonları hatırlatan bazı maddeler konusunda düzenlemeler yapmıştır. Doğrudan toprak bütünlüğü konusunda bir tehdit olmasa da değişiklikler sayesinde bu konudaki endişeler de giderilmiştir. Türkiye dış politikasında bağımsızlık konusunda hassas davranmış ve en ufak taviz verecek durumlardan kaçınmıştır. Bu antlaşmada bağımsızlık hassasiyeti görülmekte ve bağımsızlığını sınırlandıracak eylemlere kati olarak dikkat edilmektedir⁴⁹⁵.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra hükümet programlarında halkın geleceği için tam anlamıyla her konuda bağımsızlık ilkesi yer almaktadır⁴⁹⁶. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes ilk olarak ekonomik gelişme ve kalkınma için girişimlerde bulunmuştur. İlk olarak ekonomik girişimlere önem vermesinin sebebi Atatürk gibi güvenlik ve bağımsızlık için ekonomik olarak güçlü olunması gerektiğine inanmasından kaynaklanmaktadır⁴⁹⁷. 1950'li yıllarda Kore Savaşı'na asker gönderilmesi kararını, hür dünyada yaşayan milletlerin de özgür ve bağımsızlıklarının korunması gerektiğini ve bağımsızlığın Türkiye'nin ideolojisi olduğu şeklinde açıklamıştır. Ülke ve dünya bağımsızlığına önem veren Türkiye, Milli Mücadele'den beri bu ideolojisini savunmuş 1950'li yıllarda da devam ettirmiştir⁴⁹⁸.

1950'li yılların sonuna doğru ABD ile kurulan ilişkilerin etkinliğinin artması dış politika açısından farklılaşmanın başlangıcı olarak gösterilebilir. Bu farklılaşma öncesi dönemlerde bağımsızlığı etkileyeceğinden dolayı büyük borçlanmalardan ve tek bir devletle yoğun ekonomik ilişkilerden korkulmuştur. Uzun yıllar devam eden bu durumun 1950'li yılların sonuna doğru ABD ile ilişkilerin artmasıyla birlikte dış politikada izlenen yolun değiştiği söylenebilir⁴⁹⁹. Ekonomik konuların dışında Amerika, Türkiye'de enformasyon büroları ve kütüphaneler aracılığıyla mesajlarını Anadolu'ya da iletme için Trabzon ve Adana ilinde şube açmak istemiştir. Aslında bu illerin yanına Diyarbakır'ın da eklenmesi düşünülse de Türk yönetiminin Doğu illerinde böyle bir duruma karşı çıkacağı düşünülmüştür. Hem bu girişim hem de ABD'nin radyo istasyonu kurarak yayıncılık yapma düşüncesi kabul edilmemiştir. Gerekçe olarak da Anadolu'da açılmak istenen şubelerin diğer devletler tarafından da talep edilme olasılığı

⁴⁹³ Dönmez, a.g.e., s. 176-177.

⁴⁹⁴ Pınar Dost, "Amerika'nın Türkiye Politikası Üzerine Yeni Bir Okuma", *Tarih ve Toplum*, (Güz 2011), s. 187.

⁴⁹⁵ Arcayürek, a.g.e., s. 338.

⁴⁹⁶ Aydemir, *Menderes'in Dramı 1899-1960*, s. 137.

⁴⁹⁷ Seydi, "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)", s. 3.

⁴⁹⁸ Mim Kemal Öke, *Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore 1950-1953*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 52.

⁴⁹⁹ Örnek, a.g.e., s. 44.

ve radyo yayıncılığının devletin kontrolünde olduğu, ABD radyosuna izin verilmesinin bağımsızlık ilkesine aykırı olduğu gösterilmiştir. Amerika'lılar tarafından bu durum Türkiye'nin kapitülasyonlar konusunda yaşadığı olumsuzluklar ve korkuların devam etmekte olduğunun göstergesi olarak yorumlanmıştır. Bu olaylar sonucu 1950'li yıllarda her ne kadar ekonomik anlamda bağımsızlık konusunda şüphe yaratacak ya da hassasiyetin azaldığını düşündüren ekonomik ayrıcalıklar olsa da geçmişin korkularının ve bağımsızlık hassasiyetinin devam ettiği görülmektedir⁵⁰⁰.

2.2.5. Eşitlik

Devletler arasındaki eşitlik kavramı incelenirken kanuni ve hukuki anlamda eşitlik anlatılmaktadır. Bir devlet, devletler arası hukukun korumasını isteyebilir ve hukuk kurallarına uyma bakımından diğer devletlerle eşit statüdedir⁵⁰¹. Devletlerin kendi aralarında coğrafi, toplumsal yapı, nüfus, askeri, kültürel, ekonomik bakımdan farklılıkları olsa da bu farklılıklara rağmen devletler evrensel kabul edilen, bulunduğu toprak üzerinde egemenlik hakkına sahiptir. Birleşmiş Milletler, devletleri belirli unsurları sağladıkları takdirde diğer devletlerle eşit olarak görmektedir⁵⁰². Hiçbir devletin başka bir devlete karşı üstünlüğü bulunmamakta ve bağımsızlık olarak eşit hakka sahiptirler⁵⁰³. Devletler arasındaki hukuk her zaman aynı kalmamıştır. Özellikle savaş dönemlerinde milletlerin hakları ihlal edilmiştir. Yaşanılan olumsuz durumlardan dolayı hukuk kurallarının düzeltilmesi ve kontrolünün daha sıkı bir şekilde yapılmasının gerekliliği fark edilmiştir⁵⁰⁴. Devletler, uluslararası hukuk kurallarını kendilerine verilen eşitlik hakkını uygun kriterleri sağladığı sürece talep edebilir ya da yapılan muamele eşitsizliğini kabul etmez⁵⁰⁵. Devletler arasında gerçekleşen müzakerelerde taraf devletlerin veya temsilcilerinin eşit konumda bulunması önemlidir. Bir tarafın ağırlığı sonuçları almada dengeyi zorlayabileceğinden denge ve eşitliğe dikkat edilmelidir⁵⁰⁶.

Osmanlı Devleti döneminde elçiler devletlerle olan ilişkilerinde uluslararası kurallara uyulmasını ve devletlerin eşit hakları olduğunu belirterek diğer devletlerin diplomatlarından da bu şekilde hareket etmesini istemiştir. Eşitlik konusunda böyle bir talebin gerçekleşmesine Hristiyan diplomatların davranışları sebep olmuştur⁵⁰⁷. İttihat ve Terakki yöneticilerinin Avrupalı devletlerden isteklerinin arasında Osmanlı Devleti'nin diğer devletler arasında eşit olarak tanımlanması da yer almaktadır⁵⁰⁸.

⁵⁰⁰ A.g.e., s. 194.

⁵⁰¹ Nicolas Politis, "Devletlerarası Hukukun Geçirmekte Olduğu Tekâmül", (Çev. İlhan Lütem), *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, (1977), s. 578.

⁵⁰² Yasin Öztürk, "Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, (2017), s. 37.

⁵⁰³ Ulrich K. Preub, "Devletlerin Eşitliği ve Anayasal Bir Küresel Düzende Anlamı", (Çev. Aydın Atılğan), *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, (2011), s. 137.

⁵⁰⁴ Politis, a.g.m., s. 568.

⁵⁰⁵ A.g.m., s. 571.

⁵⁰⁶ O. Öymen, a.g.e., s. 31.

⁵⁰⁷ Kuyumcuoğlu, a.g.m, s. 53.

⁵⁰⁸ Feroz Ahmad, "İttihat ve Terakkinin Dış Politikası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, C. 2, s. 194.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na Almanya ile müttefik olarak katılmıştır. Gerçekleştirilen ittifakla Avrupalı bir devlet ile eşit koşullara sahip olunmuştur⁵⁰⁹. I. Dünya Savaşı'nda gösterilen başarılarla rağmen yenik olarak ayrılan Osmanlı Devleti'nin, Çanakkale Savaşı'nda gösterdiği başarılarından dolayı İtilaf Devletleri'nden eşit muamele görmek konusunda istekleri olmuştur⁵¹⁰. Eşitlik talebi konusunda gerçekleşen bir diğer hadise de Sevr Anlaşması döneminde yaşanmıştır. Sevr Anlaşması'nın Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi için var olma hakkı ve eşitlik hakkı olmak üzere iki talepte bulunulmuştur⁵¹¹.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün savunduğu ilkeler arasında eşitlik de yer almaktadır. Atatürk Türkiye'nin diğer devletlerle yasal açıdan eşit olmasını öngörmektedir. Misakı Milli'de egemenlik ve eşitlik ilkesinin yer alması bu konudaki hassasiyeti göstermektedir⁵¹². Atatürk, devletin dış politikada devletler ile olan ilişkilerde barış yanlısı olunmasını, ilişkilerin hukuka ve eşitliğe uygun şekilde gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir⁵¹³. Atatürk ayrıca devleti temsil eden temsilcilere diğer devletlerin temsilcileri ile eşit statüde olduklarını ve bu yönde davranmalarını söylemiştir⁵¹⁴.

Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden İsmet İnönü ilk toplantılar esnasında temel sorunun "Eşitlik" ilkesi olduğunu belirtmiştir⁵¹⁵. Lozan Konferansı açılış konuşmasını İsviçre Cumhurbaşkanı'nın yapmasından sonra Lord Curzon da konuşmasını gerçekleştirmiştir. İsmet İnönü de bir konuşma yapacağını Fransa delegesi Poincare söylemiş ve o da vazgeçmesini istemiştir. İnönü; "*Lord Curzon vazgeçsin, o zaman ben de vazgeçerim*" şeklinde kararını kesin olduğunu belirtmektedir⁵¹⁶. İsmet İnönü oturum kapanmadan kürsüye çıkarak konuşmasını yapmış ve diğer devlet temsilcileri tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. İnönü; "*Batılılar, beni mağlup bir Osmanlı paşası gibi değil, galip Türk Devletinin muzaffer bir komutanı olarak kabul etmekte çok büyük güçlük çektiler*" şeklinde bu konudaki düşüncesini ve devletlerin düşüncesine rağmen taviz vermediğini ifade etmiştir⁵¹⁷. İsmet İnönü devletlere karşı üstünlük sergilememiş fakat onların da bunu yapmasına müsaade etmemiştir. Konuşmasında Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu, diğer devletlerin sahip olduğu haklara sahip, onlarla eşit statüde yer aldığını belirtmiştir. İnönü bir sonraki gün Lord Curzon'la yapılan görüşmede Türkiye'nin diğer devletlerden farklı olmadığını ve bu yönde davranılması gerektiğini belirterek garanti istemiştir. İnönü'nün

⁵⁰⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 190-191.

⁵¹⁰ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 46.

⁵¹¹ Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, s. 121.

⁵¹² Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 31.

⁵¹³ Bıyıklı, a.g.e., s. 71.

⁵¹⁴ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 69.

⁵¹⁵ Ürer, a.g.e., s. 47.

⁵¹⁶ Karadelikli, a.g.e., s. 31-32.

⁵¹⁷ Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler", s. 262.

konferans boyunca eşitlik konusundaki hassasiyeti ve uygulamaları devam etmiştir⁵¹⁸. Ayrıca Lozan görüşmelerinde İsmet İnönü konferans dili olarak belirlenen İngilizce ve Fransızcanın yanı sıra Türkçenin de eklenmesini sağlamıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında paylaşılan komisyon başkanlığı konusunda da bu hakkın kendilerinde de olduğunu belirtmiştir. Bu örnekler İsmet İnönü'nün eşitlik konusundaki hassasiyetini göstermektedir⁵¹⁹. Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye, Batılı devletlerle ilk kez eşit statüde ilişkiler gerçekleştirmiştir⁵²⁰.

İnönü, Milli Mücadele'de olduğu gibi kendi cumhurbaşkanlığı döneminde de eşitlik ilkesine özen göstermiştir. II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşecek olan Tahran Konferansı'na İsmet İnönü de davet edilmiştir. İnönü bu davete konferansın eşit devletler arasında gerçekleşmesi şartını sunmuş ve Roosevelt, görüşmelerin istenilen şartlarda gerçekleşeceği taahhüdünü⁵²¹ İnönü'ye Steinhardt aracılığıyla iletmiştir⁵²². Türkiye II. Dünya Savaşı'nda Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeden önce, savaş sonrası yapılacak barış konferansında diğer devletlerle müttefik olarak davranılması şartıyla ilişkilerini sonlandırmıştır. Türkiye'nin bu isteği İngiltere ve ABD tarafından kabul edilmiştir⁵²³.

1950 ve 1960 yılları Demokrat Parti döneminde eşitlik ilkesinin bazı konularda olmadığı görüşü genellikle Türkiye ve Amerika arasındaki ekonomik ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin finansal ihtiyaçlarını karşılayan Amerika ile dış politikada uyum içerisinde hareket etmeye özen gösterilmiş, eşitlik ilkesinin eksikliği de en çok ekonomik ilişkilerde görülmüştür⁵²⁴. Ekonomik alanda yaşanan eksiklikler tüm alanlarda eksiklik olduğu anlamına gelmemektedir. Türkiye NATO ittifakına uzun yıllar girmek için çaba sarf etmesine rağmen ittifakın diğer devletler ile eşit statüde gerçekleşmesine özen göstermesi, eşitlik ilkesinin bazı konularda eksikliği olsa da tam anlamıyla ihlal edilmediğini göstermektedir⁵²⁵.

2.2.6. Denge Siyaseti

Denge politikası, uluslararası ilişkilerde bir veya daha çok devletin dünyanın herhangi bir yerinde ya da bulunduğu coğrafyada ekonomik, stratejik ve politik çıkarlarını korumak amacıyla diğer devletlerle anlaşma yapmasıdır. Bu anlaşma sonucu çıkarlarını korurken, oluşabilecek tehlikelerden de korunmuş olacaktır⁵²⁶.

⁵¹⁸ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 14-15.

⁵¹⁹ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 71.

⁵²⁰ Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, s. 222.

⁵²¹ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 140.

⁵²² Arcayürek, a.g.e., s. 221.

⁵²³ Martin Gilbert, *Churchill*, (Çev. Sertabiboğlu), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 153.

⁵²⁴ Aktaş, a.g.e., s. 88.

⁵²⁵ Mütercimler-Öke, a.g.e., s. 107.

⁵²⁶ Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, s. 129.

1699 yılından itibaren Osmanlı Devleti üzerindeki Rus baskısı artarken, Avusturya da Balkanlarda yeni bir tehdit oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti, üzerindeki birden çok devletin baskısının artması ve gücünün azalması sonucu başka devletlerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Büyük bir devletin desteği sayesinde diğer devletlere karşı denge kurarak devletin varlığı korunmaya çalışılmıştır⁵²⁷. XVIII. yüzyıldan itibaren diplomasinin devletler için önemi artarken Osmanlı Devleti için de diplomasi ve diplomatik yöntemler önem kazanmıştır. Yöneticiler dış politikada mevcut statüyü korumak amacıyla denge politikasından yararlanmışlardır. Denge politikasının ilk başarısı Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı İngiltere'yle kurulan ilişkiyle olmuştur⁵²⁸.

II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra devletin bütünlüğünü korumak için çalışmış, politikalarını bu yönde belirlemek istemiştir⁵²⁹. II. Abdülhamid, yönetiminin ilk dönemlerinde denge siyasetini kurarken İngiltere odaklı olmuştur⁵³⁰. II. Abdülhamid ve ondan önceki dönemde İngiltere'nin tercih edilme sebebi; İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'ne verdiği destektir. İngiltere, Fransa'nın Mısır işgali, iç isyanlar ve Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında olmuştur⁵³¹. Osmanlı Devleti'nin denge politikası 1878'e kadar İngiltere odaklı ilerlemiştir⁵³². İngiltere'ye karşı uygulanan politika İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı açması ve Berlin Konferansı'ndan sonra uyguladığı politika sonrası son bulmuştur⁵³³. İngiltere artık Osmanlı Devleti'nin yıkılışının kaçınılmaz olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne destek vermesinin kendisine bir yararının olmadığını düşünmeye başlamıştır. Osmanlı toprakları üzerinde çıkarlarını korumak ve çıkarlarını başka devletlere kaptırmamak amacıyla bu topraklar üzerinde kendi hâkimiyetini korumayı planlamıştır. İngiltere'nin politika değişikliğinin artık Osmanlı Devleti için bir tehdit oluşturduğu düşüncesiyle yeni denge unsuru olacak devletler bulunmak istenmiş ve Almanya ile bu dengenin kurulabileceği düşünülmüştür⁵³⁴. II. Abdülhamid'in denge politikasını uygulamasındaki bir diğer amacı da Osmanlı Devleti üzerindeki yoğun İngiliz varlığını azaltmak istemesidir ve bu nedenle Almanya ile ilişkiler geliştirilmiş, ilişkilerinin iyi olması için çalışılmıştır⁵³⁵. Almanya ile ilişkiler geliştirilirken Fransa, İngiltere ve Rusya ile olan ilişkilerde de hassasiyet devam etmiş, ilişkiler kesilmemiş aksine iyi tutulmaya çalışılmıştır⁵³⁶. II. Abdülhamid'in Almanya ile yakınlaşma politikası sadece İngiltere ve Fransa'ya karşı değil, Rusya'ya karşı da bir denge unsuru oluşturmaktadır⁵³⁷. II.

⁵²⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 11. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 1999, s. 46.

⁵²⁸ Davutoğlu, a.g.m., s. 288.

⁵²⁹ Mahmut Bolat, "1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1, (2014), s. 20.

⁵³⁰ Alkan, a.g.e., s. 207.

⁵³¹ A.g.e., s. 209.

⁵³² Bolat, a.g.m., s. 19.

⁵³³ Kodaman-Akçay, a.g.m., s. 11.

⁵³⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 48.

⁵³⁵ Deringil, "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet İnönü", s. 96.

⁵³⁶ Alkan, a.g.e., s. 217.

⁵³⁷ Zekerriya Işık, "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 2, (Aralık 2011), s. 57.

Abdülhamid, Avrupalı devletlere karşı İran ile anlaşma yoluyla denge kurmayı da denemiştir⁵³⁸.

Denge politikası uygulanırken devletler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanılmıştır. Denge politikası tek başına uygulanmamış, barış ilişkilerini geliştirme ve tarafsızlık politikalarıyla birlikte yürütülmüştür. Denge politikası, devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar bölgeleri üzerinden de uygulanmıştır. Örneğin Mısır üzerinden Fransa ve İngiltere, Basra Körfezi üzerinden de İngiltere ve Almanya dengelenmek istenmiştir⁵³⁹. II. Abdülhamid zamanında Almanya'nın etkisi askeri ürünlerin alınmasında da görülmüştür. Almanya'dan önce Fransa ve İngiltere ağırlıklı alınan malzemeler zamanla Almanya'ya geçmiştir. Ayrıca demiryolu imtiyazlarının dağıtımını da tek bir devlete olacak şekilde değil dengeli bir şekilde yapılmıştır⁵⁴⁰. Özellikle bazı olaylar II. Abdülhamid'in Almanya'ya karşı olan güveninde azalmaya sebep olmuş ve Alman ilişkileri sadece diğer devletlere karşı bir denge yaratmak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır⁵⁴¹.

II. Abdülhamid'in denge politikası tek yönlü olmamış, birçok yönde uygulama alanı bulmuştur. İdeolojiler üzerinde de denge politikası uygulanmıştır. Rusya'nın uyguladığı Panslavizm politikasının ve Batı milliyetçilik ideolojilerinin karşısına Panislamizm konularak dengelenmek istenmiştir⁵⁴². II. Abdülhamid'in denge siyaseti devletlerle ilişkilerin bozulmaması ve çatışmadan kaçınılma esas alınarak yürütülmüştür. Devletler arası dengeyi kurarken çok dikkatli davranmış bazı durumlarda Panislamizm akımını da devletlere karşı denge unsuru olarak kullanmıştır⁵⁴³.

II. Abdülhamid denge siyasetini sürdürürken devletlerin İstanbul'daki sefirlerine eşit davranmıştır⁵⁴⁴. Sultan herhangi bir devlete aşırı bağlanmayı ve taraf olmayı yanlış olarak kabul etmiştir⁵⁴⁵. Sultanın denge politikasının başarılı olmasında devletlerle yürütülen dostluk ilişkisi ve çatışmalardan kaçınmanın da etkisi vardır. Sadece büyük devletlerle değil diğer küçük devletlerle olan ilişkilerine de dikkat etmiş ve dostluk politikasınca ilişkiler yürütmüştür⁵⁴⁶. Tahsin Paşa, II. Abdülhamid'in denge politikasını yoğun bir şekilde uyguladığı yerlerden birinin Balkanlar olduğunu söylemektedir. Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanılarak denge kurulmak istenmiştir. Bu politikaya örnek olarak Karadağ Prensi ile yakın ilişkiler kurulması ve

⁵³⁸ Georgeon, a.g.e., s. 355.

⁵³⁹ Bolat, a.g.m., s. 21.

⁵⁴⁰ Georgeon, a.g.e., s. 265.

⁵⁴¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 6.

⁵⁴² Bolat, a.g.m., s. 2.

⁵⁴³ Alkan, a.g.e., s. 235.

⁵⁴⁴ Süleyman Kocabaş, *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı Hayaller Komplolar Kayıplar 1890-1918*, Vatan Yayınları, İstanbul 1991, s. 67.

⁵⁴⁵ N.S. Turan, a.g.e., s. 452.

⁵⁴⁶ Yuca-Kara, a.g.e., s. 249-250.

çeşitli şekilde desteklenerek Sırbistan'la anlaşmasının engellenmesi verilebilir⁵⁴⁷. II. Abdülhamid, Balkan devletleri arasındaki ayrılıklardan yararlanarak denge oluştururken Balkanlarda gözü olan Avusturya ve Rusya'yı da kendi lehine kullanarak tek bir tarafın Balkanlara saldırılmasını engelleyip devletin güvenliğini sağlanmaya çalışmıştır⁵⁴⁸.

II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede İttihat yönetiminin uyguladığı dış politika belirgin şekilde görülmemiş, genellikle Avrupa'daki denge sistemini korumak ve tarafsızlık üzerine politikalar uygulanmıştır. İttihatçılar, çok doğruluk yanı bulunmasa da, II. Abdülhamid'in dengeli olmayan tek taraflı bir politika yürüttüğünü, sadece Almanya odaklı olduğunu düşünmüşler bu duruma eleştirel yaklaşarak, kendilerinin dengeli bir politika benimsediklerini savunmuşlardır⁵⁴⁹. İttihat ve Terakki dönemi kendinden önceki dönemde olduğu gibi büyük devletler arasındaki denge kurma politikasını devam ettirmiştir⁵⁵⁰. İttihat ve Terakki döneminde uygulanan politikalarda kendinden önceki dönemle benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da vardır. Bu farklılıkların sebebi dönemin değişen şartlarından kaynaklanmaktadır. Emperyalist devletlerin faaliyetlerini Osmanlı toprakları üzerinde daha da yoğunlaştırması üzerine, II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi sakin bir denge yerine daha aktif denge uygulanmak zorunda kalmıştır⁵⁵¹.

İttihat ve Terakki yönetiminde denge politikası dış politikada doğrudan ve dolaylı olarak gerçekleştirilirken, içişlerinde de uygulanmıştır. Devlet yönetiminde görev alan kişiler tek bir devlete yakın olanlardan seçilmemiş, her devlete yakın kişilerin yer almasına özen gösterilmiştir. Devlet reform çalışmalarında, yardım konusunda da denge gözetilmiş, İngilizlerden donanma, Almanlardan kara ordusu, Fransızlardan jandarma kurumlarının düzenlenmesi konusunda yardım alınmıştır. İttihatçılar hem büyük güçler arasında hem de diğer devletler arasında denge politikası uygulamaya çalışmışlardır⁵⁵². Özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra Balkan devletleri arasında da bu politika uygulanmıştır⁵⁵³.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gücü zayıflamış ve büyük devletlerin çıkar odağı olmuştur. Dünyadaki çekişmelerin hız kazandığı dönemde gücü bu kadar zayıflamışken yıkılışı I. Dünya Savaşı'nda gerçekleşmiştir. Bu şartlara rağmen yıkılışını bu kadar ertelemesinde uyguladığı denge politikasının etkisi büyüktür. Atatürk bu politikalara tanıklık eden biri olarak başarılı politikaları kendi dış politikasında da uygulamıştır⁵⁵⁴. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri uygulanan denge

⁵⁴⁷ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 63.

⁵⁴⁸ Ahmet Reşit Bey, a.g.e., s. 38.

⁵⁴⁹ Bolat, a.g.e., s. 24.

⁵⁵⁰ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 138.

⁵⁵¹ İlhan Tekeli, "İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika", *Toplum ve Bilim*, S. 28, (Kış 1985), s. 89.

⁵⁵² A.g.m., s. 94-96.

⁵⁵³ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 29, (2010), s. 263.

⁵⁵⁴ M. Aydın, a.g.e., s. 161.

politikasının nedenlerinden biri bulunduğu jeopolitik konumudur. Türkiye'nin, yabancı devletlerin üzerinde kurmak istedikleri çıkar çatışmaları sonucu denge politikası uygulaması zorunlu olmuştur. Türk dış politikasında denge politikaları gerçekleştirilmesi iki şekilde olmuştur. İlk olarak Batı ve diğer devletler arasında, ikinci olarak da Batı devletlerinin kendi arasında uygulanmasıdır⁵⁵⁵.

Milli Mücadele döneminin başında Mustafa Kemal, İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya ile denge kurmayı düşünmüştür. Türk ve Sovyetler arasında bu dönemde herhangi bir işbirliği olması gerektiğinden ziyade, İngiltere'ye karşı böyle bir tehdit havasının gerçekleşmesini istemiştir⁵⁵⁶. Milli Mücadele yürütülürken akılcı davranılarak bütün devletlerle aynı anda karşı karşıya kalınmamıştır. Örneğin, Anadolu'dan İtalya'nın çekilmesi için Yunan ve Roma kültürleri birbirine karşı kullanılarak bu durum hızlandırılmış ve Yunanistan yalnız bırakılmak istenmiştir⁵⁵⁷. Bir diğer örnek de Atatürk'ün, General Harbord'la görüşmesi gösterilebilir. Atatürk'ün buradaki amacı Fransa ve İtalya'nın birlikte hareket etmesi sonucu Fransa'nın desteğini alarak denge oluşturmaktır⁵⁵⁸. Türkiye'nin, Milli Mücadele'de Sovyetlerle güç birliği içerisinde olması Batılı devletlere karşı denge ve tehdit olarak kullanılabilmektedir⁵⁵⁹. Bu dönemdeki bir diğer denge kurma örneği de İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında gerçekleşmiştir. Fransa ve İtalya ile ayrı ayrı anlaşarak İngiltere yalnız bırakılmış, birlikte hareket etmeleri engellenmiştir⁵⁶⁰. Mustafa Kemal devletler arasındaki fikir ayrılıklarından yararlanarak politikasını akıllıca yürütmüştür. Milli Mücadele dönemi İtilaf Devletleri'nin karşısında kendisini destekleyecek müttefik aramalarının sebebi İtilaf Devletleri'nin kazandıkları hakları vermeyecekleri endişesinden kaynaklanmaktadır⁵⁶¹.

Atatürk, yönetimi boyunca sorunların olmasına rağmen bütün devletlerle dengeli bir politika yürütmeye çalışmıştır⁵⁶². I. Dünya Savaşı'na katılan devletler Lozan görüşmelerine Sovyet Rusya'yı çağırarak istemezler. Çünkü Sovyetlerin, Türkiye ile birlikte hareket edeceğini düşünmektedirler⁵⁶³. Türkiye Lozan görüşmelerine Sovyet Rusya'nın katılması konusunda ısrar etmiştir⁵⁶⁴. Lozan'da hem devletler arasındaki çıkar çatışmaları⁵⁶⁵ hem de Sovyet Rusya denge faktörü olarak kullanılmak istenmiştir⁵⁶⁶. Lozan Konferansı'nda Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin yanında yer alarak

⁵⁵⁵ Şener, a.g.m., s. 1843.

⁵⁵⁶ Gökay, a.g.e., s. 93.

⁵⁵⁷ Ürer, a.g.e., s. 91.

⁵⁵⁸ Özdemir, a.g.e., s. 48.

⁵⁵⁹ Yılmaz, a.g.m., s. 1046.

⁵⁶⁰ A.g.e., 1049.

⁵⁶¹ Sadık Erdaş, "İki Savaş Arasında Türk Boğazları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1224.

⁵⁶² Çağlayangil, a.g.e., s. 132.

⁵⁶³ Şamsutdinov, a.g.e., s. 471.

⁵⁶⁴ Mango, a.g.e., s. 366.

⁵⁶⁵ Eminalp Malkoç, "Yenilgiden Doğan Zafer 100. Yılına Giderken Lozan Barış Antlaşması Hakkında Değerlendirmeler", *Toplumsal Tarih*, S. 307, (Temmuz 2019), s. 40.

⁵⁶⁶ Cantimur, a.g.m., s. 7.

desteklemesi sonucu Türkiye'nin gücünü artırmış ve İtilaf Devletleri'ne karşı başarı sağlanmıştır⁵⁶⁷. Atatürk, Amerika ile ilişkileri geliştirip Avrupa'ya karşı yeni bir denge unsuru oluşturmayı düşünmektedir⁵⁶⁸. Lozan Konferansı'nda Amerika ile ilişki kurma çabaları İsmet İnönü tarafından sürdürülmüş, özellikle Amerika'nın ilgisini çekmek amacıyla ekonomik faktörlere dikkat çekilmiş ancak yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır⁵⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye miras olan denge politikası belirli dönemlerde olduğu gibi özellikle de İsmet İnönü döneminde yoğun şekilde görülmektedir. Bu konuda II. Abdülhamid ile politikaları büyük benzerlik göstermiştir. Devletin varlığını ve bütünlüğünü korumak için büyük güçler arasında denge kurulması her iki dönemde görülen bir uygulamadır⁵⁷⁰. Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı öncesi gerginleşen uluslararası ilişkiler ve İtalya'nın uyguladığı revizyonist politika konusunda şüpheleri artmış ve dış politikasını bu yönde planlamıştır. Tehdit olarak algıladığı İtalya'ya karşı, İngiltere ve Fransa'yla olan dostluk ilişkilerinin geliştirilip, dengelenmek gerektiği kararlaştırılmıştır⁵⁷¹. Ayrıca Yunanistan'la işbirliği yaparak Balkan Antantı yapılması da oluşabilecek tehditlere karşı önceden hazırlanan bir denge politikasıdır⁵⁷². Denge kurulan ülkelerden bir diğeri de Amerika'dır⁵⁷³.

II. Dünya Savaşı'nda dış politikada ittifaklar yapılsa da savaştan uzak kalmak yani tarafsızlık politikası uygulanmak istenmiştir. Türkiye'nin tarafsızlık politikası ve Batılı devletlerle ilişkilerini barış içerisinde yürütmesi olumlu karşılanarak samimi bulunmuştur⁵⁷⁴. Tarafsızlık politikasının gerçekleştirilmesi için denge politikasından yararlanılmıştır. Savaşan devletlere karşı tarafsız kalınarak onların çıkarlarına daha uygun hareket edildiği konusunda ikna edilmiştir⁵⁷⁵. İnönü, Osmanlı Devleti'nin denge politikasını İngiltere ve Rusya arasında kurduğunu ve başarılı olduğunu Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'na aktarırken özellikle dış politikada ittifaklar konusunda karşıt devletlerle olan ilişkilere dikkat edilerek hassas davranılmasını istemiştir⁵⁷⁶. Numan Menemencioğlu da Türk dış politikasını devletler arası dengeye uygun şekilde yürütmeye çalışmıştır. İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması⁵⁷⁷ yaparken Almanya ve Sovyetlerle de dostluk antlaşması imzalamıştır⁵⁷⁸.

II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra Sovyet Rusya, Türkiye ile olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirmiştir. Sonrasında çeşitli sebepleri öne

⁵⁶⁷ Şamsutdinov, a.g.e., s. 334.

⁵⁶⁸ Fahir Armaoğlu, *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 12.

⁵⁶⁹ A.g.e., s. 32.

⁵⁷⁰ Yurdusev, a.g.m., s. 15.

⁵⁷¹ Çelebi, a.g.m., s. 1214.

⁵⁷² Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 71.

⁵⁷³ M. Aydın, a.g.m., s. 161.

⁵⁷⁴ "Washington'da İmza Ettiğimiz Beyanname", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 7375, 02 Mart 1945, s. 3.

⁵⁷⁵ Özçelik, a.g.m., s. 258.

⁵⁷⁶ Dikerdem, a.g.e., s. 42.

⁵⁷⁷ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 235-582-16, 28.10.1939.

⁵⁷⁸ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 29-40.

sürerek Boğazlardan üs ve toprak talepleri olmuştur. Türkiye için bu kabul edilemez bir durumdur. Türkiye toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarından taviz vermemeyi kesin olarak düşünmüş fakat tek başına mücadele konusunda yeterli olamayacağından ABD desteğine başvurarak denge politikası oluşturmak istemiştir⁵⁷⁹. Amerika ile ittifak kurmak ve ilişkilerin geliştirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Truman Doktrini kapsamında uygulanan politikalar yeterli olmasa da Amerika'nın Türkiye'ye desteğini göstermektedir⁵⁸⁰. Ayrıca Amerika, Rusların Boğazlar konusunda değişiklik yapılması isteği hususunda Boğazlarda Türk hâkimiyetinin devam etmesini istediğini ve bu düşüncesini Ankara'ya bildirerek desteğini göstermiştir⁵⁸¹.

1950'li yıllardan başlayan Demokrat Parti döneminde denge politikası ABD ve Rusya arasında uygulanmıştır⁵⁸². II. Dünya Savaşı sonucu Sovyet isteklerinin de etkisiyle yaşanan endişe bu dönemde de devam etmiş ve Sovyet Rusya'ya karşı ABD ile denge kurulması istenmiştir. Denge kurulmak istenen devlet sadece ABD olmamış Fransa ve İngiltere'de kullanılmıştır⁵⁸³. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, ABD yanlı bir politika takip ederek Sovyet girişimlerini dengelemek istemiştir⁵⁸⁴.

Demokrat Parti, iktidarının son yıllarında yaşanan 1957 ve 1958 krizlerinde dış politikada bölgesel güç ilişkilerinde de denge politikası uygulamıştır⁵⁸⁵. Orta Doğu'daki ülkeler arasındaki ideolojilerden, etnik farklılıklardan ve mücadelelerden yararlanılarak denge oluşturmak istenmiştir. Bölgedeki ülkeler dışarıdan bakıldığında birbirine benzer gözükse de aslında özellikleri ve halkları birbirinden farklıdır. Türkiye bu durumun farkında olarak dış politikasında dengeyi ona göre ayarlamaktadır⁵⁸⁶.

Demokrat Parti, 1958 yılında Amerika'dan istenilen desteğin alınamaması ve beklentilerin azalması sonucu Sovyet Rusya ile ilişkileri tekrardan geliştirme fikrini oluşturmuş ve Adnan Menderes bunun için Moskova ziyareti planlamıştır⁵⁸⁷. Sovyetlere karşı ABD yanlı politikadan yavaş yavaş Sovyetlere doğru yönelerek ABD'ye karşı denge oluşturulmak istenmiştir⁵⁸⁸.

⁵⁷⁹ Selin N. Bölme, *İncirlik Üssü ABD'nin Üst Politikası ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 157.

⁵⁸⁰ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 358.

⁵⁸¹ "Hükümetimiz İngiltere ve Amerika Tarafından Verilen Notalara Cevap Hazırlıyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 7623, 06 Kasım 1945, s. 1.

⁵⁸² Kamuran Gürün, *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s. 97.

⁵⁸³ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara 1990, s. 89.

⁵⁸⁴ Furkan Kaya, *Türk Dış Politikasının ve Kıbrıs'ın Zorlu Dönemi*, Yeditepe Üniversitesi, Yayınevi, İstanbul 2018, s. 88.

⁵⁸⁵ Danış, a.g.m., s. 96.

⁵⁸⁶ Tayyar Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları", *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 375-376.

⁵⁸⁷ Aydemir, *Menderes'in Dramı 1899-1960*, s. 358.

⁵⁸⁸ Danış, a.g.m., s. 101.

2.2.7. İslamcılık-Panislamizm

Halife, tarihte Hz. Muhammed'den sonra Müslümanların liderliğini üstlenen kişilere denmektedir. Kelime terimsel olarak ise, "Birbirinin yerine geçen kimse" anlamındadır. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti'ne geçen halifelik, XVIII. yüzyılda anlamında bazı değişikliklerle ilerleme göstermiştir. Bütün Müslümanlar, Osmanlı Devleti'nin dışında kalanlar da dâhil hepsi üzerindeki yetkiyi kapsamaktadır⁵⁸⁹.

Hilafet politikasının, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gayrimüslim nüfusun büyük çoğunluğunun kaybedilmesiyle önemi artmıştır. Hilafet politikasının daha aktif kullanılması düşünülmüştür. Meşrutiyet anayasasında Osmanlı padişahının Müslümanların halifesi olduğu belirtilmiş ve kanunlar aracılığıyla da tasdik edilmiştir⁵⁹⁰. II. Abdülhamid, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri politikaya karşı halife ünvanından yararlanarak İslam birliği oluşturmak istemiştir. Batılı devletlere ve ideolojilere karşı İslam ideolojini benimseyerek, Müslüman devletlerle ilişkilerini geliştirmeye ve iletişimde olmaya özen gösterilmiştir⁵⁹¹.

II. Abdülhamid'in, dünyadaki Müslümanlarla dayanışma kurma ve hilafet makamının etkisinden yararlanmak istemesinin nedenleri arasında, hilafete ve İslam faktörüne yabancı devletlerin müdahalelerini ve azınlıkları ayrıştırıcı politikalarını engellemek bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin İslam faktörünü kullanarak büyük girişimlerde bulunma durumu ve imkânı yoktur, fakat İslam Batılı devletlere karşı korunma ve tehdit olarak görülmüştür⁵⁹². II. Abdülhamid gayrimüslim halk arasında oluşan bağımsızlık kazanma çabalarının farkındadır. Bu durumun zaman içerisinde daha da kötüleşeceğini düşünerek önlemler almak istemektedir. Devletin ordusunun her yere zamanında ulaşamayacağı ve sayıca yetemeyeceğinden, birleştirici unsur olarak İslam'ı kullanıp yerel güçlerden yararlanmak istemiştir⁵⁹³. Yani hilafet politikası Türk, Arap, Arnavut ve Kürtleri birleştirme amacıyla kullanılmıştır⁵⁹⁴. İslami ideoloji özellikle Arapların ayrılıkçı hareketini önlemek ve bağlılıklarını artırmak için kullanılmıştır⁵⁹⁵. II. Abdülhamid hilafet unsurunu kullanırken Mekke ve Medine'nin elde olmasına önem vermiş, bu yüzden devletin olanaklarının büyük çoğunluğunu bu bölgede kullanarak Arapları memnun etmeye, ayrılıkçı politikaları engellemeye çalışılmıştır. Hicaz Demiryolu projesinin de Müslümanlar arasındaki ilişkileri geliştirmesi düşünülmüştür. Müslüman devletler tarafından heyecanla karşılanan proje II. Abdülhamid'in

⁵⁸⁹ Georgeon, a.g.e., s. 215-216.

⁵⁹⁰ Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 26.

⁵⁹¹ Bolat, a.g.e., s. 22.

⁵⁹² Gökhan Çetinsaya, "Din, Reform ve Statüko: II. Abdülhamid Dönemine Bir Bakış (1976-1909)", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 47, S. 47, (2016), s. 135-141.

⁵⁹³ Armağan, a.g.e., s. 94.

⁵⁹⁴ Georgeon, a.g.e., s. 221.

⁵⁹⁵ Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 57.

saygınlığının artmasına da sebep olmuştur⁵⁹⁶. Hicaz Demiryolu'nun Arabistan bölgesinde devletin etkinliğini artırmasında da payı vardır⁵⁹⁷. II. Abdülhamid, İran ilişkilerinin iyi ve dostane yürütülmesi konusunda hassas davranmıştır. Panislamist politikaları Şii ve Sünni unsurlar arasında da kullanmıştır⁵⁹⁸. İran ilişkilerinin geliştirilmesi İslam bütünlüğü açısından gereklilik olarak algılanmıştır⁵⁹⁹.

Hilafet ideolojisinin etkisini artırmak isteyen II. Abdülhamid basını ve okulları bu amaçta kullanmıştır⁶⁰⁰. Hilafet politikası yürütürken gazete ve broşürlerden yararlanılmıştır. Gazete ve broşür yazılarında dini bir dil kullanılarak Müslümanlar üzerinde birleştirici bir etki oluşturmak ve hilafet makamının önemi artırılmak istenmiştir⁶⁰¹. Hilafet kavramının etkinliğini artırmak için yapılan uygulamalar arasında konsolosların faaliyetleri de yer almaktadır⁶⁰². Konsoloslar özellikle Hindistan'da II. Abdülhamid'in politikaları kapsamında kamuoyunda aktif olmuşlardır. Bu politikalar İngiltere tarafından fark edilmiş, aşırıya gidildiği ve görev dışı uygulamalar olması konusunda protestolar yapılmıştır⁶⁰³.

Avrupalı emperyalist devletler İslam politikalarından ve hilafet ideolojisinden çekinmektedirler. Çoğunun sömürgelerini kurduğu yerlerde yoğun Müslüman nüfusu bulunmaktadır. Devletler hacca giden Müslümanların sıkı takipçisi olmuş ve herhangi bir duruma önceden müdahale etmek istemişlerdir. II. Abdülhamid'in cihat politikaları sonucu bu kuşkular artmış ve Müslümanlar üzerinde ne kadar etkili olacağı konusu endişe yaratmıştır. Diplomatlar, yöneticiler ve diplomatik görevliler aracılığıyla bilgi sahibi olmak istenmiş, kuşkular o kadar artmış ki iki Müslüman'ın oturup sohbet etmesine bile endişeyle bakılıp Panislamizm yaptığı düşünülmüştür⁶⁰⁴. İngilizlerin II. Abdülhamid'e karşı olmalarının nedeninin benimsediği hilafet politikası olduğu düşünülmektedir. Müslüman devletler ve halklar üzerinde etkisini artırmak istemesi, onları desteklemesi ve emperyalist devletlere karşı girişimde bulunmalarını istemesi İngiltere'yi rahatsız etmektedir⁶⁰⁵. Oysa II. Abdülhamid, hilafet kavramını İngilizlere karşı kullanırken çatışmadan ziyade anlaşma ve ilişkilerin geliştirilmesi amacındadır⁶⁰⁶. II. Abdülhamid Müslümanlar üzerindeki İngiliz hâkimiyetinin farkındadır ve halifelik

⁵⁹⁶ Justin McCarthy, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 840-841.

⁵⁹⁷ Kocabaş, a.g.e., s. 45.

⁵⁹⁸ Bolat, a.g.e., s. 19.

⁵⁹⁹ Yuca-Kara, a.g.e., s. 252.

⁶⁰⁰ Georgeon, a.g.e., s. 225.

⁶⁰¹ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 87.

⁶⁰² Georgeon, a.g.e., s. 236.

⁶⁰³ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 143.

⁶⁰⁴ Georgeon, a.g.e., s. 233-234-235.

⁶⁰⁵ Ercüment Kuran, "II. Abdülhamid'in Büyük Devletlere Karşı Uyguladığı Siyasetin Esasları", *II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 1992, s. 146.

⁶⁰⁶ Cemil Aydın, "Sultan Abdülhamid'in Pan-İslamizmi Anti-Emperyalist miydi?", *Toplumsal Tarih*, S. 301, (Ocak 2019), s. 40.

politikalarını uygularken de bu gerçeği göz önünde bulundurarak sömürge yönetimlerini rahatsız edecek durumlardan kaçınmıştır. İngilizlerin, hilafet ve İslami politikalara şüpheli yaklaşımları da tam anlamıyla rahatsız olmaları Almanların Osmanlı Devleti aracılığıyla Müslümanlarla etkileşim kurmak istemesinden kaynaklanmıştır⁶⁰⁷. İngiltere hilafet politikasından rahatsızlığı sonucu bir takım girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nde halka kötü davranıldığı bilgisi yayılarak hilafetin etkisi azaltılmak istenmiştir. Bu yönde basın yoğun şekilde kullanılmıştır⁶⁰⁸. İngiltere halifenin Kureys kabilesinden olması gerektiğini, Osmanlı padişahlarının ise bu kabileye mensup olmadıklarını vurgulanmıştır⁶⁰⁹. İngiltere'nin amacı halifelik makamına kendisiyle birlikte hareket edebilecek Arap olan birini geçirmektir⁶¹⁰.

II. Abdülhamid İslam politikalarını saltanatı boyunca yoğun olarak kullansa da bunlar birer tehdit unsuru olmaktan öteye geçmemiştir. Bu konuya Sultan özellikle dikkat etmiş ve politikaların resmi siyasete dönüşüp Avrupalı devletleri şüphelendirmesini istememiştir⁶¹¹. Bu politika gerçek anlamda kullanılmamalı, devletin elinde bulunan bir koz olmalıdır. 1914 yılında Sultan Mehmet Reşat'ın baskılar sonucu cihat ilan etmesi karşısında II. Abdülhamid kızına; cihatın ellerinde tehdit unsuru olduğundan, aslında özünde etkinliğinin azlığından bahsetmiştir⁶¹².

İttihatçılar tarafından benimsenen ideolojiler arasında İslamcılık da önemli bir yere sahiptir. Sonuçta Müslüman bir devlet ve padişahının bütün Müslümanların halifesi olması bunda etkilidir. İttihatçıların bu politikayı benimsemelerindeki bir diğer sebep de Müslüman ülkelerin sömürgeleştirilmesindeki hızdır. Müslüman ülkelerin bu durumdan kurtulmak için birlik olmaları gerektiğine inanmışlardır⁶¹³.

İttihat ve Terakki dönemindeki padişah V. Mehmet Reşat etkin bir padişah olmadığı ve İttihatçıların yönetimdeki ağırlığı nedeniyle halifelik ünvanına sahip olsa da halifelik makamının etkinliği görülmemiş ve azalmıştır⁶¹⁴. Almanlar, I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılmasıyla Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunup cihat ilan edilmesini sağlamıştır. İslam'ın etkisi kullanılarak İngiltere ve Fransa'nın sömürgesindeki Müslümanlar kullanılmak istenmiştir⁶¹⁵. İttihatçılardan Talat Paşa'da hilafet makamının etkisini kullanarak cihat ilan etmenin doğru olacağını, cihatın etkisiyle Avrupalı devletleri korkutacaklarını düşünmüştür⁶¹⁶. Yapılan baskılar sonucu Sultan V. Mehmet Reşat 1914 yılında İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı cihat ilan

⁶⁰⁷ Örnek, a.g.e., s. 315.

⁶⁰⁸ Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, s. 38-42.

⁶⁰⁹ A. Özcan, a.g.m., s. 104.

⁶¹⁰ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 125.

⁶¹¹ Cemil Aydın, "Emperyalizm Karşıtı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında 19. Yüzyıl Dünya Düzeni", *Divân Disiplinler Arası Çalışma Dergisi*, C. 12, S. 22, (2007), s. 37.

⁶¹² Georgeon, a.g.e., s. 239.

⁶¹³ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 228.

⁶¹⁴ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 157.

⁶¹⁵ Kocabaş, a.g.e., s. 310.

⁶¹⁶ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Destek Yayınları, İstanbul 2010, s. 75.

etmiş ve Müslümanlara çağrıda bulunmuştur. Bundan sonra hilafet ve cihat politikasının aslında o kadar etkinliği olmadığı görülmüş, Hicaz, Suriye ve Irak bölgelerinde Müslümanlar büyük yenilgilere uğramıştır. Bu yenilgiler sadece Hristiyan devletler tarafından değil Müslüman olan Arapların da katılmasıyla gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı'nda ilan ettikleri cihat çağrısına uymayan Arapların büyük bir çoğunluğu İtilaf Devletleri ile anlaşmışlardır⁶¹⁷.

I. Dünya Savaşı'nda hilafetin Müslümanlar üzerindeki etkisini azaltmak isteyen İngiltere sömürgelerindeki halklara Müslüman ve Türklere karşı savaşılmayacağı, zarar verilmeyeceğini belirtmiştir⁶¹⁸. Cihat ilanından sonra İngiltere, Türklerin Almanya yanında yani Hristiyan bir devletle anlaşmasından dolayı cihatın geçerliliği olmadığı şeklinde propagandalar yapmış⁶¹⁹ ve halifelik makamının etkisini azaltmak istemiştir⁶²⁰. Hilafet politikasının başarısızlığının kanıtı olarak I. Dünya Savaşı esnasında yaşananlar gösterilmiştir⁶²¹.

Milli Mücadele döneminde de İslam ideolojisinden yararlanılmış, özellikle Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde İslami içerikli söylemler gerçekleşmiştir⁶²². Milli Mücadele'deki hilafet siyaseti; halifenin esir durumda olduğu ve kurtarılması gerektiği şeklindedir⁶²³. Anadolu'da yabancı işgalleri gerçekleşirken bu işgallere karşı temsilci kurul Müslüman desteğini alabilmek için diğer Müslüman devletlere çağrıda bulunmuştur⁶²⁴. Hintli Müslümanlar, Milli Mücadele dönemi İngiltere'ye baskı yaparak manevi yardımın yanında maddi yardımda da bulunmuşlardır⁶²⁵. Türkiye ve Fransa arasındaki Kilikya bölgesi konusunda yaşananlar Müslüman ülkeler ve özellikle Fas'tan tepkilere sebep olmuştur⁶²⁶. İzmir'in işgal edilmesi sonrası Hindistan'daki Müslümanlar bu duruma da tepki göstermiştir. İngiltere ile görüşüp Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu durumlardan sonra İngiltere politikalarını değerlendirirken bu faktörü de göz önünde tutmuştur⁶²⁷.

Milli Mücadele döneminde basın yoluyla halkın desteğini almak için kamuoyu bilgilendirirken özellikle dini unsurlara sıkça başvurulmuştur⁶²⁸. Bu dönemde meclis açılışlarında Mustafa Kemal'in konuşmaları ve Anadolu ulemasının fetvaları İslam ve

⁶¹⁷ Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı-Alman ilişkileri (1870-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 76.

⁶¹⁸ Akyol, a.g.e., s. 34.

⁶¹⁹ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 158.

⁶²⁰ Kocabaş, a.g.e., s. 310.

⁶²¹ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 184.

⁶²² Yuca-Kara, a.g.e., s. 359.

⁶²³ Akyol, a.g.e., s. 415.

⁶²⁴ Şamşutdinov, a.g.e., s. 117.

⁶²⁵ Akyol, a.g.e., s. 189.

⁶²⁶ Kara, a.g.m., s. 147.

⁶²⁷ Mustafa Çufah, "İstiklâl Harbi Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 500.

⁶²⁸ *Hâkimiyeti Milliye*, 15 Mayıs 1920.

hilafet kurumlarının kullanılmasına örnek olarak gösterilebilir⁶²⁹. Milli Mücadele’de ayrıca Orta Doğu’da Irak’taki direnişin desteklenmesi, Afganistan’la dostluk anlaşması yapılması İngiltere ve Fransa tarafından şüphelere sebep olmuştur. Türkiye öncülüğünde gerçekleşecek İslam birliği ihtimalinden endişelenmişlerdir⁶³⁰.

Milli Mücadele dönemi İngiltere, Ankara Hükümeti’nin etkisini azaltmak için İstanbul Hükümeti’yle ilişkilerini iyi tutmuş ve padişahın halife olmasından ötürü İngiltere ve halifenin ilişkilerinin iyi olduğunu belirterek, Müslümanların Milli Mücadele’ye destek vermemesi için çaba sarf etmiştir⁶³¹.

Lozan görüşmelerinin başında Mustafa Kemal hilafet politikalarının Türklerin lehine işine yarayacağını düşünmüştür⁶³². Lozan görüşmeleri için giden Türk heyetine verilen talimatlar arasında halifelik konusu ile ilgili bir bilgi yoktur. İngiltere, saltanatı kaldıran Türkiye’nin halifeliği de kaldıracağı konusundaki endişelerini dile getirmiş fakat İsmet İnönü bu konunun iç politikayı ilgilendirdiğini belirterek konuşmamıştır⁶³³. Mustafa Kemal Atatürk, Misakı Milli sınırları ve bu sınırlar içerisindeki halkın durumu hakkında meclis konuşmasında bahsetmiştir. Konuşmasında İslam’ın bulunduğu bölgelerden bahsetmiştir. İslam kavramını kullanmasındaki amaç büyük devletlerin Anadolu’da bulunan Müslüman halk arasında bölücülük yapmalarını engellemektir⁶³⁴. Mustafa Kemal, Musul konusunda İslam’dan yararlanılarak Türklerin lehine karar verilmesini istemiş fakat Milletler Cemiyeti aksi yönde karar vermiştir. Verilen karardan memnun olunmamış ve Irak Kürtleriyle İslam kardeşliğinden yola çıkarak birlik olmak istenmiş ama başarılı olunamamıştır⁶³⁵.

Mustafa Kemal, İslam birliği ideolojisinin Osmanlı Devleti’nde başarıya ulaşmadığına ve başarıya ulaşma ihtimalinin de düşük olduğuna inanarak politikalarını bu yönde planlamıştır⁶³⁶. Devletin kuruluş aşaması tamamlandıktan sonra 1924 yılında hilafetin kaldırılmasıyla konuşmalarda İslami öğelerin kullanımında azalma gözlenmiştir. İsmet İnönü hilafetin ve İslam’ın Müslümanlar üzerinde yardımlaşmada etkili olduğunu belirtmiş fakat hilafetin kaldırılması sonucu İslami söylemler uzun süre kullanılmamıştır⁶³⁷.

⁶²⁹ Akyol, a.g.e., s. 176.

⁶³⁰ Mustafa Yılmaz, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1049-1050.

⁶³¹ Duru, a.g.e., s. 119.

⁶³² Akyol, a.g.e., s. 418.

⁶³³ Karadelikli, a.g.e., s. 34.

⁶³⁴ Erol Kaya, “Misâk-ı Milli’nin Sınırları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 122.

⁶³⁵ Akyol, a.g.e., s. 470.

⁶³⁶ K. Krüger, *Kemalist Türkiye ve Orta Doğu*, (Çev. Nihal Önal), Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1981, s. 17.

⁶³⁷ Akyol, a.g.e., s. 417-547.

Demokrat Parti döneminde İslami politikaların genellikle iç politikada örnekleri mevcuttur. Örneğin ezanın tekrar Arapça okunması⁶³⁸, hac ibadetlerini yapacak vatandaşlara sağlanan kolaylıklar, dini basım ve yayıncılıkta görülen yasakların kaldırılması, eğitim alanında din derslerinin isteğe bağlı konulması ve daha fazlası örnek olarak verilebilir⁶³⁹. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in özellikle Ramazan ayında dini öğeleri politikalarında yoğun şekilde kullanıldığı görülmüştür⁶⁴⁰. Demokrat Parti'nin bütün bu politikaları iç politikada kamuoyunun desteğini sağlamak istediği şeklinde yorumlanmış ve partinin hiçbir zaman İslami bir devlet olma amacı olmamıştır⁶⁴¹. Dış politikada ise İslami politikaların kullanılmasına pek sık rastlanmamıştır. ABD ile kurulan yakın ilişkiler⁶⁴², Orta Doğu'daki bazı Arap devletleriyle yaşanan çatışmalar⁶⁴³, İsrail'in devlet olarak tanınması Türkiye'nin Demokrat Parti dönemi İslami politikalarından çok Batıcılık politikasını kullandığını göstermektedir⁶⁴⁴.

2.2.8. Gerçekçilik-Maceradan Uzak Olma

II. Abdülhamid dış politikada ilişkileri yürütürken devletin dış politikasının iyi belirlenmesi gerektiğini savunmuş ve yarar sağlamayacak işlerle uğraşıp devletin gücünü azaltmak istememiştir. Olaylar karşısında alınan kararlar keskin olmamış, duraksama ve değişiklik yapılabilecek şekilde planlanmıştır⁶⁴⁵.

II. Abdülhamid'in gerçekçi politikalarına rağmen İttihat Terakki yöneticileri aynı gerçekçilikle hareket etmemişlerdir. Enver Paşa'nın Turancılık politikası⁶⁴⁶, Talat Paşa'nın I. Dünya Savaşı'na katılmak isteme ve cihat politikaları gerçekten uzak olmuş ve yönetimleri uzun sürmemiştir⁶⁴⁷.

Türkiye'nin gerçekçi politikası Kuruluş Dönemi'nde başlamıştır. Bu dönemdeki şartları iyi değerlendirmek ve isteklerde gerçekçi olmak sayesinde Türkiye bağımsızlığını kazanmıştır. Kendinden önce yaşanan dönemin ve I. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle maceracı düşüncelerden uzak durulmuştur⁶⁴⁸. Mustafa Kemal Atatürk ve ondan sonra gelen yöneticiler Atatürk'ün politikaları doğrultusunda dış politikayı yönetmişlerdir. Atatürk, Türkiye'nin ve dünyanın durumunu iyi değerlendiren bir liderdir. Türkiye'nin gücünü, komşu devletlerini ve uzak devletlerin tutumunu bildiği

⁶³⁸ "Meclis Arapça Ezanı Kabul Etti", *Vatan Gazetesi*, 17 Haziran 1950, s. 1.

⁶³⁹ Mehmet Cem Şahin, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri", *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 12, (2012), s. 35.

⁶⁴⁰ Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 135.

⁶⁴¹ Şahin, a.g.m., s. 35.

⁶⁴² Tekeş, a.g.e., s. 272.

⁶⁴³ Martin- Kerıdıs, a.g.e., s. 39.

⁶⁴⁴ Çakmak, a.g.e., s. 41-45.

⁶⁴⁵ Deringil, "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet İnönü", s. 100.

⁶⁴⁶ Yerasimos, a.g.e., s. 14.

⁶⁴⁷ Bleda, a.g.e., s. 75.

⁶⁴⁸ Duran, a.g.m., s. 40.

için macerandan uzak ve gerçekçi politikaları benimsemiştir⁶⁴⁹. Atatürk hayalci politikalara kendi politikasında yer vermediği gibi bu politikaları benimseyip uygulayanları da eleştirmektedir. Dış politikadaki bu gelenek sonraki dönemlerde de devam etmiştir⁶⁵⁰.

İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı esnasında yaşadığı bütün baskılara rağmen savaş dışı kalmak istemiştir. İnönü'nün tarafsızlık ve savaş dışı kalma kararındaki ısrarı savaşa katıldığında Türkiye için faydadan çok zarar sağlanacağını ve devletin gücünün azalacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Zaman zaman toprak talepleri karşısında dahi bu kararlılığı devam etmiş, toprak tekliflerinin gerçekçi olmayan teklifler olduğunu düşünmüştür⁶⁵¹. İnönü dış politikada ve birçok konuda ihtiyatlı olmuş ve karar alırken de acele etmeden yapmaya çalışmıştır. Gerçekçi ve ihtiyatlı davranması geçmiş politikalara ve sonuçlarına tanık olmasından kaynaklanabilir⁶⁵². İsmet İnönü karakter olarak da hayalperest bir insan olmamıştır. Eski ideolojilerdense Atatürk'ün de benimsediği gerçekçiliği tercih etmiştir. Olaylar konusunda ders çıkarmayı bilmiş ve olayların sonuçları konusunda hesaplamalar yapmıştır⁶⁵³.

Atatürk ve İnönü dönemlerinde gerçekçi dış politika uygulamaları diğer ideolojiler gibi Demokrat Parti yönetiminde de görülmektedir. Türkiye'nin durumunu iyi değerlendiren Celal Bayar ve Adnan Menderes dış politikalarını belirlerken Batı yanlı ve kendinden önceki dış politikada olduğu gibi NATO'ya üye olunması için çalışmıştır. Kendinden önceki dönemlerdeki dış politikalara benzer hareket eden Demokrat Parti yönetimi dış politikada gerçekçi olmaya çalışmıştır⁶⁵⁴.

2.2.9. Antiemperyalizm

Emperyalizm anlamı Türk Dil kurumuna göre “Bir milletin sömürü temeline dayanarak başka bir milleti siyasi ve ekonomik egemenliği altına alıp yayılması veya yayılmayı istemesi, yayılmacılık, yayılımcılık” şeklinde tanımlanmıştır⁶⁵⁵. Emperyalizm kavramı ve sömürgecilik kavramları arasında belirgin bir ayırım yapılmamaktadır. Zamanla sömürgecilik kavramının kullanımı azalmış ve yerine emperyalizm kavramı kullanılmıştır. Emperyalizm dini, askeri gibi sebeplerden kaynaklanmakla birlikte en çok uygulanma nedeni ekonomi olmuştur⁶⁵⁶. Ulusların toprakları üzerinde başka

⁶⁴⁹ Sander, a.g.m., s. 109.

⁶⁵⁰ Gök, a.g.e., s. 4.

⁶⁵¹ Deringil, “Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet İnönü”, s. 102.

⁶⁵² Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 106.

⁶⁵³ Heper, a.g.e., s. 116.

⁶⁵⁴ Haydar Çakmak, “Arap Ülkelerinde Ne Varsa Hepsi Türk Dünyasında da Var”, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası 4. Cilt*, (Ed. Habibe Özdal-Osman Bahadır Dinçer-Mehmet Yegin), Uşak Yayınları, Ankara 2011, s. 240.

⁶⁵⁵ TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

⁶⁵⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 68.

devletlerin kurulması ve bu uygulamayı yapan devletlere karşı gösterilen politik tutuma da antiemperyalizm denmektedir⁶⁵⁷.

II. Abdülhamid halifelik kurumundan yardım alarak İslami bir politika uygulamıştır. II. Abdülhamid'in ayrıca İslami politikalarını emperyalizme karşı mücadelede kullandığı görüşü de mevcuttur⁶⁵⁸. II. Abdülhamid'in emperyalizme karşı İslami politikaları kullandığı görüşü olsa da İslam politikasını genellikle Batılı devletlere karşı koz olarak ve Müslümanların isyanlarını önlemek için de kullanmıştır. Bu duruma örnek olarak; Bosna Hersek'te çıkan isyan karşısında Avusturya yönetimine uyulmasını ve isyanın desteklenmemesini sağlamıştır. Çin'deki Bakserler isyanında da halifelik kullanılarak isyan bastırılmak istenmiştir⁶⁵⁹. Hilafet makamının gücünün Müslümanlar üzerindeki etkisini bilen İngilizler, II. Abdülhamid'in hilafete verilen önemi artırmasından önce de hilafetin gücünün farkında olmuşlardır. Müslümanlar üzerindeki bu etkiyi bildiklerinden 1857'de gerçekleşen Büyük Sipahi Ayaklanması'na Müslümanların katılmaması için İngilizler halifeden destek almışlardır⁶⁶⁰. II. Abdülhamid döneminde İngiltere ve Boerler arasında gerçekleşen Transvaal Savaşı'nda İngiltere'ye yardım edilmiştir. Savaşın ilk başladığı dönemde İngiltere'nin mağlup olduğu durumlarda İngiltere'nin yanında bulunduğu belirtilmiş ve sonunda İngiltere'nin kazanması üzerine Kraliçe ve İngiliz sefaretî tebrik edilmiştir⁶⁶¹. 1899'da idaresi ABD'ye geçen Filipinlerde direniş hareketleri gerçekleşmiş, ABD Hükümeti Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiştir. II. Abdülhamid bu isteğin üzerine bir telgraf göndermiştir. Gönderdiği mesajda dinlerini özgür şekilde yaşamalarına izin verileceği, ABD hâkimiyetini barış içerisinde kabul etmeleri konusunda tavsiyede bulunmuştur⁶⁶². Filipinli Müslümanlara birçok öğüdün yanında ABD'nin resmi dini olmadığından Müslümanlara ve eylemlerine karşı olunmadığından bahsedilmiştir⁶⁶³. 1913'te bütün girişimlere rağmen Filipinliler mücadelelerinden vazgeçmemişlerdir ve sonunda ABD, John Finley aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden yardım alarak, başarıya ulaşmıştır. II. Abdülhamid döneminden sonra da Filipinlere Amerikan lehine destek verilmiş John Finley'in talebi üzerine bir din görevlisi gönderilmiştir. Sultan Reşat Mayıs 1913'de Mehmet Vecih Efendiye Şeyhülislam vekili olarak göndermiştir⁶⁶⁴.

Bütün bu örnekler değerlendirildiğinde hilafetin büyük devletlerin istekleri içinde kullanıldığı görülebilir⁶⁶⁵. Bu uygulamadaki amaç devleti korumak için yapılan bir hamle olarak görülmüş fakat antiemperyalist politikayla uyuşmamaktadır. Osmanlıdaki bürokrat kesim her ne kadar emperyalist politikalarından rahatsız olsa da

⁶⁵⁷ Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, s. 37.

⁶⁵⁸ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 5.

⁶⁵⁹ Georgeon, a.g.e., s. 244.

⁶⁶⁰ Mesut Aydın, a.g.m., s. 106.

⁶⁶¹ Said Olgun-Resul Babaoğlu, *Transvaal Meselesi ve Osmanlı Devleti*, Libra Kitap, İstanbul 2019, s. 31.

⁶⁶² Hasan Türker, "ABD'nin Talebi Üzerine Mehmet Vecih'in Filipinler'e Şeyh-Ül İslam Vekili Olarak Görevlendirilmesi (1913)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXIII, S. 2, (2018), s. 524-525.

⁶⁶³ BOA, HR. SYS, Yer Bilgisi:70-36, 21.04.1913.

⁶⁶⁴ Türker, a.g.e., s. 528-539.

⁶⁶⁵ Georgeon, a.g.e., s. 24.

Avrupalı devletlere karşı açık şekilde meydan okunamamıştır. Kendi topraklarından çok uzaktaki Müslümanları korumak için yapılan uygulamaların kendi toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına zarar vereceği düşünülmüştür⁶⁶⁶.

İttihat ve Terakki döneminde Batı'nın emperyalist hareketlerine karşı tepki olarak Panislamist ideolojinin geliştirildiğinden bahsedilmektedir⁶⁶⁷. İttihatçı entelektüellerin Batı emperyalizminden rahatsız olmaları 1870'li yıllarda artsa da yönetimde oldukları dönemde emperyalist politikalara karşı bir uygulama gerçekleştirememişlerdir⁶⁶⁸. Hatta İttihat ve Terakki yöneticilerinin özellikle Çanakkale Savaşı'nda gösterilen başarının etkisi ile emperyalist düşüncelerde bulunduğu ifade edilmiştir⁶⁶⁹.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren benimsediği antiemperyalizm politikasının İttihat döneminden kalan bir miras olduğu düşünülmektedir⁶⁷⁰. Batılı devletler özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde siyasal ve ekonomik olarak emperyalist bir politika izlemişlerdir. Osmanlı Devleti'ne karşı olan emperyalist düşünceleri Türkiye'ye karşı da olmuştur⁶⁷¹.

Milli Mücadele dönemi antiemperyalizm ideolojisi emperyalist devletlere karşı mücadele edenlerin benimsedikleri ideoloji olmuştur. Atatürk emperyalizme karşı ulusların verdiği mücadeleyi çoğu zaman desteklemiş ve antiemperyalist bir politika yürütmüştür⁶⁷². Mustafa Kemal'in, "*Emperyalizmi yeneceğiz*" sözlerinden kast ettiği ekonomik ve siyasal olarak Batı'nın egemenliğinin kabul edilmemesidir⁶⁷³. Bağımsızlık mücadelesi veren Milliyetçiler devletin bağımsızlığını toprak üzerinde sağlamaya çalışırken, ekonomik anlamda da sömürgeleşmemek için antiemperyalist ideolojisini benimsemişlerdir⁶⁷⁴.

Fakat antiemperyalizm politikasının devletin çıkarları söz konusu olduğunda uygulanmadığı durumlar olmuştur. Örneğin, Hindistan bağımsızlık mücadelesi verirken Atatürk bu konuya ilgi göstermemiştir. Atatürk'ün ilgisizliği, Fransa ile yaşadığı Hatay sorunundan dolayı büyük devletlerle ilgili konularda taraf olmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Devletin kendi çıkarları öncelikli olduğundan antiemperyalist politika uygulanmamıştır⁶⁷⁵. Atatürk'ün Hatay konusunda hak talep etmesi bazı Arap devletleri tarafından emperyalist bir uygulama olarak görülse de⁶⁷⁶ Hatay daha Milli

⁶⁶⁶ C. Aydın, a.g.m., s. 38.

⁶⁶⁷ Ö. Turan, a.g.m., s. 88-89.

⁶⁶⁸ C. Aydın, a.g.m., s. 27.

⁶⁶⁹ Martin- Keridis, a.g.e., s. 16.

⁶⁷⁰ Ö. Turan, a.g.m., s. 88.

⁶⁷¹ Kodaman-Akçay, a.g.m., s. 13.

⁶⁷² Robert W. Olson-Nurhan İnce, "Turkish Foreign Policy From 1923 - 1960: Kemalism And Its Legacy, A Reviewand A Critique", *Oriente Moderno*, S. 57, (1977), s. 229.

⁶⁷³ Yurdusev Ateş, a.g.m., s. 54.

⁶⁷⁴ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 185.

⁶⁷⁵ Taha Akyol, "Atatürkü Anlamak", *Karar Gazetesi*, 10 Kasım 2019.

⁶⁷⁶ Arcayürek, a.g.e., s. 41.

Mücadele dönemi Misakı Milli sınırlarında kabul edildiğinden bu iddia tam anlamıyla emperyalist bir politika olarak kabul edilmemektedir⁶⁷⁷.

Türkiye, Truman Doktrini'ni kapsamında ABD'den yardım almaya başlamış ve yardımdan önce Arap ülkelerinin antiemperyalizm politikaları desteklenirken yardımdan sonra bu politikasından vazgeçmiştir. ABD ile İsrail Devleti'nin ilişkilerinden dolayı ABD'nin desteği ve yardımının devamını sağlamak için İsrail devlet olarak tanınmıştır. Burada ABD yardımlarına ihtiyaç ve Rus tehdidi düşünüldüğünde antiemperyalist politikalar Atatürk döneminde olduğu gibi devletin çıkarları söz konusu olduğunda uygulanmamıştır⁶⁷⁸. Demokrat Parti döneminde dış politikanın özellikle Batı yanlı olmasından dolayı, Batı'ya karşı bağımsızlığını kazanmak isteyen Orta Doğu ve Afrika ülkeleri Türkiye'nin bu politikalarına tepki göstermiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler'de görüşülen Cezayir konusunda Batı taraflı yani Fransa lehine oy kullanması antiemperyalist ideolojisinin uygulanmadığının kanıtı olarak gösterilmiştir⁶⁷⁹.

2.2.10. Milliyetçi İdeolojiler

Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik akımlarının ilk söylemleri Yeni Osmanlılar tarafından yapılmaya başlamıştır. Milliyetçilik ideolojisi olarak karşımıza Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük çıkmaktadır. Devletin içerisinde bulunduğu durumun farkında olan yeni Osmanlılar devletin bölünmesini engellemek için Osmanlıcılık ideolojini benimsemişlerdir. Bu ideolojiyi benimsemelerindeki amaç imparatorluk içerisinde yaşayan Türk, Rum, Arap, Ermeni ve diğer etnik gurupları bir paydada birleştirip Osmanlı Devleti'ne bağlamaktır. Milliyetçilik akımları tek başına bazı durumları engellemeye yeterli olmamış, Osmanlıcılık ideolojisinin de etkinliği olmadığı fark edilince İslamcılığa yönelmişlerdir⁶⁸⁰. İslamcılık politikaları da imparatorluğun kendi içerisindeki Müslümanlar tarafından benimsenen bir ideoloji olmamıştır⁶⁸¹. Yeni Osmanlılar döneminde başlayan bir diğer ideoloji de Türkçülük ideolojisidir⁶⁸².

II. Abdülhamid'in politikalarına bakıldığında İslam'ın öne çıktığı görülmektedir⁶⁸³. Osmanlı Devleti'nde İslamcılık politikalarının artmasında Cemaleddin-i Afgani'nin etkisi olduğu bilinmektedir. Özellikle İstanbul'a yerleştikten sonra, Müslümanların mezhepleri ne olursa olsun halifenin liderliğinde birleşmeleri gerektiğini savunmuştur. II. Abdülhamid, İslamcılık ideolojisini yürütürken özellikle din görevlilerinin ve âlimlerin desteğini almıştır⁶⁸⁴. Fakat ilerleyen süreçte İslam

⁶⁷⁷ Cantimur, a.g.m., s. 14.

⁶⁷⁸ Çakmak, a.g.e., s. 45.

⁶⁷⁹ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 163.

⁶⁸⁰ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s. 143.

⁶⁸¹ Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, s. 12.

⁶⁸² Gündüz, a.g.e., s. 212.

⁶⁸³ Karpat, *Kimlik ve İdeoloji*, s. 54.

⁶⁸⁴ Süleyman Hayri Bolay, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 14, s. 1002.

ideolojisinin yeni bir toplum yaratma sürecinde etkili olmadığı fark edilmiş ve Türk unsuruna önem verilmeye başlanmıştır. Osmanlı sülalesinin de Türk olduğu vurgusu daha sık yapıldığı görülmüştür⁶⁸⁵. II. Abdülhamid, Turancılık politikalarından ise olabildiğince uzak durmaya çalışmıştır. Turancılık politikasının Rusya ile olan ilişkileri bozacağı endişesiyle bu politikadan kaçınılmıştır⁶⁸⁶.

İttihatçılar yönetimlerinin ilk zamanları Osmanlıcılık ideolojisini benimsemiş ve politikalarını bu yönde gerçekleştirmişlerdir⁶⁸⁷. Türkçülük yerine Osmancılığı benimsemeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik bir bütünlük olmadığından ve bu etnik grupları birleştirme umudundan kaynaklanmaktadır⁶⁸⁸. İmparatorluk içerisinde azınlıklar arasındaki milliyetçi hareketler ve devletlerin politikaları karşısında devleti korumak ve varlığını devam ettirmek isteyen İttihatçılar,⁶⁸⁹ Osmanlı Devleti'ni ulus devlete dönüştürmeye çalışmışlardır⁶⁹⁰. İttihat ve Terakki liderlerinin milliyetçilik ideolojilerini uygulamadaki bir diğer amacı da devletin dış politikada ve her alanda tam bağımsızlığını sağlamak istemeleridir⁶⁹¹.

II. Abdülhamid döneminde görülen İslamcılık ideolojisi, II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiş ve Batı emperyalizmine karşı çarenin İslamiyet olduğu düşünülmüştür⁶⁹². Panislamizm politikası özellikle Rusların Panslavizm politikasına karşı uygulanan bir politika olmuş ve İslam birliğinin, Müslümanların birlikte hareket etmesi anlamını taşımaktadır⁶⁹³. Meşrutiyet döneminde benimsenen özellikle Panislamist politikaların Müslümanlar üzerinde etkisinin büyük olacağına inanılmıştır⁶⁹⁴.

Balkan Harbi'nin gerçekleşmesi,⁶⁹⁵ devletin içerisindeki etnik unsurların ihanetleri ve Makedonya'nın kaybedilmesi sonucu genel çoğunluğun Türkler olmasıyla Türkçülük politikasına dönülmüştür⁶⁹⁶. Birçok yayın aracılığıyla da Türk kimliğinin oluşması, halkın bilinçlendirilmesi istenmiştir. Milli kimliğin oluşması devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır⁶⁹⁷. Türkçülük ideolojisiyle birçok alanda yapılan projeler ile devlet zor durumundan kurtarılmak istenmiştir⁶⁹⁸. İttihat yönetiminin ulus devlet oluşturma çabalarına rağmen Osmanlı Devleti içerisindeki uluslar arasında milliyetçilik

⁶⁸⁵ Karpat, *Kimlik ve İdeoloji*, s. 54

⁶⁸⁶ Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 81.

⁶⁸⁷ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 99.

⁶⁸⁸ Tepekaya, a.g.m., s. 69.

⁶⁸⁹ Carter V. Findley, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*, (Çev. Ayşen Anadol), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 18-19.

⁶⁹⁰ Gündüz, a.g.e., s. 58.

⁶⁹¹ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 167.

⁶⁹² Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 64.

⁶⁹³ Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, s. 379.

⁶⁹⁴ Atay, *Çankaya I*, s. 104.

⁶⁹⁵ Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 32-33.

⁶⁹⁶ Tepekaya, a.g.m., s. 69.

⁶⁹⁷ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 109-110.

⁶⁹⁸ Gündüz, a.g.e., s. 213.

fikirleri yaygınlaşmış ve benimsenmiştir. İttihatçıların bütünleştirme çabalarının sonuçsuz kalması bu konuda geç kalmış olmalarından kaynaklanmaktadır⁶⁹⁹.

İttihat yönetimi döneminde Panturanizm, Orta Asya Türklüğün kaynağı olarak görülmüş ve Turan bölgesi adından dolayı Turancılık şeklinde ifade edilmiştir. Orta Asya'dan itibaren Türkiye'ye kadar olan bölgedeki Türklerden bir devlet oluşturma fikridir⁷⁰⁰. 1898 yıllarında Macar Oryantalisti Vambery, Türkçülük kavramından bundan 400 yıl önce hiç bahsedilmediğinden ve kimsenin ilgilenmediğinden söz etmektedir. Ayrıca Osmanlı Türklerinin, Türkçülüğü unuttuğunu belirtmiştir⁷⁰¹.

Türkçülüğün öneminin artmasında en önemli olaylardan biri de I. Dünya Savaşı'dır. Savaş esnasında Ermenilerin Ruslarla, Arapların da İngilizlerle birlikte hareket etmesinin bir bütünlük oluşturulamayacağı ve tek çarenin Türkçülük olduğu anlaşılmıştır⁷⁰². Enver Paşa, I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak katılmaya en çok sevenler arasındadır. Çünkü savaşta başarıya kesin gözüyle baktığından yıllardır hayalini kurduğu Turan birliğini gerçekleştireceğini düşünmüştür⁷⁰³. İttihat ve Terakki yönetiminin benimsediği Türkçülük ideolojisinin İngilizlerin oyunu olduğunu ifade eden araştırmacı Joseph Brewda, İngilizlerin bu politikayla Rusları kızdırıp Osmanlı ve Rusların arasının bozulmasını amaçladığını belirtmiştir. Ayrıca İngilizlerin sadece bu değil başka milliyetçilik hareketlerini de desteklediğini eklemektedir⁷⁰⁴. İttihat ve Terakki Türkçülük politikaları kapsamında Rusya'daki Türk ve Müslümanlarla ve kendilerine sempati besleyen grupların olduğu Azerbaycan, Kafkasya ve Orta Asya bölgeleriyle temaslarını sürdürmüştür⁷⁰⁵.

Türkçülük ideolojisinin diğer devlet ve kişiler tarafından kullanıldığı da görülmektedir. Bu kullanım iyi niyetler içermemekte Türklerle diğer ulusların arasını açmayı hedeflemektedir. Örneğin Moiz Kohen Araplar ve Türklerin aralarını bozup Filistin'i ele geçirmeyi planlamıştır. Türkçülük hareketini desteklerken, Araplarda Türklerin İslam düşmanı olduğu şekilde propagandalar yaparak ilişkilerin bozulmasını istemiştir. Türkçülük ideolojisi İngiltere'nin de çıkarlarına uymakta Arap ve Türklerin ayrılmasını kolaylaştırmaktadır. Almanların da bu politikaları desteklediği görülmüş, amaçları ise Rusya'nın içerisindeki Türkleri ayaklandırarak yıpratmak istemesidir⁷⁰⁶.

Osmanlı son döneminden başlayarak milliyetçilik ideolojilerinin en yaygınları arasındaki İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük istenilen başarılarla ulaşamamıştır.

⁶⁹⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 86.

⁷⁰⁰ Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, s. 376.

⁷⁰¹ Berktaş, a.g.e., s. 80.

⁷⁰² Mustafa Çolak, "İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Kafkasya Politikası (1913-1918)", (Ed. Mustafa Bıyıklı), *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi 1*, 2.Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 424.

⁷⁰³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (Haz. Erol Şadi Erdinç), 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1997, s. 142.

⁷⁰⁴ Armağan, a.g.e., s. 123.

⁷⁰⁵ Hasan Ünal, "İttihat-Terakki ve Dış Politika (1906-1909)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 381.

⁷⁰⁶ Kocabaş, a.g.e., s. 308-309-310.

Belli dönemlerden sonra etkilerinin olmadığı kabullenilerek farklı ideolojiye geçilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu ideolojilerden İslamcılık ve Turancılık benimsenmemiş ve bu ideolojilere karşı önlem alınmıştır. Fakat tam anlamıyla bu düşünceler olmasa da bunların yarattığı düşünceler sayesinde Türkçülük ırksal bir temelde olmadan benimsenmiştir⁷⁰⁷. Jöntürk döneminde gelişime başlayan Türk milliyetçiliği Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir⁷⁰⁸.

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in Panislamist politikaları kullanarak yardım ve propaganda yaptığı bazı Amerikan kaynaklarında bahsedilse de⁷⁰⁹ Atatürk, Türk ulusalcılığının dışındaki bütün hareketleri reddetmiştir. Çünkü bu uygulamaların faydası olmadığı gibi zarar verici etkilerinin olduğu da gözlemlenmiştir⁷¹⁰. Mustafa Kemal meclisteki konuşmasında sınırların Misakı Milli'de belirlenen şekilde düzenlendiğini kendinden önceki dönemlerdeki ideolojiler doğrultusunda Turancılık politikası ile sınır ötesi hayalleri olmadığını belirtmiştir⁷¹¹. Mustafa Kemal'in Turancılık ideolojisini benimsemediğini ve ideolojisinin Türk milliyetçiliği şeklinde olduğunu ifade etmek daha doğrudur⁷¹². Mustafa Kemal milliyetçilik idealini oluştururken örnek olarak Fransa'dan esinlenmiştir⁷¹³. Mustafa Kemal'in Türkçülük ideolojisi, Türklerin yabancı devletlerin egemenliği altında yaşamayacağı ve bağımsızlığı için gerekenlerin yapılacağı şeklinde olmuştur. Türklük yani ulusal bilinç konusunda eksik ve geç kalınmışlığı şu şekilde ifade eder:

“Biz ulusallık düşüncelerini uygulamakta çok gecikmiş ve çok gevşeklik göstermiş bir ulusuz... Özellikle bizim ulusumuz ulusallığını anlamazlıktan gelişinin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli kavimler, hep ulusal inançlara sarılarak ulusallık ülküsünün kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan aynı ve onlara yabancı bir ulus olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin güçsüzlüğe uğradığı anda onlar bize hakaret ettiler, aşağıladılar. Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmazlığımızmış. Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak önce biz kendi benliğimize ve ulusallığımıza bu saygıyı, duyguca, düşüncede, eylemli olarak bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim. Bilelim ki ulusal benliğini bulmayan uluslar başka ulusların avı olurlar⁷¹⁴.”

Atatürk'ün, Türk milliyetçiliği ise ırkçı bir politika olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan her vatandaşı Türk olarak görmüştür. Ünlü sözü “Ne mutlu Türküm diyene” bunu kanıtlamaktadır⁷¹⁵. Türkçülük ideolojisinin gerçek anlamda

⁷⁰⁷ Eriş, a.g.m., s. 1076.

⁷⁰⁸ Karpat, *Kimlik ve İdeoloji*, s. 48.

⁷⁰⁹ Duru, a.g.e., s. 68.

⁷¹⁰ Ş.Turan, a.g.e., s. 171.

⁷¹¹ TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 2, 24.04.1920, s. 1.

⁷¹² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya IV*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 33.

⁷¹³ Ürer, a.g.e., s. 51.

⁷¹⁴ Ş.Turan, a.g.e., s. 166.

⁷¹⁵ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I*, s. 96.

gelişmesi milli devlet sayesinde olmuştur. Türkçülük ideolojisinin oluşumunda farklı birleştirici unsurların yerine kendi kültüründen yararlanılmıştır⁷¹⁶.

İsmet İnönü iktidarlığındaki dönemde kendinden önceki dönemlerde olduğu gibi Türk milliyetçiliğine önem verilmiş fakat bu milliyetçiliğin Panturanizm'e dönüşmesi ya da bu yönde uygulamalara neden olması engellenmiştir⁷¹⁷. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin son döneminde olduğu gibi dünyadaki Türklere karşı ilginin arttığı düşünülmektedir⁷¹⁸. 1944 yılında alınan kararlarla Turancı ve ırkçılık oluşturacak girişimlere karşı tedbirler alınması gerektiği ortaya konulmuştur. İsmet İnönü, Turancılık ideolojisinin devlete zarar vereceğini, gerçekçi politikalar yürütülmesi gerektiğini ve başka devletlerin topraklarına karşı istekleri olmadığını belirtmiştir. Özellikle Sovyetlerle ilişkilerin bu ideoloji yüzünden bozulmasını istememiş, iki devlet arasındaki dostluğa değinmiştir⁷¹⁹.

Cumhuriyet kurulduktan sonra laiklik anlayışının da etkisiyle 1940'lara kadar İslamcılık, din faktörü sessiz kalmıştır⁷²⁰. 1950'li yıllarda ABD ile yapılan ittifaklar neticesinde Batılılaşma ilkesi hızlanmıştır⁷²¹. Batı'yla yakın ilişkiler kurulması ve Sovyetlere karşı duyulan endişe sonucu İslamcılık politikaları komünizme karşı kullanılmıştır. Demokrat Parti dönemi özellikle dış politikada görülen İslamcılık ideolojisi genellikle süreli yayınlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir⁷²².

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKADA SÜREKLİLİĞİN GÖSTERGELERİ

3.1. LİDERLERİN DIŞ POLİTİKAYI AKTİF OLARAK YÖNETMESİ

Devleti yöneten liderlerin benimsedikleri ideoloji, ilkeler ve yönetim tarzları devlet yönetiminde olduğu kadar dış politikada da etkilidir. Bu konuda birçok çalışma yapılmış fakat çalışmalar ABD üzerinden gerçekleşmiştir. Yapılan çalışmalara göre aynı ülkedeki farklı liderlerin yönetimlerinin ülkede farklılıklara sebep olduğu görülmüştür⁷²³.

II. Abdülhamid anayasa ve parlamentonun tatil olmasından sonra devlet işlerini özellikle dış politikayı kendisi yönetmiştir⁷²⁴. II. Abdülhamid dış politikada Osmanlı Devleti'nin son dönem içinde bulunduğu durumdan ötürü diplomasinin öneminin daha da arttığının farkında olarak dış politikayla yakından ilgilenmiştir. II. Abdülhamid

⁷¹⁶ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 200.

⁷¹⁷ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası III*, s. 38.

⁷¹⁸ Martın- Kerıdı, a.g.e., s. 38.

⁷¹⁹ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası III*, s. 39.

⁷²⁰ Örnek, a.g.e., s. 308-309.

⁷²¹ Uslu, a.g.e., s. 11.

⁷²² Örnek, a.g.e., s. 308-309-320.

⁷²³ Juliet Kaarbo, "Prime Minister Leadership Styles in Foreign Policy Decision-Making: A Framework for Research", *Political Psychology*, Vol. 18, No. 3, (1997), s. 553-557.

⁷²⁴ Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 134.

dünya basınına takip etmiş, devletlerin gelişmeleri hakkında bilgi almaya özen göstermiştir. Bilgi toplama konusundaki hassasiyetini kurumsal hale getirerek devam ettirmiştir⁷²⁵. II. Abdülhamid'in dış politikadaki etkinliği bu kurumda çalışanlar ve diplomatları kendinin bizzat seçmesinden de anlaşılır. Devletlerle olan ilişkilerde kendi elçilerini kullanmıştır⁷²⁶. II. Abdülhamid döneminde dış ilişkilerle ilgili kararlar alınırken padişah ve sadrazam birlikte karar vermektedir. Hariciye nazırı ise karar alma sürecinden çok diplomatik yazışmaların hazırlanmasıyla ilgilenmektedir⁷²⁷.

İttihat ve Terakki yöneticilerinin devlet yönetiminde olduğu kadar dış politikaya da ilgileri vardır ve bu alanın önemini farkındadırlar. Dış politikayı yönetme konusunu önemsemiş ve bu kadar önemli bir alanın sadece diplomatlar tarafından yürütülemeyeceğini düşünmüşlerdir⁷²⁸. İttihat ve Terakki yönetiminin içerisinde özellikle yönetimde Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın etkinliği kendini göstermektedir. Dış ilişkileri de bu kişiler bizzat yönetmiş kararları kendileri almışlar daha sonra da meclisi ikna ederek onaylatmışlardır. Kemal Karpat bu durumun Osmanlı Devleti'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam ettiğini belirtmiştir⁷²⁹.

Mustafa Kemal, Milli Mücadele döneminden itibaren dış politikayı bizzat aktif bir şekilde yönetmiştir. Atatürk diplomatik görüşmelerin çoğunu bizzat kendisi gerçekleştirmiştir⁷³⁰. Örneğin II. İnönü Savaşı'nın başarılı sonuçlanması sonucu Fransa'nın anlaşma görüşmeleri için görevlendirdiği Franklin Bouillon ile görüşmeleri bizzat kendisi yürütmüştür⁷³¹. Milli Mücadele dönemi hariciye vekilinin görevleri de kısıtlı olmuş, diğer devletlerle yapılan görüşme ve konferanslarda özel talimatlar doğrultusunda hareket edilmiştir. Lozan görüşmelerine katılan İsmet İnönü anlaşma konuları üzerinde Ankara ile sürekli iletişim kurmaya ve görüş almaya çalışmıştır⁷³².

Bağımsızlık Savaşı esnasında dış politika ile alınacak kararlar meclis içerisinde tartışılmış, fakat Atatürk eleştirilerden etkilense dahi dış politika kararlarında kişisel ağırlığını göstermiştir⁷³³. TBMM 1923'te açıldıktan sonra da devletin dış politikasını Atatürk yönlendirmiş ve bu durum Atatürk'ün vefatına kadar devam etmiştir⁷³⁴. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün politikaları doğrultusunda hareket etmiş ve uygulayıcısı olmuştur. Atatürk'ün dış politikadaki etkinliğini gösteren birçok örnek mevcuttur. Örneğin Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda direk başvuru yerine, cemiyetin davet etmesi sonucu üye olunması fikri onundur.

⁷²⁵ Deringil, "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet İnönü", s. 103-104.

⁷²⁶ Kent, a.g.e., s. 9-10.

⁷²⁷ Yasamee, a.g.e., s. 59.

⁷²⁸ Kent, a.g.e., s. 9.

⁷²⁹ Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 150.

⁷³⁰ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s.16.

⁷³¹ Gönlübol, "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası", s. 202.

⁷³² Kent, a.g.e., s. 10.

⁷³³ Yurdusev Ateş, a.g.m., s. 55.

⁷³⁴ Selcan Korkmazcan, "Atatürk'ün Dış Politika Anlayışının TBMM'nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi", *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, (Kasım 2017), s. 107.

Atatürk'ten sonra İsmet İnönü yönetiminde de bazı konularda özerklik görülse de dış politika konusunda görülmemiş bizzat liderin etkinliği devam etmiştir. Atatürk döneminde olduğu gibi İnönü döneminde de dışişleri bakanları karar alıcı olmamış liderlerin belirlediği politikayı yürüten kişi olarak görülmüşlerdir.⁷³⁵ Yönetimi boyunca dış politikadaki temel unsur olan İsmet İnönü diplomatik yazışmalar ve diğer belgeleri önce kendisi görmüştür⁷³⁶.

İsmet İnönü, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında dış politikada aktif olmuş devletin askeri gücü konusundaki eksiklerini bildiğinden diplomasinin önemini farkında olarak politikalarını da bu şekilde belirlemiştir. İnönü'nün ilgilendiği alanlar içerisinde en çok dışişlerinde mesai harcadığı görülmüştür. Diplomatik yazışmaların ilk olarak İnönü'ye iletildiği ve dışişlerindeki yetkililerle toplantılar yaptığı ve bu toplantıları haftada dört ya da beş defa tekrarlandığı bilinmektedir⁷³⁷. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi için "Tek adam" yönetimi denilmektedir. Böyle tasvir edilmesinin nedeni bakanların görevlerinde ne kadar etkili ve başarılı kişiler olsalar da politikaların yürütülmesinde İnönü'nün düşüncelerinin dışında hareket edilmemesidir⁷³⁸. Dönemin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun etkin bir politika yürüttüğü gözlemlense de genel itibarıyla İnönü'nün belirlediği sınırlar çerçevesinde hareket etmiştir.

1950 ve 1960 yılları arasındaki dış politika incelendiğinde dışişleri bakanlığı yapmış iki etkili bakan olan Fuat Köprülü ve Fatin Rüştü Zorlu kendi etkinliklerini belli etmiş olsalar da nihai kararı tek başlarına değil Başbakan Adnan Menderes'le vermişlerdir. Özellikle Demokrat Parti'nin ilk yıllarında dış politika kararlarıyla Adnan Menderes özel olarak ilgilenmiş sürekli temas halinde olmuştur⁷³⁹. Adnan Menderes, dışişleriyle daha yakından ilgilenmek istemiş ve başbakanlıktan uzakta olan dışişleri bakanlığını başbakanlık binasına taşımıştır. Dışişlerindeki konularda daha sıkı bir ilişki yürütmeye çalışmıştır. Menderes döneminin son zamanlarında özel kalem müdürlüğünü yapmış Ercüment Yavuzalp, Menderes'in dışişleri ile yakından ilgilendiğini her gün mutlaka dışişleri bakanıyla görüşüp bilgi aldığını belirtmiştir. Ayrıca kendisinin göreve başlamadan önce de iktidarının ilk yıllarından itibaren dışişleriyle aynı özende ilgilendiğini de eklemektedir⁷⁴⁰.

Adnan Menderes döneminin ilk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü görevinden istifa etmesi üzerine yaptığı basın toplantısında istifa sebebinin başbakanla arasında yaşanan ayrılıklar olduğundan bahsetmiştir. İstifasının asıl nedeninin ise otoritesini artıran Menderes'i protesto etmek olduğunu açıklamıştır⁷⁴¹. Demokrat Parti dış politika

⁷³⁵ Tekeş, a.g.e., s. 79-81-83.

⁷³⁶ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I*, s. 17-19.

⁷³⁷ Deringil, "Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet İnönü", s. 103-104.

⁷³⁸ Yuca-Kara, a.g.e., s. 575.

⁷³⁹ Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 72-73.

⁷⁴⁰ Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, s. 95.

⁷⁴¹ Bağcı, a.g.e., s. 112.

yönetiminde Adnan Menderes ve dışişleri bakanı aracılığıyla yürütülmesi sonucu meclis dış politika konularından uzaklaştırılmış ve dış politika lider eksenli ve liderin kararları doğrultusunda yönetilmiştir⁷⁴². Liderlerin dış politikadaki etkinliği, bizzat dış politikayı yönetmeleri 1960 yılına kadar devam etmiştir⁷⁴³.

3.2. ULUSLARARASI HUKUK KURALLARINA VE PROTOKOLLERE UYUM HASSASİYETİ

3.2.1. Uluslararası Hukuk Kurallarına Bağlılık

Uluslararası hukuk kurallarından önce devletler kendi çıkarlarını kendileri korumaktadırlar. Büyük ve güçlü devletler diğer devletlerin haklarını çiğnemiş, menfaatleri doğrultusunda davranmıştır. Barış istekli devletler savaşların sona ermesi ve hakların korunması amacıyla yüce bir divan oluşturmak istemişlerdir. Uluslararası hukuk kurallarının oluşturulmasından sonra bu kurallar uzun bir sürede sadece Hristiyan devletler için kullanılmıştır⁷⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda etkinliğinin ve diplomasının gelişmesi ilk elçiliğin açılmasıyla gerçekleşmiştir. İlk defa yapılan bu uygulamayla modern diplomasi uygulamalarını geliştirerek diplomasi alanında eksikler tamamlanmak istenmiş, ayrıca devletler hukuk kurallarını da kabul etmiştir⁷⁴⁵. Diplomasi alanında ilerlemeleri devam eden Osmanlı Devleti, uluslararası hukukun ilkelerini yani egemen eşitliği, ahde vefa gibi ilkeleri dış politikada benimseyerek devletlere karşı kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu kurallardan yararlanması 1856 Paris Kongresi'nde kararlaştırılmıştır⁷⁴⁶. Uluslararası hukuk kuralları diğer dış politika ideolojileri gibi devletin içinde bulunduğu durumu yani bütünlüğünü korumak amacıyla kullanılmış ve önemsenmiştir⁷⁴⁷.

II. Abdülhamid döneminde devletin askeri gücünün farkında olduğundan diplomasının önemi artmıştır. Diplomasının gücünün fark edilmesi özellikle Berlin Kongresi'nde belirginleşmiştir. Bu durumun farkında olan II. Abdülhamid de diplomasiye gereken önemi vermiş ve devletlerle olan ilişkilerde diplomasiyi kullanmıştır. Batılı devletlerle ilişkilerde uluslararası hukuk kuralları üzerinden söylemlerde bulunmuştur⁷⁴⁸.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin barış şartlarının taslağına verdiği cevabı uluslararası hukuk kurallarına, siyasi ve hukuk alanındaki kişi ve olaylara dayanarak hazırlamıştır. Osmanlı Devleti bu diplomatik

⁷⁴² Mete Kaan Kaynar, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 103.

⁷⁴³ Öksüz, a.g.m., s. 1158.

⁷⁴⁴ Salih Münir Paşa, a.g.e., s. 29.

⁷⁴⁵ Dönmez, a.g.e., s. 193.

⁷⁴⁶ Salih Münir Paşa, a.g.e., s. 29.

⁷⁴⁷ Dönmez, a.g.e., s. 194.

⁷⁴⁸ Ahmad, "İttihat ve Terakkinin Dış Politikası", s. 308.

davranışla devletin yıkılış sürecinde dahi hukuk kurallarını, bu kuralları hazırlayanlara karşı kullanmıştır⁷⁴⁹.

Milli Mücadele döneminde hazırlanan ve hayata geçirilmek istenen Misakı Milli hazırlanırken bu dönemdeki etkili siyasi ve hukuki düşünceler göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal, Misakı Milli ilkelerini Wilson İlkeleri'nin 12. maddesindeki self determination ve milletler prensibi üzerinden savunarak uluslararası hukuka uygunluğunu da belirtmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, I. Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki devletlerin ikiye bölünmüş durumda olduğunun, revizyonist ideolojilere kapılan devletlerin durumunun daha kötüye gidebileceğinin ve başarılı olamayacaklarının farkındadır. Bu yüzden bu politikardan uzak durulmuştur. Belirlenen statükoyla yetinip uluslararası hukukun bozulmamasını savunmuş bu konuda hassas davranmıştır⁷⁵⁰.

Milli Mücadele'de yaşanan Yunan işgallerinin de Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleştiğini mütareke maddelerinde işgalle ilgili bir unsurun bulunmadığından işgalin uluslararası hukuka uygun olmadığını belirtmiştir. Yunanistan'ın Hristiyan halkın zorda olduğu bahanesi konusunda da tahkik komisyonunun böyle bir durum olmadığını belirtmesi üzerine işgalin hiçbir hukuka dayanağı bulunmadığı duyurulmuştur⁷⁵¹. Devletler arası hukuka verilen önem daha Lozan görüşmelerinde gösterilmeye başlanmış, görüşmelere gidecek heyete darülfünun devletler hukuku profesörü Nurettin Bey'in müşavir olarak tayin edilmesiyle de görülmüştür⁷⁵². Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti tam anlamıyla bağımsızlığını kazanırken Avrupa merkezli uluslararası hukuk kurallarına göre diğer devletlerle eşit statüde olmaya çalışmıştır⁷⁵³.

Atatürk iki savaş arası dönemde revizyonist devletlerin politikalarına ve bu devletlerle olan ilişkilere olabildiğince dikkat etmiştir. Devletin problemleri çözümlenirken de uluslararası hukuk kurallarına uyarak yasal yollara başvurulmuştur⁷⁵⁴. Özellikle Hatay ve Boğazlar sorunu zamanı iyi ayarlanarak ilgili devletler ile Türkiye arasında çözülmüştür⁷⁵⁵. Hatay konusunda Türkiye'nin haklarını ararken askeri yöntemlere başvurulmadığı ve diplomatik görüşler ile Milletler Cemiyeti'nin kararlarına uygun hareket edildiği görülmektedir⁷⁵⁶. Musul konusunda da sorun lehimize çözülmemiş fakat başarısız olursa da aynı tutarlılık gösterilerek durum kabul edilmiştir⁷⁵⁷. Türkiye Boğazlar konusunda değişiklik isteme sebeplerini açıklarken bir taraftan günün şartları ve ülkenin güvenliği yönünde açıklamalar yapmış, bir taraftan da bu durumu

⁷⁴⁹ Dönmez, a.g.e., s. 194.

⁷⁵⁰ Öksüz, a.g.m., s. 1134.

⁷⁵¹ Bilsen, *Lozan I*, s. 457.

⁷⁵² BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 6-35-7, 07.11.1922.

⁷⁵³ Aral, a.g.e., s. 1368.

⁷⁵⁴ M. Aydın, a.g.e., s. 177.

⁷⁵⁵ Aral, a.g.e., s. 1374.

⁷⁵⁶ Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, s. 291.

⁷⁵⁷ Gönlübol, "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası", s. 216.

uluslararası hukuktaki Rebus Sic Stantibus (şartlar değişmiştir) ilkesine dayandırmıştır. Türkiye bu politikalarla haklarını uluslararası hukuk kurallarına uyarak aramıştır⁷⁵⁸.

Uluslararası hukuka uyum göstermedeki bir diğer örnek de 1926 yılında yaşanmıştır. Türkiye'nin ticaret gemilerinden Bozkurt adlı gemi ile Fransa'ya ait Lotus adlı geminin arasında yaşanan çatışma sonucu Bozkurt gemisi batmıştır. Türkiye gerekli tutuklamaları yapmış ve sorunun uluslararası divanda çözülmesini istemiştir. Türkiye'yi Mahmut Esat Bey temsil etmiştir⁷⁵⁹. Mahmut Esat Bey, bu konuda büyük bir başarı göstererek uluslararası hukuk üzerinden savunmasını gerçekleştirmiştir. Özellikle Fransa'nın Türkiye'nin yaptığı tutuklamaların uluslararası hukuka uygun mu? sorusuna karşılık, uluslararası hukuka uygun değil mi? şeklinde cevap vererek durum konusundaki ispatı Fransa'ya yüklemiştir. Sonuç olarak sorun Türkiye lehine çözülmüş ve Bozkurt-Lotus davası olarak anılan olayda uluslararası hukuka olan bağlılık bir kere daha ispat edilmiştir⁷⁶⁰.

İsmet İnönü'nün CHP kongresinde uluslararası hukuk kurallarının ve küçük devletlerin savunucusu olunması konusundaki söylemleri üzerinde durulmuş bu konudaki hassasiyet belirtilmiştir. Bu konu sadece İsmet İnönü tarafından değil Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu tarafından da sık sık belirtilmiştir⁷⁶¹.

Demokrat Parti döneminde de yaşanan problemlere karşı uluslararası hukuka uygun hareket edilmiştir. Özellikle Kıbrıs sorunu yaşandığında dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin bu konuda her zamanki gibi imzaladığı uluslararası antlaşmalara sadık olduğunu ve bu doğrultuda hareket edileceğini bildirmiştir⁷⁶². Kore'ye asker gönderilme konusunda da Celal Bayar bu kararı almalarında Birleşmiş Milletlere olan saygının da etkili olduğunu belirtmiştir⁷⁶³.

3.2.2. Protokollere Uyum Hassasiyeti

Devletlerin kendi içlerinde ve diplomatik ilişkilerde uygulanan ve uyulması gereken kurallara protokol adı verilir⁷⁶⁴. Devletler arasındaki ilişkiler yürütülürken belirlenmiş protokoller takip edilmektedir. İlişkilerde uyulması gereken ve uyulmadığı durumlarda sorun olabilecek kurallara siyasi protokol adı da verilebilir⁷⁶⁵. Protokol kuralları konusunda gösterilen bir eksiklik kişilerden çok devletler arası sorunlara sebep olmaktadır.

⁷⁵⁸ Gönlübol-Sor, a.g.e., s. 121.

⁷⁵⁹ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 21-60-17, 22.09.1926.

⁷⁶⁰ Cantimur, a.g.m., s. 28-29.

⁷⁶¹ Hasanlı, a.g.e., s. 94.

⁷⁶² F. Kaya, a.g.e., s. 134.

⁷⁶³ *Akşam Gazetesi*, 26 Temmuz 1950; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Temmuz 1950; *Milliyet Gazetesi*, 26 Temmuz 1950; *Ulus Gazetesi*, 26 Temmuz 1950; *Zafer Gazetesi*, 26 Temmuz 1950.

⁷⁶⁴ Bağcı, a.g.e., s. 9.

⁷⁶⁵ Halkla ilişkiler ve Organizasyon Hizmetleri, "Protokol ve Görgü Kuralları", Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2011, s. 10.

http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Protokol%20Ve%20G%C3%B6rg%C3%BC%20Kurallar%C4%B1.pdf (E.T. 02.03.2020)

Protokol kurallarına uyum konusundaki hassasiyete Osmanlı Devleti'nden itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam edilmiştir. Her ne kadar diplomasi alanı protokollerden yani belirli kurallar ve ilkelerden oluşsa da bu konuda aşırı hassasiyet gösterilmesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir süreklilik unsurudur. Bu durum sadece protokollere karşı değil yasal mevzuat ve uluslararası hukukta da varlığını göstermiştir⁷⁶⁶. Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanan birçok protokol kuralı Osmanlı Devleti'ndeki ile aynıdır⁷⁶⁷.

Protokol konusunda hassasiyeti gösterilen her iki dönemde de örnek olaylar mevcuttur. Örneğin 1699 Karlofça Barış görüşmelerinde binaya ilk hangi devletin gireceği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti bir imparatorluk ve güçlü bir devlet olarak ilk girmeyi istemiş, Avusturyalılar da ilk girme konusunda galip devlet olarak ısrar etmişlerdir. Devletlerin bu ısrarı sonucu görüşmeye katılacak yedi devlet olacağından yedi kapılı yuvarlak bir bina inşa ettirilmiş herkes binaya aynı anda girmiş ve bu sorun çözüme kavuşturulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nde protokol konusundaki hassasiyete örnek olarak 1974'te Kıbrıs'ta darbe olduktan sonra devlet başkanı Makarios Birleşmiş Milletlerde durumu açıklamak için gelmiştir. Türkiye'nin o tarihte Birleşmiş Milletler temsilcisi Osman Olcay'dır. Diplomatik nezaket ve protokol kurallarına göre bir devlet başkanı içeri girdiğinde diplomatik temsilcilerin ayağa kalkması gerekmektedir. Osman Olcay Kıbrıs'ta yaşanan olayların da etkisiyle ayağa kalmak istemez fakat bu davranışın diplomatik bir nezaketsizlik olacağına da farkında olduğundan başka bir çözüm yolu bulur ve Makarios'u koridorda bekleyerek konuşma yapmak için içeri girdiğinde arkasından girer yani hem onun için ayağa kalkmamış hem de diplomatik nezaketsizlik yapmamış olur. İki dönemde yaşanan olaylar incelendiğinde büyük benzerlikler olduğu görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı'dan kalan mağruriyet büyük devlet olma duyguları devam etmiştir. Türk diplomatları kendilerini küçük devletlerin diplomatlarıyla denk görmemiş, İngiltere, Fransa, Almanya gibi büyük devletlerin diplomatlarıyla denk görmüştür⁷⁶⁸.

Cumhuriyet döneminde protokol konusuna verilen önem sonucu Mustafa Kemal tarafından belirlenen kurallar bakanlar kurulunun onayı ile "Elçilerin Reiscumhur Hazretleri Tarafından Sureti Kabulleri ve Sair Teşrifat Usulleri Hakkında Talimname" adı altında düzenlenmiştir. Sadece bu düzenleme ile kalınmamış Protokol Genel Müdürlüğü, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuştur⁷⁶⁹. Demokrat Parti dönemi

⁷⁶⁶ Yurdusev, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", s. 51.

⁷⁶⁷ Halkla ilişkiler ve Organizasyon Hizmetleri, "Protokol ve Görgü Kuralları", Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2011, s. 12.

http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Protokol%20Ve%20G%C3%B6rg%C3%BC%20Kurallar%C4%B1.pdf(E.T. 02.03.2020)

⁷⁶⁸ Yurdusev, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", s. 52.

⁷⁶⁹ Latif Pınar-Hülya Demirağ, "Türkiye'de Protokol Eğitiminin Yetersizliği", *Akademik İnceleme Dergisi*, C. 13, S. 2, (2018), s. 49.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Londra'ya gittiğinde Kıbrıs konusunda basın mensuplarına politikalardan bahsederken özellikle Türkiye'nin uluslararası anlaşmalara ve protokollere olan bağlılığını vurgulamıştır⁷⁷⁰. Örnek olaylar incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde başlayan protokol kurallarına uyum konusundaki hassasiyetin, Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam ettiği görülmektedir⁷⁷¹.

3.3. BASININ DIŞ POLİTİKALARI BELİRLEMEDE ETKİSİ

Basın faaliyetleri ilk olarak Avrupa'da 1450'li yıllarda haber yaprakları şeklinde ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılda ise süreli şekilde çıkan gazeteler yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gazetelere olan ilk ilgisi ise siyasi boyutta olmuş ve 1820'li yıllarda basın faaliyetlerinde hareketlenmeler başlamıştır⁷⁷².

II. Abdülhamid basının kamuoyu üzerindeki etkisinin ne kadar büyük olduğunu daha şehzadeliği döneminde fark etmiş ve sultanlığı döneminde politikalarında basına önem göstermiştir. Sultan ayrıca basını yanına almak ve istediği doğrultuda yayınlar yapılması için maddi yardımda da bulunmuştur. Bu yardım bazen direk olarak yazarlara da yapılmıştır⁷⁷³. II. Abdülhamid bazen de gazetecilere nişanlar göndererek desteklerini almaya çalışmıştır. Nişanların etkisi büyük olmasa da yabancı kamuoyunda az da olsa etkisinden yararlanılmak istenmiştir⁷⁷⁴. Ayrıca Avrupa basınında ve kamuoyunda Panislamizm'e karşı tepkilerin yoğun olduğu dönemde İslam ile ilgili olumlu yazılar yazan Madam Olga'ya Şefkat Nişanı verilmiştir⁷⁷⁵.

II. Abdülhamid'in basını bu kadar önemsemek konusunda geçerli sebepleri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen küçük olayları dahi Avrupa basını büyütürken Türk barbarlığı şeklinde yorumlamaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıkları kışkırtıcı ve zulüm altında bulduklarını ifade eden yazılar bulunmaktadır⁷⁷⁶. Basın aracılığıyla propaganda faaliyetleri yapan devletler arasında Osmanlı Devleti de bulunmaktadır. İlk olarak II. Abdülhamid zamanında Hindistan'da çeşitli yayınlar çıkarılarak Hindistan ve Osmanlı arasındaki etkileşim artırılmak istenmiştir. Londra'da da gazeteler çıkarılmıştır. Ayrıca Hindistan'da çıkan gazetelere Osmanlı gazetelerindeki yazarlar düzenli olarak haberler göndermişlerdir. Bu durumdan rahatsız olan İngilizler engelleme ve yasaklama girişimlerinde bulunmuşlardır⁷⁷⁷.

II. Abdülhamid için basın her zaman çok önemli olmuştur. Hem içeride hem de dışarıdaki yayımları yakından takip etmektedir. İçerdeki basın faaliyetlerini sıkı bir

⁷⁷⁰ F. Kaya, a.g.e., s. 134.

⁷⁷¹ Yurdusev, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", s. 51.

⁷⁷² Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 11-21.

⁷⁷³ Georgeon, a.g.e., s. 314.

⁷⁷⁴ Namık Sinan Turan, "II. Abdülhamid Döneminde Diplomaside Sembolik Dil İnşasında Nişanın Yeri", *Halil İnancık Armağanı III*, (Ed. Ahmet Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017, s. 221.

⁷⁷⁵ BCO, İ. DH., Yer Bilgisi: 1225-95893, 25.09.1308.

⁷⁷⁶ Murat Çulcu, *İttihat ve Terakki*, E Yayınları, İstanbul 2011, s. 214.

⁷⁷⁷ A. Özcan, a.g.m., s. 142-143.

şekilde takip eden Sultan, bunları sansür yoluyla denetim altında tutmaya çalışmıştır. Dışarıdaki basını denetlemek içerideki kadar kolay olmamıştır⁷⁷⁸. Sultan Abdülhamid basını devletlerin Osmanlı Devleti hakkında düşüncelerini değiştirme doğrultusunda kullanmıştır. Özellikle İngiltere'nin dünyadaki etkisi bilindiğinden Times Gazetesi'nde Osmanlı imajını düzeltmek için Osmanlı lehine yazılar yazdırmıştır. Bu uygulama Osmanlı döneminde ilk defa II. Abdülhamid zamanında görülmüştür⁷⁷⁹. Dönemin büyük girişimlerinden olan Hicaz Demiryolu hakkında yabancı basında olumsuz yazılar çıkmıştır. Hicaz Demiryolu projesi hakkında en çok destek veren bölgelerden biri Hindistan'dır. İngilizler, Hindistan'da basın aracılığıyla bu yardımların demiryolu için harcanmayacağı ve Abdülhamid'in kendi için topladığı şeklinde propagandalar yapmışlardır⁷⁸⁰. Sadece olumsuz yayınlar yapılmamış, Times Gazetesi'nde 3 kere Hicaz Demiryolu hakkında olumlu yazı yazılması da II. Abdülhamid'i sevindirmiştir⁷⁸¹.

Avrupa basını özellikle azınlık halkları üzerinden propaganda yapmaktadır. Bu konular asılsız iddialar içermektedir. Osmanlı Devleti yalan haberleri düzeltmek amacıyla uzun diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. İngiltere'de yayınlanan Daily Mail Gazetesi'nin Rumeli muhabiri Türkler hakkında gerçekliği olmayan haberler yapmıştır. Türklerin, Bulgar ve Müslüman halklara zulmettiği ve öldürdüğünü yazmıştır. Osmanlı Devleti bu durum karşısında İstanbul'daki İngiliz elçisini çağırıp bu haberin gerçeklik payı olmadığını bildirmiş ve bu konuda tezip yayınlamasını istemiştir. Haberde yer ve kişi adlarının olmaması ve birçok eksiklik haberin doğru olmadığını kanıtlar niteliktedir. Fakat bu tarz haberler çoğu zaman istediği etkiyi yapmış ve doğruluğu olmadığı söylene de Türklerin Hıristiyanlara zulmettiği düşünülmüştür⁷⁸².

Yabancı yazarlardan bazıları Osmanlı Devleti'nin durumunu bizzat kendileri gördükten sonra Türklerin kamuoyuna açıklama konusunda yetersiz kaldığından bahsetmiştir. Aslında bu durum özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapılan yoğun propaganda ve yalancı yayınlar karşısında uğraşmanın bir sonuç getirmemesi sonucu çaba sarf etmeyi bırakmaktan kaynaklanmaktadır. Amerika'lı yazarlardan Powel, Sultan Vahdettin'e yapılan haberler konusunda neden açıklama yapılmadığını sorduğunda cevap olarak *"Bir açıklama göndersek sizin gazeteleriniz ve dergileriniz bir Türk tarafından yazılan bu metni basmaz. Basarsa bile halkınız bunu okumaz. Okusa bile buna inanmaz."* denilmiştir⁷⁸³.

XX. yüzyıldan itibaren devletlerin basına karşı ilgileri giderek artmaktadır. Bu ilgideki artış devletlerin politikalarını belirlemede kamuoyunun eğilimlerini dikkate

⁷⁷⁸ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 118-119.

⁷⁷⁹ Georgeon, a.g.e., s. 89-90.

⁷⁸⁰ Murat Özyüksel, "Hicaz Demiryolu", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 14, s. 842.

⁷⁸¹ Yalman, a.g.e., s. 45.

⁷⁸² Yuca-Kara, a.g.e., s. 143.

⁷⁸³ O. Öymen, a.g.e., s. 329.

almasından kaynaklanmaktadır⁷⁸⁴. İttihat ve Terakki dönemi çok uzun olmamakla birlikte yaşanan savaşlarda ve önemli olaylarda basına önem vermiştir. I. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra Cemal Paşa vazifesine gitmeden önce yabancı ve yerli basına ziyafet vererek gerekli açıklamaları yapmıştır. Hükümetin savaşa katılma konusundaki kararının gerekliliklerini hem iç basına hem de yabancı basın aracılığıyla dünya kamuoyuna duyurmak istemiştir⁷⁸⁵. Basın aracılığıyla yapılan propagandalar özellikle I. Dünya Savaşı'nda yoğun şekilde bu amaç doğrultusunda kullanılmıştır. Devletler bu durumu o kadar önemsemişlerdir ki propaganda ajansları kurmuşlar, broşür ve kitaplarla politikalarını desteklemek istemişlerdir. Bu tür yayınlar yapan yazarlardan bazıları yıllar sonra bunların yalan olduğunu açıklamışlardır. Ünlü İngiliz yazar ve diplomat Harold Nicolson da özellikle I. Dünya Savaşı sırasında yalan söylediklerini açıklamıştır⁷⁸⁶.

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda basına olabildiğince önem vermiş ve amacının ne olduğunu dünyaya duyurmak istemiştir. Türkiye kadar işgalci devletler de basını kullanarak Anadolu halkını etkilemek istemişlerdir. Bu amaçla yayınlanan gazetelerin Anadolu'ya girmesini Atatürk engellemiştir. Atatürk basının etkisini bildiğinden yabancı devletlerin yaptığı propagandalar karşısında milletin cesaretini kaybetmemesini istemiş konuşmalarında bu durumdan sık sık bahsetmiştir. Atatürk basına gereken önemin verilmesi konusunda dikkat ederken basın hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır⁷⁸⁷: *“Basın bir milletin ortak sesidir. Halkı aydınlatan, halka ilham veren, halkın gereksinme duyduğu fikri gıdayı sunan, özetle halkın ortak hedefi olan mutluluğa doğru yürümesini sağlayan basın bir güç, bir okul ve başlı başına bir rehberdir.”* Ayrıca II. Abdülhamid döneminde uygulanan basın kurum ve kişilerinin ödüllendirilmesi Atatürk döneminde de gerçekleşmiştir⁷⁸⁸.

Milli Mücadele dönemi alınan kararları Mustafa Kemal dış dünyaya da duyurmak istemiştir. Dış dünyada kamuoyu oluşturmanın öneminin farkındadır⁷⁸⁹. Bundan dolayı da basını önemsemiş ve gereken önemi vermiştir. Yabancı basın mensupları ile gerçekleştirilen görüşmelerde diyalog iyi bir şekilde yürütülmüştür. Avrupa'da Türkler hakkında yapılan olumsuz yayınlara inanılmamasını ve Türk mücadelesinin haklılığını bildirmek istemiştir. İsmet İnönü, Lozan görüşmelerine gittiğinde diğer devletlerin olmadığını görmüş ve bu süre içerisinde de devletin dış politikasını ve isteklerini yabancı basına sürekli demeçler vererek duyurmuştur⁷⁹⁰. Lozan görüşmelerinde sadece dış basına değil Türk basınına da görüşmelerin başlangıcından itibaren, kesintiye uğraması, alınan kararlar ve bunun gibi birçok konu

⁷⁸⁴ A.g.e., s. 294.

⁷⁸⁵ Hasan Babacan, “Enver Paşa”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 482.

⁷⁸⁶ O. Öymen, a.g.e., s. 332-333-334.

⁷⁸⁷ A.g.e., s. 304-332.

⁷⁸⁸ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 194-327-2, 17.09.1923.

⁷⁸⁹ Özkaya, a.g.e., s. 215.

⁷⁹⁰ İ.Turan, a.g.e., s. 51.

hakkında gerekli bilgiler verilmiştir⁷⁹¹. İsmet İnönü, verdiği demeçlerde Türkiye'nin politikalarını ve taviz veremeyeceği konulardaki kararlılığını bildirmiştir⁷⁹². İsmet İnönü, Osmanlı Devleti'nden beri Türklere yapılan propagandaların örneklerini Lozan'da ortaya koyarak Türklere karşı yapılan haksızlıkları göstermeye çalışmıştır. Özellikle Rusların İngiliz kamuoyunda Türkleri kötölemek amacıyla yaptığı Balkanlardaki Hristiyan halka zulmedip öldürdüğü şeklindeki haberlerin yalan olduğunu belirtmiştir. Sir Henri Layard bu haberin sırf Hristiyanları Müslümanlara saldırtmak amacıyla ayaklandırılmak için yaptırıldığını kabul etmiştir. Amaçlarının Türkleri topluca öldürmek olduğunu ilk saldıranların Hristiyanlardan olduğunu belirtmektedir. İsmet İnönü bu propagandaların devam ettiğini Türklere haksızlık yapıldığını da eklemiş ve bu haksızlıkları kabul eden birçok yabancı yazar örnek verilmiştir⁷⁹³.

Atatürk, Cumhuriyet ilan edildikten sonra da dış basına politikaları hakkında sürekli bilgiler vermeye devam etmiştir⁷⁹⁴. Atatürk, Hatay konusunda da düşüncelerini basın yoluyla duyurmak istemiştir⁷⁹⁵. Musul sorununun çözüm sürecinde Türkiye ve İngiltere basın aracılığıyla kendi haklılıklarını ispat etmeye çalışmıştır. Türkiye savunmasında özellikle akli ve ilmi sebepler sunarak haklılığını ispatlamaya çalışmıştır⁷⁹⁶. Boğazlar konusunda Türkiye'nin değişiklik yapılmasını isteme sebebini dünya kamuoyuna daha iyi anlatmak için basın yolu tercih edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Glodya Baker'e Boğazlar konusunu önce dünyada oluşan değişiklikleri sonra, *"Lozan'dan beri dünya durumu ve bazı şartlar değişmiştir. Bu deniz geçidinin tahkimi Türkiye'nin emniyet ve savunması için çok önemlidir. O (Boğazlar) aynı zamanda milletlerarası münasebetlerin can alıcı bir unsurudur. Anahtar durumunda bulunan böyle bir yer, herhangi sergüzeşti bir saldırganın keyfiyetine ve merhametine bırakılamaz"* şeklinde kararlılığını duyurmuştur⁷⁹⁷. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra iç basının gelişmesine de özen gösterilmiştir. Birçok ilde basının iyi bir şekilde örgütlenmesi eğitim açısından önemli kabul edilmektedir. Basın bu dönemde önemli bir alan olmuş, Avrupa'da muhabirler bulundurulmuş ve güvenilir habere ulaşılması sağlanmıştır⁷⁹⁸. Mustafa Kemal dış basın kadar iç basına da gerekli açıklamaları yapmıştır⁷⁹⁹. Türkiye'nin kuruluşundan itibaren Atatürk dönemi boyunca yurt dışında çıkan çeşitli bölgelerdeki yayınların ülkeye girmesi konusunda kısıtlamalar yapılmıştır. Bu kısıtlamalar birçok bölgeye uygulanmış ve özellikle Türkiye'nin devletlerle olan

⁷⁹¹ A.g.e., s. 89.

⁷⁹² Tolon, a.g.e., s. 218.

⁷⁹³ O. Öymen, a.g.e., s. 336-337.

⁷⁹⁴ Özkaya, a.g.e., s. 524.

⁷⁹⁵ Hatipoğlu, a.g.m., s. 1255.

⁷⁹⁶ Keleş, a.g.m., s. 1108.

⁷⁹⁷ Erdaş, a.g.m., s. 1236.

⁷⁹⁸ Kürger, a.g.e., s. 55.

⁷⁹⁹ Turgut Özakman, *1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 193.

ilişkinin olumsuz yönde etkileyecek, farklı açılardan da zararlı görülen yayınlar ülkeye sokulmamıştır⁸⁰⁰.

Devletlerin birbiri hakkında yaptıkları çeşitli propagandalar II. Dünya Savaşı sırasında da görülmüştür⁸⁰¹. Basının önemi sadece Türk halkı için yıllar içerisinde artmamıştır. Basının etkilerinin diğer devletler de farkındadır. Amerikan Başkanı Roosevelt ilk defa basın için Beyaz Saray'da özel alan tahsis etmiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı yıllarında dış politika alanında basın faaliyetlerini sıkı şekilde kontrol etmiştir. Özellikle halkta devlete karşı olan güveni sarsan yazılardan kaçınılması sağlanmış, bu tür yayın yapanlara da gereken cezai yaptırımlar uygulanmıştır⁸⁰². İsmet İnönü, yayınlarıyla dikkat çeken ve devletin politikalarıyla uyuşmayan gazetelerin kapatılması gerektiğini düşünmüştür⁸⁰³.

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetlerle ilişkilerin gerginleşmesi ve Sovyet notasından sonra gazetelerde bu konu hakkında iyimser yayınların yapılmasını Selim Saper hükümet uyarıları sonucu gerçekleştiğini düşünmektedir⁸⁰⁴. Sovyetlerin Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı yenilemeyeceği ve çeşitli toprak talepleri ile Boğazlardan üst istekleri sonucu Türk yöneticileri basın da sert yazılar yapılmaması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Bu konuda genellikle basın Anadolu Ajansı'nın verdiği bilgileri yayınlamıştır⁸⁰⁵. İsmet İnönü sadece kendisinin değil dışişleri bakanının ve diğer dışişlerindeki görevlilerin de gerekli durumlarda Türkiye'nin politikasını açıklayan bilgileri yabancı basına demeçler vermek şeklinde dünya kamuoyuna duyurmalarını istemiştir⁸⁰⁶. İnönü, devletlerle olan ilişkiler hakkında ya da yapılan antlaşmalar doğrultusunda diğer devletleri bilgilendirici açıklamalar yapmaya özen göstermiştir. Örneğin Amerikan yardımları sonucu British United Press'e demeç vermiş ve ilgili devletler tarafından dikkatle incelenmiştir⁸⁰⁷.

Adnan Menderes iktidarının son döneminde basın ile ilgili hem içeride hem de dışarıda sorunlar yaşanmıştır. Gazetelerin kapatılması, gazetecilere verilen hapis cezaları iç basında daha çok sorunlara sebep olmuş ve dış basında da Türkiye hakkında olumsuz yayınlar çıkmıştır. Bu durum karşısında rahatsız olan ve düzeltmek isteyen

⁸⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 23-18-13, 20.03.1927; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2 Yer Bilgisi: 39-64-5, 14.09.1933; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 47-57-1, 13.08.1934; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 14-48-14, 05.08.1925; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 20-58-8, 12.09.1926; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 13-14-19, 18.03.1925; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 9-15-12, 05.03.1924; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 8-4-6, 22.01.1930; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 84-82-17, 14.09.1938; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 50-87-6, 20.12.1934; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 53-30-5, 24.04.1935; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 5-16-13, 10.05.1922; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 7-25-18, 22.07.1923; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 48-66-11, 01.10.1934.

⁸⁰¹ O. Öymen, a.g.e., s. 137.

⁸⁰² Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I*, s. 61.

⁸⁰³ A.g.e., s. 69.

⁸⁰⁴ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası III*, s. 114.

⁸⁰⁵ Hasanlı, a.g.e., s. 136.

⁸⁰⁶ A.g.e., s. 141.

⁸⁰⁷ A.g.e., s. 402.

Menderes, Zeki Kuneralp'i Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün merkezine yani Zürih'e göndermiştir. Bu olay içerde daha fazla tepki yaratmaması amacıyla gizli tutulmuş, daha sonra Zeki Kuneralp'in anılarında yer almıştır. Enstitü başkanı ile görüşmeler sağlandıktan sonra karşılıklı istekler ve yapılması gereken düzeltmeler sonucu anlaşılmiştir. Adnan Menderes burada dünya basının devlet için önemini ve hassasiyetini göstermiştir⁸⁰⁸.

Başbakan Adnan Menderes bazı durumlar hakkında devletlerin dikkatini çekmek amacıyla basından yardım istemiştir. Özellikle de Kore Savaşı'ndan önce Türkiye'nin içinde bulunduğu durum hakkında gazeteci Kemal Bağlum'dan bu konuya yayınlarında yer vermesini istemiştir⁸⁰⁹. Türkiye-Suriye arasında yaşanan gerginlikte de ilişkileri düzeltmek için basından yardım alınmış fakat başarılı olunamamıştır⁸¹⁰.

Demokrat Parti yönetimi basını etki altında tutmak konusunda girişimlerde bulunmuş ülkedeki ekonomik durumun basına yansımaları istememiştir. Özellikle yabancı devletlerin bu durumu bilmesini istemeyen yöneticiler gazeteleri yanlış haber yapmak sebebiyle ceza uygulanması şeklinde baskı altında tutmuşlardır⁸¹¹. Kıbrıs konusunda Yunan yanlı ve İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyecek yayınların Türkiye'ye sokulması yasaklanmıştır⁸¹². Bu kısıtlama sadece Kıbrıs konusu ve Yunan yayınlarıyla sınırlı kalmamış, dünyanın birçok bölgesinden yapılan yöneticilerin sakıncalı gördüğü yayınların ülkeye girişleri engellenmiştir⁸¹³.

3.4. DEVLETLERİN DESTEĞİNİ ALMAK İÇİN YAPILAN UYGULAMALAR

Devletler bazı durumlarda diğer devletlerin desteğini almak ya da politikasını göstermek amaçlı bazı uygulamalarda bulunurlar. Bunlar arasında en belirgin olanı devlete göre devlet adamı uygulaması denilebilir II. Abdülhamid döneminde bu politikanın örneklerine rastlanmaktadır. II. Abdülhamid, Rusya ile olan ilişkileri iyileştirmek istemiştir. Özellikle de İngiltere ile ilişkilerde soğuma sonucu bu politika daha da önem kazanmıştır. Rusya ile ilişkilerin gelişmesi doğrultunda İngiliz yanlısı ve dostu olduğu bilinen Kamil Paşa'yı görevinden azletmiştir⁸¹⁴. Bir başka örnek ise II. Abdülhamid'in, İngilizlerle olan ilişkilerin önem kazandığı dönemde sadrazamlığa Ahmet Muhtar Paşa'yı getirmesidir. Ahmet Muhtar Paşa'nın İngiliz dostu olması bu göreve gelmesinin asıl sebebi olarak değerlendirilmektedir⁸¹⁵.

⁸⁰⁸ Kuneralp, a.g.e., s. 108.

⁸⁰⁹ Aktaş, a.g.e., s. 90.

⁸¹⁰ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 111-701-7, 10.11.1956.

⁸¹¹ Şule Sevinç Kişi, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, (Bahar 2005), s. 102.

⁸¹² BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 144-94-19, 23.11.1956; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 132-56-12, 13.07.1953.

⁸¹³ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 125-19-4, 08.03.1951; BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 132-37-19, 13.05.1953.

⁸¹⁴ Georgeon, a.g.e., s. 300.

⁸¹⁵ Karpaz, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 142.

Devletlerin desteğini almadaki bir diğer uygulama da reform programları olmuştur. Kanuni Esasi'nin ve meşrutiyetin hızlı bir şekilde ilan edilmesi ve bunun İstanbul (Tersane) Konferansı'na denk getirilmesi ile Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek desteğini alıp Balkanlar konusunda yapılmak istenen müdahalelerin engellenmesi amaçlanmıştır⁸¹⁶. II. Abdülhamid, Balkanlarda yaşanan ayaklanmalar ve devletlerin bu durumu desteklemesindeki amacın farkındadır. Özellikle ıslahat programlarını öne sürmüş ve bu şekilde devletlerin müdahalelerini yavaşlatmak istemiştir. Bu uygulamasını da Avrupalı elçilere bildirerek duyurmaya çalışmıştır⁸¹⁷.

İttihat ve Terakki yöneticileri dış politikada İngiltere yanlı bir politika izlemek istemişlerdir. Bu yüzden II. Abdülhamid döneminden de bilinen İngiliz yanlı Kamil Paşa'yı göreve getirmiş ve İngilizlerle olan ilişkilerde görevlendirilmiştir. İttihatçılar, Kamil Paşa'nın yanı sıra başka uygulamalarda da bulunarak İngilizleri etkilemek ve onlara yönelik politikalarını ispat etmek istemektedirler⁸¹⁸. Zamanla İttihatçılar ve Kamil Paşa arasında yaşanan sorunlar sonucu onu görevinden aldıklarında İngilizlerle olan ilişkilerin bozulmaması için yerine getirdikleri Hüseyin Hilmi Paşa, İngiltere'ye izlenilen politikalarda İngiltere yanlı olacağını ve İngilizlerin desteklerini beklediğini bildirmiştir⁸¹⁹. İttihatçılar, İngiliz desteklerini almak için Kıbrıs ve Mısır konusunda hassas davranmışlardır⁸²⁰. 1911'de gerçekleşen Türk-İtalyan Savaşı'nda İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyan İttihatçılar özellikle Panislamist politikalara dikkat etmiş, bu konular yüzünden ilişkilerin bozulmasını istememişlerdir⁸²¹.

İttihat yönetiminde gerçekleşen meşrutiyet uygulamalarında, anayasal reformların nedenleri arasında Avrupa devletleri ile eşit statüde olarak desteklerini almak da vardır. Almak istedikleri destek ise ihtiyaç duyulduğunda borç alınması, devletlerin müdahalelerini azaltıp, işgallerin önlenmesi şeklindedir. Yapılan bu uygulamalar ne yazık ki başarılı olmamıştır⁸²².

Türkiye Cumhuriyeti'nde devletlerin desteğini alma konusuna örnek olarak Mustafa Kemal'in Sovyetlerin yardım ve desteğini almak için kurulmak istenen Komünist Partisi'nin oluşumuna itirazda bulunmaması verilebilir. Ayrıca komünistlerin bir arada bulunmasının daha sonra bu sorun halledilirken işini daha da kolaylaştıracağını düşünmüştür⁸²³.

⁸¹⁶ Alkan, a.g.e., s. 9.

⁸¹⁷ A.g.e., s. 27.

⁸¹⁸ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 79.

⁸¹⁹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 142.

⁸²⁰ Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914", *Middle Eastern Studies*, Vol. 2, No. 4, (July 1966), s. 324.

⁸²¹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 150.

⁸²² Bernard Lewis, *Orta Doğu İki Bin Yıllık Orta Doğu Tarihi*, (Çev. Selen Y. Kolay), 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s. 412.

⁸²³ Gökçe-Çaha, a.g.e., s. 72.

II. Dünya Savaşı döneminde Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu genellikle Almanya yanlı politikaları savunmuştur. Özellikle Rusların karşısında Almanya'nın başarılı olmasını istemesi, Türklerin müttefiki olan İngiltere'yi rahatsız etmiştir⁸²⁴. Numan Menemencioğlu'nun bir süre sonra istifa etmesinin, İngilizleri kızdırmamak için gerçekleştiği düşünülmüştür. Çünkü İsmet İnönü'nün ve Menemencioğlu'nun politikaları birbirinden çok farklı değildir⁸²⁵. Savaş esnasında Almanlar ile ilişkilerin devam etmesi ve Boğazlardan Alman gemilerine geçiş yasağı konmaması durumları Türkiye'nin müttefiklerini rahatsız etmiştir. İnönü, özellikle Sovyetlerin tehdidine karşı yalnız kalmamak ve müttefiklerinin desteğini almak için Almanya ve Japonya ile ilişkileri kesmiş, Turancılık hareketleri yapanlar tutuklanmış ve dışişleri bakanını değiştirmiştir⁸²⁶. II. Dünya Savaşı sırasında devlet desteği ve devletlere yönelik politikaları belli etmek amacıyla yapılan bir diğer görev değişikliği de Türkiye'nin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın yerine Rauf Orbay'ın getirilmesidir. Bu durum Amerika tarafından Rauf Orbay'ın müttefik yanlı olduğundan dolayı bu göreve getirildiği şeklinde yorumlanmıştır⁸²⁷. İnönü ayrıca Varlık Vergisi'ni kaldırarak iç politikada demokratik bir ülke olduğunu Batılı devletlere ispat etmek istemiş ve San Fransisko Konferansı'na giden Hasan Saka da Türkiye'nin tam anlamıyla demokratik olacağı yani çok partili siyasi hayata geçileceğini söylemiştir⁸²⁸. Devletlerin desteğini almak için yapılan uygulamalar sadece Türkiye'de görülmemiştir. II. Dünya Savaşı öncesi Almanya, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşmasını önlemek ve ilişkilerini geliştirmek amacıyla Franz Von Papen'i Ankara Büyükelçisi olarak atanmıştır. Önemli bir diplomat olan Papen'in Türkiye'ye atanması Türkiye'ye verilen önemi göstermek için yapılan bir uygulamadır⁸²⁹.

1947 yıllarında ABD ile olan ilişkilerin gelişmesi ve yardım programlarına dâhil olunması sonucu Türkiye, Washington'da etkili olan Yahudi lobisinin desteğini almak istemiş bunun için de İsrail'i devlet olarak tanımıştır. İlerleyen zamanlarda Amerika ile olan ilişkilerin ve yardımların artmasıyla politikalarını paralel yürütmeye çalışmışlardır⁸³⁰. Türkiye vatandaşları arasında bulunan Yahudi asıllıların isterlerse İsrail'e gitmesi konusunda izin verilmiştir⁸³¹.

1950 ve 1960 yılları arasındaki dış politika incelendiğinde politikaların ABD ile aynı yönde yürütüldüğü ve her durumda ABD'nin desteklediği görülmüştür. Hatta bu durum ABD talebi olmasa dahi gerçekleşmiştir. Türk liderler bu politikaları bir

⁸²⁴ Dikerdem, a.g.e., s. 30.

⁸²⁵ Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1303.

⁸²⁶ A.g.m., s. 1306.

⁸²⁷ Arcayürek, a.g.e., s. 278.

⁸²⁸ Kadir Dede, "Çok Partili Demokrasi Söylemi", *Özgür Üniversite Resmi İdeoloji Sözlüğü*, (Ed. Fikret Başkaya-Tolga Ersoy), Ankara 2007, s. 92.

⁸²⁹ Çalık, a.g.e., s. 1513.

⁸³⁰ Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 17, s. 433.

⁸³¹ Bağcı, a.g.e., s. 13.

gereklilik olarak göstermeye çalışmıştır. ABD ile ilişkiler konusunda yapılan araştırmalar Türkiye'nin ABD ile uluslararası antlaşmalarda birlikte hareket etmesini alan yardımların kesilmemesi için yaptığını göstermektedir⁸³². Demokrat Parti döneminde Amerika'ya birçok konuda taviz verilmiş, bunlardan biri de Türkiye'de basında yayın yasağı varken bu yasak Amerikan basın kuruluşlarına uygulanmamıştır⁸³³. Türkiye dış politikasını Batı eksenli yönetmiş ve politikalarını da bu yönde belirlemiştir. Devletlerle ilişkilerinde problem yaşamamak ve desteklerini sağlamak istemiştir. Örnek olarak Fransa'yla Cezayir konusunda Fransa lehine oy kullanması verilebilir⁸³⁴. Demokrat Parti'nin Suriye ile yaşanan krizdeki tutumunun hem yaklaşan seçimlerden dolayı hem de ABD yardımlarını ve desteğini almak için yapıldığını düşünenler de olmuştur⁸³⁵. Adnan Menderes'in Orta Doğu'ya yönelik politikaları ve özellikle Mısır ile Suriye'nin Bağdat Paktı'na girmelerini sağlama girişimleri Amerika'nın bu bölgeye yapacağı yatırımları vurgulaması sonucu olduğu düşünülmüştür⁸³⁶.

3.5. BÜYÜK GÜÇLERİN ASKERİ VE TEKNİK YARDIMLARI

Bir devletin, diğer devletlerden temin ettiği mal, para, askeri malzeme gibi çeşitli yardımlara dış yardımlar denilmektedir. Buradaki dış yardımlar genellikle karşılıksız ve hibe edilme şeklinde yapılmaktadır. Sonradan iade edilmek üzere alınan ve ücret karşılığında olanlar yardıma girmemektedir. Yardımlar sadece belli araç gereçlerin verilmesi şeklinde olduğu gibi teknolojik bilgi ve eleman şeklinde de yapılabilir⁸³⁷.

II. Abdülhamid 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ülkenin dış yardıma ihtiyacı olduğunu bilmektedir. Bu yardımı Fransa, İngiltere ve Almanya'dan temin etmek istemiştir. Yardım konusunda Alman bankalarına başvurulurken, Alman kamuoyunun da yatırımlarda bulunması için teşvikler yapılmıştır⁸³⁸. II. Abdülhamid askeri düzenlemeler konusunda da Almanya'dan yardım almış ve eğitim alanındaki eksiklerden dolayı yardım alınmaya devam edilmiştir. 1882'de subayların eğitimleri için çalışmalar başlamıştır. Eğitim için yapılan birçok çalışma sonuç vermiş ve Yunanlılarla yapılan savaşta başarı gösterilmiştir⁸³⁹.

İttihat ve Terakki döneminde ise Balkan Harbi esnasında Romanya'nın açık olmayan bazı yardımları olmuş, mühimmat taşınması konusunda kolaylıklar

⁸³² Uslu, a.g.e., s. 32-36.

⁸³³ Örnek, a.g.e., s. 90.

⁸³⁴ Kemal Girgin, *Dünyanın Dört Bucağı Bir Diplomatanın Anıları 1957/1997*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998, s. 36-37.

⁸³⁵ Danış, a.g.m., s. 115.

⁸³⁶ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 127-825-1, 09.02.1957.

⁸³⁷ Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, s. 145.

⁸³⁸ Mustafa Gencer, "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 46.

⁸³⁹ Mango, a.g.e., s. 33.

sağlanmıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda Bulgaristan'ın yenileceğini anlayınca Romanya'nın Dobruca karşılığında kendisine yardım etmesini istediği öğrenilmiştir⁸⁴⁰.

I. Dünya Savaşı öncesinde ordudaki iyileştirilmelerin yapılması için Almanya'dan alınan askeri destek giderek fazlalaşmış ve yetkileri artırılmıştır. Alınan Alman yardımlarının çoğunluğu ve ordudaki Alman nüfuzunun fazlalığı sonraki dönemde devlet için sorunlar yaratmıştır⁸⁴¹. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda Almanya ve Avusturya ile anlaştıktan sonra savaşa katılmak için yapılan ısrarlar karşısında gerekli savaş hazırlıklarını tamamlaması gerektiğini belirtmiştir. Seferberlik hazırlıklarının tamamlanmasına rağmen Osmanlı Devleti savaşa katılmamış mali durumun kötü olduğunu ve maddi yardıma ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Almanya maddi sıkıntıların giderilmesi amacıyla 500 milyon frank yardımda bulunmuştur⁸⁴².

Türkler ve Ruslar konumları itibariyle de komşu olan iki devlet yıllarca birbirleriyle mücadele etmiştir. Uzun süren mücadeleler sonunda Milli Mücadele dönemi yakın ilişkiler kurulmuştur. İki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesi dönemin şartları göz önüne alındığında zorunluluk olarak da görülebilmektedir⁸⁴³. Sovyet Rusya ile ilişkilerin gelişmesinde başlangıç Birinci İnönü Zaferi olmuş, Mustafa Kemal ve Lenin arasında iletişim gerçekleşmiştir⁸⁴⁴.

Milli Mücadele döneminde devletin durumu iyi değildir. Osmanlı Devleti'nden kalan askeri malzemeler yeterli olmamakla birlikte ülkenin ekonomisi de kötü durumdadır. Bu dönemde yardım alınması gerektiğini düşünen Atatürk yardım alacağı devletin de ülkenin bütünlüğü ve bağımsızlığına saygılı olması gerektiğini düşünmektedir. Bu şartlar altında yardım alınabilecek tek ülkenin Sovyet Rusya olduğuna karar verilmiştir. Yardım talebi için bir Türk heyeti hazırlanmış, başkanı olarak da Bekir Sami Bey tayin edilmiştir. İhtiyaçların neler olduğu konusunda sunulmak üzere bir rapor hazırlanmıştır. Yapılan yardımların içeriği ise 327 mitralyöz, 39.275 tüfek, 54 top, 150.000 top mermisi, 63 milyon tüfek mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 şarapnel mermisi, 4000 adet el bombası, 20.000 gaz maskesi ve 1500 kılıçtır⁸⁴⁵. Başka bir kaynakta yapılan yardımların içeriği şu şekildedir: 6.000 tüfek, 100 bin lira değerinde altın, 17.600 top mermisi, 4.000 el bombası, 1.000 atımlık top barutu, 5 milyon tüfek mermisi, 33.275 tüfek, 327 makineli tüfek, 58 milyon tüfek mermisi, 54 top, 130 bin top mermisi 1.500 kılıç, 2 küçük savaş gemisi, 20 bin gaz maskesi⁸⁴⁶. Sovyet Rusya ayrıca Türk Kızılay'ına zor durumda olan halkın ihtiyaçları için 30 bin

⁸⁴⁰ Esat Cemal Paker, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, 2. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000, s. 87.

⁸⁴¹ Kinross, a.g.e., s. 41.

⁸⁴² Tepekaya, a.g.m., s. 75.

⁸⁴³ Yılmaz, a.g.e., s. 1062.

⁸⁴⁴ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi II*, s. 19.

⁸⁴⁵ Salih Yılmaz-Abdullah Yakşi, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", TYB Akademi, S. 17, (Mayıs 2016), s. 19.

⁸⁴⁶ Şamşutdinov, a.g.e., s. 210.

altın ruble göndererek yardımda bulunmuştur⁸⁴⁷. Rusya'dan yapılan mali yardımlar yıllara göre: 1921 Nisan ayında 4 milyon altın ruble, Haziran ayında 1,4 milyon ruble, Kasım ayında da 1,1 milyon rubledir. 1922 yılında da ilk önce 3,5 milyon ruble yardım yapılmıştır⁸⁴⁸. 1922 yılının Mayıs ayına kadar gönderilen yardımların tutarı ise 3.500.00 altın ruble⁸⁴⁹, 1922 yılının Şubat ayına kadar yapılan yardımların toplam tutarı ise 6.160.000 ruble olarak hesaplanmıştır⁸⁵⁰.

Yapılan yardımlar konusunda Mustafa Kemal: *“Eğer Rusya'nın yardımı olmasaydı yeni Türkiye'nin İngiliz-Fransız ve Yunan müdahalecilere karşı zaferi ya bugünküyle karşılaştırılmaz ölçüde büyük kurbanlar pahasına elde edilirdi ya da hatta büsbütün olanaksız olurdu. Rusya, Türkiye'ye hem manevi hem maddi bakımdan yardım etti. Ulusumuzun bu yardımı unutmaması bir suç olur⁸⁵¹.”*

Milli Mücadele döneminde Rusya'dan başka yardım eden devletlerden biri de Fransa'dır. Franklin Bouillon dört defa Anadolu'ya gelmiş ve uzun süre Milli Mücadele hareketini görerek bilgi sahibi olmuştur. Türklerin mücadelesinin diğer milletler özellikle de Müslümanlar üzerindeki etkisinin yoğun olduğunu belirtmiştir⁸⁵². Bouillon, Milli Mücadele ordusunun durumu hakkında da bilgi sahibidir. Ordunun genel durumu, ihtiyaçları hakkında bilgi verirken Fransızların da üniforma, cephane, silah, uçak yardımında bulduklarını eklemektedir⁸⁵³. Adana bölgesinin boşaltılma kararı alındıktan sonra 10.000 tüfek ve 1505 sandık mermi yardım yapılmıştır⁸⁵⁴. Milli Mücadele dönemi Fransa'nın politikasını değiştirip Milliyetçilere yardım etmesindeki sebep Akdeniz'de artmakta olan İngiliz etkisini azaltmak içindir⁸⁵⁵.

Milli Mücadele döneminde Hindistan da destek amaçlı yardımlar göndermiştir. Parça parça gönderilen yardımların 26 bin lira olduğu bilinmektedir. Daha sonra 20 bin daha yardım gelmesiyle toplam 46 bine ulaşmıştır. Sonrasında yardımların birkaç defa yineleniği rakamlarda farklılık olmakla birlikte birçok kaynakta geçse de bu miktarın 100 binden fazla olmadığı kanaatine varılmıştır⁸⁵⁶. Milli Mücadele dönemi Türklere yardımda bulunan bir diğer devlet Azerbaycan Milli Hükümeti'dir. Kendilerinin de zor

⁸⁴⁷ A.g.e., s. 218.

⁸⁴⁸ Kayra, a.g.e., s. 65-66.

⁸⁴⁹ Yılmaz-Yakşı, a.g.m., s. 20.

⁸⁵⁰ Özakman, a.g.e., s. 162.

⁸⁵¹ Şamşutdinov, a.g.e., s. 235.

⁸⁵² Neşe Özden, “Ankara İtilafnâmesi Sonrasında İngiliz Değerlendirmesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 542.

⁸⁵³ A.g.m., s. 543.

⁸⁵⁴ Yerasimos, a.g.e., s. 649.

⁸⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e II*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 36.

⁸⁵⁶ Kuyumcuoğlu, a.g.m., s. 146.

durumda olmalarında rağmen yardımda bulunmuşlardır⁸⁵⁷. Kars yoluyla yapılan yardımlar 30 tank petrol, 2 tank benzin, 8 tank gazyağıdır⁸⁵⁸.

Türkiye, ilk dönemlerinde Amerika'nın kalkınmada gösterdiği başarı ve Orta Doğu bölgesinde diğer büyük devletlerin politikalarına benzer politikalar yürütmemesinden dolayı Amerikan yardımlarını tercih etmiştir. 1930'lu yıllarda en çok Amerikan danışmanların kullanılması bu duruma örnektir. 1932 yılında Büyükelçi Charles H. Sherrill aracılığıyla teknik uzmanlar Türkiye'ye davet edilmiştir. Özellikle Amerika'dan eğitim alanında okul öncesi ve ilköğretim eğitimleri konusunda destek alınmıştır. Bu dönemde yapılan Amerikan yardımları iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamış ve II. Dünya Savaşı ve sonrasında yapılacak yardımlara örnek olmuştur⁸⁵⁹.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na bir an önce katılmasını isteyen İngiltere gerekli yardımlar yapıldığında bunun gerçekleşeceğine inandığından yardımları gerçekleştirmek istemiştir. Kendi olanaklarının yetersizliği nedeniyle yardımları tam anlamıyla gerçekleştiremeyen İngiltere, ABD'den alınan yardımların bir kısmını Türkiye'ye aktarmak konusunda onay almıştır⁸⁶⁰. 1943 yılında İngilizler, Türkiye'ye yaklaşık olarak 80 milyon civarında yardımda bulunmuştur. Bu yardımlar askeri içerikli olmakta ve ABD desteği sayesinde gerçekleşmiştir⁸⁶¹. Amerika, Mihver Devletleri'nin saldırılarına açık olan devletlere karşı yardımda bulunma konusunda 11 Kasım 1941 tarihinde "Ödünç Verme Kiralama Kanunu" çalışmaları yapmaktadır⁸⁶². 1941 yılında "Ödünç Verme Kiralama Kanunu" hakkında Amerikan Büyükelçisi MacMurray, Refik Saydam ile görüşerek bu kanundan bahsetmiştir. Türkiye'nin bu kanun kapsamında yardım alması ise Amerika'nın II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yapması gereken yardımları tek başına yapamaması ve Türkiye'nin Amerikan savunmasındaki yerinin öneminden dolayıdır⁸⁶³. Türkiye de Amerika ile anlaşarak bu yardımlardan yararlanmışır⁸⁶⁴. İngiltere aracılığıyla yapılan yardımlar çeşitli aksaklıklara sebep olmasından dolayı Amerikalı yetkililer yardımın direkt yapılmasını düşünmüşlerdir⁸⁶⁵. 1941 ve 1944 yılları arasında Türkiye'ye bu kanun dâhilinde 95 milyon dolar değerinde

⁸⁵⁷ Aygün Attar, "Atatürk'ün Kafkasya", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 485.

⁸⁵⁸ Şamşutdinov, a.g.e., s. 217.

⁸⁵⁹ Roger R. Trask, "The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era", *The Business History Review*, Vol. 38, No. 1 (Spring, 1964), s. 71-74-75-76.

⁸⁶⁰ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 105.

⁸⁶¹ A.g.e., s. 133.

⁸⁶² Yavuz Güler, "II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C. 5, S. 2, (2004), s. 211.

⁸⁶³ Dost, a.g.m., s. 184.

⁸⁶⁴ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 219-478-12, 22.06.1946.

⁸⁶⁵ Dost, a.g.m., s. 185.

savaş malzemesi temin edilmiştir⁸⁶⁶. Türkiye II. Dünya Savaşı esnasında Almanya'dan da silah alarak her iki savaştan taraftan silah temin eden tek devlet olmuştur⁸⁶⁷.

Türkiye ekonomik olarak II. Dünya Savaşı'ndan ötürü daha çok dışa kapalı bir politika sergilemek zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında uluslararası ekonomik durumun düzelmesi için ve Sovyet yayılmalarına karşı Amerika, devletlere yardımda bulunmanın önemini kabul etmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik nedenler, Sovyetlerin tehdit ile toprak talepleri ve Batı yanlı politika yürütmesi bu yardımlardan yararlanmak istemesinde etkili olmuştur⁸⁶⁸. Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehditleri yüzünde silah altında sayıca fazla asker bulundurması ekonomik olarak zorlamış ve dış yardımlara ihtiyaç duyulmuştur. Aslında devletin altın ve döviz stoku olsa da bunu hemen kullanmak istememiş, olası bir Sovyet saldırısında kullanmayı düşünmüştür fakat bu birikim o durumu bile karşılayacak miktarda değildir. Bu yüzden dış yardıma başvurulmak istenmiştir. 7 Mayıs 1946'da Amerika ile anlaşma imzalanarak 4,5 milyon dolar ödeme yapılması sonucu Ödünç Verme ve Kiralama kapsamında alınan yardımlar da Türkiye'nin mülkiyetine geçmiştir⁸⁶⁹. Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'na göre Türkiye'ye 100 milyon dolar tutarında askeri malzeme verilme kararı alınmıştır⁸⁷⁰. Dış yardımlar konusunda yardımda bulunan ülkenin belirli şartları ve yapılan yardımın kullanım alanları konusunda yönlendirmeleri olmaktadır. Türkiye'den de birçok konuda düzenlemeler yapılması sanayiden çok tarımsal faaliyetlere ağırlık verilmesi istenmiştir⁸⁷¹.

Amerika ve Türkiye arasındaki ilişkiler 1942 yılından itibaren devam etse de güvenlik için yapılan gerçek manadaki ilişkiler 1947'de Truman Doktrini kapsamında başlamaktadır⁸⁷². 1946 yılında Türkiye'ye verilen Sovyet notasında Türkiye'nin hem topraklarından hem de Boğazlarından talep edilen istekler, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidini göstermektedir. Türkiye ve Yunanistan üzerindeki Sovyet tehdidi özellikle Orta Doğu, Akdeniz'le ilgisi olan devletleri rahatsız etmiş ve bu ülkeler korunmak istenmiştir. İngiltere savaştan sonra ekonomik olarak yardım etme olanağının bulunmaması sonucu durumu Amerika'ya bildirmiştir. Başkan Truman senatoya bu durum hakkında bilgi verirken Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolar şeklinde belirlenen yardımların gerçekleşmesinin gerekli olduğundan bahsetmiştir⁸⁷³. Başkan Truman, Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımların bu devletlerin konumları itibariyle Orta Doğu düzeni için bütünlüklerinin şart olduğunu belirtmiştir⁸⁷⁴.

⁸⁶⁶ Güler, a.g.m., s. 211.

⁸⁶⁷ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 112.

⁸⁶⁸ Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 67, S. 2, (2012), s. 163-164.

⁸⁶⁹ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 181.

⁸⁷⁰ İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 8.

⁸⁷¹ Takım, a.g.m., s. 166-167.

⁸⁷² Demiray, a.g.m., s. 125.

⁸⁷³ Sertkaya, a.g.e., s. 40.

⁸⁷⁴ "Truman'ın Tarihi Nutku", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8107, 13 Mart 1947, s. 1.

Türkiye ise Amerika'dan sadece askeri yardım almaktadır. Yunanistan'a yapılacak yardım kapsamına alınan Türkiye hem askeri hem de ekonomik yardım almayı sağlamıştır⁸⁷⁵. Yardım 400 milyon dolar olarak belirlendikten sonra dağılımı 300'ünün Yunanistan'a, 100'ünün de Türkiye'ye olacak şekilde yapılması kararlaştırılmıştır. Hazırlanan bu tasarı 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiştir⁸⁷⁶. Amerika'nın gerçekleştirmiş olduğu askeri yardım kapsamındaki malzeme ve eğitim desteği istenilen etkiyi yaratmıştır⁸⁷⁷. İnsan gücünün azalmasını sağlamış olan yardımlar 500 bin olan asker sayısının 300 bine inmesine sebep olmuştur⁸⁷⁸. Yapılan yardımlardan ağırlıklı olarak askeri alanlarda kullanılmasının dışında liman ve demiryolu yapımında da yararlanılmıştır⁸⁷⁹. Truman yardımlarına en çok tepki veren devlet Sovyet Rusya olmuştur. Türkiye'nin ABD etkisine gireceği ve bağımsızlığını kaybedeceğini söylemiştir⁸⁸⁰. Moskova Hükümeti ayrıca rahatsızlığını, yardımın gerekli olmadığını Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na geç katıldığını ve Almanya'ya yardımlarını dile getirerek yardımın yapılmaması gerektiği şeklinde belirtmiştir⁸⁸¹.

Amerika, dünyadaki birçok bölgeyi ve özellikle Batı Avrupa'yı Sovyet tehdidinden korumak amacıyla askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmaktadır. Türkiye'de bu yardımlardan yararlanarak askeri gücünü artırıp bağımsızlığını korumak ve ekonomisini geliştirmek istemiştir⁸⁸². II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinin ekonomik sorunları giderilmesi için yapılan Amerikan yardımları, ülkelerin içerisindeki grevler ve Komünist Parti faaliyetleri ekonomik politikalarının düzelmesini engellemiştir. Bu durum karşısında çözüm arayışları başlamış ve Amerikan Dışişleri Bakanı George Marshall bir plan hazırlamıştır. Bu planın ilk icraatı Avrupa ülkelerinin kendi aralarında ekonomik işbirliği yapmalarıdır. 16 Nisan 1948'de "Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı" (O.E.C.D.) bu fikir sonucu gerçekleşmiştir⁸⁸³. Bu teşkilatın içerisinde yer alan Türkiye'de dâhil 16 ülke Amerika'ya verilmek üzere ekonomik kalkınma programı hazırlamışlardır. Amerika'da bu istek karşısında "Ekonomik İşbirliği Kanunu" çıkarmış ve Türkiye'de bu kanundan yararlananlar arasına katılmıştır. Bu yardımlar dolaylı, hibe ve teknik yardımlar gibi birçok şekilde, yaklaşık 350 milyar kadardır⁸⁸⁴.

Soğuk Savaş dönemi, dünyada Sovyet Rusya tehdidinin artması sonucu Türkiye'nin de konumu itibarıyla Amerika için önemi artmıştır. Türkiye değerinin artmasıyla birlikte önce Truman Doktrisi ve sonra da Marshall Planı kapsamındaki

⁸⁷⁵ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 184.

⁸⁷⁶ Arcayürek, a.g.e., s. 334.

⁸⁷⁷ "Amerikan Yardımı İçin Ankara'da Müzakere Bitti", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8211, 24 Haziran 1947, s. 3.

⁸⁷⁸ Arcayürek, a.g.e., s. 353.

⁸⁷⁹ "Truman Yardımları", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8167, 12 Mayıs 1947, s. 1.

⁸⁸⁰ Aktaş, a.g.e., s. 36.

⁸⁸¹ "Amerikan Yardımı için Rusya'nın Nokta-i Nazarı", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8133, 8 Nisan 1947, s. 1.

⁸⁸² Demiray, a.g.m., s. 125.

⁸⁸³ Sertkaya, a.g.e., s. 40.

⁸⁸⁴ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 188.

yardımlardan yararlanmışır⁸⁸⁵. Türkiye, 1948-1949 arasında Marshall yardımı olarak 59 milyon dolar almıştır⁸⁸⁶. Türkiye'nin yardımlar konusunda pasif davrandığı daha aktif olması gerektiği düşünülmektedir⁸⁸⁷. Bir sonraki 1949 ve 1950 döneminde 30 milyon olarak belirlenen yardım yeterli görülmemiş, miktarın artırılması için Türkiye girişimlerde bulunmuş ve yardım miktarı 59 milyon dolar olarak değiştirilmiştir⁸⁸⁸. Marshall Planı kapsamında yapılan yardımlar 164 milyon 840 bin dolar civarına ulaşmış ve bu yardımların çoğunluğu tarım ve sanayi alanında kullanılmışır⁸⁸⁹. Yapılan yardımlar direkt dolar yardımı ve traj hakkı yani Avrupa memleketlerinden Türkiye'ye temin edilen satın alma şeklinde yapılmıştır⁸⁹⁰.

Devletler ayrıca kurulan paktlara da yardımda bulunmuşlardır. Örneğin Amerika Bağdat Paktı'na 12.670.000 dolarlık yardım yapmıştır⁸⁹¹. İngiltere, 1957 yılından itibaren Bağdat Paktı ve daha sonra CENTO (Central Treaty Organisation) adını alan kuruluşun üyelerine yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımların yıllık miktarı ortalama 600 bin sterlin civarındadır⁸⁹². İngiltere yardımlarını daha çok CENTO yoluyla vermeyi tercih etmiş ve kullanım alanlarıyla ilgilenmiştir. Yaptığı bu yardımlarda amacı bölgedeki saygınlığını korumaktır⁸⁹³. Amerikan Hükümeti de, CENTO Paktı dâhilinde Karayolları Umum Müdürlüğü'ne malzeme yardımı yapmıştır⁸⁹⁴.

Demokrat Parti döneminde Amerika yapılan ekonomik yardımların yanı sıra 1953 yılında hububat ve yedi milyon dolarlık yardımda daha bulunmuştur⁸⁹⁵. Demokrat Parti döneminde görülen yoğun Amerikan ve NATO ilişkilerinin sebepleri arasında partinin iç politikaları ve daha çok da aldığı ve almak istediği dış yardımlar gösterilmiştir⁸⁹⁶. Türkiye'nin NATO'ya girmek istemesinin birçok sebebinin yanında bir de ekonomik sebepler vardır. Özellikle askeri anlamda silah, malzeme yardımları, silahlı kuvvetlerin güçlenmesi, ordunun yeni teknolojilerle düzenlenmesi istenmektedir. Ayrıca haberleşme tesisleri, hava alanları gibi alt yapı yatırımları da gerçekleşmiştir⁸⁹⁷. Amerika, Türkiye'ye yapılan yardımların NATO ittifakının da sebep olduğu ihtiyaçların karşılanmasını sağlamak amacıyla verildiğini belirtmiştir⁸⁹⁸. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles Orta Doğu'ya yapacağı gezi programında Türkiye olmamasına rağmen

⁸⁸⁵ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 116.

⁸⁸⁶ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 80-507-5, 1950.

⁸⁸⁷ "Marshall Planında'da Yaya Kalıyoruz", *Zafer Gazetesi*, No: 17, 16 Mayıs 1949, s. 1.

⁸⁸⁸ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 125-801-5, 04.01.1952; BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 60-373-3, 06.03.1951.

⁸⁸⁹ "Marshall Yardımları", *Akşam Gazetesi*, No: 11692, 24 Nisan 1951, s. 1-2.

⁸⁹⁰ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 80-507-5, 1950.

⁸⁹¹ TBMM TD, C: 3, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 54, 02.04.1958, s. 146.

⁸⁹² Cihat Göktepe, "Bağdat Paktı'ndan Cento'ya Geçiş", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1730.

⁸⁹³ A.g.m., s. 1730-1731.

⁸⁹⁴ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 154-91-13, 28.04.1960.

⁸⁹⁵ Demokrat Parti Meclis Grup Toplantısı, Grup: A21, s. 97.

⁸⁹⁶ Haluk Ülman, "Nato ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1967, C. 22, S. 04, (1967), s. 151.

⁸⁹⁷ Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, s. 77.

⁸⁹⁸ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 62-381-10, 03.11.1956.

Adnan Menderes'in ısrarları sonucu Türkiye'yi de ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı ve başbakanla görüşmeler yapmıştır. Özellikle Adnan Menderes ile ekonomik konular üzerinde üç saat görüşmeler gerçekleşmiş, Menderes Türkiye'nin Sovyet tehdidinden ve konumu itibarıyla öneminden dolayı yardımlarının artırılması gerektiğini söylemiştir⁸⁹⁹.

Amerika'nın yapılan yardımlar sonucu amacı Türkiye'nin ordusunu geliştirmek ve modern silahların alınması, ayrıca Türk ekonomisi üzerindeki askeri giderleri azaltarak ekonomiyi rahatlatmaktır. İstenilen sonuçlar gerçekleşmemiş ekonomik sıkıntılar azalmamıştır. Çünkü alınan askeri malzemelerin bakımının Amerika tarafından yapılması ve yedek parçalarını almak için yine Amerika'ya başvurulduğundan dolar sıkıntısı çekilmiş ve ekonomik sorunlar çözülememiştir⁹⁰⁰.

3.6. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA KARŞI UYGULANAN POLİTİKA

Bir ülkeye başka ülkelerden gelen ham madde, para, tesis, teknoloji tarzındaki sermayeye yabancı sermaye denir. Burada önemli olan yabancı sermayenin yürüttüğü faaliyetler üzerinde mülkiyet hakkının kişi veya şirketlere tamamının veya bir kısmının verilmesidir⁹⁰¹. Yabancı sermayenin uygulama şekli direkt olarak yapılabildiği gibi yatırım yapılmak istenen ülkedeki şirketlere de ortak olunabilir⁹⁰².

Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupa'da gelişen sanayi, ülkelerin gelirlerinin artmasını sağlamış ve sermaye birikimi çoğalmıştır. Bunun sonucunda bu sermaye birikimini aktaracak yerler aranmış ve Osmanlı Devleti dikkatlerini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nde ekonomik gelişmelerin Avrupa'ya göre çok geride olması, özellikle Kırım Savaşı sonunda bozulan mali durum karşısında ilk dış borca başvurulmuştur. Alınan borçların ihtiyaçlara yetmemesi sonucu tekrar borç alınmıştır. Borçlar karşılığında devlet belirli bölgelerin vergi gelirlerini ya da gümrük vergilerini karşılık olarak göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde yabancı sermayeye ihtiyaç duyulması 1840 ve 1870 yılları arasında olmuştur. Alt yapıdan kaynaklanan eksikler nedeniyle ticaret olumsuz etkilenmektedir. Limanların yeniden düzenlenmesi ve yollara ihtiyaç vardır. Ticarete genellikle deniz taşımacılığı kullanılmaktadır. Kara yollarının olmaması ülke açısından büyük sıkıntılara sebep olmuştur. Bir bölgede ihtiyaç duyulan herhangi bir tarım ürünü yakın bir bölgeden dahi getirilemeyip başka ülkelerden temin edilmiştir. Devlet özellikle demiryollarının önemini fark etmiş ve geliştirmek istemiştir⁹⁰³. 1850'li

⁸⁹⁹ Yasin Coşkun, *Türkiye-ABD İlişkilerinde ABD Dışişleri Bakanlarının Türkiye Ziyaretleri (1953-1993)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 33.

⁹⁰⁰ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 185.

⁹⁰¹ Girgin, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, s. 335.

⁹⁰² Abdunnur Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Borçlanmasında Yabancı Sermayenin Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 37, (Ekim 2007), s. 144.

⁹⁰³ Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayınları, İstanbul 2008, s. 91.

yıllardan başlayarak Osmanlı Devleti içerisinde kurulan yabancı şirketlerin sayısında artışlar görülmektedir. Şirketler genellikle demiryolu, deniz taşımacılığı gibi ticarete önemli bir faktör olan ulaşım alanlarına yönelmişlerdir. Yapılan girişimler arasında demiryolunun kar oranları yüksek olduğundan bu alana daha çok önem verilmiştir. Ayrıca demiryolu yapımında kullanılacak malzemelerin yatırım yapan ülkelerden ithal edilmesi ekonomisine daha çok yarar sağlamıştır⁹⁰⁴.

Devletin modernleşmesine büyük önem veren II. Abdülhamid, modernleşmeyi tek başına gerçekleştiremeyeceği gerçeğini bildiğinden Avrupalıların sermayesine ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca Avrupa sermayesi tarafından yatırım yapıp imtiyazlar verilirse Avrupa devletlerinin çıkarları için Osmanlı Devleti'ni yıkmak istemeyeceklerini yani devletin varlığını sürdürmeyi de düşünmüştür⁹⁰⁵. 1800'lü yılların sonuna doğru Osmanlı Devleti'nde ticarete en yüksek paya sahip devlet İngiltere'dir. İngilizler demiryolları, fabrikalar, inşaat şirketleri şeklinde birçok yatırımlar gerçekleştirmişlerdir⁹⁰⁶. Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz yatırımlarında 1875 yılından sonra mali durumdan ötürü azalmalar görülmüştür. Devletin ekonomik durumu sebebi ile yatırım yapmak istenmemiş, Düyunu Umumiye kurulduktan sonra yatırımlarda tekrar artışlar görülmüştür. Düyunu Umumiye yabancı sermaye yapanlar açısından bir güvence oluşturmuştur⁹⁰⁷. İngilizlerden sonra Osmanlı Devleti'ne yapılan yardımlara önem veren diğer bir devlet Fransa olmuştur. Madencilik, bankacılık, sigorta, demiryolu, liman ve birçok alanda yatırımlar gerçekleştirmişlerdir⁹⁰⁸. 1881 yılından sonra Osmanlı Devleti'ne yüklü miktarda Fransız yatırımı yapılmıştır. 1881'de 85 milyon frank olan yatırımlar 1895'te 292 milyona ulaşmıştır⁹⁰⁹. Alman yatırımcılar ise daha sonradan başlamışlar fakat onlar da diğer devletler gibi ticareti artırmaya yönelik yatırımlara öncelik vermişlerdir. Yatırımlarla öne çıkan bir diğer ülke Belçika'dır. Yunanistan ve İtalya gibi devletler bazı şirketlere ortak olsalar da büyük yatırımları yoktur⁹¹⁰.

XIX. yüzyılda devletler için büyük faydaları olan demiryollarının önemi giderek artmaktadır. Osmanlı Devleti de demiryollarının önemini bildiğinden geliştirmek istemiştir⁹¹¹. Gerekli mali imkânların olanaksızlığı sebebiyle demiryolu projelerinin çoğu yabancı sermaye ile gerçekleştirilmektedir. Özellikle Islahat Fermanı yabancıların yatırım yapmasına gerekli olan izinleri vermektedir. Yapılan demiryolları aracılığıyla devletin uzak bölgelere asker gönderimi hızlanacak, tarım ürünleri başka bölgelere taşınarak değerlendirilebilecektir. Bunun gibi birçok sebepten ötürü Osmanlı Devleti

⁹⁰⁴ Yıldız, a.g.m., s. 119-120.

⁹⁰⁵ Georgeon, a.g.e., s. 266.

⁹⁰⁶ Geyikdağı, a.g.e., s. 97-100.

⁹⁰⁷ Yıldız, a.g.m., s. 122.

⁹⁰⁸ Geyikdağı, a.g.e., s. 107.

⁹⁰⁹ Georgeon, a.g.e., s. 264.

⁹¹⁰ Geyikdağı, a.g.e., s. 111-112-117.

⁹¹¹ Vahdettin Engin , "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 14, s. 830.

demiryolu yapımına önem vermiştir. Anadolu’da ilk demiryolu İngiliz sermayesi ile gerçekleşen İzmir-Aydın hattıdır⁹¹². İngilizlerin demiryolu yapımı konusunda bu bölgeyi seçmelerindeki neden bu bölgede yoğun olarak bulunan İngiliz tüccarlarıdır⁹¹³. Bu imtiyazlar genellikle kilometre garantisi şeklinde yapılmıştır. Kilometre başına belirli bir gelir garantisi veren devlet bu gerçekleşmediği takdirde bu miktarı kendisi ödeyecektir. İmtiyaz süreleri genellikle 99 yıl olarak belirlenmiştir. II. Abdülhamid zamanında uygulanan bu politikalar sonucu demiryollarının yapımı hızlanılmıştır. II. Abdülhamid’in İngiltere ve Fransa’ya karşı şüphe duyması sonucu Almanya’ya da imtiyazlar vererek bu devletleri dengelemek istemiştir. Almanya’nın tercih edilmesindeki en büyük sebep Osmanlı toprakları konusunda talebinin olmamasıdır⁹¹⁴.

II. Abdülhamid döneminde milletler arasında rekabet konusu olan imtiyazlardan biri Bağdat Demiryolu imtiyazıdır. Bağdat Demiryolu imtiyazı Almanya’ya verildikten sonra bazı devletlerin itirazları olmuştur. Rusya itirazları karşısında güzergâh konusunda değişiklikler yapılarak ikna edilmiş, Fransa’nın itirazını engellemek için de güzergâhtaki bazı bölgelerin imtiyazları verilip sorun halledilmiştir. II. Abdülhamid döneminde yabancı sermaye olmadan yapılmak istenen Hamidiye Hicaz Demiryolu, Avrupalılar tarafından yapılamayacağı düşünülse de 1908 yılında bitirilerek devlet için birçok anlam ifade eden önemli demiryollarından biri olmuştur⁹¹⁵.

Avrupalı devletler sadece demiryoluna ağırlık vermemiş petrolün dünyadaki öneminin artmasıyla petrolle de ilgilenmeye başlamışlardır⁹¹⁶. II. Abdülhamid döneminde iktisadi faaliyetlerin artışı ile özellikle Amerikalılar petrol işletmek, demiryolu alanlarında imtiyaz almak için başvurmuşlardır. Bunların en bilineni Chester Projesidir. Demiryolları konusunda imtiyazlar genellikle Avrupa ülkeleri tarafından alındığından devlet bu durumu Amerika ile dengelemek istediği için bu projeyi kabul etmiştir⁹¹⁷. Ayrıca madenlerin çıkarılması ve işletilmesindeki büyük eksiklikte yabancı şirketler aracılığıyla giderilmek istenmiştir⁹¹⁸. Osmanlı Devleti’ne 1888 ve 1904’te yapılan yatırımlar demiryolu, bankacılık, liman, sigortacılık, kent hizmetleri, sanayi ve ticaret sektörlerini kapsamaktadır. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti’nde yabancıların bankacılık faaliyetleri yoğun şekilde görülmektedir. Direkt olarak Osmanlı topraklarında açılan bankaların yanı sıra şube ve temsilcilikleri olan toplam banka sayısı 16’dır⁹¹⁹. Osmanlı Devleti üzerinde imtiyaz elde eden devletlerin diğer devletlerle arasında rekabet olduğu da gözlemlenmektedir. I. Dünya Savaşı öncesinde Akdeniz

⁹¹² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 157-158.

⁹¹³ Yıldız, a.g.m., s. 121.

⁹¹⁴ H. Bayram Soy, “II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 32.

⁹¹⁵ Engin, “Osmanlı Devleti’nin Demiryolu Siyaseti”, s. 832-833.

⁹¹⁶ Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I*, s. 65.

⁹¹⁷ Erdal Açıkses, “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 991.

⁹¹⁸ Geyikdağı, a.g.e., s. 175.

⁹¹⁹ A.g.e., s. 124-158.

bölgesinde İtalyanlar demiryolu imtiyazı elde etmiş ve bu imtiyazlar İngilizleri rahatsız etmiştir⁹²⁰.

İttihatçıların iktidar olmadan önceki düşüncelerinden yola çıkarak devleti modern yapıya sokmak için yapacağı girişimler yabancı devletleri umutlandırmıştır. Fakat milli bilinç oluşturma yolunda atılan adımlar beklenenin tam tersi etki oluşmasına neden olmuştur⁹²¹. İttihat yönetimi her ne kadar millileştirmeye önem verse de devletin ekonomik durumunun yabancı sermayeye ve idari yapı konusundaki uzmanlara ihtiyacı olunduğunun farkındadır⁹²². Aslında yabancı sermaye ve teknik uzman desteği konusunda isteklidirler, tek üzerinde durdukları husus bunlar gerçekleşirken her alanda özgürlüğün kaybedilmemesi ve kapitülasyonlarda verilen imtiyazlara sahip olunmamasıdır⁹²³. Ayrıca yabancı sermayenin ülkeye girmesini yerli sermaye ile birlikte çalışması şeklinde istemişlerdir⁹²⁴.

İttihat yönetimindeki 1905-1913 yıllarında yapılan yabancı sermaye yatırımları 1,7 milyon sterlinden fazladır. İngiltere'den sonra Osmanlı Devleti'nde en çok yatırım yapan devlet Fransa olmuştur⁹²⁵. İttihat ve Terakki döneminde Balkan Savaşları'ndan sonra devletin ekonomik ve genel durumunu düzeltmek için çareler aranmıştır. Talat Paşa, Amerikalılar hakkında olumlu konuşarak yapılacak ekonomik faaliyetlerin önemini vurgulamıştır⁹²⁶. Diğer ülkelerde yatırımlar genellikle tarımsal alanlarda olurken, Osmanlı Devleti'nde demiryolu ve bankacılık alanlarında yoğunlaşmaktadır⁹²⁷.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunlar yüzünden yabancı sermayeye karşı tepkili olduğu düşünülmektedir. Böyle düşünülmesine rağmen yabancı yatırımlara sıcak bakılmış ve yıllar içerisinde artış göstererek yatırımlar yapılmıştır⁹²⁸. Mustafa Kemal Atatürk, devletin durumunun öncesini bildiği ve yıllarca yıpranan durumuna hakim olduğundan bağımsızlığı etkilemediği sürece yabancı sermayeye olan ihtiyacın farkındadır. Ayrıca meclisteki konuşmasında yabancı sermaye hakkında: *“Eğer kısa bir sürede milletimizi mutluluğa ve refaha kavuşturmak istiyorsak yabancı sermayeyi mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde çekmek ve ülkemizin refah ve zenginliği, milletimizin mutluluk ve refahı için gerekli olan her türlü yabancı beceriden azami ölçüde yararlanmak zorundayız; bugünkü mali durumumuz kamu işletmeleri inşa etmek, kurmak ve işletmek için yeterli değildir”* düşüncesini belirtmiştir. Bu sözlerinden sonra bağımsızlık ve bağımsızlığın

⁹²⁰ Tolon, a.g.e., s. 14.

⁹²¹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 32.

⁹²² Ahmad, “İttihat ve Terakkinin Dış Politikası”, s. 293.

⁹²³ Tekeli, a.g.m., s. 93.

⁹²⁴ Örnek, a.g.e., s. 54.

⁹²⁵ Yıldız, a.g.m., s. 123.

⁹²⁶ Ahmad, “Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914”, s. 2.

⁹²⁷ Devrim Dumlupınar, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi”, *Toplum ve Bilim*, S. 96, (2003), s. 241.

⁹²⁸ Özer Özçelik-Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2007), s. 256.

her alanda olması konusundaki hassasiyetini eklemiştir⁹²⁹. Ayrıca Atatürk, yabancı sermaye konusundaki görüşlerini İzmir İktisat Kongresi'nde; “*Biz yabancı sermayeye karşı değiliz, zira ülkemiz çok geniştir, çalıştırılmaya muhtaçtır. O bakımdan yabancı sermaye, kanunlarımıza uymak şartıyla gelsin, bizimle birlikte çalışsın nimetlerinden hem biz istifade edelim hem onlar. Böyle bir anlayış tarzına taraftarız*” şeklinde açıklamıştır⁹³⁰. Türkiye’de birçok konuda olduğu gibi yabancı sermaye konusunda da Osmanlı’nın mirasçısı olunmuştur. Türkiye’ye kalan toplam 94 yabancı firma bulunmakta ve demiryolu ağırlıklı olmak üzere çeşitli alanlarda dağılım göstermektedir⁹³¹. Lozan görüşmelerinde Osmanlı Devleti yıkılmadan önce verdiği imtiyazlar konusunda görüşülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti bu imtiyazlar hakkında değerlendirmeler yaparak bazılarını kabul ederken bazılarını kabul etmemiştir⁹³². Osmanlı Devleti zamanında verilen imtiyazlar Cumhuriyet döneminde özellikle İstanbul’un telefon, elektrik, su, tramvay hizmetleri alanındakilerin devam etmesi konusunda anlaşılmıştır. Ayrıca “Teşvik-i Sanayi Kanunu” sonucu ortaya çıkan olanaklardan yabancı sermayeli şirketlerin yararlanması da sağlanmıştır⁹³³.

1920-1930 yılları arasında ülkeye giren yabancı sermayede artışlar görülmektedir. Kurulan 210 anonim şirketin yaklaşık olarak üçte biri yabancılara aittir. Bu sermayeler genellikle bankacılık alanında faaliyet göstermiş, Türkiye’ye işlenmiş mal satarken ham madde almışlardır⁹³⁴. 1926 yılında devlet ülkenin durumunu düzeltmek ve savaştan sonra kendini geliştirmek amacıyla yatırımlara ihtiyaç duymuş bunlar için yabancı sermayelerden yararlanılmıştır. Bu yabancı sermayelere örnek olarak Landers Krona firmasının Kırıkkale’de pirinç döküm inşası, Winter firmasının da dizel santral yapmaya başlaması verilebilir. Alman firmalarından Demagve Ghh Firması da çelik döküm ihalelerini almıştır. Fransız sermayesi de maliye vekâleti adına barut, patlayıcı madde ürünlerini 30 yıl üretimi işletme imtiyazını almıştır⁹³⁵.

Türkiye Cumhuriyeti ulaşım alanına da büyük önem vermiştir. Ulaşım alanının denetimi yabancı şirketlerde olduğundan devlet bu konuda devletleştirme girişiminde bulunmuş ve gerekli kanunları çıkarmıştır. Demiryolları ve limanlarının yanı sıra havacılık alanına da gerekli önemin verilmesi için çalışılmıştır⁹³⁶. Türkiye Cumhuriyeti’ne Osmanlı Devleti’nden kalan 4018 km yabancı sermaye ile gerçekleştirilmiş demiryolu bulunmaktadır. Oransal olarak demiryolunun %67,5’i

⁹²⁹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 185-186.

⁹³⁰ Dumlupınar, a.g.e., s. 81.

⁹³¹ Sefer Şener-Cüneyt Kılıç, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, (2008), s. 28.

⁹³² Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, s. 96.

⁹³³ Dumlupınar, a.g.e., s. 82.

⁹³⁴ Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*, s. 244.

⁹³⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle II. Dünya Savaşı Türkiye’si*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 83-85.

⁹³⁶ Arcayürek, a.g.e., s. 6.

Alman, %12,7'si İngiliz, %19,8'i Fransız tarafından gerçekleştirilmiştir⁹³⁷. Osmanlı döneminde başlayan Chester Projesi'nde 1911 yılında Colby M. Chester tarafından Musul-Kerkük bölgelerini içine alan bölgede demiryolu döşemesi planlanmıştır. Başka bölgelere de uzatılması planlanan projenin önemi, demiryolu yapılan bölgedeki madenlerin petrol de dâhil işletebilecek olmasından kaynaklanmaktadır⁹³⁸.

Chester Projesi'nin, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devletin kalkınma yolundaki ihtiyaçlarından dolayı devam etmesi istenmiştir. Projenin gerçekleşmesiyle Doğu Anadolu bölgesinin kalkınmasında da etkili olacağı düşünülmektedir⁹³⁹. Türkiye, Chester İmtiyazı ile üç liman, 4400 km demiryolu konusunda anlaşmıştır. Verilen bu imtiyazın süresi 99 yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca demiryolu ve limanların çevresindeki madenleri işletme imtiyazı da elde edilmiş fakat⁹⁴⁰ daha sonra Musul ve Kerkük bölgesinin Türklere verilmemesi sonucu şirketin ilgisi asıl bu bölgeye olduğundan proje uygulamaya geçmemiş ve 1923 yılında Türk Hükümeti anlaşmayı feshetmiştir⁹⁴¹. Türkiye, Chester Projesi'nde gösterilen kolaylıklarla İngilizlerin Türkiye'de yabancı sermayeye karşı tepkili, hatta düşman olduğu iddiasına karşın yabancı sermayeye karşı tepkisinin olmadığını göstermektedir⁹⁴².

Atatürk, Amerikan sermayesine sıcak bakarken bu durumu elinden geldiğince çeşitli şekillerde vurgulamıştır⁹⁴³. Türkiye, Amerikan yardımları konusunda ki isteğini Amerika'ya bir ziyaret gerçekleştiren Fuat Bey aracılığıyla iletmiştir. Türkiye'nin kalkınmaya olan ihtiyacından bahseden Fuat Bey, Amerika ve Türkiye yatırımlar konusunda anlaşmalarında iki tarafın da karlı çıkacağını belirtmiştir. Türkiye'nin Amerika'ya yönelmesindeki sebeplerden biri yıllarca Avrupa ile yapılan ekonomik ilişkilerde ekonomik bağımlılıktan kurtulma isteğidir. Kalkınma için yardımların zorunlu olduğu bilindiğinden bu konuda Amerika'ya güvenmeyi tercih etmişlerdir⁹⁴⁴. Türkiye teknik danışmanlık ve sermaye konusundaki ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik kalkınma programları için birçok ülkenin yanı sıra Amerika'ya da başvurmuştur. Amerika'nın Türkiye'ye yatırım ve destek konusundaki isteksizliğinin sebebi Osmanlı döneminde yaşanan kredi sorunlarıdır⁹⁴⁵. Cumhuriyet döneminde Amerikalılar, temsilciler aracılığıyla Türk Hükümeti'nin yabancı sermayeye özellikle de Amerikan sermayesine bakış açılarını öğrenmek istemişlerdir. Bu konu için gelen J. E.

⁹³⁷ Ünsal Yavuz, "Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi", *Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Sempozyumu*, (Haz. Mukaddes Arslan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 83.

⁹³⁸ Yasin Coşkun, "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Olan Dönemde Genel Hatlarıyla ABD'nin Türkiye Politikası ve Türk-Amerikan İlişkileri", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 93, (2017), s. 519.

⁹³⁹ Çağrı Erhan-Ersin Embel, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler," *Bilgi*, S. 72, (K15 2015), s. 149.

⁹⁴⁰ Başaran Lotz, a.g.m., s. 21.

⁹⁴¹ Coşkun, "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Olan Dönemde Genel Hatlarıyla ABD'nin Türkiye Politikası ve Türk-Amerikan İlişkileri", s. 520.

⁹⁴² Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e I*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 253.

⁹⁴³ Dost, a.g.m., s. 180.

⁹⁴⁴ Tolon, a.g.e., s. 213.

⁹⁴⁵ Traks, a.g.m., s. 58.

Gilliespie, Rauf Bey ile görüşmüştür. Türk Hükümeti'nin bu konudaki görüşü, bağımsızlık ve egemenlik haklarını ihlal etmeyecek şekilde Amerika ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve yabancı sermayeye olumlu bakıldığı şeklindedir. Bu konuyla ilgili Mustafa Kemal görüşlerini Isaac F. Marcossou aracılığıyla iletmek istemiştir. Amerikalılara hitaben:

“Biz Amerikalıları Türkiye’de görmek istiyoruz; çünkü özlemlerimizi en iyi onlar anlayabilirler. Ekonomik ilişkiler alanında Türkiye ile Birleşik Devletler, her iki taraf için de en büyük yarar sağlayacak şekilde birlikte çalışabilirler. Zengin ve çeşitli ulusal kaynaklarımızın, Amerikan sermayesi için çekici olması gerekir. Biz, gelişmemizde Amerikan yardımını memnuniyetle karşılıyoruz, çünkü bütün başka ülkelerin sermayesinden farklı olarak Amerikan parası, Avrupa milletlerinin bizimle ilişkilerine can veren siyasal entrikalardan uzaktır. Başka bir ifadeyle Amerikan sermayesi, yatırılır yatırılmaz bayrağını çekmeye kalkmaz. Amerika’ya olan inanç ve güvenimizin somut bir delilini, Chester İmtiyazı’nı vermek suretiyle gösterdik. Gerçekten bu, Amerikan halkına bir teveccühtür” sözlerini söylemiştir⁹⁴⁶.

1930 yıllarında bazı yabancı sermayeli firmaların millileştirilmesi sebebiyle, devletin yabancı sermayeye karşı bakışında bir değişiklik olup olmadığı hakkında düşünölmeye başlanmıştır. 1950 yılına kadar sadece 24 firma millileştirilmiş, yani bütün yabancı sermayelere karşı bir tepki yoktur. Millileştirilme yabancı sermayeye karşı tepkiden değil stratejik sakıncalar oluşturabilecek belediye hizmetlerinde yapılmıştır. Yabancı sermayeye tepki olmamasının bir diğer kanıtı da 1934-1938 yılları arasında 32 yeni firmanın harekete geçmesi gösterilebilir. Millileştirme girişimleri yabancı sermayeyi kesme de azalmasına sebep olmuştur. Bunda 1929 ekonomik bunalımının da etkisi olduğu düşünölmektedir⁹⁴⁷. Dünyada yaşanan ekonomik bunalım sonucu Türkiye de 1930 ve 1940 yılları arasında ekonomisini dışarıya kapalı olarak yürütmüştür⁹⁴⁸.

İsmet İnönü yabancı sermaye konusuna karşı olmadıklarını, 1930 yılında Sivas demiryolu için yabancı bankalara borç başvurusunda bulunulduğunu, onların da kapitölyasyon kayıtlarını istediğini belirtmiştir. Yabancı sermayeye karşı değıllerdir fakat bağımsızlık konusunda kesin kararlı ve kapitölyasyonların yeniden tesis edilmesine kati olarak karşılardır⁹⁴⁹. Yabancı sermaye konusunda kuşku duymaları normal kabul edilmektedir. Devletin liderlerinin içerisinde yaşadıkları Osmanlı dönemi, devletin yıllardır yaşadığı ekonomik sorunlar, ülkenin yarı sömürge haline gelmesi ve İsmet İnönü’nün Lozan görüşmelerinde en çok bu konular hakkında verdiği mücadele düşünöldüğünde bu tedirginlik normal karşılanmaktadır. Bu dönemde büyük bir yabancı

⁹⁴⁶ Ayşe Hür, “Bir Zamanlar Kemalistler Amerika’yı Sevmiştir”, *Taraf Gazetesi*, 7 Nisan 2009, s. 1.

⁹⁴⁷ Dumlupınar, a.g.e., s. 83.

⁹⁴⁸ Atiye Emiroğlu-Nezahat Koçyiğit-Senem Kesici, “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, *Tarihin Peşinde*, S. 72, (2012), s. 80.

⁹⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, 7. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000, s. 129.

sermaye yatırımı görülmemektedir. Yabancı kaynaklarla yapılan girişimler azdır. Yapılan girişimler Zonguldak'ta Çatalağzı Elektrik Santrali için sağlanan kredi ve Karabük Demir-Çelik Fabrikasıdır. En son Moskova'dan alınan yardımla da Kayseri ve Nazilli Dokuma Fabrikaları ile bazı askeri malzeme alımları yapılmıştır⁹⁵⁰. Dünyadaki ekonomik durumlardan dolayı ve II. Dünya Savaşı'nda uluslararası yatırımlarda durgunluk görülmüştür⁹⁵¹. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de Amerikan sermayesinin gelişmesinin ülke için gerekli olduğu düşüncesi devletin ilk kurulduğunda Atatürk tarafından da düşünülen fikirlerle benzer olmuş ve geçmişten gelen bir duygu olarak yorumlanmıştır⁹⁵².

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de artmaya başlayan yabancı sermaye isteği CHP yönetiminde başlamış ve Demokrat Parti döneminde çoğalmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Amerika arasında ilişkilerin gelişmesiyle Türkiye'nin ekonomik gelişme gösterebilmesi adına ihtiyacı olan yabancı sermaye yatırımları için girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin ekonomik nedenlerinin yanı sıra diğer bir nedeni de Sovyet tehdididir⁹⁵³. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı sermayeyi artırmak konusunda uygulamalar yapılmıştır. İlk olarak Dünya Bankası'na ve Uluslararası Para Fonu'na katılarak yatırımcıların dikkati çekilmek istenmiştir. Sonrasında gerekli mevzuat değişikliklerine yönelmiş, "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanundan sonra hazırlanan yabancı sermaye artışı için diğer bir kanun da "Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edinilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulundurulmasına Dair Kanun" dur. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Truman Doktrini ile başlayan Amerikan yardımı Halk Partisi iktidarının son döneminde gerçekleşmeye başlamıştır⁹⁵⁴.

Demokrat Parti iktidara gelmeden önce seçim bildirgesinde iktisadi ve mali politikalar hakkında detaylı bilgi sunmuş ve özel teşebbüs, yabancı sermayenin daha çok gelişmesi konularına yer vermiştir⁹⁵⁵. Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla liberal iktisat politikaları konusunda yapılan vurgu da artmıştır⁹⁵⁶. Demokrat Parti döneminde ekonomik politikalarda özel sektöre daha ağırlık verilmiştir. Devletçilik ilkesinden tamamen vazgeçilmemiş fakat genellikle düzenleme şeklinde uygulanmıştır. Yabancı sermaye aracılığıyla ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek istemişlerdir⁹⁵⁷. Özellikle Amerikan sermayesinin Türkiye'deki yatırımlarını artırması hedeflenmekte ve bunun

⁹⁵⁰ A.g.e., s. 143-144.

⁹⁵¹ Dumlupınar, a.g.e., s. 78.

⁹⁵² Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 4, (1970), s. 318.

⁹⁵³ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 115.

⁹⁵⁴ Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, s. 144.

⁹⁵⁵ Kişi, a.g.m, s. 95.

⁹⁵⁶ Dumlupınar, a.g.e., s. 84.

⁹⁵⁷ Laclau, a.g.e., s. 131-132.

için yasa çıkarmak gibi çeşitli girişimlerde bulunulmuştur⁹⁵⁸ ve istenilen doğrultuda Amerikan firmaları birçok alanda Türkiye’de faaliyetlerini artırmıştır⁹⁵⁹.

Demokrat Parti döneminde yabancı sermaye konusundaki istek daha da artmış ve bu doğrultuda yeni kanunlar hazırlanmıştır. Demokrat Parti’nin yabancı sermayeye verdiği önemi dönemin Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, “*Yabancı sermayenin memleketimize gelmesi ana davamız olduğu için sermayeye en geniş imkânlar bahşedilmiştir*” sözleriyle anlatmıştır. Celal Bayar da Türkiye’nin petrol konusunda yaşadığı sıkıntıların olduğundan bahsetmiş ve gerekli sermaye ile teknik bilginin yetersizliğine değinmiştir. 30 yıldır bu konuda başarı gösterilemediğinden yabancı petrol şirketlerinden, özellikle de Amerikalı şirketlerden yardım istenilmesinin gerekliliklerini vurgulamıştır. Şirketlerden destek alınmadan önce bu konuda gerekli olan yasanın hazırlanması gerekmektedir. Yasanın hazırlanması uzun zaman olsa da sonucunda istenilen ilgi görülmüştür. Petrol şirketlerinin çalışmalarından sonra istenilen düzeyde olmasa da Türkiye’nin ihtiyacı olan petrolün %30’u temin edilmiş fakat yabancı şirketler aracılığıyla yapılan girişim sayesinde çıkarma masraflarından kurtulmuştur. İhtiyaç tamamen karşılanmasa da azaltılması sağlanmıştır⁹⁶⁰.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarındaki iklim şartları, traktör sayısındaki artış gibi nedenlerden ötürü tarımsal büyüme hız kazanmıştır. Sanayileşme konusundaki eksiklerin giderilmesi için yabancı sermaye konusu gündeme gelmiş⁹⁶¹ ve 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” 1951 yılında yürürlüğe girmiştir⁹⁶². Bu kanundan sonra beklentinin yüksek olması sonucu beklentiye ulaşılmayınca çok kısa bir süre olsa da iki buçuk yıl sonra yeni teşvik kanunu hazırlanmıştır. 1954 yılında kabul edilen “Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu”nun kendinden bir önceki kanundan en belirgin farkı sermaye ve kar sınırlamalarının kaldırılmış olmasıdır. Bu kanundan sonra bir yıl önceki 700 bin dolarlık yabancı sermaye 2 milyon dolara, 1960 yılına kadar ise 3 milyon dolara ulaşmıştır⁹⁶³. Demokrat Parti’nin yabancı sermayenin ilgisini çekmek amacıyla çıkardığı bir diğer kanun “Petrol Kanunu’dur⁹⁶⁴.” Amerikan basınında da Türkiye’de çıkan Petrol Kanunu ve yabancı sermayeye tanınan kolaylıklar olumlu karşılanmıştır⁹⁶⁵. Petrol arama konusunda Gillilan Oil Corporation şirketine verilen imtiyaz sonucu ilk petrol kuyusu İskenderun Arsuz’da 1956 yılında açılmıştır⁹⁶⁶. 1957 yılında ise yabancı sermaye aracılığıyla gerçekleştirilen petrol arama faaliyetleri daha da genişlemiştir⁹⁶⁷. Petrol bulma ve işletme konusunda birçok İngiliz şirketinin faaliyet

⁹⁵⁸ A.g.e., s. 175.

⁹⁵⁹ Kayra, a.g.e., s. 177.

⁹⁶⁰ Laclau, a.g.e., s. 192-195-196.

⁹⁶¹ Dumlupınar, a.g.e., s. 15.

⁹⁶² TBMM TD, C: 9, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 107, 01.08.1951, s. 455.

⁹⁶³ Dumlupınar, a.g.e., s. 85-86.

⁹⁶⁴ Mütercimler-Öke, a.g.e., s. 401.

⁹⁶⁵ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 103-641-813, 1953.

⁹⁶⁶ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi:20-115-8, 24.09.1956.

⁹⁶⁷ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 92-579-11, 1957.

gösterdiği bilinmektedir⁹⁶⁸. Yabancı sermayeden sadece petrol alanında değil diğer alanlarda da yararlanılmak istenmiştir. Örneğin Kırıkkale'deki çelik fabrikasının kapasitesini artırmak amacıyla yabancı sermayeden yararlanılmak istenmiştir⁹⁶⁹.

Bütün bu çabalara rağmen Demokrat Parti iktidarı yıllarında 548,5 milyon TL tutarında yatırım yapılması konusunda izinler verilse de sadece 86 milyonluk bir yatırım görülmektedir⁹⁷⁰. Türkiye'nin özellikle Demokrat Parti döneminde yatırımlara önem vermesinin sebebi sadece Sovyet tehdidi ile değil ekonomik sebeplerden de kaynaklanmaktadır. 1950-1953 yıllarında ekonomi alanında büyük başarılar gösterilirken sonrasında durum aynı şekilde ilerlememiştir⁹⁷¹.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜVENLİK

Güvenlik ve güvenlik endişesi insanların varoluşu kadar eski bir duygudur. Güvenlik endişesi kadar kendi güvenliğini sağlama girişimleri de bir o kadar eskidir. Bunun için çeşitli yollar aranmış ve güvenli bir ortamda yaşamaya çalışılmıştır. Kavramsal olarak güvenlik, insanların varlığını ve hayatlarını sağlamadaki araçların bulunduğu ortamda tehditten uzak olma durumunu ifade eder. Güvenlik endişesi yaşayan insanların ya da siyasi oluşumların, endişelerindeki farklılığın geçmişteki tecrübelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu endişe sebebiyle çevresinin güvenliğini sağlamak ve garantilemek istemişlerdir. Özellikle bir konuda iki tarafın hak iddia etmesi ve bu durumu değiştirmenin imkânsız olduğunda karşılıklı güvensizlik yaşanmaktadır. Türkiye dışında örnek vermek gerekirse bu güvensizliği yaşayan İsrail ve Filistin devletleri söylenebilir. İki devlet de aynı bölge üzerinde hak iddia etmekte ve bunu tek amaçları şeklinde belirleyerek uzlaşma göstermemektedir⁹⁷².

Sosyal bilimlerde Milli Güvenlik kavramı: “Bir milletin iç (millî) değerlerini dış tehditlere karşı koruma yeteneği” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre ülkeler öncelikli olarak içerde güveni sağlamalı ve oluşabilecek tehditler karşısında da savunmasını yapabilmelidir. Tarihte devletler kendilerine yönelik saldırılarda savaşlar vererek varlıklarını korumuşlardır. Bu yüzden güvenlik için askeri unsurların yeterliliği önemlidir. Modern devletlerin gelişmesiyle Milli Güvenlik kavramı da gelişme göstermiştir. Milli Güvenlik Kurumu'nun tanımına göre Milli Güvenlik: “Yalnız halkın değil, devletin ve anayasal düzenin, hukuki, siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri bulunan” şeklinde tanımlanmıştır⁹⁷³.

⁹⁶⁸ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 149-38-3, 22.07.1958.

⁹⁶⁹ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 142-35-4, 21.04.1956.

⁹⁷⁰ Kişi, a.g.m., s. 109.

⁹⁷¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP Altın Yılları 1950-1954*, 2. Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 1991, s. 231.

⁹⁷² Demiray, a.g.m., s. 92-93-94.

⁹⁷³ A.g.m., s. 102-103.

Güvenlik politikaları içerisinde devletlerin buldukları jeopolitik konum önemlidir⁹⁷⁴. II. Abdülhamid dönemi dış politikalarında ilk öncelik devletin varlığını korumak için dış devletlerle dostluk ilişkilerine önem verilmiştir. Dış politikanın temeli devletin güvenliği üzerine belirlenmektedir⁹⁷⁵. Yapılan reformlarda askeri güce ve orduya ağırlık verilmesinde, boğazların ve kıyı kesimlerin korunması için yapılan girişimlerin temelinde devletin güvenliğine verilen önem yatmaktadır⁹⁷⁶. Devletlerin dış politikasını etkileyen güvenlik endişesi, Türk dış politikasında konum ve diğer sebeplerden ötürü daha da önemsenmiştir. Osmanlı Devleti'nden kalan konum ve devletin yaşadıkları, verilen bağımsızlık mücadelesi düşünüldüğünde Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlaması zor şartlarda gerçekleşmiş, Cumhuriyet dönemi de güvenliğini korumak için dış politikasında dikkatli davranmıştır. Özellikle devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamak için yaptıkları ve Sevr Anlaşması sonucu devletin parçalanıp bölüşülmesi durumu güvenlik konusunun sonraki dönemlerde de bir sendrom ya da fobi şeklinde devam ettiğini göstermektedir. Bu özel sebepler diğer devletlere göre Türk dış politikasında güvenlik endişesinin önemini ve fazla olmasını açıklamaktadır⁹⁷⁷. Türkiye konum itibarıyla hem avantaj hem de dezavantajlara sahip bir bölgede yer almaktadır. Bu stratejik konumda özellikle boğazlar savunma açısından zorluklara sahiptir. Boğazların uluslararası önemli bir bölgede bulunması tehditleri artırmakta ve güvenlik endişesi yaratmaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin en güçlü ordusu olan birinci ordu İstanbul'dadır. Güvenlik endişesini artırıcı bir diğer etken Ege adalarıdır. Adaların düşman bir devlet elinde bulunması halinde Türkiye'nin güvenliği olumsuz etkilenmektedir. Bulduğu konumdan dolayı oluşan güvenlik endişeleri arasında Türkiye'nin komşularının sayı itibarıyla çok ve farklı özelliklere sahip olması da etkilidir. Özellikle Kuzey'deki komşusu Sovyetlerin deniz ulaşımında Türk Boğazları tek çıkış yeri olması ve yıllar boyu yaşanan sorunlar düşünüldüğünde güvenlik endişesinin olması normaldir. Osmanlı Devleti'nde de genellikle mücadelelerin büyük çoğunluğu Boğazlardan kaynaklanmıştır⁹⁷⁸. Boğazların I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi II. Dünya Savaşı esnasında da önemi görülmüş ve devletler kendi çıkarları doğrultusunda kullanımı için Türkiye'ye baskı uygulamışlardır⁹⁷⁹. Türkiye'nin komşuları açısından bakıldığında çeşitlilik ve sayısal fazlalık nedenlerinden güvenliği etkilediği belirtilmiştir. Türkiye'nin komşuları açısından güvenlik endişesi oluşturacak bir diğer özel sebep de, bu devletlerin büyük çoğunluğunun Türklerin egemenliğinde yaşamış olmasıdır. Bağımsızlıklarını Türklere yani Osmanlı Devleti'ne karşı kazanan devletlerin Türkiye için de olumsuz düşünceleri devam etmektedir⁹⁸⁰. Tarihte çıkar çatışması yaşadığı birçok devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu devleti

⁹⁷⁴ M. Aydın, a.g.e., s. 166.

⁹⁷⁵ Yasamee, a.g.e., s. 65.

⁹⁷⁶ N.S. Turan, a.g.e., s. 430.

⁹⁷⁷ Şener, a.g.m., s. 1835.

⁹⁷⁸ M. Aydın, a.g.e., s. 166-167.

⁹⁷⁹ Süleyman Seydi, "İngiliz Özel Harekât Birimi'nin (Soe) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'deki Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 1522.

⁹⁸⁰ Erol-Ozan, a.g.m., s. 11.

olarak varlığını sürdürmekte ve çıkar sebeplerinin çoğu da devam etmektedir⁹⁸¹. Türkiye'nin güvenlik politikalarını belirlemede gerçekçi davranması gerekmektedir. Coğrafya, güvenlik politikaları için sadece bir etken olsa da hem etkili hem de değişmeyen unsurlar arasındadır⁹⁸².

Türkiye için önemli olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları, güvenlik konusunda da önem arz etmektedir. Özellikle Lozanda alınan kararlar Boğazların silahsızlandırılıp, denetiminin de Milletler Cemiyeti'nde olması Türkiye'nin güvenliği açısından olumsuzluk oluşturmaktadır. Bu duruma Atatürk çözüm bulmak için çalışmalar yürütmüştür. Boğazların durumu hakkında devletlere nota gönderilerek Türkiye'nin güvenlik ve egemenlik haklarını koruması konusundaki eksiklerden dolayı değişiklik talep edilmiştir. Montreux'da yapılan görüşmeler sonucu 20 Temmuz 1936 yılında yeni bir düzenleme yapılmıştır⁹⁸³. Türkiye güvenlik endişesinde önemli bir yere sahip olan Boğazlar konusunu da bu şekilde güvenliği açısından kendi lehine sonuca ulaştırmıştır.

Güvenlik kavramı sadece dış güvenlik anlamına gelmez hem dış hem de iç güvenlik olarak birbirini tamamlamaktadır. Devletler güvenliğini sağlamada kendini askeri yönden güçlendirme ve silahlanma politikalarını yürütürken uluslararası kuruluşlar kurarak da güvenliklerini sağlamak istemişlerdir⁹⁸⁴. Türk yöneticiler ise geçmişin bıraktığı mirası hesap ederek politikalarını oluşturmuştur. Sadece dış değil içten kaynaklı tehditlere dikkat etmişlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde diğer devletlerin ülke içindeki azınlıklarla tehdit oluşturmasına dikkat edilmiştir⁹⁸⁵. İçeride güvenlik endişesi yaratan en önemli etken etnik farklılıklara sahip olan grupların arasındaki çatışmalardır, bunlar devletin iç huzurunu bozarak devleti bölmeye kadar gidebilecek sonuçlara sebep olmaktadır. Etnik farklılıkların yanı sıra ideolojik ve dini kutuplaşmalardan kaynaklanan ayırıcı faaliyetler de olabilmektedir⁹⁸⁶. Bu sebeplerden ötürü güvenlik politikaları yürütülürken devletler arası dostluk ilişkilerine, uluslararası kuruluşlara ve bölgesel ittifaklara önem verilmiştir⁹⁸⁷. Türkiye'nin güvenlik politikalarını sürdürmede kullandığı yöntemlerden biri de devletler arasında diplomasi ve denge politikalarını uygulamasıdır⁹⁸⁸. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan sonra güvenlik politikalarına hem dostluk ilişkilerini geliştirerek hem de devletler arasındaki dengeden yararlanarak devam etmiştir. Batı ve diğer devletler ile barış politikasını uygularken Sovyetlerle de ilişkilerini geliştirip Batı'ya karşı denge unsuru olarak kullanıp kendini güvende hissetmektedir. Mustafa Kemal'in güvenlik politikalarını uygulamasında "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi belirleyici niteliktedir⁹⁸⁹. Atatürk'ün

⁹⁸¹ Şener, a.g.m., s. 1842.

⁹⁸² Erol-Ozan, a.g.m., s. 10.

⁹⁸³ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 67-65-10, 29.07.1936.

⁹⁸⁴ Demiray, a.g.m., s. 96-122.

⁹⁸⁵ Erol-Ozan, a.g.m., s. 11.

⁹⁸⁶ Demiray, a.g.m., s. 99.

⁹⁸⁷ Erol-Ozan, a.g.m., s. 12.

⁹⁸⁸ Şener, a.g.m., s. 1843.

⁹⁸⁹ Demiray, a.g.m., s. 107-120.

dış politikada önem verdiği barış politikası, güvenliğe verdiği önemin bir diğer göstergesidir⁹⁹⁰.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren en çok önem verdiği konular arasında güvenlik bulunmaktadır. Hatta güvenlik kavramı ile dış politika eş anlamlı gibi görülmüştür. Güvenlik konusundaki bu hassasiyet II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemi politikalarına da yansımaktadır⁹⁹¹.

4.1. BÖLGESEL İTTİFAKLAR VE ULUSLARARASI KURULUŞLARA ÜYELİK KONUSUNDAKİ İSTEKLİLİK

Osmanlı Devleti'nde uluslararası sistemlere olan ilgi XVIII. yüzyıl sonundan başlamış, XIX. yüzyılda ise bu yönde diplomatik girişimlerde bulunulduğu görülmüştür⁹⁹². XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin durumu devletler arasında konu olmuştur. Devletler Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma konusunda anlaşamamışlar bu bölgede tek hâkim bir devlet olmasındansa zayıf durumdaki Osmanlı Devleti'nin varlığının devam etmesini tercih etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu durumun farkında olduğundan dış politikada denge unsuruyla hareket etmiştir. Varlığını devam ettirmek için yapılan uygulamalardan biri de Avrupa sistemine ve kamu hukukuna katılmaktır⁹⁹³. İlk olarak 1856'da gerçekleşen Paris Kongresi aracılığıyla Avrupa Konseyi'ne katılmıştır. Bu tarihten sonra da oluşan kuruluşlara katılma konusunda çaba gösterilmiştir. 1899 Lahey Konferansı'na katılmış, bu konferansa katılan Avrupa dışı iki devletten biri Türkiye olmuştur, diğer devlet ise Japonya'dır⁹⁹⁴.

Osmanlı Devleti'nde, devletin varlığının korunması konusunda gösterilen endişe devlet yöneticilerini Batılı devletlere daha yakın olma ve ilişkilerini barış içinde sürdürüp çatışmalardan kaçınılmaya zorlamıştır. Varlığını korumada Batıcılık ilkesi ve politikaları zorunluluk olarak görülmüştür⁹⁹⁵. Uluslararası kuruluşlara katılma konusunda çaba sarf edilirken bölgesel ittifakların da önemi artmıştır. II. Abdülhamid tahtan indirilmeden önce dünyadaki politikaların sonucu oluşacak tehlikelerin farkında olmuş ve bu konuda önlemler almak istemiş fakat tahtan indirildiği için gerçekleştirememiştir. Özellikle Balkan bölgesindeki karışıklıkların farkında olan sultan bu bölgede bir ittifak kurmak istediği belirtmiş, Salih Münir Paşa bunun için görüşmeler yapmaya gittiği Bükreş'te çatışmalardan dolayı dönmek zorunda kalmış ve bu girişim sonuçsuz kalmıştır⁹⁹⁶.

⁹⁹⁰ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 29.

⁹⁹¹ Martin- Keridis, a.g.e., s. 56.

⁹⁹² Nur Bilge Criss, "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, (Yaz 2012), s. 5.

⁹⁹³ A.g.m., s. 7.

⁹⁹⁴ Yurdusev, "*Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine*", s. 54.

⁹⁹⁵ Erhan-Embel, a.g.m., s. 152.

⁹⁹⁶ Armağan, a.g.e., s. 30.

Osmanlı Devleti zamanla Avrupalı devletlerin fikirlerini değiştirmiş ya da devletler Osmanlı bütünlüğünü koruma konusunda kayıtsız kalmışlardır. I. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan devletin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti kurumsal aidiyet duygusuyla uluslararası kurumlara ilgi göstermiştir⁹⁹⁷. Genellikle uluslararası kuruluşlarda kurucu üye olan Türkiye, kurucu üye olmadığı zamanlarda da katılmak için çalışmıştır⁹⁹⁸.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra barış ve güvenlik politikalarına verdiği önem bir gerekliliktir. Çünkü yıllar içerisinde savaştan yıpranmış, kalkınma ve reformları gerçekleştirebilmesi için içeride ve dışarıda barışa ihtiyacı vardır. Türkiye geçmişin izleri ve deneyimlerinden yola çıkarak devletlerle ilişkilerinde diplomatik, siyasi ve askeri yönden yalnız kalmak istememektedir. Devletin gücü konusunda gerçekleri görebildiğinden dış politikadaki yalnızlık güvenlik açısından sorundur. Türkiye'nin uluslararası kuruluşlara özellikle Batılı kuruluşlara katılmak istemesi Batıcılık, Batı'yla bütünleşme politikasının da gerekliliğidir⁹⁹⁹. Türkiye'nin güvenlik kaygılarının yoğun olması korumalı ve savunma politikalarına ağırlık verilmesini sağlamıştır. Bunu uygulamak için de uluslararası kuruluşların yanı sıra devletlerle ilişkilerini dostluk içerisinde yürütürken oluşabilecek tehditlere karşı bölgesel ittifaklara önem vermiştir¹⁰⁰⁰. Mustafa Kemal Atatürk dış politikada daima barış ilkesini benimsemiştir. Barış politikasının uygulanmasında ise uluslararası kuruluşların, devletlerin işbirliği yapmasını barış için zorunluluk olduğunu düşünmektedir¹⁰⁰¹. Türkiye, barışçıl politikası gereğince uluslararası antlaşmalara ve emperyalist emeller besleyen devletlere karşı oluşumlara katılmış ve aynı görüşteki diğer devletlerle işbirliği içinde olmuştur¹⁰⁰². 1928'de Silahsızlanma Komisyonu'na katılması da bunun göstergesidir¹⁰⁰³.

Milletler Cemiyeti'nin bazı durumlarda savaşı tamamen yasaklamaması bu durumda büyük bir eksiklik teşkil etmektedir. ABD Dışişleri Bakanı Kellogg ve Fransa Dışişleri Bakanı Briand savaşı önlemek amacıyla bir protokol hazırlamışlardır. Fransa Hükümeti bu pakta Türkiye'yi de davet etmiştir¹⁰⁰⁴. Türkiye kendi dış politikasıyla uyumlu olan bu pakta hemen katılım göstermiştir¹⁰⁰⁵. 1 Nisan 1929 günü meclis de bu kararı onaylamıştır. Atatürk pakt ile ilgili görüşlerini mecliste şu sözlerle:

“Dış politikada dürüstlük ve ülke güvenliğimize önem verme hareketlerimize kılavuz olmaktadır. Önemli reform ve gelişmeler içinde bulunan bir ülkenin, hem

⁹⁹⁷ Criss, a.g.m., s. 9.

⁹⁹⁸ Yurdusev, “Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine”, s. 15.

⁹⁹⁹ Criss, a.g.m., s. 12-14.

¹⁰⁰⁰ M. Aydın, a.g.e., s. 168.

¹⁰⁰¹ Erkmen, a.g.m., s. 39.

¹⁰⁰² Olson, İnce, a.g.m., s. 232.

¹⁰⁰³ Demiray, a.g.m., s. 121.

¹⁰⁰⁴ Fatih Özbay, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Rusya Politikası ve Türkiye-Rusya İlişkileri(1919-2010)”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 469.

¹⁰⁰⁵ Çiftçi, a.g.e., s. 235.

kendisinde hem de çevresinde barış ve huzuru gerçek olarak arzu etmesinden daha kolay açıklanabilecek bir konu olamaz. Bu samimi arzudan esinlenmiş olan dış politikamız, ülkenin korunması, vatandaşın haklarının herhangi bir saldırıya karşı savunulması konuları, önem verdiğimiz noktalardır. Cumhuriyet Hükümeti, milletler arasında güvenlik antlaşmalarının imzalanması için özel gayret göstermektedir. Türkiye'ye önerilen Kellogg Anlaşması'na katılmak için de samimiyetle uygun görüş bildirilmiştir” ifade eder¹⁰⁰⁶.

Türkiye'nin Briand-Kellog Paktı'ndan sonra dünya barışına verdiği önemi gösteren bir diğer uygulama Litvinoff Protokolüdür. Bu protokol Letonya, Estonya, Romanya, Polonya, Moskova ve Türkiye arasında gerçekleşmiştir. Türkiye uluslararası oluşumlara katılım gösterirken tek bir taraf seçmeden dengeyi kurarak hem Batılı devletlerle hem de Sovyetlerle ilişkili olmuştur. Türkiye uluslararası anlaşmalar ve bölgesel ittifaklara katılım konusunda sadece kendi bölgesini kapsayanlara katılmamıştır. Diğer bölgelerde gerçekleşen savaşı önleme girişimleriyle de ilgilenmiştir. Sadece kendi ve bölgesindeki barışa değil dünya barışına önem göstermiştir. Bu duruma örnek olarak Latin Amerika Devleti tarafından hazırlanan savaşı önleme ve uzlaşma amaçlı Saavedra Lamas Paktı'na Türkiye'de katılmıştır¹⁰⁰⁷.

1930'lu yıllarda Atatürk devletin güvenliği açısından dünyanın en çok sorun oluşturan bölgelerinde yani Balkan ve Orta Doğu'da güvenliğin sağlanmasını istemiştir. Türkiye'nin politikaları Yunan basınında da geniş yer almış ve Türkiye'nin Balkanlarda bir ittifak kurmak istediği belirtilmiştir¹⁰⁰⁸. Türkiye bölgesel güvenlik açısından Balkan Paktı ve Sadabad Paktı kurulmasını sağlamıştır¹⁰⁰⁹. Paktlar sayesinde devletler arası barış ve işbirliği artırılarak Türkiye'nin Doğu'su ve Batısı'nda güven ortamı sağlanmıştır. Balkan devletleri arasında gerçekleştirilmek istenen ittifak ilk olarak eskiden Yunan Başbakanlık görevinde bulunan Aleksandr Papanastasiyu tarafından dile getirilmiştir. Balkan devletlerinin çoğunluğu bu fikre olumlu bakarken Bulgaristan ve Arnavutluk bu konuda diğer devletler gibi düşünmemektedir¹⁰¹⁰. Türkiye Bulgaristan'ı ikna etme konusunda uğraşsa da başarılı olamamıştır. Oluşturulan antantın devamlılığının sağlanması ve teşkilatlanmasını gerekli gören Yunanistan ve Türkiye 14 Eylül 1933'de anlaşma paktı imzalamışlardır. İlk önce Yunanistan ve Türkiye arasında başlayan anlaşma sonrasında Türkiye ve Romanya arasında gerçekleşmiştir¹⁰¹¹. Bulgarların revizyonist politikalarından endişelenen Yugoslavya ile Türkiye Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasını 1933'te imzalamıştır¹⁰¹². Devletlerin ayrı ayrı imzalamış oldukları anlaşmalar sonucu bu anlaşmaları imzalayan devletleri tek bir anlaşmada birleştirme kararı alınmış ve Balkan Antantı imzalanmıştır. İş birliği konusunda Türkiye

¹⁰⁰⁶ TBMM TD, C: 5, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 1, 01.11.1928, s. 3.

¹⁰⁰⁷ Dilek, a.g.m., s. 9-10-11.

¹⁰⁰⁸ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 226-524-20, 29.11.1933.

¹⁰⁰⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 09 Temmuz 1937, s. 1.

¹⁰¹⁰ Falih Rıfki Atay, “Bulgaristan'da Ne Yaptık?”, *Hâkimiyeti Millîye*, No: 4380, 28 Eylül 1933, s. 1.

¹⁰¹¹ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 146-237.

¹⁰¹² TBMM TD, C: 20, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 24, 06.03.1934, s. 14-15.

başrolü oynarken devletlerle ilişkilerin geliştirmesi ve katılımları için de büyük çaba sarf etmiştir. 1936 yılında şiddetlenmeye başlayan Avrupa'daki bunalım, Almanya ve İtalya'nın politikaları antantın zayıflamasına neden olmuştur¹⁰¹³.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin devletlerin güvenliğini korumada yetersiz kalması sonucu güvenlik endişeleri artmış ve önlemler almak için girişimlerde bulunmuştur. Balkanlarda olduğu gibi Orta Doğu bölgesinde de güvenliği sağlamak amacıyla devletlerle ittifak kurulmak istenmiştir¹⁰¹⁴. Türkiye'nin özellikle Balkanlar ve Orta Doğu'da kendi güvenliğini sağlamlaştırmak istemesi devletlerin revizyonist politikaları ve yaklaşan dünya savaşı tedirginliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye, Orta Doğu bölgesinde bir ittifak oluşturmadan önce bölgeye yönelik sorunların halledilmesi için çalışmıştır. Bu yıllarda bağımsızlığını kazanma içerisinde olan Irak'ın, Türkiye ile olan ilişkilerin geliştirilmek amacıyla Kralı Faysal ve Başbakanı Nuri Sait Paşa Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir¹⁰¹⁵. Bölgedeki bazı devletler arasında yaşanan sınır sorunları da öncelikli olarak Irak-İran¹⁰¹⁶ sonra da İran-Afganistan arasındaki problemler Türkiye'nin hakemliği sonucu çözülmüştür¹⁰¹⁷. Orta Doğu'da ilk önce Irak ve İran¹⁰¹⁸ ile daha sonra Afganistan'ın da katılımıyla 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı adı verilen ittifak antlaşması imzalanmıştır¹⁰¹⁹. İttifak antlaşması Milletler Cemiyeti tarafından da tescil edilmiştir¹⁰²⁰. Pakta Sadabad adı ise Rıza Şah'ın "Sadabad" adlı yazlık sarayında imzalandığı için verilmiş ve antlaşma 10 maddeden oluşmuştur¹⁰²¹. Sadabad Paktı hazırlanırken süresi beş yıl olarak belirlenmiş ve bitmesine beş ay kala devletlerden fesih konusunda talep gelmediği takdirde beş yıl uzatılması şeklinde belirlenmiştir. Devletler fesih için başvurmasına rağmen zaman içerisinde önemini ve etkinliğini kaybederek unutulmuştur¹⁰²².

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihli meclis açılış konuşmasında dış politika konularına değinirken Türkiye'nin barış ve uluslararası ilişkilerde gerçekleştirilen işbirliklerine verilen önemi ve bağlılığını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin barış politikasına verdiği önem sonucu gerçekleştirilen Balkan Paktı ve Sadabad Paktı'nın güçlü bir iş birliği olduğunu düşünmektedir¹⁰²³. Sadabad Paktı ve Balkan Paktı'nın zaman içerisinde etkinliğinin azalması ve başarısız olması devletlerin savunma konusunda isteksizliklerinden kaynaklanmaktadır¹⁰²⁴.

¹⁰¹³ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 29.

¹⁰¹⁴ Cantimur, a.g.m., s. 23-24.

¹⁰¹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Temmuz 1931; *Vakit Gazetesi*, 10 Temmuz 1931.

¹⁰¹⁶ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Bilgisi: 259.741.27.

¹⁰¹⁷ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Bilgisi: 261.759.19; BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Bilgisi: 261.760.9.

¹⁰¹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1937, s. 1; BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Bilgisi: 261.760.10.

¹⁰¹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 09 Temmuz 1937, s. 1.

¹⁰²⁰ *Vakit Gazetesi*, 10 Temmuz 1937, s. 1.

¹⁰²¹ *Vakit Gazetesi*, 11 Temmuz 1937, s. 1.

¹⁰²² Cantimur, a.g.m., s. 27-28.

¹⁰²³ Bıyıklı, a.g.e., s. 140-141.

¹⁰²⁴ Akgönenç, a.g.m., s. 20.

Türkiye'nin uluslararası antlaşmalara üye olma konusunda özen göstermesine rağmen Milletler Cemiyeti'ne üyeliğin beklenilmesinin nedenleri vardır. Atatürk ve hükümet, Milletler Cemiyeti'nin yöneticisi olarak İngiltere ve Fransa'yı görmekte ve cemiyete katıldığında bu devletlerin etkisi altında kalmak istememektedirler. Yıllar içerisinde değişen durumların etkisiyle Türk yöneticileri Milletler Cemiyeti'ne üye olmak istemiş ve bu görüşlerini Atatürk'e bildirmişlerdir¹⁰²⁵. Atatürk ise üyeliğin başvuru şeklinde değil Milletler Cemiyeti'nin daveti üzerine yapılmasını istemiştir¹⁰²⁶. Türkiye'nin Musul konusunda aleyhinde karar çıkmasına rağmen Milletler Cemiyeti'ne geç de olsa üye olmak istemesi, uluslararası kurumlara verdiği önemin göstergesidir¹⁰²⁷. Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda da meclisteki bazı vekillerin Avrupa kuruluşlarına karşı olmaları ve çıkacak kararların Türklere karşı olacağı düşünülerek güven problemi yaşandığı görülmüştür¹⁰²⁸.

II. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki dengelerin değişmesiyle Sovyetler Birliği, Avrupa'daki en güçlü devlet konumuna yükselmiştir. Sovyetlerin gücünün artmasıyla birlikte yayılcı faaliyetleri sürdürmesi sonucu Amerika bu konuda harekete geçip Truman ve Marshall planlarını oluşturmuş ve dünya iki gruba ayrılmıştır. Avrupalı devletler Sovyetlerin yayılcı politikaları karşısında güvenliklerini sağlamak amacıyla ittifaklar oluşturmaya çalışmışlardır. İttifakların etkinliğinin zayıf olması nedeniyle ittifaka Amerika'nın katılması için çaba sarf edilmiştir. Brüksel Paketi ile başlayarak kurulan Batı Avrupa Birliği kurumuna Kanada ve Amerika'nın da katılımı sonrası NATO (North Atlantic Treaty Organization) adı verilen kuruluş oluşmuştur. NATO, 4 Nisan 1949 yılında toplam 13 devlet arasında oluşmuştur¹⁰²⁹.

Türkiye'nin ittifaklara ve Amerika ile yakın ilişkiler kurmasına II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetlerin toprak ve Boğazlardan üs talepleri nedeniyle güvenlik endişesinin yoğun olması sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Rusya'ya karşı denge oluşturacak devlet arayışı bu dönemde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı İngiltere desteğine başvurursa da II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin durumunun Türkiye'yi desteklemesi için yeterli olmaması, Amerika'nın gücünün de etkisiyle tercih edilmesini sağlamıştır¹⁰³⁰. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda yoğunlaşan Batıcılık politikasının etkisi ve Sovyet tehdidi konusundaki şüpheleri sonucu NATO'ya katılmak istemiştir¹⁰³¹. Türkiye'nin başvurusunun kabul edilmemesi sonrası güvenlik kaygılarındaki endişesi de artırmıştır. III. Dünya Savaşı'nın çıkma ihtimalinde tarafsızlığını sürdürmede sıkıntı yaşayacağı ve özellikle Türk toprakları üzerindeki Sovyet tehdidinden kaynaklı endişeler mevcuttur¹⁰³². Türkiye'nin NATO'ya katılması

¹⁰²⁵ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 218-472-29, 26.01.1923.

¹⁰²⁶ Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, s. 123.

¹⁰²⁷ Criss, a.g.m., 11.

¹⁰²⁸ TBMM GCZ, C: 4, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 6, 06.03.1923, s. 154.

¹⁰²⁹ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s. 155.

¹⁰³⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 358.

¹⁰³¹ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s. 155.

¹⁰³² "Atlantik Paketi Dışında Kalışımız Karşısında", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8848, 30 Mart 1949, s. 1-3.

ekonomik anlamda ve askeri yönden modernizasyonunun gerçekleştirilmesi için gerekli görülmüştür¹⁰³³.

NATO kuruluşundan sonra bu ittifaka güvenlik kaygılarının da etkisiyle katılmak isteyen Türkiye ilk başvurusunu CHP yönetimi sırasında 11 Mayıs 1950'de gerçekleştirmiştir¹⁰³⁴. Türkiye'nin ilk zamanlar NATO'ya üyeliği gerçekleşmemiş olsa da Avrupa Konseyi'ne üye olması ümitleri artırmıştır. İsmet İnönü, uluslararası topluluklara davet edilen devletlerin demokrasi ile yönetilenler olduğunu, Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılması ve toplantıya davet edilmesini Türkiye için önemli bir gelişme olarak kabul etmiştir¹⁰³⁵. Türkiye, Batılılaşma çabalarını dışarıda yürütmeye çalışırken iç politikasını da bu yönde geliştirmeye çalışmış ve çok partili siyasi hayata geçilmiştir. 1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarının ilk hedefi NATO üyeliği olmuştur¹⁰³⁶. NATO'ya katılım konusundaki istek güvenlik ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin NATO ittifakı içerisine katılmasına genellikle Danimarka, Norveç, Belçika gibi küçük ülkeler ile İngiltere'nin itirazları olmuştur. Küçük ülkelerin itiraz etmelerindeki en büyük neden Türkiye'nin üyeliği sonucu Sovyetlerin sert tepki vererek savaş oluşması ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Küçük devletler tehdide daha açık olmalarından dolayı bu kararı almaktadırlar. İngiltere'nin sebebi ise Orta Doğu'daki emperyalist emellerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin de dâhil olduğu Orta Doğu bölgesinde ayrı bir ittifak kurmak isteyen İngiltere kendi çıkarlarını bu pakt aracılığıyla korumuş olacaktır. Orta Doğu ülkeleri özellikle Mısır'da kurulan yeni ittifaka katılırsa Süveyş Kanalı'ndan İngiltere çekilmekten vazgeçip bu bölgedeki Sovyet tehdidi azaldıktan sonra da çıkarlarını korumuş olacaktır¹⁰³⁷. Türkiye ise Amerikan desteğini sağlamak ve kendi güvenliği açısından pakta katılmak konusunda ısrar etmiştir¹⁰³⁸. Birleşmiş Milletlerin, Kore askeri müdahalesinden önce devletlere gönderdiği telgrafa Fuat Köprülü, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler kurumuna sadık olduğunu ve alınan kararlar doğrultusunda hareket edileceğini bildirmiştir¹⁰³⁹. Kore Savaşı'nın çıkmasıyla da Türkiye bu durumu fırsat olarak değerlendirerek birlikleriyle destek vermiştir. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi Amerikan basınında büyük bir ilgiyle karşılanmıştır¹⁰⁴⁰.

Bu savaş her an gerçekleşecek bölgesel savaşların oluşumundaki hızı gösterirken Amerika'nın politikalarını da hızlandırmıştır. Türkiye'nin konumu itibarıyla Sovyet tehdidine açık olması, Amerika'nın Sovyet yayılmasını önlemek amacıyla Türkiye'ye

¹⁰³³ Sarıay, a.g.m., s. 1711.

¹⁰³⁴ Sertkaya, a.g.e., s. 91.

¹⁰³⁵ Hasanlı, a.g.e., s. 237.

¹⁰³⁶ Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 73.

¹⁰³⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 359.

¹⁰³⁸ "Atlantik Paketi'na Girmek İçin Resmen Müracaatta Bulunduk", *Hürriyet Gazetesi*, 3 Ağustos 1950, s. 1.

¹⁰³⁹ "Köprülü ile Trigve Lie Arasında Telgraflar", *Zafer Gazetesi*, No: 428, 3 Temmuz 1950, s. 1.

¹⁰⁴⁰ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 102-630-8, 05.08.1950.

karşı tavrında olumlu değişmeler gözlemlenmiştir¹⁰⁴¹. Türkiye'nin Atlantik Paktı'na alınması konusunda Amerikan basınında Türkiye'nin lehine yayınlar yapılmaya başlamıştır¹⁰⁴². Türkiye NATO'ya katılma çalışmalarını Kore Savaşı'na asker gönderdikten sonra da yoğunlaştırmıştır. Türkiye'nin Kore konusunda aldığı kararlar sonucu pakta alınma konusunda ki ümitleri artırmıştır. Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü Strasbourg'da Fransa ve İngiltere bakanlarıyla da görüşmüş, özellikle İtalya'nın da pakta katılmasından sonra bölgesel olarak ifade edilen paktın yayılması ve Türkiye'nin de dâhil olması savunulmuştur¹⁰⁴³.

Türkiye'nin NATO üyeliği için Amerika'ya kullandığı bir diğer unsur da askeri üstlerdir. Türkiye'nin konumu itibariyle istihbarat toplamak için Amerika'nın üstlere ihtiyacı vardır. Türkiye ise üstlerin kullanımını NATO üyeliği için kullanmıştır. Türkiye'de üstler kurulması Batı Avrupa savunması açısından önemli olmakta fakat Amerika ellerindeki atom bombasına güvenerek bu konuda aceleci davranmamıştır¹⁰⁴⁴. Sovyet Rusya'nın atom bombasını yapması ve başarılı sonuç alması sonucu Amerika'nın bu konuda üstünlüğü sona ermiştir. Bu durum Türkiye'de üstler kurulmasının önemini artırmaktadır. Amerika ve Türkiye üstler konusunda anlaşmış fakat durum gizli tutulmuştur. Bu durumun Amerika'nın isteği gibi değil Türkiye'nin hava kanallarını geliştirmek için başvurduğu izlenimi oluşturulmuştur¹⁰⁴⁵. Bu doğrultuda Amerika, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın NATO ittifakına katılması için çalışmış, 15-20 Eylül 1951'de gerçekleşen NATO bakanlar konseyinde üye olmaları kararı alınmıştır. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyeliği konusundaki görüşmelerde destek veren ilk ülke İtalya olmuştur¹⁰⁴⁶. Türkiye NATO üyeliği kararını 18 Şubat 1952'de mecliste tasdik ederek NATO ittifakına resmen katılmıştır¹⁰⁴⁷. NATO ittifakına katılım ertesi gün Resmi Gazete'de yayımlanarak kamuoyuna duyurulmuştur¹⁰⁴⁸. Demokrat Parti'nin ilk yıllarında yoğun olarak görülen Amerika ve Batı'ya yakın olma girişimleri ilerleyen yıllarda artarak devam etmiştir. NATO'ya üye olunduktan sonra politikaların Amerika ve Batı doğrultusunda paralel belirlenmesi Menderes ve Demokrat Parti yöneticilerinin politikalarını güvenlik ve ekonomik nedenlerle açıklamaktadır¹⁰⁴⁹.

Sovyet Rusya, Türkiye'nin NATO'ya dâhil olmasını eleştirmiş ve 13 Kasım 1951 tarihinde Türkiye'ye verilen notayla rahatsızlık belirtilmiştir. Türkiye'nin NATO ittifakıyla güvenlik kaygısının azalacağı yerde Sovyetlerle ilişkilerin gerginleşmesi ile sonuçlanmıştır. NATO ittifakının yanında Türkiye bölgesel ittifakların kurulmasıyla

¹⁰⁴¹ Bölme, *İncirlik Üssü ABD'nin Üst Politikası ve Türkiye*, s. 193.

¹⁰⁴² BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 102-632-2, 10.04.1951.

¹⁰⁴³ Mümtaz Faik Fenik, "Türk Gücü ve Barış İdeali", *Zafer Gazetesi*, No: 463, 7 Ağustos 1950, s. 1.

¹⁰⁴⁴ Selin M. Bölme, "Soğuk Savaş'ta NATO-ABD Türkiye Üçgeninde Askeri Üstler: Süreklilik ve Değişim", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, (Yaz 2012), s. 55.

¹⁰⁴⁵ A.g.m., s. 58-59.

¹⁰⁴⁶ Çelebi, a.g.m., s. 119.

¹⁰⁴⁷ TBMM TD, C: 13, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 41, 18.02.1952, s. 313.

¹⁰⁴⁸ Resmi Gazete, No: 8038, 19 Şubat 1952.

¹⁰⁴⁹ Gözen, a.g.m., s. 404.

kendi bölgesindeki güvenliği artırmaya çalışmıştır. Önce Balkan Paktı oluşturulmuş, ancak Sovyetlerin Balkan devletlerine olan girişimleri ve devletler arası yaşanan anlaşmazlıklar sonucu giderek etkinliğini yitirmiştir. Sovyetlerin yayılma politikalarını Orta Doğu bölgesinden uzak tutmak için Orta Doğu devletleri arasında ittifak kurulması düşünülmüştür. Bu ittifak fikri ilk olarak Amerika'dan çıkmış olsa da gerçekleştirmesini Türkiye üstlenmiştir. İlk olarak Irak yönetimiyle Bağdat'ta bir ittifak gerçekleşmiş daha sonra gerçekleşen ittifaka İngiltere, Pakistan ve İran'ın da katılmasıyla Bağdat Paktı oluşmuştur¹⁰⁵⁰. İngilizlerin Bağdat Paktı'na katılmasına rağmen Amerika pakta katılmamıştır. Paktin kurulmasında özellikle Amerika etkin olmuş fakat katılma konusu gerçekleşmemiştir¹⁰⁵¹. Türkiye, Amerika'nın üyeliğini önemsemiş ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Amerika'nın Bağdat Paktı'nın askeri komitesine katılmasından memnun olacağını ve aynı zamanda üye olmasını temenni ettiğini dile getirmiştir¹⁰⁵². Pakti destekleyen Arap devletleri olduğu kadar bu pakta karşı ve tarafsız devletlerin bulunması, üç ayrı görüş olduğunu göstermektedir. Pakta karşı olan devletlerin Sovyet Rusya'ya daha da yaklaşması paktin amacı doğrultusundan zıt bir etki yaratmıştır¹⁰⁵³. Bütün uğraşlar sonuçsuz kalmış ve Bağdat Paktı'nın ömrü kısa sürmüştür. Bağdat Paktı konusunda umutları yüksek olan Türkiye, paktin gelişmesi ve yaşaması için çaba sarf etmişse de başarılı olamamıştır. Başarısızlığın sebebi olarak NATO'nun pakta gereken önemi vermemesi gösterilmiştir¹⁰⁵⁴. Bağdat Paktı'nda ki isim değişikliği pakten Irak yönetiminin ayrılması sonucu gerçekleşmiştir. Yeni ismi Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) olmuş, tamamen sona ermesi ise 1979'da İran'daki ihtilal sonrası gerçekleşmiştir¹⁰⁵⁵.

Demokrat Parti yönetimi önceki dönemlerdeki uluslararası antlaşmalara katılma girişimlerini iktidara geldikleri ilk zamandan itibaren dış politika hedefleri arasında yer vermiştir¹⁰⁵⁶. Menderes döneminde NATO'da olduğu gibi AET(European Economic Community) kurulduğu anda üyelik için başvurulmuştur. Batı'nın dışında kalma ve güvenlik kaygılarının da etkisiyle uluslararası kuruluşlara, özellikle de Batılı kuruluşlara üye olma çabası görülmektedir¹⁰⁵⁷.

Türkiye'nin kuruluşundan itibaren yapılan ittifak ve anlaşmalar incelendiğinde, bunlara bir tehdit karşısında kendini güvenceye almak için başvurduğu görülmektedir. Kendisiyle aynı endişeleri taşıyan devletlerle birlikte hareket etmek endişe unsuruna caydırıcı olabilir ve güvenliğini sağlamlaştıracığı düşünülmüştür¹⁰⁵⁸. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında devletler arasındaki ittifaklara verdiği önem özellikle

¹⁰⁵⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, s. 344-361.

¹⁰⁵¹ Laclau, a.g.e., s. 261.

¹⁰⁵² BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 40-236-11, 25.03.1957.

¹⁰⁵³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, s. 344.

¹⁰⁵⁴ Laclau, a.g.e., s. 262-266.

¹⁰⁵⁵ Girgin, *Dünyanın Dört Bucağı Bir Diplomatın Anıları 1957/1997*, s. 35.

¹⁰⁵⁶ Hasanlı, a.g.e., s. 449.

¹⁰⁵⁷ Erhan-Embel, a.g.m., s. 115.

¹⁰⁵⁸ Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, s. 222.

iki dünya savaşı yaşamış ve görmüş bir devlet olarak güvenliğin önemini bilmelerinden kaynaklanmaktadır¹⁰⁵⁹.

4.2. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DEVLETLERİN ETKİSİ VE YERİ

4.2.1. Batılı Devletler İlişkiler

II. Abdülhamid dönemi devletlerle ilişkiler dostluk politikası üzerinden yürütülürken her devletle eşit şekilde ilişkiler kurulmasına özen gösterilmiştir. İlişkiler iyi şekilde yürütülmüş fakat her hangi bir devletin etkisi altına girmek istenmemiştir¹⁰⁶⁰. II. Abdülhamid, Batılı devletlere karşı duygusal anlamda tepkili olsa da ilişkilerde bu duygusallıkla değil gerçekçi davranmaya çalışmıştır¹⁰⁶¹. İttihat ve Terakki dönemi yöneticileri II. Abdülhamid dönemindeki devletlerle ilişkilerde benzer bir politika uygulamışlardır. Batılı devletlerle dostluğa dikkat ederken bir yandan da şüphe duymaktadırlar. Her ne kadar Batılı devletlere karşı şüphe olsa da politikalarını Batı eksenli kurmuşlardır¹⁰⁶².

Osmanlı son döneminde başlayan ve I. Dünya Savaşı sonrasında artan Batılı devletlere karşı güven sorunu Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir¹⁰⁶³. Türkiye daha Milli Mücadele döneminde Batılı devletlere karşı savaşırken dahi Batılı devletlerle anlaşmanın gerekliliğine inanılmıştır¹⁰⁶⁴. Türkiye dış politikada her zaman Batı yanlı olmuş, Batı'nın dışında kalmak istememiştir. Batı'yla bütünleşirse egemenliğini güvence altına alarak Batılı devletler tarafından oluşacak tehlikeleri önlenmiş olacaktır. Bu sebepten Batı'yla ilişkileri dostluk ve barış esasıyla kurarak çatışmalardan kaçınmıştır¹⁰⁶⁵.

Batı'yla bütünleşme çabalarının yanı sıra özellikle 1923-1930 dönemi yaşanan yoğun tedirginlik daha sonraki dönemlerde devam etmiştir¹⁰⁶⁶. II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar karşısında Türkiye'nin tek bir devletin etkisine girme ihtimali Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'na geçmişte özellikle I. Dünya Savaşı sırasında yaşananlardan dolayı rahatsızlık vermiştir. Yöneticilerin genelinde olan bu duygu her ne kadar İngiltere ile ittifak kurulmuş olsa da şüphelerin devam ettiğini göstermektedir¹⁰⁶⁷.

¹⁰⁵⁹ Criss, a.g.m., s. 5.

¹⁰⁶⁰ Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 57.

¹⁰⁶¹ A. Özcan, a.g.m., s. 140.

¹⁰⁶² Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 102.

¹⁰⁶³ Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etmenler", s. 245.

¹⁰⁶⁴ Sonyel, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁶⁵ Çiftçi, a.g.e., s. 334.

¹⁰⁶⁶ Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", s. 245.

¹⁰⁶⁷ Kent, a.g.e., s. 21.

Türkiye 1950'li yıllarda Batı'ya kendini yakın görmüş ve Batı'yla özellikle de Amerika ile ilişkilere önem verilmiştir¹⁰⁶⁸. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar da birçok devlet adamı gibi Batı'yla dostane ilişkiler geliştirilmesinden yana olmuştur¹⁰⁶⁹.

4.2.1.1. Almanya ile ilişkiler

Osmanlı Devleti, Almanlar ile ilişkilerini Alman Birliği kurulmadan önce Prusya ile gerçekleştirmiştir. İlişkilerin başlangıcı 1718 yılına kadar götürülebilmektedir. Türk-Alman ilişkilerinin geneline bakıldığında genellikle iki devletin çıkarları doğrultusunda ilişkiler dostluk şeklinde yürütülmüştür. Özellikle Avusturya ve Rusya'nın yayılma politikalarına karşı aralarında yakınlaşmalar başlamıştır¹⁰⁷⁰.

II. Abdülhamid'in, Fransa ve İngiltere'ye karşı şüpheli yaklaşımlarından dolayı bu devletlerin karşısında bir denge unsuru devlet aramış ve Almanya olmasına karar vermiştir¹⁰⁷¹. Bu kararında etkili olan birçok sebep bulunmaktadır. Almanya pek çok alanda gösterdiği başarıları ve gelişmesi sonucu Avrupa'nın güçlü devletleri arasındadır. Osmanlı Devleti ile sınır bağlantısı yoktur ve herhangi bir sömürgeci uygulaması olmamıştır. Almanların sömürgeleri arasında Müslüman bir devletin olmamıştır, diğer devletlerden farklı olarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak istemiştir. Ayrıca Ermeni ve azınlık meselelerine dâhil olmaması da Almanya'nın tercih edilmesindeki etkenlerdendir¹⁰⁷².

İttihat ve Terakki yönetimi Almanya'dan alınan teknik bilgi, eğitim destekleriyle ülkenin birçok alanda gelişeceğine inanmakta fakat bunun için süreye ihtiyaç olduğunu da bilmektedir. Eğer bu gelişim gösterilemez ya da yeterli sürede olmazsa oluşabilecek umumi savaşta Batılı devletler ve Rusya'ya karşı mücadele edilemeyeceğini belirtmişlerdir¹⁰⁷³. I. Dünya Savaşı'nda Almanya ve Osmanlı Devleti ittifak kurarak aynı tarafta yer almışlardır. Almanya ile Osmanlı Devleti'nin subayları arasında anlaşmazlıklar olsa da genel olarak Almanların, Türkiye hakkında düşünceleri olumlu yöndedir. Savaş sonrasında Türklerin verdiği mücadeleyi hayranlıkla izlemişlerdir¹⁰⁷⁴. 1880'den 1918 yılına kadar geçen dönemde Almaya ilişkileri diğer Batılı devletlere göre daha iyi ilerlemiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'ne askeri, eğitim ve diğer alanlarda gelişmesi için destek vermiştir¹⁰⁷⁵.

I. Dünya Savaşı'nda müttefik olan Türkler ve Almanlar, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da 3 Mart 1924'de Dostluk Anlaşması imzalamışlardır. Bu

¹⁰⁶⁸ Erhan-Embal, a.g.m., s. 151.

¹⁰⁶⁹ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri 1939-1953*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 446.

¹⁰⁷⁰ Tepekaya, a.g.m., s. 57.

¹⁰⁷¹ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 53.

¹⁰⁷² Alkan, a.g.e., s. 19-20-21.

¹⁰⁷³ Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Haz. Alpay Kabacalı), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 138.

¹⁰⁷⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar (Birinci Dünya Harbi)*, s. 25.

¹⁰⁷⁵ Kent, a.g.e., s. 90.

anlaşmadan sonra başlayan diplomatik ilişkiler zamanla gelişme göstererek yeni anlaşmalarla devam etmiştir¹⁰⁷⁶. 1932 yılına kadar olan Türk-Alman ilişkileri genellikle ticari ağırlıklı ve olumlu seyretmiştir. Bu tarihten sonra Almanya'nın yönetimindeki değişiklik, Hitler'in iktidar olması ve uyguladıkları politikalar sonucu Türkiye'de endişeye sebep olmuştur. Almanya uyguladığı politikalara Türkiye'yi dâhil etmek için girişimlerde bulunsa da başarılı olamamıştır. Türkiye geçmişte yaptığı tercih hatasını II. Dünya Savaşı'nda gerçekleştirilmemiştir¹⁰⁷⁷.

1938 yılından itibaren hızlanan gruplaşmalar ve özellikle Almanya'nın revizyonist politikaları dış politikada barış ve statüko ilkelerini benimsemiş Türkiye'yi endişelendirmektedir. Yeni bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğunu düşünen Türkiye, İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak girişimlerinde bulunmuştur¹⁰⁷⁸. Bu durum karşısında özellikle 1939 yılından sonra Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde gerginlikler gözlemlenmektedir. Almanya oluşan ittifak karşısında Türkiye'nin ittifakını engellemek istemiş ve Türkiye'ye önem vermesinden dolayı ilişkileri geliştirmek amacıyla Franz Von Papen'i büyükelçi olarak atayarak niyetini belli etmiştir¹⁰⁷⁹.

Türkiye-Alman ilişkileri II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin ittifaklarına rağmen tarafsızlık şekline yakın olması ve ticari ilişkilerin devam etmesi sonucu olumlu şekilde sürmüştür¹⁰⁸⁰. Almanya da Türkiye'nin tarafsızlık politikasından memnun olmuştur¹⁰⁸¹. II. Dünya Savaşı sonrası yenilgilerin kesinleşmesi sonucu Türkiye müttefiklerin ısrarı ile Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir¹⁰⁸². Savaş ilanı formalite gibi olmuş, fiilen herhangi bir savaş olmamıştır¹⁰⁸³. Türkiye'nin savaşın sonunda da olsa Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmesi hem müttefikler hem de Birleşmiş Milletler tarafından olumlu karşılanmıştır¹⁰⁸⁴. İlişkilerin kesilmesi Amerika ve İngiltere tarafından Türkiye'nin müttefikleri ile hareket ettiğinin göstergesi şeklinde yorumlanmıştır¹⁰⁸⁵.

4.2.1.2 Fransa ile ilişkiler

Fransa ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri Haçlı Seferleri'ne kadar uzanan eski bir tarihe dayanmaktadır. Genellikle yaşanan ilişkiler savaş ağırlıklı olsa da Kanuni Sultan Süleyman döneminde yardım istekleri ve bu yardımların gerçekleşmesi, verilen imtiyazlar sonucu ilişkiler yoğunlaşmıştır. Fransız devriminden önceki ilişkiler genel

¹⁰⁷⁶ Çalık, a.g.m., s. 1508.

¹⁰⁷⁷ Cantimur, a.g.m., s. 17.

¹⁰⁷⁸ BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 235-582-16, 28.10.1939.

¹⁰⁷⁹ BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 231-560-12, 21.07.1939.

¹⁰⁸⁰ Çalık, a.g.m., s. 1513-1517.

¹⁰⁸¹ M. Zekeriyâ Sertel "İtalya-Yunan Harbi Önünde Türkiye'nin Vaziyeti", *Tan Gazetesi*, 04 Kasım 1940, s. 1-2.

¹⁰⁸² TBMM TD, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 1, 23.02.1945, s. 131; BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0 Yer Bilgisi: 5-26-7, 14.03.1945.

¹⁰⁸³ Çalık, a.g.m., s. 1517.

¹⁰⁸⁴ "Türkiye'nin Kararı Karşısında", *Tanin Gazetesi*, No: 4454, 26 Şubat 1945, s. 1.

¹⁰⁸⁵ "Kararımızın Akisleri", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 7319, 5 Ocak 1945; "Rosevelt Sevindi", *Ulus Gazetesi*, 5 Ocak 1945, s. 1.

olarak iktisadi yönde ilerlemiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemde gücünün azalması ve Batılı devletlerin sömürgecilik yarışı sonucu Fransa'nın 1789'da Mısır'a askeri müdahalesinden sonra Osmanlı toprağı olan Cezayir'i işgal etmesi ilişkilerde soğukluğun başlangıcı olarak kabul edilebilir. Fransız ve Osmanlı ilişkilerindeki bozulmalar ilerleyen dönemlerde de devam eder, en son I. Dünya Savaşı'nda iki devlet karşı karşıya gelmiş ve savaş sonucunda yenilen Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal girişimlerinde Fransa'da yerini almıştır¹⁰⁸⁶. I. Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri tarafından gerçekleştirilen işgallerde Fransa, Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Akdeniz bölgesinin bir kısmında işgallerini gerçekleştirmiştir¹⁰⁸⁷.

Türkiye-Fransa ilişkileri, Milli Mücadele döneminde özellikle Fransa'nın Müslüman sömürgelerindeki halkın baskıları ve Fransız yazarların Kilikya bölgesi konusunda yönetime yaptıkları eleştiriler Fransa'nın Milliyetçilere olan tavrında değişikliğine neden olmuştur¹⁰⁸⁸. Fransızlar, Anadolu'da gerçekleşen Milli Mücadele'de Mustafa Kemal ile görüşmesi için George Picot'u Anadolu'ya göndermişlerdir. Görüşmeler sonucu Picot Türklerin bağımsızlıkları için sonunu kadar savaşacaklarını ve Fransa'nın işgal ettiği bölgeleri bırakması konusundaki görüşlerini belirtmiştir. Mustafa Kemal ile görüşmesinde Picot, Fransızlara karşı gerçekleşebilecek isyanların olmaması konusunda teminat istemiş ve Fransızlar ile Ermenilerin saldırmadığı takdirde isyan çıkmayacağı teminatını almıştır¹⁰⁸⁹.

Türklerin Milli Mücadele'deki başarıları sonucu sadece Hatay ve Suriye bölgesini ellerinde tutarak Türkiye ile 1921'de Ankara Anlaşması'nı imzalamışlardır¹⁰⁹⁰. Lozan görüşmelerinde iki devlet arasındaki temel sorunlar Suriye sınırı ile borçlar meselesi olmuş ve bu iki sorun da karşılıklı anlaşmaların gerçekleşmesiyle Türkiye açısından olumlu sonuçlanmıştır. Türkiye'nin Fransa ile halletmesi gereken tek sorunu Hatay meselesi olmuştur. Hatay, Misakı Milli sınırları içerisinde bulunmakta fakat Türkiye Milli Mücadele döneminde bunun üzerinde fazla durmamış sorun 1936 yılında tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye'nin diplomatik girişimleri ve bu konuda verilen mücadeleler sonucu Hatay önce bağımsızlığını kazanmış sonrasında 29 Haziran 1939 tarihinde Türkiye'ye katılarak Fransa ile kalan son sınır sorunu da hallolmuştur¹⁰⁹¹.

Türkiye ile Fransa arasında çok uzun sürmese de sorunlara sebep olan bir diğer mesele Fransızlara ait Misyoner okullarında olmuştur. Bütün girişimlere rağmen Türkiye okulların kendisine ait olduğunu belirtmiş ve başka bir devlet ya da kurumu bu

¹⁰⁸⁶ Adil Dağıstan, "Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1921)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 514.

¹⁰⁸⁷ Cantimur, a.g.m., s. 13.

¹⁰⁸⁸ Kara, a.g.m., s. 147.

¹⁰⁸⁹ Dağıstan, a.g.m., s. 518.

¹⁰⁹⁰ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 3-35-2, 02.11.1921.

¹⁰⁹¹ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 224-510-13, 04.07.1938.

konuya karıştırmamıştır¹⁰⁹². Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar konusunun yapılandırma görüşmeleri Fransızlarla 1928 yılına dek devam etmiştir. Bu borçların hepsinin ödenmesi ise 1954 yılına kadar sürmüştür¹⁰⁹³.

4.2.1.3 Amerika ile ilişkiler

Amerika Birleşik Devletleri, içerisinde çok sayıda dini, kültürel ve etnik farklılıkları oluşturan bir yapıda kurulmuştur. İngiltere'ye karşı verdiği Bağımsızlık Savaşı sonucu 1776 yılında kurulmuş, 1783'de Paris Anlaşması ile bağımsızlığını resmileştirmiştir¹⁰⁹⁴. Amerika kurulduktan sonra Osmanlı Devleti ile ilk ilişkisi 46 yıl sonra 1830 Ticaret ve Seyrüsefayin Antlaşması ile olmuştur¹⁰⁹⁵. Amerika'nın II. Abdülhamid döneminde elçilik açma isteği olmuş ama Sultan denge politikasında sorun oluşturabileceğinden dolayı olumlu bakmamıştır¹⁰⁹⁶.

XVIII. yüzyıl sonlarında başlayan Türk-Amerikan ilişkileri ticari faaliyetler ağırlıkta olarak yürütülmüştür. Ticari ilişkiler yıllar içerisinde artarak devam ederken I. Dünya Savaşı'nda Amerika'nın başta tarafsız olup daha sonra İtilaf Devletleri tarafından savaşa dâhil edilmesi, fakat Osmanlı Devleti'ne direkt olarak savaş ilan etmemesine rağmen ilişkiler kesilmiştir. Osmanlı Devleti'yle olan diplomatik ilişkilerini İsveç Büyükelçiliği aracılığı ile yürüten Amerika, Milli Mücadele döneminde Anadolu'daki Ermenilerin durumuyla ilgilenmiştir. Lozan Anlaşması'ndan sonra diğer devletlerle ilişkiler normalleşirken Amerika ile normalleşme olmamış bu durum biraz gecikmiştir. Normalleşmenin gecikmesinde, Amerika'nın Lozan Anlaşması'nı kabul etmemesi, Türklere karşı yürütülen düşmanca propaganda ve Ermeni savunuculuğu rol oynamıştır¹⁰⁹⁷.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Amerika ile olan ilk ilişkiler Lozan Konferansı'nda gözlemci bulundurma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Lozan'dan sonra ilişkiler siyasi ve ticari olarak devam etmiştir. Türkiye'nin kuruluşundan sonra Amerika ile arasında yaşanan sorunlar ticari imtiyazlar ve Amerikan okulları konusunda olmuştur. 1930'lu yıllardan sonra Atatürk ve Roosevelt'in karşılıklı çabaları sonucu ilişkilerde gelişme görülmeye başlanmıştır¹⁰⁹⁸. II. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede ilişkilerde büyük gelişme gösteren durumlar olmamış ilişkiler genellikle dostça yürütülmüştür¹⁰⁹⁹. II. Dünya Savaşı ile Amerika'da, Türkiye'ye olan ilgi artmıştır¹¹⁰⁰. Washington Büyükelçisi Münir Ertegün, Amerika'dan askeri yardım almak için

¹⁰⁹² Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, s. 227.

¹⁰⁹³ Semercioğlu, a.g.m., s. 56.

¹⁰⁹⁴ İsmail Köse, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Döneminde (1918-1939) Türk-Amerikan İlişkileri", *Türk-Amerikan İlişkileri İki Yüz Yıllık Bir Serüven ve Ötesi*, (Ed. Sertif Demir-Ayşe Eminoğlu), Barış Kitap, Ankara 2019, s. 57.

¹⁰⁹⁵ Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, s. 11.

¹⁰⁹⁶ Armağan, a.g.e., s. 170.

¹⁰⁹⁷ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, a.g.e., s. 119-120.

¹⁰⁹⁸ Semercioğlu, a.g.m., s. 58.

¹⁰⁹⁹ Coşkun, *Türkiye-ABD İlişkilerinde ABD Dışişleri Bakanlarının Türkiye Ziyaretleri (1953-1993)*, s. 20-21.

¹¹⁰⁰ Arcayürek, a.g.e., s. 9.

çalışmışlar yapmış ve II. Dünya Savaşı'nın son yılı vefat etmiştir¹¹⁰¹. Savaş sonrası Sovyet Rusya'nın Türkiye'den istekleri ve tehdit oluşturması sonucu Amerika, Türkiye'nin yanında olduğunu göstermek için vefat eden büyükelçinin naşını Missouri Zırhlısı ile Türkiye'ye göndermiştir¹¹⁰². Amerika'nın Missouri gemisini ve mürettebatını seçiminde gösterdiği özen bir nevi Türkiye'ye olan desteği ifade etmektedir¹¹⁰³. Bu gemi daha önce II. Dünya Savaşı sonunda Japonya ile anlaşmanın imzalandığı gemidir¹¹⁰⁴.

Türk-Amerikan ilişkileri, İngiltere'nin Orta Doğu bölgesi açısından Türkiye'nin önemini Amerika'ya bildirmesiyle gelişmeye başlamıştır. Truman Doktrini'ni adı verilen anlaşma ile iki ülke arasında mali ve askeri yardımlaşmalar başlamıştır. Bu yardımlardan sonra 1948 yılında Marshall Anlaşması yapılmıştır. Demokrat Parti döneminde de iki ülke arasında ekonomik alanda ağırlıklı olmakla birlikte ilişkiler gelişmiştir¹¹⁰⁵.

Amerika'nın Türkiye'ye olan ilgisinin artmasında birkaç neden bulunmaktadır. Türkiye özellikle Orta Doğu'daki Sovyet tehdidine karşı konumu itibarıyla önem arz etmektedir. Amerika, Türkiye ile ilişkilerini geliştirip gerekli yardımları yaptığında Sovyetlere karşı hem müttefik olacak hem de Türkiye'nin topraklarını kullanılabilecektir. Ayrıca Türkiye ekonomik ve demokratik açıdan ne kadar güçlü olursa komünizmin yayılması o kadar engellenmiş olacaktır¹¹⁰⁶. Bu nedenlerden ötürü özellikle Demokrat Parti dönemi Amerikan ilişkileri yakın şekilde sürmüştür¹¹⁰⁷.

4.2.1.4. İtalya ile ilişkiler

İtalya ve Osmanlı Devleti ilişkilerine bakıldığında İtalya'nın Osmanlı topraklarına olan ilgisi 1800'lü yılların sonunda artmaya başlamış ve 1900'lü yıllarda da eyleme geçmiştir. Osmanlı topraklarına karşı bir takım emperyalist emeller besleyen İtalya 1911'de Trablusgarp'ı işgal girişimine başlamıştır. I. Dünya Savaşı birbirine taraf olan iki devlet teoride düşman olsalar da Milli Mücadele dönemi İtalya'nın Milliyetçilere yardımı olmuştur. Atatürk de, İtalyan ilişkilerinde ılımlı bir politika benimseyerek İtalya'nın Milli Mücadele'de kendisine yardımları olacağını düşünmüştür¹¹⁰⁸. 1922 yılına kadar normal seyir gösteren ilişkilerde İtalyan yönetiminin değişmesi ve Mussolini'nin iktidar olmasıyla uyguladığı revizyonist politikalar sonrası olumsuzlar görülmeye başlanmıştır. İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yayılcı

¹¹⁰¹ Martin- Kerıdı, a.g.e., s. 304.

¹¹⁰² Arcayürek, a.g.e., s. 315.

¹¹⁰³ "Missori Zırhlısı'nın İstanbul Seyehati", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 7743, 9 Mart 1946, s. 3.

¹¹⁰⁴ "Welcome Missori", *Son Posta Gazetesi*, No: 5627, 5 Nisan 1946, s. 1.

¹¹⁰⁵ Sertkaya, a.g.e., s. 110.

¹¹⁰⁶ Arcayürek, a.g.e., s. 340.

¹¹⁰⁷ Cantimur, a.g.m., s. 110.

¹¹⁰⁸ Çelebi, a.g.m., s. 95-101.

politikalar beslemesi ve Türkiye'nin o dönemde Musul sorunuyla uğraşması endişelere sebep olmuştur¹¹⁰⁹.

İtalya ile ilişkilerde yaşanan ilk sorun İtalya'nın Rodos adasına müdahalesi sonucu gerçekleşmiştir¹¹¹⁰. İtalya'nın, Rodos adasına askeri yığınaklar ve Türkiye aleyhinde propagandalar yaptığı bilinmektedir¹¹¹¹. Türkiye, İtalya'nın politikalarından kendi sahillere karşı tehdit oluşturacağı konusunda endişe duymaktadır¹¹¹². İlişkilerdeki endişe 1927 yılına doğru azalma göstermiş, iki devlet arasında 1928'de anlaşma imzalanmış ve ticari ilişkiler artmıştır. 1930 yıllarında yayılmacı politikalarının tekrar artması Türkiye'deki tedirginliği de artırmıştır. Türkiye, İtalya'dan uzaklaşırken barış politikalarını benimseyen devletlere yakınlaşmıştır¹¹¹³. Mustafa Kemal Atatürk de İtalyan lider Mussolini konusunda özellikle izlediği politikaları eleştirmiş ve kuşkuyla yaklaşmıştır. İsmail Hakkı Tekçe de Atatürk'ün İtalya konusundaki kuşkusunu; İtalyan asker ve mühimmat taşıyan İtalyan gemileri hakkında haberlere dikkat ettiği, nereye, ne zaman varacağını öğrenmeden rahat etmediği şeklinde belirtmiştir. Mussolini'nin, İtalyan gençlerine yaptığı bir konuşmada vaat ettiği denizaşırı imparatorluk konusu Atatürk'ün dikkatinin çekmiş ve hariciye vekili aracılığıyla girişimde bulunarak hedefin Türkiye olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Atatürk'ün, İtalya'da gerçekleşen olayları yakından takip etmesi kuşkuların büyük olduğunu gösterirken, II. Dünya Savaşı sonrasında bu politikasında ne kadar doğru davrandığı anlaşılmıştır¹¹¹⁴. 1935 yılında İtalya, Milletler Cemiyeti misakının 12. maddesini ihlal ederek Habeşistan'a saldırmıştır. İtalya'ya karşı uygulanan mali ve iktisadi yaptırımlara Türkiye de Milletler Cemiyeti'nin üyesi olarak katılmıştır¹¹¹⁵.

1950'li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştiği ve karşılıklı diplomatik ziyaretlerin olduğu bir dönem olmuştur. Adnan Menderes iktidarı boyunca Türk-İtalyan ilişkileri en uzun barış dönemini yaşamıştır¹¹¹⁶.

4.2.2. İngiltere İle İlişkiler ve İngiltere'ye Karşı Duyulan Yoğun Şüphencilik

İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikası incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak istediği görülmektedir. Bu politikasında asıl amacı Hindistan yolunu korumaktır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıfladığını gördükten sonra yıkılışın kaçınılmaz olduğunu fark

¹¹⁰⁹ Cantimur, a.g.m., s. 15.

¹¹¹⁰ BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 101-653-19, 07.06.1924.

¹¹¹¹ BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 235-594-12, 01.06.1924; BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-594-14, 02.06.1924; BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-594-15, 02.06.1924; BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-594-38, 21.07.1924; BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-594-38, 17.05.1925; BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-595-6, 22.07.1925.

¹¹¹² Çelebi, a.g.m., s. 105.

¹¹¹³ Cantimur, a.g.m., s. 16.

¹¹¹⁴ Hasan Pulur, *Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 54-55.

¹¹¹⁵ Çelebi, a.g.m., s. 113.

¹¹¹⁶ A.g.m., s. 118-120.

etmiştir. Bu yüzden bu topraklar üzerinde güçlü bir devletin olmasındansa kendisinin hâkimiyet sağlamasını tercih etmiştir¹¹¹⁷. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra politikasındaki değişikliği II. Abdülhamid'e yardım gerekçesiyle Kıbrıs'ın işgal edilmesinde görülmektedir¹¹¹⁸. İngiltere'nin zaman içerisinde değişen politikasının farkında olan II. Abdülhamid, Rusya'ya karşı denge unsuru olarak gördüğü İngiltere'nin artık etkinliğini yitirdiğini fark etmiştir. Bu durum da Gladston'un iktidar olması ve Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca tavrı da etkili olmaktadır¹¹¹⁹.

II. Abdülhamid İngiltere ile ilişkilere hep şüpheyle yaklaşmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in çekincelerinden biri de İngiltere'nin Balkanlara yönelik politikaları sebebiyle olmuş Balkanlardaki karışıklara Rusya'dan çok İngiltere'nin neden olduğunu düşünmüştür¹¹²⁰. II. Abdülhamid'in güvensizliği tahta çıktığında Osmanlı-Rus Savaşı ve Kıbrıs işgali sonucu başlamıştır¹¹²¹. Güvensizlik duymasındaki bir diğer sebep de Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayındaki vekillerin İngiltere'den yardım alması konusundaki söylentiler olmuştur¹¹²².

II. Abdülhamid'in İngiltere politikasını Tahsin Paşa "İngiltere ile asla sorun çıkarmamak" şeklinde ifade eder. Şüpheyle yaklaşılan İngiltere'nin politikalarından çekinilmiştir. II. Abdülhamid her fırsatta İngiltere'ye karşı dostluğunu belirtmiştir¹¹²³. İngiltere ile ilişkiler olabildiğince çatışmalardan uzak, dostluk şeklinde yürütülürken tahttan indirildikten sonra İngiltere konusundaki şüphelerini yinelemiş ve Ruslarla Osmanlılar arasında ve Müslümanlara karşı yapılan birçok uygulamada onların etkileri olduğunu belirtmiştir¹¹²⁴.

İngilizler, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan hilafet makamından özellikle de Hindistan'da gösterilen ilgiden rahatsızlık duymaktadırlar. Özellikle Araplara yönelik yoğun faaliyetlerde bulunmuş, hilafetin Osmanlı Devleti'nden alınıp kendi etkileri altındaki Araplara verilmesini sağlayarak Osmanlı Devleti elindeki hilafet tehlikesini önlemek istemişlerdir¹¹²⁵. Hilafet makamının cihat ilanı konusunda tedirgin olan İngilizler özellikle Hindistan'daki Müslümanları Türklere karşı kışkırtmaya çalışmışlardır. Türklerin kötü Müslüman olduğu, hilafeti zorla ellerinde bulundurduğu ve asıl hilafetin Arap soyunda olması gerektiği şeklinde ikna faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Hilafetin, Araplarda olması gerektiğiyle ilgili faaliyetlerini basın aracılığıyla da yürütülmüşlerdir. Hicaz Demiryolu'nun Müslümanlar üzerindeki etkisini artıracığından bu konuda da engelleme girişimlerinin yanı sıra toplanan yardımların

¹¹¹⁷ Çufalı, a.g.m., s. 495.

¹¹¹⁸ Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 17.

¹¹¹⁹ A. Özcan, a.g.m., s. 152.

¹¹²⁰ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 66.

¹¹²¹ Kuran, a.g.m., s. 143.

¹¹²² Ahmet Reşit Bey, a.g.e., s. 38.

¹¹²³ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 64.

¹¹²⁴ Alkan, a.g.e., s. 17.

¹¹²⁵ Georgeon, a.g.e., s. 219.

amacına uygun harcanmadığı şeklinde iddialarda bulunmuş ve Hindistan'a gönderilen Hicaz Demiryolu madalyasının kullanımını yasaklamışlardır¹¹²⁶.

Devletler içerisindeki azınlıkları kullanmak genel İngiliz politikalarında yer almaktadır. Bu politika kısaca böl ve yönetir. İngiltere'ye karşı duyulan güvensizlikte bu politikasının da etkisi büyüktür¹¹²⁷. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı politikalardan biri de ıslahat yapılması konusundaki meselelerdir. Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklara ıslahat yapılması konusunda baskı yaparak ayrılıkçı hareketlerin artması ve devletin bölünmesi için çalışmışlardır. Ayrıca ıslahat meselesi Osmanlı'ya karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmış ve içişlerine karışmak için bir fırsat yaratmıştır. İngiltere'nin bu politikası sadece kendisinin değil diğer devletlerin de müdahalesini sağlamıştır¹¹²⁸.

İttihatçı yönetimi, kurulmadan önceki dönemde ve yönetimdeki aktifleşmeleri esnasında İngilizlere hayran ve İngiliz yanlı politika benimsemişlerdir. II. Abdülhamid'in İngilizlere karşı aşırı şüpheli yaklaştığını düşünen İttihatçıların zamanla İngilizlere olan düşünceleri değişmiştir. İngiltere'nin İttihatçıları desteklemelerindeki sebep ise yine kendi çıkarları için olmuştur¹¹²⁹. İttihat ve Terakki yönetimi İngiltere'nin Arapları, Ermenileri ve Makedonya'daki halkları Türklere karşı desteklediklerinin farkındadırlar. Balkanlardaki halkların ayrılıkçı istekleri karşısında toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışan İttihatçılar, İngiltere'ye güven duymadıklarından dolayı Viyana ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlardır¹¹³⁰.

Osmanlı'nın son döneminde başlayan ve I. Dünya Savaşı'nda yoğunlaşan Arap milletini devlete karşı kullanma faaliyetleri devam etmiştir. Bu görev için özellikle yetiştirilmiş İngiliz casusu Lawrence Araplar arasında para, altın dağıtılması ve kendi bağımsız devletlerini kurmak gibi vaatlerde bulunarak Osmanlı yönetimine karşı olmalarını sağlamıştır¹¹³¹. İngiltere, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Anadolu işgal planını hayata geçirmeye başlamıştır¹¹³².

Milli Mücadele dönemi Anadolu'daki hareketlenmeyi fark eden İngilizler İstanbul'u işgal etmiş ve Anadolu'daki hareketleri de engellemek için girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle bazı kişiler aracılığıyla halkı birbirlerine düşürmek amacıyla yalanlar söylemişlerdir¹¹³³. Milli Mücadele döneminde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Tom Hohler, Milli Mücadele'yi gerçekleştiren Türklerin İngiltere ile

¹¹²⁶ Özyüksel, a.g.m., s. 840-842.

¹¹²⁷ Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I*, s. 133.

¹¹²⁸ Yuca-Kara, a.g.e., s. 237.

¹¹²⁹ Kocabaş, a.g.e., s. 73-81.

¹¹³⁰ Ünal, a.g.m., s. 379-386.

¹¹³¹ Armağan, a.g.e., s. 135.

¹¹³² Çufalı, a.g.m., s. 495.

¹¹³³ Hasanlı, a.g.e., s. 300.

dostluk ilişkileri kurmak istediğini fakat İngiltere'nin Yunanlıların işgallerini desteklemesi bakımından şüphe ile yaklaştığını ifade etmiştir¹¹³⁴.

Milli Mücadele sonucu gerçekleştirilen Lozan görüşmelerinde birçok sorun halledilmiş fakat İngiltere ile olan çözülemeyen Musul sorunu ileri bir tarihe bırakılmıştır. İngiltere ile yaşanan Musul sorunu ve bu bölgede özerk bir Kürt Devleti kurma düşüncesi uzun süre iki devletin gündeminde yer almıştır. Uzun görüşmelere rağmen çözülemeyen sorun Milletler Cemiyeti'ne bırakılmış ve İngiltere lehine sonuçlanmıştır¹¹³⁵. Musul konusunda yaşanan problemler karşısında İngilizler bu bölgenin Türkiye'ye verilmemesi için nüfus oranlarında değişiklik yaparak Arap nüfusunu olduğundan 4 kat fazla göstermiştir¹¹³⁶. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşanan Kürt sorunlarında da İngiltere'nin desteğinin olduğu düşünülmektedir¹¹³⁷. Yabancı devletlerin, Osmanlı Devleti'ndeki Araplara karşı uyguladıkları politika 1930'lu yıllarda Kürtlere de uygulanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının yetiştiği Osmanlı son döneminde, I. Dünya Savaşı ve sonrası yaşananlardan dolayı Batılı devletlere, özellikle de İngiltere'ye karşı güvensizlik devam etmiştir¹¹³⁸.

II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi konusunda yaptığı baskılar, Rusya ile tehdit edilmesi Türkiye'de güven eksikliği oluşturmuş ve olabildiğince savaştan kaçınılmıştır¹¹³⁹. II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerin sonunda Sovyet yayılcılığının artmasıyla Orta Doğu'da çıkarları olan devletler bu bölgeyi Sovyet yayılcılığından uzak tutmak istemektedirler. İngiltere'nin Orta Doğu'daki etkinliği azalsa da etkinliğini devam ettirmek ve Orta Doğu savunma örgütü ya da Orta Doğu komutanlığı şeklindeki bir oluşumla hem kendi çıkarlarını korumak hem de Sovyet yayılmasını önlemek istemektedir. Bu projeyi gerçekleştirme konusunda ise Türkiye'nin öncü olmasını planlamış fakat dönemin yöneticileri Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bu projeye sıcak bakmamıştır. Geçmişten kalan İngiltere'ye karşı şüphecilik bu dönemde de varlığını sürdürmüş ve İngiltere'nin egemenliği altında bir projede ya da bir bölgede görev almak istememişlerdir¹¹⁴⁰. Kıbrıs olaylarında yaşanan durumda da Türk yöneticileri Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi İngiltere'nin Türkiye'ye karşı Yunanistan'ı desteklediğine inanmaktadır¹¹⁴¹.

İngiltere ilişkilerinin geneline bakıldığında bu devlete karşı yoğun şüphecilik yaşandığı görülmektedir. Her devlete karşı yaşanan şüphecilik bazı zamanlarda azalmış ve kaybolabilirken, Osmanlı'da İngiltere'ye karşı olan şüphecilik Cumhuriyet döneminde de yoğun bir şekilde devam etmiştir. Böyle düşünülmesinde her dönemde

¹¹³⁴ Çıfalı, a.g.m., s. 498.

¹¹³⁵ Semercioğlu, a.g.e., s. 56.

¹¹³⁶ Türkmen, a.g.e., s. 23.

¹¹³⁷ Dönmez, a.g.e., s. 180.

¹¹³⁸ Armağan, a.g.e., s. 135.

¹¹³⁹ Hasanlı, a.g.e., s. 91.

¹¹⁴⁰ Gözen, a.g.m., s. 403.

¹¹⁴¹ Bağcı, a.g.e., s. 117.

etkili birçok sebep bulunmaktadır¹¹⁴². Güvensizliği yıllar içinde kaybolmayan Türkiye kendisine hedef olarak Batı'yı belirlerken Batılı devletlerin politikalarına karşı da daima uyanık olmaya çalışmıştır. 1960'lı yıllarda İsmet İnönü'nün Batı ile ilgili; "Büyük devletlerle ilişki kurmak, ayı ile yatağa girmeye benzer" sözleri uyanık olmanın gerektiğini göstermektedir¹¹⁴³.

4.2.3. Rusya Faktörü ve Geleneksel Rusya Fobisi

Osmanlı ve Ruslar arasındaki ilişkiler çok eski tarihlere dayanmaktadır ve ilk diplomatik ilişki XV. yüzyılda gerçekleşmiştir. 1462 yılında Rusların Moskova Kinezi tarafından birleştirilip devletleşmesi gerçekleşmeye başlamıştır. Ruslar devlet haline geldikten sonra hem Bizans'ın politik ve dini mirasına sahip çıkmak hem de sıcak denizlere ulaşmak amacıyla İstanbul'a ilgi duymuş ve egemenliklerini kurmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde bir tehlike unsuru olarak görülmeyen Ruslar zaman içinde Osmanlı'nın zayıflaması, Rusların da güçlenmesiyle sorun haline gelmiştir¹¹⁴⁴. Rusya'nın yayılcı politikaları ve Osmanlı topraklarındaki emelleri iki milleti birbirinin baş düşmanı olarak görmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflaması sonucu Çar Nicholas, Avrupa'nın hasta adamı olarak Osmanlı'yı tanımlamıştır¹¹⁴⁵. Rusya'nın 1774 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan politikaları yoğunlaşmıştır. Özellikle boğazlar ve Karadeniz'de egemenliğini sağlamak isteyen Rusya hem Kafkaslar hem de Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarına ilerlemek istemiştir. Osmanlı Devleti'nin toprakları etrafında işgallerini artırmaya başlayan Rusya'nın 1800'lü yıllarda giderek güçlenmesi Osmanlı Devleti için tehlikenin büyümeye başladığını göstermiştir. Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde yayılcı politikası zaman içerisinde artarak devam etmiş ve boğazlar, Karadeniz bölgesinin yanı sıra Akdeniz'e de hâkim olmak istemişlerdir¹¹⁴⁶.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Rusya ile 13 savaş yaşanmıştır¹¹⁴⁷. Türk ve Rusların tarihte yıllarca mücadele etmiş olmalarının yanı sıra birbirlerinin düşmanı olduğu özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra daha da belirginleşmiştir. Bu durum sadece yöneticilerin dış ilişkilerde dikkat etmesi gereken bir durum olarak kalmamış gerek edebiyat gerekse toplumda izleri görülmüştür. Özellikle olumsuz bir anlam çağrıştıran "Moskof" imgesi kullanılmıştır. Bu duruma örnek vermek gerekirse dönemin yazarlarının metinlerinde geçen: "Rus'un adı her geçende/ Gözlerime kan görünür" (H. Nihal Atsız), "Vatan evladına Moskof gibi rahmetmediler!" (Namık Kemal), "Sıkılan yumruğumu/ çözmeyin, çözmeyin yalvarırım/ bırakın öyle kalsın/lazım olur bakarsın/ mezarımdan çıkar da/ Moskof'u yumruklarım (Refet Köroğlu)" sözleri de duyulan korku ve karşılıklı düşmanlığın her alanda büyüklüğünü

¹¹⁴² Gözen, a.g.m., s. 404.

¹¹⁴³ Gökçe-Çaha, a.g.m., s. 78.

¹¹⁴⁴ Yılmaz-Yakşi, a.g.m., s. 12-13.

¹¹⁴⁵ M. Aydın, a.g.e., s. 164.

¹¹⁴⁶ Krüger, a.g.e., s. 75-76-80.

¹¹⁴⁷ Laclau, a.g.e., s. 38.

gözler önüne sermektedir¹¹⁴⁸. II. Abdülhamid, İngilizlerin politikasını değiştirmesi üzerine Rusya'ya karşı Almanya'yla ittifak yapmayı bir zorunluluk olarak görmüştür¹¹⁴⁹. Bu dönemde Ruslara karşı şüphecilik ve korku Rusya'nın sıcak denizlere çıkış kapasitesinin Osmanlı Devleti olduğu ve bu idealinden hiç vazgeçmeyeceğine olan inançtır¹¹⁵⁰.

Rusya ile doğrudan yapılan savaşların yanı sıra Osmanlı Devleti'ni bölmek ve yıkmak için dolaylı faaliyetler de gerçekleştirmişlerdir. Devletlerle yapılan ittifaklar, azınlık gruplarını kışkırtma girişimleri ile bağımsızlık hareketlerini destekleyerek iç karışıklığa sebep olmak istenmiştir¹¹⁵¹. Özellikle Berlin Anlaşması'nda Ermeni azınlıkları hakkında bir madde konulmasını sağlayarak, istediği zaman Ermeni azınlıkları bahane ederek çıkarları doğrultusunda kullanabilecektir. Ermeni azınlıkları sebep göstererek savaş girişiminde bulunan Rusya yeri geldiğinde buradaki halkları silahlandırarak kışkırtmış ve kendi işgalleri için zemin hazırlamıştır¹¹⁵². Osmanlı Devleti'ne azınlıklar üzerinden uygulanan politikalar genellikle emperyal devletlerin yayılmacı politikalarındaki bahaneleri olmuştur. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın Ermeniler üzerinden uygulamaları iki devlete karşı şüphe ve endişe duyulmasında haklılık olduğunu göstermiştir. Bazı durumlarda çıkarları çatışan devletler azınlık koruyuculuğu konusunda birbirleriyle yarışmışlardır. Örneğin İngiltere, Rusların Ermenileri korumak amaçlı Osmanlı topraklarının çoğunu elde etmesi ve kendi sömürgelerine giden yola inmesi konusunda endişelenmiş ve Ermeni savunuculuğunu kendisi üstlenmek istemiştir¹¹⁵³.

İttihat ve Terakki yönetimin iktidar olması ve meşrutiyet yönetimine geçilmesine Rusya sıcak bakmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin toparlanması ve eski gücünü kazanması çıkarlarıyla uyuşmamaktadır. Rusya'nın amacı Osmanlı topraklarını diğer büyük devletlerle anlaşarak paylaşmaktır. Bu sebeplere bir de kendi içinde yaşayan Müslüman halkların meşrutiyet yönetimini talep etme riski de eklenmelidir¹¹⁵⁴. İttihat ve Terakki Cemiyeti de Rusya'ya karşı endişe duymakta ve bu endişeleri ilk yayınları olan "Vatan Tehlikede" ile kendini belli etmektedir¹¹⁵⁵. Rusya, İttihat ve Terakki döneminde de azınlık politikalarını sürdürmüş özellikle Balkan bölgesindeki halklarda Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlıklarını kazanma konusunda kışkırtma ve propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Rusya'nın politikaları sonucu Balkan halkları Osmanlı Devleti'ne karşı tarihte ilk ve son olarak bir araya gelmişlerdir. Yunanistan'ın

¹¹⁴⁸ Ertuğrul Meşe, "Soğuk Savaş Döneminde Türk Sağında Rus Algısı: Nefretin Kadim Nesnesi", VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu "Türk Rus İlişkileri", 19-20 Ekim 2017, s. 135.

¹¹⁴⁹ Kent, a.g.e., s. 11.

¹¹⁵⁰ A.g.e., s. 106.

¹¹⁵¹ Laclau, a.g.e., s. 39.

¹¹⁵² Yağcıoğlu, a.g.e., s. 17.

¹¹⁵³ Muammer Demirel, "Erzurum'da Ermeni İsyancıları (1890-1895)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 183.

¹¹⁵⁴ Kodaman, a.g.m., s. 324.

¹¹⁵⁵ P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, (Çev. Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999, s. 178.

da bu ittifaka katılmasıyla 1912’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan edilmiştir. Buradaki halkların kışkırtılması, örgütlenmesi ve askeri destek konusunda Rusların büyük etkisi vardır¹¹⁵⁶. İttihat yönetiminde yaşanan Rus faaliyetleri ve Balkan Savaşları sonucu İttihat ve Terakki yöneticilerinde görülen Rus korkusu o kadar artmıştır ki Bitlis’te yaşanan isyan, Adana Katliamı gibi iç olaylarda dahi Rusya’nın etkisi olduğu düşünülmektedirler¹¹⁵⁷.

Osmanlı Devleti, fiilen I. Dünya Savaşı’na katılmadan önce İtilaf Devletleri Türklere karşı askeri hazırlıklara başlamışlardır. Özellikle Rusya, İran’ın kuzeyinden Türk sınırına tacizlerde bulunmakta ve azınlıkları Türklere karşı kışkırtmaktadır¹¹⁵⁸. İttihat ve Terakki yönetiminin I. Dünya Savaşı’nda Ruslarla anlaşmak istemesi Rusların, Osmanlı Devleti’ne karşı emperyalist duyguları ve yıkıcı faaliyetlerinin farkında olup böyle bir teklif yapmaları şaşırtıcı olmaktadır. Fakat yöneticiler özellikle İngiltere ve Fransa gibi güçlü müttefiklerin yanında olmaya ikna konusunda Rusya’yı aracı olarak görmektedirler¹¹⁵⁹. I. Dünya Savaşı’nda İtilaf Devletleri’nin Osmanlı toprakları üzerinde istekleri olduğu için Osmanlı Devleti’yle anlaşmaya sıcak bakmamışlardır. Fakat Almanya için Osmanlı Devleti’nin savaşa katılması kendi çıkarlarına yarar sağlamaktadır. Kendisi için büyük bir pazar olan Osmanlı’nın diğer devletler tarafından paylaşılmasını istemez. Osmanlı Devleti, büyük bir devletin kendisiyle eşit şartlardaki ittifak teklifini reddedememiştir¹¹⁶⁰. İttifaklar yapıldıktan sonra I. Dünya Savaşı’nda Türk ve Ruslar birbirlerine karşı savaşmışlardır¹¹⁶¹.

Ruslar, I. Dünya Savaşı’nda da içerideki halklara olan faaliyetlerini sürdürmüş sadece Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtmakla kalmayarak kendi içlerinde de sorun yaratmak amacıyla Kürtlerin, Ermenilere saldırılarını sağlamıştır¹¹⁶². Rusya’nın parlamentodaki görüşmelerinde de açıkça ifade edildiği gibi I. Dünya Savaşı’nda amaçları İstanbul’u işgal etmektir. Bu durum sadece bir örnek üzerinden gerçekleşmemiş farklı çeşitleri de yaşanmıştır. Rus Dışişleri Bakanının 1915’de çektiği telgrafta geçen: “Boğazlar meselesinin ve İstanbul konusunun Rusya’nın arzularına uygun olarak çözümüne İngiltere tam ve nihai mutabakatını verdiği için imparatorluk hükümetinin derin şükranlarını Grey’e bildirmenizi rica ederim” sözleri de bunları kanıtlar niteliktedir. Rusya’da 1917 yılında gerçekleşen ihtilal ise bütün planların değişmesine sebep olmuştur¹¹⁶³.

3 Aralık 1917 de “Rusya ve Doğu Müslümanlarına” hitaben Sovyet Rusya tarafından bir bildiri yayınlanmıştır. Sovyet yönetimi Milli Mücadele’yi destekleyerek

¹¹⁵⁶ Kinross, a.g.e., s. 34.

¹¹⁵⁷ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 121.

¹¹⁵⁸ Vahdet Keleşyılmaz, “I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s. 701.

¹¹⁵⁹ Ahmad, “İttihat ve Terakkinin Dış Politikası”, s. 289.

¹¹⁶⁰ Cemal Paşa, a.g.e., s. 137.

¹¹⁶¹ Krüger, a.g.e., s. 83.

¹¹⁶² Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 73.

¹¹⁶³ O. Öymen, a.g.e., s. 42.

ve İstanbul'un Müslümanların hâkimiyetinde kalması gerektiğini belirterek Müslümanların desteğini sağlamak istemektedir¹¹⁶⁴. Atatürk'ün, Sovyetlerle ilişkileri geliştirmek istemesi bazı milletvekilleri tarafından endişeyle karşılanmış olsa da Mustafa Kemal Sovyet Rusya ile iletişime geçip anlaşılması konusunda ısrar etmiştir¹¹⁶⁵. Dış politika konusundaki ilk girişim Mustafa Kemal tarafından 26 Nisan 1920'de resmi bir mektup yazılarak Lenin'e gönderilmesidir. Mustafa Kemal mektupta Türklerin emperyalistlere karşı gerçekleştirdiği mücadelenin desteklenmesi ve yardım edilmesini istemiştir¹¹⁶⁶. Milli Mücadele dönemi Rusya ile olan ilişkiler sadece Türklerin değil Rusların da çıkarları doğrultusunda gerçekleşmiştir¹¹⁶⁷. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele dönemi Rusya ile ilişkileri geliştirilmek istemesi öncelikli olarak gerekli yardımların ve Güney ile Doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak gerektiğindedir. Bu şekilde Batılılara karşı mücadelede daha rahat hareket edebilecektir¹¹⁶⁸. Yapılan girişimler sonucu Sovyet Rusya ile 1921'de anlaşma sağlanmıştır¹¹⁶⁹. Bu anlaşma sayesinde kapitülasyonlarda verilen diğer imtiyazlardan vazgeçilmiş ve Anadolu'daki bağımsızlık hareketi desteklenmiştir¹¹⁷⁰. Rusya'dan alınan yardımlar, karşılıklı ilişkilerde güven olduğu anlamına gelmemektedir. Yüzyıllar boyunca savaşıyor, birbirine düşman olan iki devletin Milli Mücadele döneminde gösterdikleri dostluk ilişkileri ilgi çekici olmuş,¹¹⁷¹ dostluk kurulmasına rağmen Türklerin, Rusya'ya karşı güvensizlikleri devam etmiştir¹¹⁷². Milliyetçi liderler Rusya'ya karşı her daim kuşku duymuşlardır¹¹⁷³. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerini geliştirirken dikkatli ve tedbirli davranmayı da bırakmamak gerektiğini düşünmektedir¹¹⁷⁴. Milli Mücadele dönemi Sovyet Rusya'ya karşı duyulan endişenin sebepleri arasında İttihatçı liderlerin Milliyetçilere karşı kullanılması durumu da etkili olmuştur¹¹⁷⁵.

Sovyet Rusya ile yapılan Moskova ve Kars Anlaşması Ankara Hükümeti'nin gücünü ve uluslararası sistemde saygınlığını artırmıştır¹¹⁷⁶. Rusya'nın Lozan görüşmelerinde de Türkiye'ye desteği olmuştur¹¹⁷⁷. İngiltere, Türk politikaları hakkında; Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya ile yardımlaşan Türkleri ilk olarak İngiltere, sonrasında Almanya'yı denge unsuru olarak kullanan Osmanlı'nın aynı politikalarını uyguladığını, Ruslarla ilişkilerin bozulmasında tekrar İngiltere ile ilişkilerini düzeltmek

¹¹⁶⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 224.

¹¹⁶⁵ Sonyel, a.g.e., s. 7.

¹¹⁶⁶ Şamşutdinov, a.g.e., s. 188.

¹¹⁶⁷ TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 85, 17.10.1920, s. 181; TBMM TD, C: 7, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 128, 03.01.1920, s. 177.

¹¹⁶⁸ Millman, a.g.m., s. 6.

¹¹⁶⁹ S.İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 41.

¹¹⁷⁰ TBMM TD, C: 11, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 53, 21.07.1920, s. 324.

¹¹⁷¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 222.

¹¹⁷² M. Aydın, a.g.e., s. 165.

¹¹⁷³ Duru, a.g.e., s. 155.

¹¹⁷⁴ Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, s. 221.

¹¹⁷⁵ Yerasimos, a.g.e., s. 168.

¹¹⁷⁶ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 44-25-33, 29.04.1934.

¹¹⁷⁷ Yerasimos, a.g.e., s. 613-614.

isteyeceğini belirmişlerdir. Türkler, Milli Mücadele dönemi Rusya'dan yardım almasına rağmen Ruslarla fazla yakınlık kurmamıştır¹¹⁷⁸. Türkiye, Bolşevik yönetim tarzını benimsememiş ve ülkelerinde bu yönetim şeklinin oluşmasına karşı çıkmışlardır. Her ne kadar yönetim tarzı olarak kesin çizgileri olsa da ikili ilişkilerde ve Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya'nın yaptığı iyilikler unutulmamıştır¹¹⁷⁹. Milli Mücadele döneminden sonra da Sovyet Rusya ile olan dostluk ilişkilerine önem verilmiştir¹¹⁸⁰. 1932 yılında İsmet İnönü, Türk-Sovyet ilişkileri hakkında iki devletin dostluğunun bozulacağını bekleyenlerin bunu göremeyeceğini ve dostluğun sadece siyasi alanla sınırlı kalmayıp geliştirilmesini istediğini belirtmiştir¹¹⁸¹.

II. Dünya Savaşı öncesinde Sovyetlerle olan dostluk ilişkileri yavaş yavaş yerini şüphe ve endişeye bırakmaktadır. Sovyetlere karşı duyulan endişe ve şüphenin artması 1942 yılında Sovyetlerin, Alman uçaklarını tamir edip Alman işaretlerini kullanarak Türk sınırındaki uçularla Alman-Türk ilişkilerini olumsuz etkilemek istediği düşüncesi ile başlamıştır¹¹⁸². Sovyetlere karşı duyulan endişeden dolayı oluşabilecek durumlara karşı tedbirler düşünülmüştür¹¹⁸³. İsmet İnönü, Rusların politikalarına karşı dikkatli olunmasını tecrübelerine dayanarak belirtmektedir¹¹⁸⁴. İnönü, Numan Menemencioğlu'na Ruslara karşı yürütülecek politikanın tarihten çıkarımlar yaparak belirlenmesini İngiltere ve Rusya'yı yıllarca birbiriyle dengelediği için Osmanlı Devleti'nin ayakta kaldığını hatırlatırken, savaş esnasında Rusların ve Almanların arasında savaş olacağı ihtimaliyle Batılı devletlerle ittifak yapmak istemiştir¹¹⁸⁵.

II. Dünya Savaşı boyunca İsmet İnönü'nün, Sovyetlere karşı duyduğu endişe hiç azalmamış dış politikada bu endişeden ötürü devletin toprak bütünlüğü korunmak istenmiştir¹¹⁸⁶. Genel olarak savaş esnasında ittifaka rağmen tarafsız kalmaya, aktif olarak savaşa dâhil olmamaya çalışılmıştır¹¹⁸⁷. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda her ne kadar tarafsızlık politikasını sürdürmek için çalışsa da özellikle savaşın Balkanlara doğru yayılması konusunda ve Türkiye'nin konumundan dolayı her an dikkatli ve beklemede olunmuştur¹¹⁸⁸. Türkiye'nin tarafsızlık konusundaki kararlılığı ve devletlerle ilişkilerinin dostluk esaslı yürütülmesi Avrupalı basın tarafından samimi bulunmuştur¹¹⁸⁹. Toprak bütünlüğü konusunda hassas olan İnönü kendi sınırlarını korumaya çalışırken başka devletlerin toprak bütünlüğüne de saygı göstermiştir.

¹¹⁷⁸ Gökay, a.g.e., s. 190.

¹¹⁷⁹ Sherrill, *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Mustafa Kemal I*, s. 95.

¹¹⁸⁰ "Türkiye Rusya Dostluğu", *Cumhuriyet Gazetesi*, No:1758, 31 Mart 1929, s. 2.

¹¹⁸¹ "İsmet Paşa Bir Resmi Kabul Sırasında Dedi Ki", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 2869, 4 Mayıs 1932, s. 1.

¹¹⁸² BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 232-562-11, 11.06.1942.

¹¹⁸³ Dikerdem, a.g.e., s. 17.

¹¹⁸⁴ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I*, s. 29.

¹¹⁸⁵ Dikerdem, a.g.e., s. 21.

¹¹⁸⁶ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I*, s. 30.

¹¹⁸⁷ A.g.e., s. 77.

¹¹⁸⁸ *Tan Gazetesi*, 04 Kasım 1940, s. 1-2.

¹¹⁸⁹ "Reisicumhurun Nutku: Bütün Avrupa Gazeteleri Nutuktan Büyük Bir Alakayla Bahsediyor", *Akşam Gazetesi*, 05 Kasım 1942, s. 1.

Almanlar tarafından yapılan toprak taleplerinin reddedilmesi de bunun göstergesidir. İnönü, Sovyet politikaları konusunda da olabildiğince tedbirli olmuş ve Sovyetlerin savaştan başarılı şekilde çıktığında emperyal faaliyetlerini artıracığı konusundaki tahminleri de doğru çıkmıştır¹¹⁹⁰. Her ne kadar Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında dostane ilişkiler kurulmuş ve yardım alınmış olursa da bu durum geleneksel korkuları yok etmemiştir. Feridun Cemal Erkin bu duyguyu, “Üç yüzyıl boyunca girilen on üç savaş, Türklere hiç şaşmaz bir tehlikeyi sezme yeteneği kazandırmış, Rus tehdidinin ne olduğunu öğretmiştir” şeklinde ifade eder¹¹⁹¹.

Türklerin, Sovyet Rusya'ya karşı yaşadığı endişe ve korku sadece kendileri tarafından bilinen bir durum olmamıştır. Her dönemde çoğu devlet bu durumun farkında olmuştur. II. Dünya Savaşı'nda Amerikan basını bu durumu “Türklerin, Sovyet Rusya'dan kuşkulanıp çekinmeleri, mantıkla bağdaşmayan eski bir alışkanlıktan doğmaktadır” şeklinde belirtmişlerdir¹¹⁹². Alman yönetimindeki Hitler de, Türklerin Sovyet Rusya'ya karşı olan düşüncelerini bildiğinden Türklerin savaş esnasında Almanlara yönelik tehdit oluşturmayacağı ve tarafsızlığını koruyacağını söylemiştir. Türkiye, Almanya'dan gelebilecek tehlikelerden Stalingrad Muharebesi sonucu Almanların yenilmesiyle kurtulmuş fakat Sovyetlerin eski politikalarını sürdürmeye başlaması daha büyük bir tehlike oluşturmuştur¹¹⁹³.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda Batı ile gerçekleştirilen ittifaklara rağmen aktif olarak savaşa katılmamıştır. Churchill, Türkiye'nin savaşa bir an önce dâhil olmasını istediği için Türklerin Ruslara karşı endişelerini bildiğinden bu durumu kullanmıştır. Rusların, Almanlar gibi politikalarının olmadığını böyle bir durum olsaydı İngiltere'nin anlaşma gerçekleştirmeyeceğini ve böyle bir durum gerçekleşirse de gerekenin yapılacağını söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin savaşa biran önce dâhil olup savaş sonrası oluşabilecek durumlarda yalnız kalma ihtimalini engellemeleri gerektiğini ifade etmiştir¹¹⁹⁴. İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılması yönündeki talepleri çeşitli bahanelerden dolayı ertelediğini düşünerek Türkleri ikna etmek için endişesini azaltmanın fayda vermemesinden dolayı daha da artırmayı denemiş, Rusların Boğazlar statüsünde değişiklik yaparak hak iddia etmelerini destekler nitelikte açıklamalarda bulunmuştur¹¹⁹⁵. Türkiye'deki Rus endişesinin farkında olan bir diğer devlet de Almanya'dır. Almanya, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşması sonucu bu durumu memnun karşılamamış ve kendisi daha rahat hareket etmek amacıyla Rusların dikkatini Türkiye üzerine çekmek için bu yönde propagandalar yapmıştır¹¹⁹⁶.

¹¹⁹⁰ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 38.

¹¹⁹¹ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I*, s. 78-79.

¹¹⁹² Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası III*, s. 18.

¹¹⁹³ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 114.

¹¹⁹⁴ Goloğlu, a.g.e., s. 188-229.

¹¹⁹⁵ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası III*, s. 109.

¹¹⁹⁶ “Alman Propagandasının Hedefi Nedir”, *Tan Gazetesi*, 9 Aralık 1939, s. 6.

Sovyetlerin politikalarına karşı endişeleri olan Türkiye savaşa dâhil olduğunda gücü azalmış ve işgale açık olacağından korkmaktadır. Türkiye'nin savaşa girme konusundaki kararını bilen Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmeyeceğinden silah yardımının da gerekmediğini düşünmektedir¹¹⁹⁷. Sovyetlerin gösterdikleri politikalar sonucu Türk yöneticilerin kaygı duymakta haklı oldukları, savaşa girerlerse Almanya tarafından işgale uğrayıp Sovyetlerin de kurtarma bahanesiyle ordusu zayıflamış ve silah yardımı kesilmiş Türkiye'yi etkisi altına almak istemesi şeklinde yorumlanmıştır. Yapılan yorumların doğruluğu konusunda kesinlik olmasa da Türklerdeki Rus korkusu kendini kesin olarak belli etmektedir. Sovyetlerden duyulan endişenin yanı sıra İngiltere'nin bu duruma ne tepki vereceği de merak konusudur¹¹⁹⁸.

Türkiye savaş boyunca duyduğu Sovyet endişesini Adana Görüşmeleri'nde açıkça dile getirmiştir. Churchill ile görüşen Başbakan Şükrü Saraçoğlu savaş sonrasında Sovyetlerin faaliyetleri karşısında fiili garanti talep etmiştir¹¹⁹⁹. Adana Konferansı sonunda Türklerin, Sovyetlere karşı şüpheleri daha da artmış ve Sovyetlerin yapacağı girişimlerde İngilizlerin de herhangi bir müdahalede bulunmayacağını düşünmüşlerdir¹²⁰⁰. İsmet İnönü de İngiltere'nin kendi çıkarlarıyla uyarsa Türkiye'yi Ruslara karşı savunmayacağını düşünmektedir¹²⁰¹. Sovyetlerin, her an bir sebep bularak Türklere karşı girişimde bulunma ihtimalini azaltmak amacıyla Türkiye, Sovyetler ile arasında oluşabilecek çatışmalara ortam hazırlamamaya ve dikkatli olmaya özen göstermiştir¹²⁰². Rus politikalarına karşı II. Dünya Savaşı'nda duyulan endişe sadece Türkiye tarafında olmamış Amerika'da da Rusya'nın taahhütlere uyup uymayacağı konusunda belirsizlik mevcuttur¹²⁰³.

II. Dünya Savaşı'nda aynı ittifak içerisinde olsalar da Türkiye'nin savaşa aktif olarak katılmaması ve ilişkilerini her iki tarafla sürdürmesi Sovyetler tarafından tepki ile karşılanmıştır¹²⁰⁴. Ayrıca savaş esnasında boğazlardan geçen Alman gemileri konusunda her ne kadar Türkiye açıklama yapsa da Rusya ile ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiştir¹²⁰⁵. İlişkilerde ki ilk bozulma Rusya'nın 1925 yılında yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı yenilenmeyeceğini bildirmesiyle başlamıştır¹²⁰⁶. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı uzatmayacağını bildirdikten sonra Türkiye barış politikasını sürdürerek anlaşmanın yeniden tesis edilmesi için görüşmüştür¹²⁰⁷. Fakat Sovyetlerin anlaşma için talepleri arasında; Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere verilmesi, Montrö

¹¹⁹⁷ Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 11, (2010), s. 261-262.

¹¹⁹⁸ Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, s. 127.

¹¹⁹⁹ Ertem, a.g.m., s. 7.

¹²⁰⁰ Weisband, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası III*, s. 39.

¹²⁰¹ Goloğlu, a.g.e., s. 227.

¹²⁰² Özçelik, a.g.m., s. 257.

¹²⁰³ "Üçler Arasında İhtilaf", *Tanin Gazetesi*, No: 4455, 16 Mayıs 1945, s.1.

¹²⁰⁴ Yılmaz-Yakşi, a.g.m., s. 11.

¹²⁰⁵ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 60-368, 08.09.1946.

¹²⁰⁶ *Son Posta Gazetesi*, No: 5253, 22 Mart 1945, s. 1.

¹²⁰⁷ "Sovyetlere Cevabımız", *Ulus Gazetesi*, 7 Nisan 1945, s. 1.

Anlaşması'nın yenilemek için görüşülmesi ve boğazların savunmasında Sovyetlerin de katılması gibi talepler yer almaktaydı¹²⁰⁸. Bu istekler yüzyıllar geçse de Rusların emellerinden vazgeçmediğini gösterir niteliktedir¹²⁰⁹. Stalin'in, Montrö Anlaşması'nın yeniden düzenlenerek boğazlar rejiminde değişiklik konularında Sovyet Rusya'nın isteğinin gerçekleştirilmesi durumu Türk yöneticiler tarafından, Türkiye'nin Osmanlı dönemindeki Hünkâr İskeleyi Antlaşması'na benzer bir anlaşmaya neden olacağı düşünerek reddedilmiştir¹²¹⁰.

Sovyetlerin toprak ve üst talepleri ilk defa olan bir durum değildir. 1920 yılında Çiçerin, dışişleri bakanı olarak Moskova'ya giden Bekir Sami Bey'den Bitlis, Muş ve Van'ın Ermenilere verilmesi şeklinde talepte bulunmuştur¹²¹¹. Bu talepleri kesin suretle reddedilmiş fakat toprak taleplerinden hemen vazgeçilmemiştir. Bu konuda Sovyetlerin ısrarlı tavrı karşısında hükümet kararını: "Belli bir toprak parçasının bir azınlığa bırakılmasını istemek, emperyalist bir düşünce ile harekette başka bir şey değildir. Ankara Milli Hükümeti böyle bir istek ve iddiayı kabul edemez" şeklinde kesin ve sert bir dille ifade etmiştir. Türkiye, Milli Mücadele dönemi gibi zor bir zamanda dahi toprak konusunda taviz vermemiştir. Ankara Hükümeti'nin kararı 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması toprak tavizi verilmeden imzalanmıştır. İlişkilerin uzun bir süre dostluk içerisinde ilerlemesi Rusya'nın taleplerinden vazgeçtiğini göstermemektedir¹²¹². 1945 yılında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı yenilememeleri ve talepleri bu politikadan vazgeçilmediğini gözler önüne sermiştir¹²¹³. Sovyetlerin II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'ye yönelik toprak ve üst talepleri çoğu kaynak tarafından Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilmiştir¹²¹⁴. İlişkilerdeki en gergin dönemlerden biri de Soğuk Savaş dönemi yaşanan bu toprak talepleri sonrası gerçekleşmiştir. Rusya'nın, Boğazlar ve Türkiye üzerindeki emelleri konusunda Amerika başta olmak üzere diğer devletler de rahatsızlık duymaya başlamış ve boğazların uluslararası durumunun devam etmesi konusunda çalışılması gerekliliği vurgulanmıştır¹²¹⁵. Türkiye'den talep edilenler karşısında basında da eleştiriler olmuş ve Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusundaki hassasiyeti vurgulanmıştır¹²¹⁶. Rusya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan isteklerine bakıldığında nasıl ki Türklerde Rus korkusu devam etmekte ise Ruslarda da isteklerde hiç değişiklik olmadığı görülmüş ve Türklerin endişeleri haklılık kazanmıştır. İngiltere de Rusya'nın tarih boyunca politikalarında devamlılık olduğunu, boğazlar konusunda her daim isteklerinin

¹²⁰⁸ "Sovyet Rusya Türkiyeye İttifak Anlaşmasının Şartlarını Bildirdi", *Son Posta Gazetesi*, No: 5600, 9 Mart 1946, s. 1.

¹²⁰⁹ Yılmaz-Yakşı, a.g.m., s. 12-13.

¹²¹⁰ Martin- Kerıdıs, a.g.e., s. 22.

¹²¹¹ TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 85, 17.10.1920, s. 181; TBMM TD, C: 7, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 128, 03.01.1920, s. 152.

¹²¹² O. Öymen, a.g.e., s. 97-98.

¹²¹³ TBMM TD, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 3, 14.08.1946, s. 29-30.

¹²¹⁴ Hasanlı, a.g.e., s. 14.

¹²¹⁵ O. Öymen, a.g.e., s. 101.

¹²¹⁶ M. Zekeriya Sertel, "Türkiye'yi Kimler ve Ne İçin İtham Ediyorlar?", *Tan Gazetesi*, 03 Kasım 1945, s. 1.

bulunması ve isteklerini özellikle güçlü olduğu dönemlerde gündeme getirdiğini ifade etmiştir¹²¹⁷.

Stalin'in 1945 yılında boğazlar konusunda yeniden düzenlemeler yapılması ve üst talepleri Türkiye'de endişe yaratmış, geçmişte yaşanan olayların da etkisiyle Rusya'ya karşı güvenlik açısından ittifak arayışları görülmüştür. Sovyet Rusya'nın II. Dünya Savaşı sonrası yayılcı politikaları karşısında devletler arasında yardım ve ittifaklar gerçekleşmiştir. İngiltere'nin Yunanistan'a ve Türkiye'ye yaptığı yardımlara devam edemeyeceğini ABD'ye bildirmesi sonucu Amerika konumları itibarıyla bu ülkede Sovyet yayılmasını önlemek için yardım konusunu üstlenmiştir¹²¹⁸. Türkiye, Batı ittifakı öncesinde bölgesel ittifak anlaşmalarına önem verip geliştirmek istese de yeterli olmaması sonucu Batılı ittifaklara daha çok yönelmiştir¹²¹⁹. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile ittifak kurmak ve Batı'yla ilişkilerini geliştirmek istemesinin en önemli sebebi Rusya'nın taleplerinden kaynaklanmıştır¹²²⁰. İttifak sistemlerine verilen önem ve yapılan fedakârlıklar Ruslara duyulan endişe ve korkunun büyüklüğünü ve hafızalarda unutulmamış olduğunu göstermektedir¹²²¹.

Türkiye, endişesini gidermek için Sovyetleri dengelemek amacıyla Amerika ile ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'dan yardım almamasının nedeni savaş esnasındaki tutumları dolayısıyla ve savaştan yıpranmalarından dolayı desteklerinin yetersiz olacağındandır¹²²². Ayrıca Amerika, Sovyet talepleri ve herhangi bir yabancı müdahale konusunda Türkiye'nin yanında olacağını belirtmiştir¹²²³. 1947 yılındaki istihbarat raporlarına göre Sovyetlerin boğazlar ve Şark Vilayetleri konusunda emellerinin devam ettiği ve bu konudaki kararlılıkları belirtilmektedir¹²²⁴. Rusya'nın boğazlar konusundaki istekleri ve Türkiye'nin yaşadığı endişe ABD Ankara Büyükelçisi George C. McGhee tarafından da dile getirilmiştir¹²²⁵.

Demokrat Parti döneminde Rusya'ya karşı olan geçmişten kaynaklı düşmanca tavır Soğuk Savaş döneminde yapılanlarla birlikte 1950'lerde en yüksek düzeye ulaşmıştır¹²²⁶. Türkiye, Kore Savaşı esnasında da Rusya'nın savaşı durdurmak istemediğini düşünmekte ve Rusya'ya karşı şüphe duymaktadır¹²²⁷. Rus politikaları konusunda endişe duyan Türkiye, Amerika'nın ilgisinin Kore'ye kaydırılmak istendiği ve Avrupa'ya karşı istilacı politikaların daha rahatça gerçekleşeceği konusunda yalnız

¹²¹⁷ "Boğazlar ve Rusya", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 7753, 19 Mart 1946, s. 3.

¹²¹⁸ Yılmaz-Yakşı, a.g.m., s. 29-30.

¹²¹⁹ Akgönenç, a.g.m., s. 21.

¹²²⁰ Uslu, a.g.e., s. 6.

¹²²¹ H. Bayram Soy, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan NATO Üyeliğine: Boğazlar Sorunu ve Türkiye'nin Batı ile İttifakı", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 45, (2015), s. 183.

¹²²² Gönübol-Ülman, a.g.m., s. 111.

¹²²³ "Amerikan Hükümeti Türkiye ile İran'ın Yanında Yer Alacaktır", *Son Posta Gazetesi*, No: 5608, 17 Mart 1946, s. 1.

¹²²⁴ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 111-700-3, 25.03.1947.

¹²²⁵ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 127-823-2, 26.01.1956.

¹²²⁶ Örnek, a.g.e., s. 334.

¹²²⁷ *Akşam Gazetesi*, 28 Haziran 1950, s. 1.

değildir. Avrupalı devletler de, Türkiye ile aynı endişeyi paylaşmakta ve tedbirler alındığı belirtilmektedir¹²²⁸. Demokrat Parti döneminde devam eden endişeler sonucu bölgesel ittifaklar ve NATO'ya üye olma konuları dış politikada birinci hedeftir¹²²⁹. Türkiye'nin NATO'ya katılmak istemesinde geçmişten de gelen güvenlik kaygıları dolayısıyla ısrarcı olunmuştur¹²³⁰.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin NATO üyeliği gerçekleşince Sovyetlerin rahatsızlığı ve ilişkilerdeki gerginlik daha da artmıştır. Amerika'nın Türkiye'ye olan desteğinin farkında olan Kruşçev New York Times'a: "Harp patlarsa biz Türkiye'ye çok yakınız. Hâlbuki siz, Amerika Birleşik Devletleri, uzaktasınız. Toplar ateş etmeye başladığında, roketler uçacak ve o zaman iş işten geçmiş olacaktır" demiş ve Fransız gazetecilerine de buna benzer olarak: "Bir çatışma vuku bulduğu takdirde, Türkiye'nin müttefikleri Türkiye'nin yardımına değil ancak cenaze merasimine yetişebileceklerdir" ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerden iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginlik boyutu tahmin edilmektedir¹²³¹. Türkiye'nin, Amerika ve Batı ile yakın ilişkiler göstermesi Sovyet Rusya'yı rahatsız etmiş ve bu durum notalarla protesto edilerek gösterilmiştir¹²³².

Stalin'in ölümü sonrası 1953 yılından itibaren toprak taleplerinden vazgeçen Sovyetler, Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmek için girişimlerde bulunmuştur¹²³³. Sovyetler, Türkiye'den talep ettiği isteklerden vazgeçtiğini açıklamasına rağmen yöneticiler bu durumda dikkatli davranmışlardır¹²³⁴. Birçok defa gerçekleşen girişimler Türkiye tarafından içinde bulunan ittifak sistemine aykırı davranılamayacağı şeklinde cevaplanmıştır¹²³⁵. Demokrat Parti döneminde Rusya'ya karşı Batılı ittifak ilişkilerinin yoğunlaşması ve komünizmle mücadele faaliyetleri artarak ilerlemektedir. Bu dönemde Orta Doğu ülkeleri üzerindeki Sovyet etkisine de dikkat edilmiştir¹²³⁶. Suriye ve Sovyetler arasındaki ilişkiler sadece Türkiye tarafından değil yabancı basın tarafından da yakından takip edilmektedir¹²³⁷. Sovyetlerin, Suriye'ye verdikleri destek Türkiye açısından endişelerin artmasına sebep olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkilerinin gerginleşmesi sonucu, Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko'nin ilişkilerdeki gerginlikle ilgili Türkiye'nin Suriye'ye karşı herhangi bir saldırı hareketinin kendisi için daha zararlı olacağı şeklinde ki açıklamaları Türk basınında tehdit olarak

¹²²⁸ *Akşam Gazetesi*, 26 Haziran 1950, s. 1.

¹²²⁹ Seydi, "Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)", s. 2.

¹²³⁰ Necmettin Sadak, "Atlantik Paktı ve Türkiye", *Akşam Gazetesi*, No: 11471, 15 Eylül 1950, s. 1-2.

¹²³¹ O. Öymen, a.g.e., s. 105.

¹²³² Özbay, a.g.m., s. 479.

¹²³³ Hasanlı, a.g.e., s. 461.

¹²³⁴ Çomak, a.g.e., s. 32.

¹²³⁵ Aktaş, a.g.e., s. 79.

¹²³⁶ Kuyumcuoğlu, a.g.m., s. 124-125.

¹²³⁷ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 68-432-1, 01.11.1957.

algılanmıştır¹²³⁸. Suriye üzerindeki Rus faaliyetleri istihbarat raporlarında da gözlemlenmektedir¹²³⁹.

Demokrat Parti iktidarının son döneminde Sovyetlerle olan ilişkilerin geliştirilmesi girişiminde bulunulmuştur. Celal Bayar, Sovyetlere karşı uygulanan politikalarda tarihsel ve komşuluk gerçeği ile davranılması gerektiğini belirtmektedir¹²⁴⁰. Adnan Menderes de Moskova'ya bir seyahat planlamış ve bu durum müttefiki Amerika'ya bildirilmiştir. Bu seyahat Amerika tarafından olumlu karşılanmış gözükse de rahatsızlık duyulmuştur. Türkiye'nin Sovyet ilişkilerini geliştirmek istemesi, Amerikalılar tarafından yapılan yardımlardaki azalma sonucu ekonomik desteği artırma girişimi olarak yorumlanmıştır. 1960'lı yıllarda Sovyetlerle olan ilişkilerin normalleşmesi gerektiği konusu yöneticiler tarafından daha sık belirtilmeye başlanmıştır¹²⁴¹.

4.2.4. Orta Doğu

Orta Doğu coğrafi olarak belirlenmiş bir konumdan ziyade Batılı devletler tarafından oluşturulan bir kavramdır. Avrupa'yı merkeze alan dünya bakışı Avrupa'nın doğusundaki Balkanları Yakın Doğu, Asya kıtasını da Uzak Doğu kavramlarıyla tasvir etmiştir. Orta Doğu kavramı bu şekilde ortaya çıkmıştır fakat Avrupa merkezli bakılmadığında Orta Doğu aslında dünyanın merkezinde bulunmaktadır¹²⁴². Orta Doğu jeopolitik olarak beş denizin bulunduğu kavşak noktada olması, petrol kaynaklarının burada bulunması ve mukaddes şehirlerin de varlığıyla önemi yüksek bir bölge olmuştur. Bu bölgeye tarih boyunca birçok devlet, millet sahip olmak için çaba sarf etmiştir. Orta Doğu'nun kavram olarak kullanılması ise Amerikalı Albay Alfred Thayer Mahan tarafından 1902'de gerçekleşmiştir. Sonrasında İngiltere'nin daha çok kullanmaya başladığı kavram 1930'larda literatüre girmiştir. Orta Doğu kavramında kast edilen alan ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir. Türkiye, Orta Doğu bölgesinin bazen içinde bazen de dışında kabul edilmiştir¹²⁴³.

Osmanlı Devleti, Orta Doğu bölgesinde XVI. yüzyıldan başlayarak hâkimiyetini artırmıştır. İran, Pakistan ve Afganistan'ın dışında kalan yerlerde uzun müddet hâkimiyetini sürdürdükten sonra I. Dünya Savaşı'yla kesin ayrılık yaşanmıştır¹²⁴⁴. Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyeti altında barış içinde yaşayan Arap milleti dini birlik sayesinde az sorun yaşamıştır. Orta Doğu bölgesi XIX. yüzyılın başında ticarete önem kazanan bir bölge olarak Avrupalı devletlerin ilgisini daha çok çekmeye başlamıştır. Osmanlı'nın gücünün azalmasının da etkisiyle Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara

¹²³⁸ *Milliyet Gazetesi*, 12 Eylül 1957, s. 1.

¹²³⁹ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 111-701-7, 10.11.1956.

¹²⁴⁰ Laclau, a.g.e., s. 258.

¹²⁴¹ Yuca-Kara, a.g.e., s. 549.

¹²⁴² Bıyıklı, a.g.e., s. 23.

¹²⁴³ A.g.e., s. 24-25.

¹²⁴⁴ Oran, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I'*, s. 196.

müdahale ve saldırıya başlamışlardır. Sadece Batılı devletlerin değil Rusya'nın da Orta Doğu'ya yönelik ilgisi vardır¹²⁴⁵.

Orta Doğu bölgesinde görülen milliyetçilik hareketleri ise Hristiyan Arapların, Avrupalı devletlerle olan temasları sonucu olmuştur¹²⁴⁶. 1800'lü yıllarda bölgeye en çok ilgi duyan devlet İngiltere'dir. Özellikle Mısır'a olan ilgi Süveyş Kanalı aracılığıyla Hindistan'a giden deniz yolunu kendi kontrollerine almalarını sağlamaktadır. İngiltere için Hindistan en önemli sömürgelerinden birisi ve ayrıca en zenginidir¹²⁴⁷. İngiltere kendi sömürgelerine giden bu yolu korumak adına Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruması yönünde politikalarını sürdürmektedir. İlerleyen süreçte Orta Doğu bölgesinde devletler arası rekabete Almanya'da katılmış ve Osmanlı ile olan yakın ilişkileri İngilizleri huzursuz etmiştir¹²⁴⁸. Batılı devletler Orta Doğu'daki etkinliklerini artırmak ve Osmanlı ile bağını zayıflatmak amacıyla hem azınlıkları kullanmış hem de milliyetçilik hareketlerinin oluşmasını ve gelişmesini desteklemiştir. Milliyetçilik akımları ilk zaman Müslüman olmayan kesimde daha çabuk etki yaratmıştır¹²⁴⁹.

II. Abdülhamid, iktidarının ilk yıllarından itibaren Arapların bulunduğu bölgeler ve Yemen ile ilgilenmiştir. Bu ilgisinin bir diğer sebebi de yabancı devletlerin bölgeye olan emperyal duygularıdır¹²⁵⁰. II. Abdülhamid, Balkan bölgesinde yaşanan faaliyetler ve ayrılıklar sonucu bu durumun Arap bölgesinde de gerçekleşmemesi için Suriye ve Arap vilayetlerine önem vermiştir. Özellikle Suriye'ye verilen önemin nedeni bulunduğu konum itibarıyla hac yolları üzerinde bulunması ve Mısır'dan sonra bu bölgenin Arap vilayetlerine giden güzergâhtaki en büyük vilayet olmasıdır¹²⁵¹. II. Abdülhamid gerçekleşen isyan ve işgaller için de çözümler aramıştır¹²⁵².

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ülkede Müslüman, Türk, Hristiyan, Ermeni ve Museviler arasında kaynaşmaya sebep olmuşsa da bu durum uzun sürmemiştir. Meşrutiyet, Avrupalı devletlerin işgalci politikalarını durdurmamıştır¹²⁵³. İttihat ve Terakki yönetimi Orta Doğu bölgelerindeki yabancı devletlerin de destekleriyle gerçekleşen faaliyetlere karşı baskıcı bir politika benimsemişlerdir¹²⁵⁴. İttihat ve Terakki yönetiminin Arap bölgelerinde hâkimiyeti artırmak için uyguladığı baskıcı politikaları

¹²⁴⁵ Levis, a.g.e., s. 364-376-377.

¹²⁴⁶ Yuca-Kara, a.g.e., s. 340.

¹²⁴⁷ Laclau, a.g.e., s. 26.

¹²⁴⁸ Levis, a.g.e., s. 378.

¹²⁴⁹ A.g.e., s. 388-431.

¹²⁵⁰ Yuca-Kara, a.g.e., s. 85.

¹²⁵¹ Georgeon, a.g.e., s. 205-207.

¹²⁵² Tahsin Paşa, a.g.e., s. 152.

¹²⁵³ Gözen, a.g.m., s. 441.

¹²⁵⁴ Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları", s. 352.

ve Türkleştirme girişimleri Arapların daha fazla tepkilerini çekerek zıt bir etki yaratmaya başlamıştır¹²⁵⁵.

Osmanlı egemenliği altındaki Orta Doğu bölgesindeki halklar, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin girişimi ile Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmıştır. İngilizler ayrıca Araplara kendi devletlerini kurmak, bağımsız olmak vaatlerinde bulunurken, Orta Doğu'yu Fransa ile bölgelere ayırarak paylaşmışlardır. Savaşın ilerleyen zamanlarında Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılması ve ihtilal sonucu Bolşeviklerin iktidar olmasıyla Çarlık yönetimi tarafından yapılan gizli anlaşmalar açıklanmıştır. Amerika'nın yapılan gizli anlaşmaların kabul edilemeyeceğini bildirmesi üzerine yeni tasarılar hazırlanarak bu bölgenin Osmanlı egemenliğinden kurtulup milli idareler kurulacağı şeklinde açıklamalar yapılsa da fiiliyatta bu durum gerçekleşmemiş, Paris Barış Konferansı'nda manda yönetimi kurulmasına karar verilmiştir¹²⁵⁶. İngiltere ve Fransa, I. Dünya Savaşı sonrası bölgedeki etkinliklerini manda yönetimiyle artırırken bölgedeki bazı devletler bağımsızlıklarını ilan etmelerine rağmen Avrupalı devletler birçok ayrıcalık ve üstler elde ederek hâkimiyetlerini dolaylı olarak uzun süre sürdürmüşlerdir¹²⁵⁷. İngiltere ve Fransa'nın söylemleri dışında hareket ederek farklı davranmaları Araplarda güvensizlik ve Batı'ya karşı tepki oluşturmuştur¹²⁵⁸.

Osmanlı İmparatorluğu, Orta Doğu adı verilen bölgeyi I. Dünya Savaşı'na kadar yaklaşık 400 yıl egemenliği altında tutmuştur¹²⁵⁹. I. Dünya Savaşı'ı sürecinde Orta Doğu'daki topraklar tamamen kaybedilmiştir. II. Dünya Savaşı'na kadar geçen zamanda birçok bölgede barış sürerken Orta Doğu'daki sorunlar bitmemiştir. Osmanlı sonrası hâkimiyet boşluğu, devletlerin manda yönetimleri, kendi aralarındaki sorunlar da eklenince bölgede huzur ortamı sağlanamamıştır¹²⁶⁰. Araplar yabancı devletlerin bağımsız birer devlet kurmalarına destek olacağını beklerken manda yönetimi kurmaları tepkilere sebep olmuştur. Bölgedeki anlaşmazlık ve sorunların önemli bir nedeni de petroldür¹²⁶¹.

Türkiye, Osmanlı döneminde olduğu gibi dünyanın iki karışık alanı olan Balkan ve Orta Doğu bölgesiyle ilişkilerinde geçmiş tecrübelerin de etkisiyle korunmacı bir politika izlemiştir¹²⁶². Mustafa Kemal, Orta Doğu'ya yönelik aktif bir politika benimsememiştir. Atatürk'ün, Misakı Milli sınırları içerisinde olan Musul ve Hatay dışında toprak talebi de olmamıştır¹²⁶³. Hatta buradaki Arapların kendi kaderlerini kendilerinin belirleyerek bağımsızlıklarını kazanmalarını desteklenmiştir¹²⁶⁴. Atatürk

¹²⁵⁵ Mütercimler-Öke, a.g.e., s. 152.

¹²⁵⁶ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 148.

¹²⁵⁷ Laclau, a.g.e., s. 27.

¹²⁵⁸ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 149.

¹²⁵⁹ Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları", s. 351.

¹²⁶⁰ Çetinsaya, a.g.m., s. 446.

¹²⁶¹ Türkmen, a.g.e., s. 29.

¹²⁶² Martin- Kerıdıs, a.g.e., s. 55.

¹²⁶³ Aralov, a.g.e., s. 142.

¹²⁶⁴ Yuca-Kara, a.g.e., s. 362.

zaman zaman kendini ziyaret eden Arap heyetlerine karşı da temkinli olmuştur¹²⁶⁵. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Orta Doğu bölgesindeki Arap halklarıyla bir ilişkileri olmamasının sebebi de bu bölgenin Batılı devletlerin manda yönetiminde olmasıdır¹²⁶⁶. Türkiye kuruluşundan sonra Orta Doğu bölgesiyle ayrılığı gösteren olay halifelüğün kaldırılmasıyla gerçekleşmiştir¹²⁶⁷. Atatürk Orta Doğu'ya karşı olan düşünceleri doğrultusunda bu bölgeye yönelik hedeflerinden zararlarını Osmanlı Devleti döneminde gördüğü ve tahmin ettiği için uzaklaşmaya çalışmıştır. Türkiye üzerindeki Arap etkinliği durumunu azaltmak için dil, müzik ve dini bilgilerin Türkleştirilmesi faaliyetlerinde bulunulmuştur¹²⁶⁸.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Orta Doğu bölgesiyle yakın ilişkiler oluşturma da coğrafi olarak komşusu olduğu devletlerle sınır güvenliği açısından dostluk sürdürülmeye çalışılmıştır. 1920 ve 1930'lu yıllarda ilişkiler dostluk ve ekonomik nedenler üzerinde yürümüştür¹²⁶⁹. Türkiye'nin Milli Mücadele dönemi ilk olarak ilişki kurduğu Doğu'daki devlet Afganistan olmuştur¹²⁷⁰. İki devlet arasında 1921'de Dostluk Anlaşması yapılmıştır¹²⁷¹. İlişkiler zaman içinde daha yakınlık göstermiş Afganistan'a özellikle Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlar ilham olmuş ve Türkiye'den eğitim ve teknik alanlarda destek alınmıştır. 1928 yılında iki devlet arasında 1921'de gerçekleşen anlaşmadan pek farklı olmayan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır¹²⁷². Türkiye bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Orta Doğu'daki devletlerle ilişkilerini komşularla dostluk politikası üzerinden yürütmüştür. Mısır'la olan ilişkilerde de dostluk ilkesine verilen önem belirtilmiş ve ilişkiler bir süre dostane ilerlemiştir¹²⁷³. Atatürk, barış politikası çerçevesinde bölgedeki devletlerle ilişkilerini geliştirmek için Afganistan, İran, Irak ve Türkiye arasında Sadabad Paktı'nı 1937'de imzalamıştır¹²⁷⁴. 1937'de oluşturulan Sadabad Paktı savunmadan ziyade bölgedeki barışı sağlamak ve korumak amaçlı yapılmış bir işbirliğidir¹²⁷⁵.

İsmet İnönü yönetimi döneminde, Orta Doğu'daki devletlerle ilişkilerdeki dostluk devam etmiş daha ileri bir seviyeye ilerlememiştir. Kendi aralarında ayrılmış ve sorunlu bir bölge olan Orta Doğu'yla ilişkilerin artırılması isteği de olmamış, devletlere karşı I. Dünya Savaşı'nda yaşananlardan dolayı ilgi duyulmamıştır¹²⁷⁶. Türkiye, Orta

¹²⁶⁵ Aralov, a.g.e., s. 143.

¹²⁶⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 234.

¹²⁶⁷ Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları", s. 355.

¹²⁶⁸ Kuyumcuoğlu, a.g.m., s. 119.

¹²⁶⁹ Aral, a.g.m., s. 4.

¹²⁷⁰ TBMM TD, C: 11, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 53, 21.07.1920, s. 318.

¹²⁷¹ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 257-731-5, 25.05.1928.

¹²⁷² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 233.

¹²⁷³ Hasret Çomak, *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar ve Gelişmeler*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2010, s. 13.

¹²⁷⁴ Tayyar Arı, *Liderler, Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Orta Doğu*, Marmara Kitap Merkezi, Bursa 2010, s. 26.

¹²⁷⁵ Çetinsaya, a.g.m., s. 448.

¹²⁷⁶ Bağcı, a.g.e., s. 46.

Doğu bölgesiyle kültürel, dini, tarihi, coğrafi bağları bulunsa da uzak durmaya çalışmış ve Batı'ya yönelik politikaları bölgeden uzaklaşmasında etkili olmuştur.

Orta Doğu bölgesiyle yakınlık kurma girişimleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır¹²⁷⁷. Türkiye 1945-1947 yıllarında Arap ülkelerini Filistin konusu başta olmak üzere birçok konuda desteklemiştir. İsrail'in kurulmasından sonra Türkiye İsrail'e karşı Sovyetlerle ilişkilerinin nasıl olacağı konusunda bilgisi olmadığından şüpheyle yaklaşmıştır. Zaman içerisinde İsrail'in Sovyet etkisinde olmadığı, ABD ile olan ilişkileri de görülünce ilişkiler gerçekleşmiştir. İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olan Türkiye'ye karşı Arap devletleri Batı'yla olan ilişkilerinin de etkisiyle olumsuz bakmaktadırlar¹²⁷⁸. İsrail Devleti'nin Türkiye tarafından resmen tanınması karşısında Arap devletlerinin verebileceği tepkiye karşılık Türkiye basında bu konuya değinmiş ve Arapların bir savaş hazırlığına geçerek İsrail'i tanımış olduğu ve Türkiye'nin de Arap devletleri ile olan ilişkilerindeki dostluktan dolayı tanımayı geciktirmiş olduğu belirtilmiştir. İsrail'in bölge barışına katkı sağlaması ve Türkiye'nin devlet olarak tanınmasında Arap devletlerine karşı olunmadığı vurgulanmaktadır¹²⁷⁹. Fakat hem İsrail'le olan ilişkiler hem de Batıcılık politikası Türkiye'yi Orta Doğu'daki Arap ülkelerinden uzaklaştırmıştır. Türkiye'nin çabalarına rağmen istenilen yakınlık gerçekleşmemiştir¹²⁸⁰.

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları 1950'lerde Sovyet tehlikesi açısından değerlendirilmiştir¹²⁸¹. Demokrat Parti yönetimi Arap devletlerle ilişkileri geliştirmek istemiştir, Adnan Menderes'in de özellikle Orta Doğu bölgesinin liderliği konusunda hedefleri görülmektedir¹²⁸². Batı'nın da etkisiyle Orta Doğu'da kurulmak istenen pakt İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin katılımıyla gerçekleşmiş ve Bağdat Paktı adını almıştır¹²⁸³. Türkiye pakta Orta Doğu'daki devletlerin katılımı için büyük çabalar harcarsa da başarılı olamamıştır¹²⁸⁴. Amerika'nın da pakta katılımı istenmiş ama katılım gerçekleşmemiştir ancak ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Henderson Balkan Paktı toplantısına katılarak ABD'nin paktın askeri kanadına olan desteğini açıklamıştır¹²⁸⁵.

Arap devletleri, Türkiye'nin öncülüğünde kurulan Bağdat Paktı'na olumlu yaklaşmamışlardır. Özellikle İngiltere'nin bu pakta katılmasına ve Batılı devletlerin desteğini alan Türkiye'ye karşı tepkilidirler. Tam anlamıyla bağımsızlıklarını

¹²⁷⁷ Ramazan Gözen, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 17, s. 402.

¹²⁷⁸ Uslu, a.g.e., s. 87.

¹²⁷⁹ "İsrail Devletini Resmen Tanımaya Karar Verdik", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8847, 29 Mart 1949, s. 1.

¹²⁸⁰ Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları", s. 358.

¹²⁸¹ Arı, *Liderler, Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Orta Doğu*, s. 27.

¹²⁸² Bağcı, a.g.e., s. 64.

¹²⁸³ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 35-215-3, 24.02.1955.

¹²⁸⁴ "Balkan İtilafı Misakı Dün Atina'da İmzalandı", *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 3508, 10 Şubat 1934, s. 1.

¹²⁸⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1957, s. 1.

kazanamayan Orta Doğu devletleri İsrail sorunu da düşünüldüğünde Sovyetlerden çok Batı'ya karşı şüphe duymuşlardır¹²⁸⁶. Bağdat Paktı ile Menderes Orta Doğu'da etkinlik kazanmak isterken tam tersi bir etki yaratmış ve Türkiye'den uzaklaşma artmıştır. Türkiye'ye karşı oluşan bu tavır Türkiye'nin, Batı ile olan yakın ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bölgede uzun süreli yaşanan manda sistemi Batılı devletlere karşı olan güveni azaltmıştır. Türkiye'yi de Batı isteği doğrultusunda hareket eden bir devlet olarak görmüşlerdir. Süveyş krizi sonucu Türkiye, İsrail'le olan ilişkilerini maslahatgüzar seviyesinde yürütmesine ve Arap ülkelerini desteklenmesine rağmen bu, Türkiye'nin imajında değişikliğe sebep olmamıştır¹²⁸⁷. Türkiye'nin NATO üyeliği¹²⁸⁸ ve Cezayir'in bağımsızlığı konusunda Birleşmiş Milletlerde Fransa yanlı oy kullanması aradaki ilişkilerin daha da soğumasına neden olmuştur¹²⁸⁹.

Soğuk Savaş dönemi, Sovyetlerin yayılmacı politikalarının Orta Doğu bölgesine gelme ihtimali Batılı devletler, ABD ve Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Batılı devletler ve Amerika özellikle bölgedeki petrol konusunda endişe duyarken Türkiye, Güney sınırında Sovyet tehdidi sonucu güvenlik endişesi yaşamaktadır. Sovyetler Birliği'nin özellikle İsrail konusunda yapacağı yardımlar sonucu Arap devletleri Sovyetlerle ilişki kurmakta sakınca görmemişlerdir¹²⁹⁰.

Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasında gerginliğe sebep olan bir diğer olay da 1957 yılında Suriye'nin Sovyetlerin desteği ile silahlanması, Türkiye'nin ise bu durumu güvenlik tehdidi olarak algılayarak önlemler alması sonucu iki ülke arasındaki gerginliğin artması ve bu durumun genel ilişkilere yansımalarıdır¹²⁹¹. Türkiye'nin Suriye sınırında 37.000 kişilik askeri sayıya sahip olması Suriye'yi rahatsız etmiş ve bu rahatsızlığını notayla Türkiye'ye bildirmiştir¹²⁹². Suriye'de yaşanan kriz sonucu Demokrat Parti'nin politikaları yabancı devletler tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler sadece dışarıdan değil içeride de gerçekleşmiş İsmet İnönü, benimsenen dış politikanın Batılı müttefikleri rahatsız edeceğini dile getirmiştir. Bu öngörü gerçekleşmiş ve Türkiye'nin Suriye politikaları konusunda Amerika, İngiltere Büyükelçisi Fletcher Warren aracılığıyla uyarıda bulunmuştur¹²⁹³. 1958 yılında gerçekleşen Irak Darbesi sonucu değişen Irak yönetiminin Sovyetlerle yakın ilişki kurması Türkiye'nin sınırlarındaki Sovyet yayılmacılığı endişelerinin daha da artmasına sebep olmuştur¹²⁹⁴.

Demokrat Parti yönetimi, dış politikada Orta Doğu bölgesinde daha aktif bir politika uygulamaya çalışsa da Suriye ve Irak ile yaşanan olaylar bu konuda başarılı

¹²⁸⁶ Uslu, a.g.e., s. 91.

¹²⁸⁷ Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları", s. 359.

¹²⁸⁸ Arı, *Liderler, Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Orta Doğu*, a.g.e., s. 30.

¹²⁸⁹ Kunalp, a.g.e., s. 104.

¹²⁹⁰ Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, s. 137-138-142.

¹²⁹¹ Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları", s. 360.

¹²⁹² Danış, a.g.m., s. 114.

¹²⁹³ Demiray, a.g.m., s. 127-129.

¹²⁹⁴ Danış, a.g.m., s. 116.

olunamadığını göstermiştir. Ülkeler arasında yaşanan ciddi krizlerin gerilimi Amerika'nın müdahalesi sonucu azalmıştır. Bölgedeki istikrarsızlığın sebepleri İsrail devletinin kurulması, Sovyet ve Amerikan politikaları olarak görülebilir. Dış faktörlere ek içeride de Arap milliyetçiliği, devletlerin aralarında sorunlar olması da bunda etkili olmuştur¹²⁹⁵. Türkiye, Orta Doğu bölgesinde Sovyet yayılmasının verdiği endişe ile bu bölgedeki Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istese de bu ülkelerin Türkiye'nin Batıcılık politikasından duydukları rahatsızlık, geçmişte yaşanan olayları unutmama ve tekrar Türk egemenliğine girmek istememeleri ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur¹²⁹⁶. Türkler ve Araplar arasında geçmişin izlerini başka alanlarda da görmek mümkündür. Araplar milliyetçilik hareketlerini Türklerin nasıl bastırdığını, Türkler ise Arapların, İngiltere ve Fransa ile anlaşmalar yaparak I. Dünya Savaşı'nda yaptıklarını unutmamıştır¹²⁹⁷. Orta Doğu'daki devletlerin korkularından biri de Türkiye'nin bu bölgede Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi tekrar hâkimiyetini kurması konusunda olmuştur¹²⁹⁸.

4.3. AZINLIK SORUNLARI

Azınlık kavramı, bir ülkede yaşayan halklar içerisinde sayıları az olan halkın çoğunluk ile aralarında din ve dil farkı olan zümredir. Osmanlı Devleti fethettiği yerlerdeki halklara hoşgörü ile muamele etmiş ve dini konularda özgürlük tanıyarak devlet içerisinde yaşamalarını sağlamıştır. Halka karşı adaletli olmaya çalışan Osmanlı padişahları azınlıkları Türkleştirmeye ya da Müslüman olmaya zorlamamıştır¹²⁹⁹. Osmanlı Devleti'nde Müslümanların çoğunluk olması I. Selim zamanında gerçekleşen fetihler sonucu oluşmuştur. Devlet tebaasına karşı millet sistemini uygulamış, gayrimüslim halka karşı da hoşgörü ile yaklaşmıştır. Gayrimüslim halk dini ve miras, evlilik, boşanma gibi konularda kendi dini yasalarına göre hareket etmede serbestken, diğer konularla ilgili kanunlarda düzenlemeler yapılmıştır¹³⁰⁰. Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıklar din ve kültürel özgürlüklerini istedikleri gibi yaşamakta ve devletin içinde "Zimmî" statüsündedirler. Osmanlı Devleti içerisinde en belirgin milletler Müslümanlar, Ermeniler, Rumlar ve Musevilerdir¹³⁰¹. Osmanlı Devleti'nin benimsediği millet sisteminin aksine Avrupa'da ulus ve din birliği sağlanarak ulus devlet kurulmaya çalışılmıştır. Farklı unsurların istenmediği Avrupa'da Yahudi karşıtlığı sonucu Yahudiler sürülürken Osmanlı, Yahudileri millet sistemlerine dâhil etmiştir¹³⁰². Osmanlı Devleti'nde bulunan azınlık halklarının arasındaki Yahudilerin (Musevi) büyük çoğunluğu İspanya ve Portekiz'den sürülmüş olanlardır. Osmanlı

¹²⁹⁵ Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 175.

¹²⁹⁶ Çomak, a.g.e., s. 42.

¹²⁹⁷ Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", s. 269.

¹²⁹⁸ Erkin, a.g.e., s. 76.

¹²⁹⁹ Bozkurt, a.g.e., s. 1.

¹³⁰⁰ Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 81.

¹³⁰¹ Levis, a.g.e., s. 421.

¹³⁰² Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 84.

Devleti'nde dinlerini ve kültürlerini rahatça yaşayabilmiş ve milliyetçilik hareketlerinden en az etkilenen grup da Yahudiler olmuştur¹³⁰³.

Azınlıklar hakkında hukuki tanımlama 1774'de Küçük Kaynarca Anlaşması sonucu gerçekleşmiştir. Rusya'nın Ortodoks halk üzerinde iddia ettiği korumacı hak o dönem Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemişse bile daha sonra 1856'da Paris Anlaşması ile kısmi olarak kabul edilmiştir, tam anlamıyla kabul edilmesi ise 1878 Berlin Anlaşması ile gerçekleşmiştir¹³⁰⁴. II. Abdülhamid'in, yönetimde gayrimüslim unsurlara da yer verdiği görülmüştür. Hem kendi hizmetinde hem de devlet kademelerinde yer alan gayrimüslimler devletin azınlıklara ayrımcılık yapmadığının göstergesidir. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra azınlıklarla ilgili önemli kararlar alınan Berlin Kongresi'ne Heyet Reisi olarak Aleksander Karatodori Paşa'nın görevlendirilmesi, sonrasında Karatodori Paşa'nın hariciye nazırlığına getirilmesi bu durumu gösterir niteliktedir. Osmanlı'da ilk defa hariciye nazırının gayrimüslim oluşu Sultan II. Abdülhamid döneminde olmuştur¹³⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nin gücünün azalması bazı azınlıklar için avantaj olmuştur. Avrupalı devletler, Osmanlı'nın içişlerine karışma hakkı elde etmiş ve azınlıklar konusunda reform talepleri olmuştur. Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi ve Ayestefanos Antlaşması'nın 16. maddesi Ermenilere yönelik yapılması istenen reformlardan oluşmaktadır. Reformların denetlenmesini de üstlenen Avrupalı devletler Osmanlı içişlerine istedikleri zaman karışabileceklerdir¹³⁰⁶. Berlin Anlaşması'nda geçen reform maddelerinin sonucu Doğu'daki Ermeniler, Avrupalı devletlerin ve özellikle de İngiltere'nin dikkatini çekmek amacıyla girişimlerde bulunmuşlardır.

Azınlık konularıyla en çok ilgilenen iki devlet İngiltere ve Rusya'dır. Bu iki devlet özellikle Ermeni azınlıklarıyla ilgilenmiş ve silahlanmaları konusunda yardımda bulunmuşlardır. Rusya, Ermeni konularını savaş gerekçesi olarak göstermiş, İngiltere ise bağımsız bir devlet kurulmasını sağlayarak çıkarlarını korumak istemiştir¹³⁰⁷. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklara müdahalesi insan haklarına verdikleri önemden değil, kendi çıkarlarını korumak ve Osmanlı'ya karşı müdahalede araç olarak kullanmaktır¹³⁰⁸. Rusya, Rumlar üzerinde etkinliğini sürdürmeye çalışırken Fransa Katolikleri korumuş, zaman içerisinde bu alanı genişleterek Yahudiler haricindeki bütün gayrimüslimleri korumaya başlamıştır. İngiltere'nin azınlıklara yönelik politikalarında ki amacı Osmanlı Devleti'ne yönelik olduğu kadar Rusları da zor durumda bırakmak olmuştur. Bölgelerdeki azınlık yoğunluklarına göre Doğu'da Kürt ve Ermenilere destek

¹³⁰³ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 86.

¹³⁰⁴ Bilsen, *Lozan II*, s. 264.

¹³⁰⁵ Kırmızı, "II. Abdülhamid'in Hristiyan Memurları", s. 654.

¹³⁰⁶ Levis, a.g.e., s. 427.

¹³⁰⁷ Eşref Yağcıoğlu, *İttihat ve Terakki'nin Son Yılları 1916 Kongresi Zabıtları*, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s. 17.

¹³⁰⁸ Ürer, a.g.e., s. 23.

verilirken Ege’de de Yunanlıları kullanmışlardır¹³⁰⁹. Ermeni azınlıkları destekleyen bir diğer devlet Fransa’dır¹³¹⁰. Ermeni tarafını tutan Avrupa kamuoyunun Ermeni halkıyla ortak çıkarları bulunmaktadır. Ermenilerin Hristiyan olmaları, maddi olanaklarının fazla olması ve propaganda faaliyetleri Avrupa devletlerinin ilgisini çekmekte etkili olmuştur¹³¹¹. Amerikan vatandaşlığına geçen Ermeni azınlıklar Osmanlı Devleti içerisinde propagandalarını daha rahat gerçekleştirip dokunulmaz olmuşlardır¹³¹². Ermeniler arasındaki milliyetçiliği destekleyen yapılardan biri de Amerikan Misyoner okullarıdır. Amerikalıların, Ermenileri seçmesinde Protestanlığa yatkınlıkları ve gelişmelerinin az olması rol oynamaktadır¹³¹³.

II. Abdülhamid Avrupalı devletlerin azınlıklar üzerinden Osmanlı’ya karşı yürüttükleri politikaların farkında olarak özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra faaliyetlerin çoğalması sonucu önlemler almaya çalışmıştır. Ermenilerin, Doğu Anadolu bölgesinde kendi bağımsız devletlerini kurma düşüncesini önlemek amacıyla Kürtlerden oluşan Hamidiye alaylarını kurarak bu faaliyetleri önlemek istemiştir. Ermeniler, Türkler aleyhindeki faaliyetlerini basın yoluyla da dünya kamuoyuna duyurmak istemişlerdir. Özellikle Hınçak çetelerinin Müslümanlara yaptığı zulümler karşısında önlem alan devleti, Ermenilerin katledildiği şeklinde göstermeye çalışmışlardır. II. Abdülhamid tahkik komisyonu oluşturarak işin gerçek yüzünü ortaya çıkarmışsa da Ermeniler durmamış İstanbul’da da Babiâli’ye yürüyüş yapmışlardır. Bu olaylardan sonra Ermeniler tahriklerine devam etmiş ve Osmanlı Bankası’nın binasını ele geçirmişlerdir¹³¹⁴.

Osmanlı’daki azınlıklar kendilerine bir devlet seçerek desteğini alıp himayesi altında kendi bağımsızlıklarını elde etmek istemektedirler. Avrupalı devletler de kendi çıkarlarına uyacak şekilde yardımlarda bulunmaktadır¹³¹⁵. Milliyetçilik hareketleri Balkan milletleri arasında da şiddetlenmiş ve zor durumda olan devletin durumu daha da kötüye gitmeye başlamıştır. Rumlar, Sırlar ve Bulgarlar arasında özerk yönetim kurma girişimleri Avrupalı devletlerin desteğiyle daha da hızlanmıştır. Özellikle Ruslar, Ortodoks olan halklar üzerinde yoğun faaliyetlerini sürdürmektedirler. Azınlıklar yabancı devletlerin müdahalelerini istediklerinden içerde karışıklıklara ve isyanlara başlamışlardır¹³¹⁶. Azınlık ihtilalleri uzun süren hazırlık süreci gerçekleşmiştir. Örneğin Bulgar İsyanı’nda da uzun süren bir hazırlık aşaması vardır. Rusya bu bölgedeki özellikle Osmanlı’dan ayrılma bütün köylerde milliyetçilik fikirlerini yaymaya çalışmıştır¹³¹⁷. Birçok görevli köylerdeki halkları Türklerin yönetiminden kurtulmaları

¹³⁰⁹ Cantimur, a.g.m., s. 8.

¹³¹⁰ Duru, a.g.e., s. 62.

¹³¹¹ Rıza, a.g.e., s. 77.

¹³¹² Açıkşes, a.g.e., s. 989.

¹³¹³ Akşin, a.g.e., s. 17.

¹³¹⁴ Kuran, a.g.m., s. 144.

¹³¹⁵ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 183.

¹³¹⁶ Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 87.

¹³¹⁷ Kazım Karabekir, *Hayatım*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.167.

ve yardımda bulunacağı konusunda destekleyerek ihtilal konusunda cesaretlendirilmektedir¹³¹⁸. Devletin azınlıklar için yaptığı düzenleme ve eşitlik konularındaki reformlardan sonra istekleri özerklik ya da bağımsızlık yönünde olmuştur.

XIX. yüzyılda Sırlar ve Yunanlılarla başlayan bağımsızlık düşüncesi daha sonra Balkanlardaki diğer halklarda da gerçekleşmeye başlamış ve kendi devletlerini kurmuşlardır. Osmanlı'daki Musevi azınlıklar Avrupalı devletlere güvenemediklerinden durumları diğerlerine göre daha zor olmuştur¹³¹⁹. Avrupalı devletler Müslümanlar üzerinde de faaliyetlerde bulunmuşlar fakat İslam hukukuna göre bir Müslüman'ın başka bir dine geçmesi ölümle cezalandırıldığından istenilen başarı elde edilememiştir. Avrupalı devletler halklar üzerinde koruma oluştururken Hristiyanlar için kutsal kabul edilen Kudüs ve Filistin bölgesine de önem vermişler, ayrıca kiliselere de koruyuculuk yapmışlardır¹³²⁰.

Yabancı devletler, Osmanlı'daki azınlık halklar üzerinde etki oluşturmak amacıyla misyonerlik faaliyetlerinden yararlanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde ilk girişim Fransız Katolik misyonerleri tarafından yapılmıştır. Özellikle dini kurumlar ve okullar kurarak çalışmalarını yürütmüşlerdir. Misyonerlik faaliyetlerinde bulunan bir diğer grup İngiliz Protestanlarıdır. İlk faaliyetlerine Mısır'da başlamışlardır. Anadolu'daki Protestan misyonerliği faaliyetlerini ise Amerikalılar gerçekleştirmiştir. Zaman içerisinde Anadolu'nun birçok bölgesinde faaliyetlerini ve kurumlarını artırmışlardır¹³²¹. Kurumların arasında okullar ağırlıkta olmakla birlikte hastanelerin de yer almasıyla halk üzerinde olumlu etki yaratmak istemişlerdir¹³²². Ermenileri teşkilatlandırma konusunda destekleyen Merzifon Amerikan Koleji, Rumları da teşkilatlandırmış, Amerikan vatandaşlığına geçerek müdahalelerini kolaylaştırmış ve göç etmelerini istemiştir. Ermeniler için gerçekleştirilen bu faaliyetlerle bizzat konsoloslar ilgilenmiştir. Sadece konsoloslar değil vekil ve yardımcıları da misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır¹³²³.

II. Abdülhamid, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gerçekleşen Hristiyan vilayetlerinin Osmanlı'dan ayrılması sonucu halktaki birleştirici güç olarak İslam'a yönelmiştir¹³²⁴. İngiltere'nin en önem verdiği sömürgesi olan Hindistan'daki halifeye olan bağlılık çoğu zaman rahatsızlık vermiş ve önlemler alınmıştır. İngiltere halifeliğinin kendi etkisi altındaki Araplara verilerek Türklerin hilafetle oluşturdukları etkiyi azaltmak istemiştir. İngiltere, Araplara olan desteğini her geçen gün artırarak

¹³¹⁸ Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 39.

¹³¹⁹ Levis, a.g.e., s. 424-426.

¹³²⁰ A.g.e., s. 389-390.

¹³²¹ Ayten Sezer, "Atatürk ve Türkiye'deki Misyoner Okulları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 17, s. 822-824.

¹³²² A.g.m., s. 826.

¹³²³ Açıkse, a.g.m., s. 988.

¹³²⁴ Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, s.109.

devam etmiştir II. Abdülhamid, Arapların milliyetçi hareketlerini önlemek amacıyla Arap yöneticilerine İstanbul'da ikamet etmeleri için konaklar vermiş halklarıyla olan bağlantılarını azaltmaya çalışmıştır. Ayrıca hilafet politikasını da bu yönde kullanmaya özen göstermiştir. Balkan vilayetlerinin çoğunun kaybedilmesi sonucu Arap vilayetlerine önem vererek elde tutmaya, ülkenin bütünlüğünü korumaya çalışan II. Abdülhamid, Arap vilayetlerindeki idare sistemlerinde de düzenlemeler yapmıştır. Araplar içerisinde ayrılıkçı politikayı savunanlar II. Abdülhamid'in tahtta olduğu sürece bunu gerçekleştiremeyeceklerini anlamış ve tahttan indirilmesi için çalışmışlardır¹³²⁵.

II. Meşrutiyet'in ilanı halklar arasındaki farklılıkları ortadan bir süre kaldırmış ve bir araya getirmiştir. Yabancı basında da bu durum: "Üsküp, Manastır ve Selanik'te Müslümanlar ile Hıristiyanlar hep birlikte halkın sevincine katılıyorlar. Manastır'da Rum Metropoliti kalabalığa hitap ettikten sonra, Müslüman Müftü ve Bulgar Papazı tarafından kucaklandı..." şeklinde ifade edilmiştir¹³²⁶. İttihatçıların azınlıkları Osmanlılık fikriyle birleştirme ve II. Abdülhamid yönetiminin yıkılmasıyla ayrılıkçı hareketlerin sonlanacağına olan inançları tam olmuştur¹³²⁷. İttihatçıların bu politikaları Avrupalı devletlerin hoşuna gitmemiştir¹³²⁸. İttihatçılar azınlıkların isyanındaki en büyük sebebi meşrutiyet yönetiminin olmaması olarak görmüş ve bu durumu II. Abdülhamid yönetimine bağlamışlardır. Ayrıca Osmanlı milleti oluşturma konusunda fazla ümitli olmuşlar ve mecliste her milletin temsil edilerek bunu gerçekleştirebileceklerini düşünmüşlerdir. Elleriindeki hakları kaybetmek istemeyen ve İttihat yönetiminden daha fazla istekleri olan Rum ve Ermeniler meclisteki temsil oranlarının yetersizliğini dile getirmiş ve artırılması gerektiği talebinde bulunmuşlardır. İttihat ve Terakki yönetimi azınlıklara karşı hoşgörülü davranmıştır. İttihatçılar yanlarında olan bazı Ermenilerin desteğini kaybetmemek için Ermenilerin çıkardığı Adana İsyanı'nda ceza almamalarını sağlamış hatta Müslümanları suçlu gösterip cezalandırmıştır. Ermenilerin, meşrutiyet yönetiminin gelmesi konusunda İttihatçıları desteklemesinin sebebi kendi amaçlarını gerçekleştirmektir. II. Abdülhamid'in yönetiminde istediklerine ulaşamayacağını anlayan azınlıklar meşrutiyet yönetiminde gerçekleştirmeyi planlamışlardır¹³²⁹. Azınlıkların anlaşma isteğinin olmaması Askerlik Yasası tartışmalarında kendini göstermiştir. Askerlik Yasası'nın hazırlanmasından ziyade askerlik yapmak ve yapmadıkları takdirde ise bedel ödemek istememişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar olduğu dönem devletin içeride birçok gruba ayrıldığı, farklı azınlıkların olduğu ve Müslümanların da kendi içerisinde Türk ve Arap olarak ayrılarak birçok grup oluşturduğu görülmektedir¹³³⁰. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumların 1908'deki sayısı 2900000 civarındadır. Ağırıklı olarak Makedonya

¹³²⁵ Georgeon, a.g.e., s. 219.

¹³²⁶ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 85.

¹³²⁷ Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I*, s. 55.

¹³²⁸ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 24.

¹³²⁹ Kocabaş, a.g.e., s. 32-38.

¹³³⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar Kuvay-ı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri*, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s. 273.

ve Trakya bölgesinde az bir kısmı da İstanbul'da bulunmaktadır. İttihatçılar, Türkçülük ideolojisinden önce benimsedikleri Osmanlılık ile azınlık halklarına karşı sadece ekonomik düzenlemeler yaparak eşitliğin sağlanmasını istemişlerdir. İçerideki azınlıkları ayırmadan Osmanlılık ideolojisiyle ortak bir millet oluşturmaya çalışılmıştır. Rumlar başta olmak üzere diğer azınlık grupları da bu isteğe olumsuz tepki vermişlerdir. Sadece buldukları ayrıcalıkları kaybetmekten değil ayrıca Osmanlı Devleti'ne karşı da kendi devletlerini kurma istekleri vardır. Özellikle Rumlar arasında daha yaygın olan bu düşünceler, Rusya'nın desteği ve kışkırtmaları sonucu daha da artmıştır¹³³¹. Rusya Doğu Anadolu'da Ermenileri kışkırtma girişimlerinin yanında Balkanlarda ki azınlıklar üzerinde de yoğun faaliyetler gerçekleştirmiştir. Rusların amacı Türkleri birçok bölgeden sıkıştırmak ve Kafkasya'daki Müslümanlarla olan iletişimini engellemektir.

Balkan Savaşları sonrası azınlıkları Osmanlılık ideali ile birleştiremeyeceğini anlayan İttihatçılar, Türkçülük ideolojisini benimsemiş fakat Arapları küstürmemek için İslamcılık politikalarına da önem vermişlerdir¹³³². Milliyetçilik fikirlerinin Türklerde oluşması uzun zaman almış Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrası toprakların birçoğunun kaybedilmesi ve azınlıkların sayılarındaki azalma sonucu Osmanlılık ve İslamcılık politikalarının yerine Türkçülük gelişme göstermiştir¹³³³.

Balkan Savaşları'nın sonunda İttihat ve Terakki yönetimi Amerika ile ilişkileri geliştirmek istese de İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkında yayınladığı propagandalar sonucu Amerika ile istenilen ilişkiler kurulamamıştır. Her ne kadar elçiler Osmanlı ve Müslümanlar hakkında gerçeği yansıtmak istese de Ermeniler konusunda Amerika, İngiltere ile aynı düşüncelere sahiptir. Yabancı basın da Amerikan'ın azınlık haklarını korumak amacıyla müdahalede bulunması yönünde yayımlar yapmaktadır¹³³⁴.

Osmanlı'da Ermeniler üzerindeki yabancı devletlerin faaliyetleri 1912 yılında daha da şiddetlenmiştir. Rusya bu konuda Ermenilere yönelik politikalarıyla kendi halkı içerisindeki Ermenileri kendilerine olan bağlılığını artırmak, Kafkas bölgesindeki karışıklıklar sonucu bölgeye müdahale ederek daha çok hâkimiyetini sağlamak istemiştir. Bu bölgede denetimler yaparak Almanya'nın bölgeye gelmesi engellenmiş olacaktır. Rusya, bahsedilen amaçlarını gerçekleştirmek için Ermeni sorununa yönelmiş ve faaliyetlerini artırmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında Ermeniler yıllarca yaşadıkları devletin tarafında değil Rusların birliklerine katılarak Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır. Ermeniler, içerideki Müslüman halka ve Osmanlı askerlerine karşı da katliamlar yaparak, telgraf hatlarına zarar verip çoğu bölgeye yağmada bulunmuşlardır. Ermenilerin faaliyetleri birçok bölgede görülmüştür. Kayseri'nin ilçelerinden olan Develi'de gerçekleşen bomba patlaması sonucu bölgede araştırmalar yapılmıştır.

¹³³¹ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 92.

¹³³² Kocabaş, a.g.e., s. 203.

¹³³³ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 210.

¹³³⁴ Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914", s. 6.

Araştırmalar sonucunda askeri malzemelerin yanı sıra birçok dilde ihtilali teşvik eden bildiri, görev mektupları bulunmuştur. Anadolu'nun birçok yerinde bu örneklerle rastlanmıştır¹³³⁵. Savaş esnasında Rusya, Ermenileri bahane ederek bölgede karışıklıkların oluşmasını istemiştir¹³³⁶. I. Dünya Savaşı'nda Enver Paşa, Ermeni vatandaşlarının yıkıcı faaliyetleri terk etmelerini ve devlete karşı sadakatini beklediğini Ermeni Patriği'ne bildirerek Ermenilere bu yönde öğüt vermesini istemiştir. Bütün bu istek ve uyarılara karşın Ermeniler savaş başladığı anda isyanlara başlamışlardır.

II. Meşrutiyet dönemi Araplar arasındaki bağımsızlık isteklerinde de artış görülmüştür. İttihatçılardan Talat Paşa, Arapların politikaları karşısında olumlu bir yaklaşım göstererek vazgeçirmek istemiştir. Dönemin basınında da Araplara yönelik ılımlı yayınlarla Türkçülük faaliyetleri sonucu gerçekleştirilmek istenen Türkçe öğrenilmesi ve mahkemelerde Türkçe kullanılması konularında esneklik gösterilmesi gerekliliği vurgulanmıştır¹³³⁷.

Orta Doğu'daki hâkimiyetini artırmak isteyen İngilizler bu konudaki faaliyetlerini çok uzun bir süre önceden başlayarak yürütmüştür. Bir İngiliz subayı olan Albay Lawrence, Arapların Türklere karşı faaliyetlerde bulunmasını sağlamak amacıyla görevlendirilmiş, yaşamı boyunca da bu amaç doğrultusunda hareket etmiştir¹³³⁸. İngiltere'nin bütün çabaları sonucu Mekke Şerifi Hüseyin ile anlaşma imzalanmıştır. İngilizler Araplara bağımsızlık vaatlerinde bulunarak Türklere karşı isyan etmelerini istemiş ve bu konuda her türlü desteği sağlamıştır¹³³⁹. Arapların, İngilizlerle anlaşması sonucu Mekke Emir'inin bağımsızlığını ilan etmesine karşılık bu girişime müdahale edilmesi düşünülse de başarılı olunamayacağı anlaşılınca vazgeçilmiştir. İngiltere, Araplara birçok konuda çıkarlar sağlayarak Türklerle birlikte olmalarını engellemek için çalışmış sonunda da özellikle Mısır'da Arapların desteğiyle rahat hareket etmiştir¹³⁴⁰. Gayrimüslim azınlıklar arasında olan birlik Müslümanlar arasında gerçekleşmemiştir. Araplar, İngilizlerle hareket etmiş ve birlikte Medine'ye saldırdıklarında Hz. Muhammed'in kabrini Türkler savunmuştur¹³⁴¹. İngiltere ve Fransa, Arap topluluklarını Osmanlı yönetimine karşı kışkırtıp bağımsızlıkları için mücadele etmelerine yardımcı olsa da I. Dünya Savaşı sonunda bölgede kendi manda yönetimlerini kurmuşlardır¹³⁴². İngiltere, Araplar üzerindeki hâkimiyetini devam ettirmek amacıyla Arap şeyhleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmıştır¹³⁴³.

I. Dünya Savaşı'ndan sonraki görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin azınlıklara kötü davrandığının belirtilmesi bu halkların özgürlüklerini almaları için yapılmıştır. Fakat

¹³³⁵ Yağcıoğlu, a.g.e., s. 19-20-21.

¹³³⁶ Yılmaz-Yakşı, a.g.m., s. 28.

¹³³⁷ Kuyumcuoğlu, a.g.m., s. 114.

¹³³⁸ Duru, a.g.e., s. 53.

¹³³⁹ Türkmen, a.g.e., s. 28.

¹³⁴⁰ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl II*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 43.

¹³⁴¹ Atay, a.g.e., s. 120.

¹³⁴² Akgönenç, a.g.m., s. 17.

¹³⁴³ Tolon, a.g.e., s. 13.

daha sonra devletler kendilerine yük olması sonucu yaptıkları para ve askeri malzeme yardımlarını kesmişlerdir. Sevr Anlaşması'nda azınlıklar konusunda Ermeni ve Kürt Devleti'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Avrupalı devletler Ermenistan'ın kurulmasını istemekle birlikte maddi ve güvenlik yükünü Amerika'nın manda yönetimi kurmasıyla ona bırakmak istemişlerdir, ancak Amerika manda yönetimi bunu kabul etmemiştir. Kurulmak istenen Kürdistan devleti de ilk olarak Türklere bağlı özerk, daha sonra bağımsızlığını ilan etmesi şeklinde planlanmıştır¹³⁴⁴.

I. Dünya Savaşı sonrasında Amerika, Anadolu'daki Ermenilere karşı yardımlarda bulunurken ayrıca herhangi bir saldırıya karşıda korunmalarını sağlamak istemiştir. Amerikalıların, Ermenilere karşı ilgisindeki bir diğer unsur da Amerika'da yaşayan Ermenilerdir. Ermenilerin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yardımlar yapılmıştır¹³⁴⁵. Bu yardımlar oldukça kapsamlıdır ve Ermeniler için bölgeye doktor dahi gönderilmiştir¹³⁴⁶. Amerikalıların Kars ve Gümrü'de çocuklara yaptıkları yardımların çoğunlukla Ermenilere yapıldığı ve verilen erzakların içerisinde harp malzemelerinin de bulunduğu bilinmektedir¹³⁴⁷. Amerika yardımların yanı sıra inceleme heyetleri de bulundurmıştır¹³⁴⁸. Azınlık propagandalarının gerçeklik payı olmadığını ispat eden gözlemcilerden biri de Amiral Bristol'dür¹³⁴⁹.

Milli Mücadele dönemi İngiliz ve Fransızlar Anadolu topraklarını işgal girişimlerinde Ermeniler ve Batı'da da Yunanlıları kullanmıştır¹³⁵⁰. İngiltere de I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da gerçekleşen Yunan işgalini desteklemiş, Yunanlıların başarısız olması sonucu diğer İtilaf Devletleri tarafından tepkiyle karşılanması üzerine İngiltere'de Yunanistan'a olan desteğini zamanla azaltmıştır¹³⁵¹. Hristiyan halkın zulüm altında olduğu ve katliamlar yapıldığı propagandaları Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca sürmüştür. Yunan işgalinde de Yunanlar aynı propagandaları geçmiş başarıları ve karşı koymadaki yetersizliğin verdiği başarı sonucunu bildiklerinden yoğun bir şekilde uygulamışlardır¹³⁵². Yunanlıların propagandaları sonucu inceleme yapan komisyonlar tarafından gerçeklik payının olmadığı hatta Yunanlıların katliamlar gerçekleştirdiği görülmüştür¹³⁵³. Milli Mücadele dönemi

¹³⁴⁴ Bozkurt, a.g.e., s. 1-2.

¹³⁴⁵ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 1-4-10, 18.06.1920.

¹³⁴⁶ Coşkun, "Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Olan Dönemde Genel Hatlarıyla ABD'nin Türkiye Politikası ve Türk-Amerikan İlişkileri", s. 516.

¹³⁴⁷ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 54-354-15, 16.11.1920.

¹³⁴⁸ Coşkun, *Türkiye-ABD İlişkilerinde ABD Dışişleri Bakanlarının Türkiye Ziyaretleri (1953-1993)*, s. 20.

¹³⁴⁹ Tolon, a.g.e., s. 105.

¹³⁵⁰ TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 21, 29.05.1920, s. 29.

¹³⁵¹ Mustafa Çufalı, "İstiklâl Harbi Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 495.

¹³⁵² Bayur, "Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün Dış Siyaseti", s. 115.

¹³⁵³ Bilsen, *Lozan I*, s. 463.

Yunanlılar, Milliyetçilere karşı zafer kazanmak konusunda Kürtlerin de desteğini almaya çalışmışlardır¹³⁵⁴.

Türkiye Cumhuriyeti'nde başta Ermeniler olmak üzere azınlık konuları devletler ve Avrupa Birliği ile olan ilişkilerde gündeme gelmiştir. Türkiye azınlıkların Osmanlı Devleti'ne verdiği zarar ve yıkılıştaki etkilerini unutmamış ve bu konuda hassas davranmıştır. Uluslararası ilişkilerde en çok Ermeni meselesi Türkiye'nin karşısına çıkmaktadır¹³⁵⁵. Atatürk, Ermeni Hükümeti ile olan ilişkilerde dikkatli davranmış ve I. Dünya Savaşı'nda Türklere yaptıkları politiklardan ders çıkarılarak İngiliz ve Amerikalıların tepkilerini çekmek istememiştir¹³⁵⁶. Ermenistan'la Kars Anlaşması sonucu sorunlar çözülmüş¹³⁵⁷ ve bu durum Türk basınında iki halkın ilişkilerinin olumlu ve iyi karşılanmasına sebep olmuştur¹³⁵⁸. Osmanlı azınlıkları konusunda Batılı devletlerin tutumu Türkiye Cumhuriyeti'nde de görülmüştür¹³⁵⁹. Osmanlı döneminde azınlıkların kullanılması, özellikle de Ermeniler üzerinden yapılan baskılar Türkiye'de de Kürtler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır¹³⁶⁰.

Lozan görüşmelerinde Lord Curzon uzun bir konuşma yaparak bu konunun bütün dünya kamuoyu tarafından merak edildiğini belirtmiştir. Türkiye'nin azınlık kararı konusunda kesin tutumu İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma sonucunda anlaşılmıştır. İnönü konuyla ilgili Fatih Sultan Mehmet zamanından başlayarak detaylı bir açıklama yapmış ve azınlıkların yabancı devletlerin desteğiyle yaptıkları uygulamaları belirtmiştir. Özellikle iki konu üzerinde durmuştur, bunlar; yabancı devletlerin azınlıklar üzerinden Türkiye'nin içişlerine müdahale girişimi ve azınlıkların Türk topraklarında kurmak istedikleri devlet konusudur. Azınlıklar konusunda uluslararası hukuk ve insan haklarına uyan çözüm önerilerinde bulunan İnönü, Türkiye'de kalmak isteyen azınlıkların Türk vatandaşı statüsünde kanunlara uyarak kalabileceğini belirtmiştir. Sonraki günlerde devam eden azınlık konusunda Türklerin tutumu değişmemiş ve taviz vermemiştir¹³⁶¹. Türklerin verdiği bağımsızlık mücadelesi sonucu Sevr Anlaşması hayata geçirilememiş, azınlıklarla ilgili Lozan'da ödün verilmemiştir. Lozan görüşmelerinde azınlıklarla ilgili 38.39.40.41.42.43.44. maddelerde gereken düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'de yaşayan herkes dil, din, soy ya da başka şekilde ayrımlar yapılmadan Türk vatandaşı olarak kabul edilmiş, Türkiye'de yaşamak istemeyen halklar da iki sene içerisinde başka bir devletin vatandaşı olma hakkını elde etmişlerdir¹³⁶². Bu durum diğer devletlerin halkları için de geçerli olmuş ve isteyen Türk vatandaşı olabilmiştir. Uzun yıllar boyunca devletlerin

¹³⁵⁴ Sonyel, a.g.e., s. 165.

¹³⁵⁵ Çiftçi, a.g.e., s. 166.

¹³⁵⁶ TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 2, 24.04.1920, s. 4.

¹³⁵⁷ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 4-45-14, 22.01.1922.

¹³⁵⁸ Bıyıklı, a.g.e., s. 44.

¹³⁵⁹ A. Aydın, a.g.e., s. 110.

¹³⁶⁰ M. Aydın, a.g.e., s. 158.

¹³⁶¹ A. Aydın, a.g.e., s. 186-189.

¹³⁶² BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 124-884-4, 08.11.1925.

çıkarları doğrultusunda kullanılan azınlıklar ve ayrıcalıklar Lozan Anlaşması'yla son bulmuştur¹³⁶³. Lozan görüşmelerinde uzun tartışmalara sebep olan azınlık konusunda uzun uğraşlar sonucu sadece gayrimüslimler azınlık olarak kabul edilmiştir¹³⁶⁴. Atatürk, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Türkiye'de de azınlıklar kullanılarak devlete zarar vermek için gerçekleştirilen eylemlerin devleti bölmek, milleti ayırmak için yapıldığını söylemiştir¹³⁶⁵. Ayrıca Hıristiyan ve Musevi olan vatandaşları da milletin içerisinde kabul edip yabancı olarak sınıflandırmamıştır¹³⁶⁶.

Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra azınlıklar konusunda İngiltere ve Fransa anlaşmayı imzaladıklarında sorun halledilmiş, Rusya'daki rejim değişikliği sonucu Rusya'da kabul ettiğini belirtmiştir. Amerika ile ilişkilerde ise Ermeni konuları yüzünden gecikme yaşanmıştır¹³⁶⁷. Lozan Anlaşması'nın Amerika tarafından onaylanmaması ve Amerika'daki Ermenilerin faaliyetlerinde İngiltere'nin desteği olduğu Ermeni örgütlerine yapılan maddi yardımdan anlaşılmaktadır¹³⁶⁸. Türkiye'nin azınlık konularıyla ilgili yaşadığı bir diğer sorun İran ile olan sınır bölgesindeki Kürt faaliyetleri olmuştur. İki devlet arasında sorun yaratan Kürtler konusunda çözüm için girişimlerde bulunulsa da başarılı olunamamıştır¹³⁶⁹. Yabancı devletlerin azınlıkları Türkiye'ye karşı kullandıkları meselelerden biri de Hatay meselesidir¹³⁷⁰. Sorunun çözüm sürecinde Fransızların Alevi, Ermeni ve Arapları Türklere karşı kışkırtıcı faaliyetlerde ve silah yardımıyla bulunduğu bilinmektedir¹³⁷¹.

Azınlık sorununun özellikle Ermeni sorunlarının II. Dünya Savaşı'nda tekrar gündeme gelmesine Sovyetlerle olan ilişkilerde anlaşmazlık yaşanmasının sebep olduğu düşünülmektedir¹³⁷². Ermenilerin, II. Dünya Savaşı öncesinde de faaliyetleri olsa da savaş sonrası bu faaliyetlerde artış görülmüştür¹³⁷³. 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi sonucu gayrimüslim ve yabancı vatandaşlardan alınan vergilerdeki artış tepkilere neden olmuş ve azınlıklardan alınan bu vergi yabancı devletlerin olumsuz tepkilerine sebep olmuştur¹³⁷⁴. II. Dünya Savaşı esnasında da Sovyetler, Kürt halkını Türkiye'ye karşı kullanmak için Kürtlerle olan ilişkilerini geliştirmek istemiştir¹³⁷⁵. 1946 yılında Sovyetlerin Ermenistan ve Gürcistan'a yönelik toprak taleplerinde

¹³⁶³ Bozkurt, a.g.e., s. 3-4.

¹³⁶⁴ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s. 25.

¹³⁶⁵ İnanç-Özler, a.g.m., s. 167.

¹³⁶⁶ Alp, a.g.m., s. 563.

¹³⁶⁷ Ömer Engin Lütem, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ermenilere ve Ermeni Sorununa Yönelik Dış Politikası", *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015, s. 190.

¹³⁶⁸ Volkan-Itzkowitz, a.g.e., s. 120.

¹³⁶⁹ Çetinsaya, a.g.m., s. 331.

¹³⁷⁰ *Akşam Gazetesi*, 23 Mart 1937, No: 6618, s. 1; *Akşam Gazetesi*, 24 Mart 1937, No: 6619, s. 1.

¹³⁷¹ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 225-515-25, 31.07.1939.

¹³⁷² Lütem, a.g.m., s. 190-191.

¹³⁷³ BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer Bilgisi: 607-103-10, 26.06.1936.

¹³⁷⁴ Hale, a.g.e., s. 89.

¹³⁷⁵ Hasanlı, a.g.e., s. 77.

bulunulması Türkiye ve dünya kamuoyu tarafından olumsuz karşılanmıştır¹³⁷⁶. Ayrıca Türkiye’den giden Ermeniler Türkiye’nin ilhak ettiğini iddia ettikleri Ermeni toprakları konusunda hak talep etmiş ve bunların Sovyet Ermenistan ile birleştirilmesi için mitingler yapmıştır¹³⁷⁷. Ermeni gazeteleri, Ermenilerin Türkiye’de rahat olmadıklarını Sovyet Ermenistan’ına gitme konusunda haklı olduklarını ifade eden yayınlar yapmışlardır. Türk Hükümeti ise bu durumun gerçeklikten uzak başka amaçları olduğunu belirtmiştir¹³⁷⁸. Sovyet Ermenistan’a giden daha sonra Türkiye’ye tekrar dönenler ise Sovyet Rusya’nın, Ermenilere yönelik faaliyetlerinde onların yaşadıkları yerlerde zor şartlarda olduklarını Sovyet Ermenistan’a gelmeleri konusunda teşvik yapıldığını belirtmişlerdir. Bunun sonucu giden Ermeniler yaşadıkları zorlukları gördükten sonra geri dönmüş ve yaşadıkları yerin daha iyi olduğunu Sovyet Ermenistan’da yaşadıkları zorluk ve sıkıntıları ifade etmişlerdir¹³⁷⁹.

Türkiye’ye karşı politikalarında özellikle Kürtleri kullanmak isteyen Rusya, Kürt azınlıklara gerekli yardımları yapmıştır. Sovyetlerin, Kürtleri kendi çıkarları için kullanmak istemesi, Amerikalıların da dikkatini çekmiştir¹³⁸⁰. Geçmişte azınlıklarla yaşanan sorunların farkında olan Türkiye, Kürt politikalarına karşı şüphe ile yaklaşmıştır¹³⁸¹. Suriye’de gerçekleşen Kürtlerin sebep olduğu olaylar sonucu bu olayların Suriye’ye yönelik değil Türkiye’ye yönelik olduğu haberleri gelmektedir. Kürtlerin faaliyetlerinde komünistlerin de kışkırtmaları olduğu gelen haberler arasındadır¹³⁸². Rusya’nın Kürtlere yönelik faaliyetleri Suriye ve Irak Krizleri zamanında da görülmüştür¹³⁸³.

¹³⁷⁶ Martin- Kerıdı, a.g.e., s. 41.

¹³⁷⁷“Fırari Ermeniler, Türkiye Aleyhinde Miting Yaptılar”, *Tanin Gazetesi*, No: 4454, 4 Ağustos 1945, s. 1; BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer Bilgisi: 607-103-25, 17.07.1947.

¹³⁷⁸ BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 101-623-4.

¹³⁷⁹ “Sovyet Cennetinden Kaçıp Gelen Ermeniler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8138, 13 Nisan 1947, s. 1.

¹³⁸⁰ Hasanlı, a.g.e., s. 301.

¹³⁸¹ Martin- Kerıdı, a.g.e., s. 41.

¹³⁸² Samih Nazmi, “Türkiye-Suriye Sınırında Çıkan Kürt İsyanı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, No: 8316, 9 Ekim 1947, s. 3.

¹³⁸³ Tellal, a.g.e., s. 135.

SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eski olan diplomasi kavramı ilk kez 1746 yılında Edward Burke tarafından tanımlanmıştır. Devletler arasında anlaşmalar, yazışmalar şeklinde elçiler vasıtasıyla diplomatik ilişkiler olsa da modern anlamda uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak Westphalia (Vestfalya) Antlaşması kabul edilmiştir. Bu anlaşma sonrası egemenlik, hudutlar, başka devletlerin bağımsızlıklarına saygı gösterme, içişlerine karışmama, elçilik ve uluslararası hukuk alanında düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren daha da önem kazanan diplomasi ve dış ilişkiler incelenerek, Türkiye Cumhuriyeti'ne devrettiği uygulamalar aktarılacak istenmiştir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin uyguladıkları dış politikalar hakkında dönemsel çalışmalar ve iki dönem arasındaki benzerlik konularında çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar kapsam ve zaman açısından sınırlı olmuştur. Devamlılık konuları sadece bir uygulama üzerinden alınarak ya da kısıtlı konularda yapılmıştır. Bu konuda kapsayıcı ve geniş bir dönemi ele alan çalışma olmadığından bu tezle bütüncül bir bakış açısıyla Türk dış politikasında süreklilik uygulamaları ortaya konmak istenmiştir.

Osmanlı Devleti yüzyıllar içerisinde değişen diplomasi kavramının önemini özellikle duraklama dönemi güç kayıpları sonucu daha da fark etmiştir. Sürekli diplomasiye geçiş oldukça geç olsa da reform programları içerisinde diplomasi devletin için önemi fark edildiğinden yerini almıştır. Aslında Osmanlı Devleti diplomasiye çok uzak değildir, diplomatik ilişkiler daha uç beyliği döneminden itibaren vardır. Lakin uygulanan diplomasi güçlü ve geçici olmuş, modern ve sürekli diplomasiye geçişte geç kalınmıştır. Diplomasiye önemini artmasında devletin gücünün azalmasının büyük payı vardır. Hariciye kurumundaki eksikler ve personellerinin geliştirilmesi III. Selim zamanından başlayarak reformlar aracılığıyla giderilmek istenmiştir. Başlayan uygulamalar II. Mahmud döneminde de sürdürülmüş ve II. Abdülhamid'in yoğun şekilde uyguladığı diplomasi sonra ki dönemler için de yol gösterici olmuş fakat devletin yıkılışını engelleyememiştir. Osmanlı Devleti'nden sonra yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti personel başta olmak üzere birçok konuda Osmanlı hariciye kurumundan yararlanmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki süreklilik ideoloji, eylem ve güvenlik olmak üzere üç ana başlık üzerinden incelenmiştir. Dış politika uygulamalarında benimsenen ideoloji ve ilkeler zaman içerisinde süreklilik göstererek liderlerin kararları ve uygulamalarında kendini belli etmektedir. 1876'dan 1960 yılına kadar olan devlet liderlerinin kişilik özellikleri arasında benzerlikler ve büyük farklılıklar vardır. Birbirinden farklılıkları olan liderler dış politikadaki benimsedikleri ideoloji ve ilkeler konusunda ise yoğun bir benzerlik göstermişlerdir. Dış politikada Batı yanlı, barışçıl, eşitliğe önem veren, bağımsızlık ve mevcut statüko konusunda hassasiyet her dönem kendini göstermiştir. Liderler bu ilkeler konusunda taviz vermemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Sadece ilkeler değil milliyetçilik ve İslam ideolojileri, denge politikaları devletin geleceği için benimsemiş ve uygulamalarında yer

vermişlerdir. Her ilke ve ideoloji için bütün dönemlerdeki örneklerin gösterdiği üzere yoğun benzerlik vardır.

Eylem konusunda ise liderler diplomasiinin ve dış ilişkilerin devlet için öneminin farkında olduklarından bizzat yönetmeye özen göstermişlerdir. Her dönemde görülen liderlerin aktifliği, devletlere karşı uygulanan politikalar ve uluslararası hukuk kurallarına uyum gösterme hassasiyeti devam etmiştir. Süreklilikteki sebep Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin durumları yani devrolunan diğer unsurlardan kaynaklanmaktadır. Her iki devlet diğer devletler karşısında gücünün azlığı dolayısıyla ve savaşın zorluğu, devlete verdiği zarardan dolayı diplomasiye, uluslararası ilişkilere önem vermiş ve gücünü artırmak istemiştir. Savaşı sadece bağımsızlık ve saldırı sonucu zorunluluk olarak görmüşlerdir. Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele döneminden itibaren diplomasiye önem vermiş ve ilgilenmiştir. Anadolu'ya gelen elçilerle bizzat görüşmüş isteklerini dış kamuoyuna duyurmak için çalışmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda başarılı ve üstün konumda olduğunda dahi diplomatik müzakereler geri çevrilmemiş ve istekleri değişmemiştir. Eylem konusunda sadece bu konularla sınırlı kalınmamış devletlerden alınan yardımlar, basın ve yabancı sermaye uygulamaları da incelenerek süreklilik gösteren uygulamalar belirtilmeye çalışılmıştır.

Son bölümde güvenlik politikaları sonucu dış politikadaki uygulamalar yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti liderleri Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış kişiler olarak devletin içerisinde yaşanan olumsuzlukları görmüş ve bu durumlardan olabildiğince kaçınılmıştır. Her ne kadar yeni bir devlet kurulmuş olsa da halkının çoğunluğu ve bulunduğu konum devam etmektedir. Bulduğu konumun devamlılığı sonucu güvenlik politikalarında benzerlik olması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle boğazların güvenliği, korunması ve önemi iki dönemde de devam etmiştir. Konum da devamlılık olması komşu devletlerin de büyük kısmının aynı olmasıyla sonuçlanmıştır. Devletlerle olan ilişkiler farklı yönlerde ilerlese de zihinlerdeki düşünceler tamamen değişmemiştir. Yüzyıllar boyunca savaşan Türkler ve Ruslar, Kurtuluş Savaşı döneminde büyük bir yardımlaşma ve dostluk ilişkisi göstermiş olsalar da zihinlerdeki Rus korkusu yok olmamıştır. Bu durum sadece Türkiye açısından değil Rusların da Çarlık döneminde uyguladıkları politikalar ile Sovyet Rusya'nın politikaları, Türkiye'ye karşı istekleri, özellikle II. Dünya savaşı sonrası toprak ve üst talepleri bu benzerliğin devam ettiğinin göstergesidir.

Devletlere karşı beslenen duygular Rusya ile sınırlı olmamış, İngiltere'ye karşı da yoğun olarak şüphecilik duyguları devam etmiştir. Bu şüphenin ana sebebi Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de yaşayan azınlıklara karşı uygulanan İngiliz politikalarıdır. Şüphecilik ve endişenin sonucu Türkiye politikalarını dostluk içerisinde ve özellikle II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi devletlerle sorun yaşamama ve devletler arası denge şeklinde yürütmüştür. Uluslararası ilişkilerde önem verilen bir diğer konu Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Batı'nın ve Batılı kuruluşların dışında kalmaktan korkma ve bu kuruluşlara katılmak için elinden gelenin yapılmasıdır. Batılı kuruluşların dışında kalma durumu devletin, güvenlik ve diğer devletler tarafından saldırıya açık olma endişesini yaratmıştır. Liderler değişse bile dış politikaları ve gerçekleştirmek

istenilen hedefler aynı kalmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yoğun çabalar vermiş olduğu NATO ittifakına katılım konusunu Demokrat Parti iktidarı da ilk döneminden itibaren dış politika hedeflerine eklenmiş ve gerçekleştirmek için çalışmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti dış politikasında incelenen dönemde, birçok alanda olduğu gibi diplomasi ve dış politika alanında da süreklilik olduğu görülmüştür. Pek çok sebebi olan sürekliliğin geniş ve belirli konular üzerine odaklanarak incelenmesinden sonra ideoloji, eylem ve güvenlik konularında kendini gösterdiği kanısına varılmıştır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında Osmanlı Devleti'nin izlerini taşıdığını göstermiştir.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

- BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 251-693-23, 09.04.1932.
- BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0 Yer Bilgisi: 265-789-1, 18.03.1940.
- BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0 Yer Bilgisi: 13-74-2, 02.06.1932.
- BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 40- 236-11, 25.03.1957.
- BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 38-227-2, 16.12.1956.
- BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 37-226-6, 1955.
- BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 38-227-11, 04.05.1957.
- BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 35-215-1, 08.02.1955.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 87-61-20, 27.06.1939.
- BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 37-226-8, 1955.
- BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 2-28-19, 18.01.1921.
- BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 235-582-16, 28.10.1939.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 6-35-7, 07.11.1922.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 21-60-17, 22.09.1926.
- BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 194-327-2, 17.09.1923.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 23-18-13, 20.03.1927.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2 Yer Bilgisi: 39-64-5, 14.09.1933.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 47-57-1, 13.08.1934.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 14-48-14, 05.08.1925.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 20-58-8, 12.09.1926.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 13-14-19, 18.03.1925.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 9-15-12, 05.03.1924.
- BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 8-4-6, 22.01.1930.

BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 84-82-17, 14.09.1938.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 50-87-6, 20.12.1934.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 53-30-5, 24.04.1935.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 5-16-13, 10.05.1922.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 7-25-18, 22.07.1923.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 48-66-11, 01.10.1934.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 111-701-7, 10.11.1956.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 125-19-4, 08.03.1951.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 132-37-19, 13.05.1953
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 144-94-19, 23.11.1956.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 132-56-12, 13.07.1953.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 127-825-1, 09.02.1957.
BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 219-478-12, 22.06.1946.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 80-507-5, 1950.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 80-507-5, 1950.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 125-801-5, 04.01.1952.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 60-373-3, 06.03.1951.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 154-91-13, 28.04.1960.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 62-381-10, 03.11.1956.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 103-641-813, 1953.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi:20-115-8, 24.09.1956.
BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 92-579-11, 1957.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 149-38-3, 22.07.1958.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 142-35-4, 21.04.1956.
BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 67-65-10, 29.07.1936.
BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 226-524-20, 29.11.1933.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Bilgisi: 259.741.27.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Bilgisi: 261.759.19.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Bilgisi: 261.760.9.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Bilgisi: 261.760.10.

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 218-472-29, 26.01.1923.

BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 102-630-8, 05.08.1950.

BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 102-632-2, 10.04.1951.

BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 40-236-11, 25.03.1957.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 231-560-12, 21.07.1939.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 235-582-16, 28.10.1939.

BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 3-35-2, 02.11.1921.

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 224-510-13, 04.07.1938.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 101-653-19, 07.06.1924.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 235-594-12, 01.06.1924.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-594-14, 02.06.1924.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-594-15, 02.06.1924.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-594-38, 21.07.1924.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-594-38, 17.05.1925.

BCA Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 236-595-6, 22.07.1925.

BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 44-25-33, 29.04.1934.

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 232-562-11, 11.06.1942.

BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 127-823-2, 26.01.1956.

BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 111-700-3, 25.03.1947.

BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 68-432-1, 01.11.1957.

BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 111-701-7, 10.11.1956.

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 257-731-5, 25.05.1928.

BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 35-215-3, 24.02.1955.
 BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 1-4-10, 18.06.1920.
 BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 54-354-15, 16.11.1920.
 BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 4-45-14, 22.01.1922.
 BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 124-884-4, 08.11.1925.
 BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 225-515-25, 31.07.1939.
 BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer Bilgisi: 607-103-10, 26.06.1936.
 BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer Bilgisi: 607-103-25, 17.07.1947.
 BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 101-623-4.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İDH.1121-87615, 05.06.1306.
 BOA, DH. KMS, 49-28, 15.02.1337
 BOA, HR. SYS, 70-36, 21.04.1913.

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi(TBMM TD)

TBMM TD, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 10, 03.05.1920, s. 197-198.
 TBMM TD, C: 13, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 1, 01.11.1929, s. 3.
 TBMM TD, C: 2, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 1, 01.11.1946, s. 3.
 TBMM TD, C: 3, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 54, 02.04.1958, s. 146.
 TBMM TD, C: 9, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 107, 01.08.1951, s. 455.
 TBMM TD, C: 5, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 1, 01.11.1928, s. 3.
 TBMM TD, C: 20, Yasama Yılı: 4, Birleşim: 24, 06.03.1934, s. 14-15.
 TBMM TD, C: 13, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 41, 18.02.1952, s. 313.
 TBMM TD, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 1, 23.02.1945, s. 131.
 TBMM TD, C: 11, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 53, 21.07.1920, s. 324.
 TBMM TD, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 3, 14.08.1946, s. 29-30.

TBMM TD, C: 11, Yasama Yılı: 2, Birleşim: 53, 21.07.1920, s. 318.

TBMM TD, C: 7, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 128, 03.01.1920, s. 152.

TBMM TD, C: 7, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 128, 03.01.1920, s. 177.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)

TBMM GCZ, C: 3, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 112, 04.10.1922, s. 863-864.

TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 144, 04.02.1921, s. 372.

TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 2, 24.04.1920, s. 1.

TBMM GCZ, C: 4, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 6, 06.03.1923, s. 154.

TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 85, 17.10.1920, s. 181.

TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 85, 17.10.1920, s. 181.

TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 21, 29.05.1920, s. 29.

TBMM GCZ, C: 1, Yasama Yılı: 1, Birleşim: 2, 24.04.1920, s. 4.

Resmi Gazete

Resmi Gazete, No: 8038, 19 Şubat 1952.

Sürelî Yayınlar

Akşam Gazetesi

Akşam Gazetesi, 02 Kasım 1929.

Akşam Gazetesi, 04 Kasım 1944.

Akşam Gazetesi, 05 Kasım 1942.

Akşam Gazetesi, 15 Eylül 1950.

Akşam Gazetesi, 23 Mart 1937.

Akşam Gazetesi, 24 Mart 1937.

Akşam Gazetesi, 24 Nisan 1951.

Akşam Gazetesi, 26 Haziran 1950.

Akşam Gazetesi, 26 Temmuz 1950.

Akşam Gazetesi, 28 Haziran 1950.

Cumhuriyet Gazetesi

- Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Mayıs 1947.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1947.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Haziran 1947.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Nisan 1947.
Cumhuriyet Gazetesi, 02 Mart 1945.
Cumhuriyet Gazetesi, 06 Kasım 1945.
Cumhuriyet Gazetesi, 09 Temmuz 1937.
Cumhuriyet Gazetesi, 09 Temmuz 1937.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mart 1946.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mart 1946.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Şubat 1934.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Temmuz 1937.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mayıs 1947.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Nisan 1947.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1949.
Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mart 1929.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Haziran 1957.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1932.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ocak 1945.
Cumhuriyet Gazetesi, 7 Temmuz 1931.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 1947.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mart 1946.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1949.

Hâkimiyeti Milliye

Hâkimiyeti Milliye, 28 Eylül 1933.

Hürriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi, 3 Ağustos 1950.

Hürriyet Gazetesi, 25 Şubat 1951.

Karar Gazetesi

Karar Gazetesi, 10 Kasım 2019.

Milliyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1957.

Milliyet Gazetesi, 26 Temmuz 1950.

Sabah Gazetesi

Sabah Gazetesi, 18 Eylül 2016.

Son Posta Gazetesi

Son Posta Gazetesi, 17 Mart 1946.

Son Posta Gazetesi, 22 Mart 1945.

Son Posta Gazetesi, 5 Nisan 1946.

Son Posta Gazetesi, 9 Mart 1946.

Tan Gazetesi

Tan Gazetesi, 03 Kasım 1945.

Tan Gazetesi, 04 Kasım 1940.

Tan Gazetesi, 04 Kasım 1940.

Tan Gazetesi, 9 Aralık 1939.

Tanin Gazetesi

Tanin Gazetesi, 16 Mayıs 1945.

Tanin Gazetesi, 26 Şubat 1945.

Tanin Gazetesi, 4 Ağustos 1945.

Taraf Gazetesi

Taraf Gazetesi, 7 Nisan 2009.

Ulus Gazetesi

Ulus Gazetesi, 01 Kasım 1942.

Ulus Gazetesi, 12 Temmuz 1945.

Ulus Gazetesi, 26 Temmuz 1950.

Ulus Gazetesi, 5 Ocak 1945.

Ulus Gazetesi, 7 Nisan 1945.

Vakit Gazetesi

Vakit Gazetesi, 10 Temmuz 1937.

Vakit Gazetesi, 10 Temmuz 1931.

Vakit Gazetesi, 11 Temmuz 1937.

Vatan Gazetesi, 17 Haziran 1950.

Zafer Gazetesi

Zafer Gazetesi, 16 Mayıs 1949.

Zafer Gazetesi, 26 Temmuz 1950.

Zafer Gazetesi, 3 Temmuz 1950.

Zafer Gazetesi, 7 Ağustos 1950.

Kitaplar

AÇIKSES Erdal, “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

AHMAD Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

AHMAD Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1994.

AHMAD Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş), 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.

AHMAD Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev. Nuran Yavuz), 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

AHMAD Feroz, “İttihat ve Terakkinin Dış Politikası”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 2, İstanbul 1985.

AKŞİN Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi I*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997.

AKŞİN Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.

AKTAŞ Melih, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, Şema Yayınları, İstanbul 2006.

AKYOL Taha, *Ama Hangi Atatürk*, 4. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

ALKAN Necmettin, *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, 2. Baskı, Altınordu Yayınları, Ankara 2018.

ALKAN Necmettin-ŞİMŞEK Eyyub, *Savaşanların Gözüyle Türk Alman İttifakı(1914-1918)*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

ALP İlker, “Misakı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması’na Yansıması”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

ARAL Berdal, “Atatürk Döneminde Türkiye ve Uluslararası Hukuk”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

ARALOV S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1998.

ARAS Abdülhalim, *TBMM Milli Egemenlik Yurtta Sulh Cihanda Sulh Paneli (Marmara Üniversitesi)*, TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, İstanbul 1986.

ARCAYÜREK Cüneyt, *Şeytan Üçgeninde Türkiye*, Bilgi Yayınları, Ankara 1987.

ARI Bülent, “Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period”, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional*, Palgrave Macmillan, (Ed. A. Nuri Yurdusev), Basingstoke 2004.

ARI Tayyar, *Liderler, Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri ve Orta Doğu*, Marmara Kitap Merkezi, Bursa 2010.

ARI Tayyar, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Ortadoğu-Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları”, *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi I*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015.

ARMAĞAN Mustafa, *Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı*, Ufuk Kitap, İstanbul 2006.

- ARMAOĞLU Fahir, *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
- ARMAOĞLU Fahir, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 11. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 1999.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- ATAY Falih Rıfkı, *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.
- ATAY Falih Rıfkı, *Çankaya I*, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1999.
- ATAY Falih Rıfkı, *Çankaya IV*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1999.
- ATEŞ YURDUSEVER Nevin, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikaları Türk Dış Politikası”, *Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015.
- ATTAR Aygün, “Atatürk’ün Kafkasya”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, 7. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, *İkinci Adam Cilt I 1984-1938*, 14. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, *Menderes’in Dramı 1899-1960*, 7. Basım, Remzi Kitapevi, Ankara 2010.
- AYDIN Ayhan, *Musul Meselesi 1900-1926*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.
- AYDIN Mesut, “Yeni Türk Devleti ve Misakı Milli”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.
- AYDIN Mustafa, *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*, SAM Papers, Ankara 2004.
- BABACAN Hasan, “Enver Paşa”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.
- BAĞCI Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara 1990.
- BAL İdris, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Amerika Birleşik Devletleri’ne Yönelik Dış Politikası ve İlişkileri”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015.

BALCIOĞLU Mustafa, *Teşkilat-ı Mahsusa Yahut Umuru Şarkiye*, Dinamik Akademi Yayınları, İstanbul 2011.

BAYCAN Nusret, *İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

BAYUR Hikmet, “Kurtuluş Savaşı’nda Atatürk’ün Dış Siyaseti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

BERKES Niyazi, *Unutulan Yıllar*, (Haz. Ruşen Sezer), İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

BERKES Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz I*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997.

BERKTAY Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

BERRIDGE Geoff R. and JAMES Alan, *A Dictionary of Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York 2003.

BEY Ahmet Reşit, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, (Haz. Nur Özmel Akın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

BEYHAN Mehmet Ali, “Çöken Bir Tahtın Vârisi Olmak: Osmanlı Devleti’nin Sonu ve Sultan Vahdettin”, (Haz. Aynur Yavuz Akengin-Aytuğ Tokur), *Mondros Mütarekesi’nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı’nın Sonu Mütarekeler Ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019.

BIYIKLI Mustafa, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Dış Politika Konuşmaları*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011.

BİCİK Mehmet, *Sultan Vahdettin Hain mi? Kahraman mı?*, Tutku Yayınevi, Ankara.

BİLSEL M. Cemil, *Lozan I*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

BİLSEL M. Cemil, *Lozan II*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

BLEDA Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Destek Yayınları, İstanbul 2010.

BOLAY Süleyman Hayri, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Düşünce Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 14, Ankara 2002.

BORA Tamil, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BOZKURT Deniz, *Karşılaştırmalı Lozan ve Sevr Barış Anlaşmaları*, Umay Kültür Sanat Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

BÖLME Selin N., *İncirlik Üssü ABD'nin Üst Politikası ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

CEBESoy Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar Kuvay-ı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri*, Temel Yayınları, İstanbul 2001.

CEBESoy Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997.

CEBESoy Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk-I*, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1997.

CEBESoy Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e I*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002.

CEBESoy Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e II*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002.

ÇİACHİR Nicolae, "Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

COŞKUN Yasin, *Türkiye-ABD İlişkilerinde ABD Dışişleri Bakanlarının Türkiye Ziyaretleri (1953-1993)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

ÇAĞLAYANGİL İhsan Sabri, *Anılar*, 3. Baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1990.

ÇAKMAK Haydar, "Arap Ülkelerinde Ne Varsa Hepsi Türk Dünyasında da Var", *Mülakatlarla Türk Dış Politikası 4. Cilt*, (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin), Uşak Yayınları, Ankara 2011.

ÇAKMAK Haydar, *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2013.

ÇALIK Ramazan, *Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa (Osmanlı Araştırmaları XIX)*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1999.

ÇAVDAR Tefik, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ÇELİK Edip, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

ÇİFTÇİ Kemal, *Tarih Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2010.

ÇOLAK Mustafa, "İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Kafkasya Politikası (1913-1918)", *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi I*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015.

ÇOMAK Hasret, *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar ve Gelişmeler*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2010.

ÇUFALI Mustafa, “İstiklâl Harbi Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

ÇULCU Murat, *İttihat ve Terakki*, E Yayınları, İstanbul 2011.

DAĞISTAN Adil, “Millî Mücadele’de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1921)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

DAVUTOĞLU Ahmet, “Uluslararası Dönüşümler ve Osmanlı’dan Günümüze Türk Diplomasinin Süreklilik Unsurları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 17, Ankara 2002.

DEDE Kadir, “Çok Partili Demokrasi Söylemi”, *Özgür Üniversite Resmi İdeoloji Sözlüğü*, (Ed. Fikret Başkaya-Tolga Ersoy), Ankara 2007.

DEMİRAY Muhittin, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Güvenlik Politikaları ve Güvenlik Stratejilerinin Gelişimi”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbe, İstanbul 2015.

DEMİREL Muammer, “Erzurum’da Ermeni İsyancıları (1890-1895)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

DERİNGİL Selim, “II. Abdülhamid’in Dış Politikası”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 2, İstanbul.

DERİNGİL Selim, “II. Mahmud’un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi”, *Sultan II. Mahmud’un Reformları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.

DİKERDEM Mahmut, *Hariciye Çarkı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.

DRİNKWATER Derek, *Sir Harold Nicolson and International Relations*, Oxford University Press, New York 2005.

DURAN Hasan, “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Dış Politika Anlayışı ve İlkeleri”, *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbe, İstanbul 2015.

DURU Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı*, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

EKİNCİ Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

ELMACI Mehmet Emin, “I.Dünya Savaş’ı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 14, Ankara 2002.

ENGİN Vahdettin, “Osmanlı Devleti’nin Demiryolu Siyaseti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 14, Ankara 2002.

ENGİN Vahdettin, *II. Abdülhamid ve Dış politika*, 6. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

ERCÜMENT Yavuzalp, *Dış Politikada Oyunun Kuralları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.

ERDAŞ Sadık, “İki Savaş Arasında Türk Boğazları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

ERDEM Gökhan, “İmparatorluktan Cumhuriyete Dış politikada Süreklilikler”, *Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Diplomasisi*, (Ed. Ahmet Dönmez), Grafiker Yayınları, Ankara 2019.

ERHAN Çağrı, “Türkiye’nin İsrail İle İlişkileri (1948-2001)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 17, Ankara 2002.

ERİŞ Metin, “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Hareketleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 14, Ankara 2002.

ERKİN Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar I*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

FAHRİ Hasan, *Atatürk Bir Anti-Komünistti*, Su Yayınları, İstanbul 1978.

FİNDLEY Carter V., *Ahmet Mithat Efendi Avrupa’da*, (Çev. Ayşen Anadol), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

GENCER Mustafa, “Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

GEORGEON François, *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş), Homer Kitapevi, İstanbul 2006.

GEYİKDAĞI Necla, *Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayınları, İstanbul 2008.

GİLBERT Martin, *Churchill*, (Çev. Sertabiboğlu), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

GİRGİN Kemal, *Çağdaş Politika ve Diplomasi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.

GİRGİN Kemal, *Dünyanın Dört Bucağı Bir Diplomatin Anıları 1957/1997*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.

GİRGİN Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

GOLOĞLU Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Turhan Kitapevi, Ankara 1974.

GÖK Mehmet, *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.

GÖKAY Bülent, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Türkiye Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

GÖKTEPE Cihat, "Bağdat Paktı'ndan Cento'ya Geçiş", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

GÖZEN Ramazan, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 17, Ankara 2002.

GRAVES P. Philip, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, (Çev. Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

GÜNAY Bekir, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Batı Devletlerine Yönelik Dış Politikası (1923-1938)", *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015.

GÜNDÜZ Mustafa, *Osmanlı Mirası Cumhuriyetin İnşası Modernleşme*, Eğitim, Kültür ve Aydınlar, Lotus Yayınları, Ankara 2010.

GÜRÜN Kamuran, *Bükreş-Paris-Atina Büyükelçilik Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

HALE William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

HASANLI Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri 1939-1953*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011.

HATİPOĞLU Süleyman, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

HEPER Metin, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

İNAÇ Hüsamettin-ÖZLER Hayrettin, "Türk Dış Politikasında Kimlik, Kimlik Değişimi ve Sorunlar (Osmanlıdan Cumhuriyete)", *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015.

İNAN Yusuf Ziya, *Jöntürklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine*, Bayramaşık Yayınevi, İstanbul 1978.

İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar (Birinci Dünya Harbi)*, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1999.

İPEK Nedim, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

İSKİT Temel, *Diplomasi Tarihi Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

KARABEKİR Kazım, *Hayatım*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

KARABEKİR Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

KARAGEDİKLİ Gürer, *90 Soruda Lozan Barış Antlaşması*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1967.

KARAÖREN Sami, *Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatı*, Destek Yayınevi, İstanbul 2010.

KARPAT Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KARPAT Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

KARPAT Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

KAYA Erol, “Misâk-ı Milli'nin Sınırları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

KAYA Furkan, *Türk Dış Politikasının ve Kıbrıs'ın Zorlu Dönemi*, Yeditepe Üniversitesi, Yayınevi, İstanbul 2018.

KAYNAR Mete Kaan, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

KAYRA Cahit, *Sevr Dosyası*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011.

KELEŞ Zülal, “Musul Meselesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

KELEŞYILMAZ Vahdet, “I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

KENT Marian, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Çev. Ahmet Fethi) Numune Matbaacılık, İstanbul 1999.

KINROSS Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev.: Necdet Sander), 12. Basım, Altın Kitaplar, İstanbul.

KIRMIZI Abdülhamit, "II. Abdülhamid'in Hristiyan Memurları", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, (Ed. F. Gün, H.İ. Erbay), TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017.

KIRMIZI Abdülhamit, "Sultan II. Abdülhamid İmparatorluğun Son Nefesi", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, (Ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2011.

KIRMIZI Abdülhamit, "Sultan II. Abdülhamid'in Kişiliğinde Süreklilik ve Kopuş", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, (Ed. Coşkun Yılmaz), Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

KİSSİNGER Henry, *Diplomacy*, Simon & Schuster Rockefeller Center, New York 1994.

KOCABAŞ Süleyman, *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı Hayaller Komplolar Kayıplar 1890-1918*, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.

KODAMAN Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

KOLOĞLU Orhan, *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

KOLOĞLU Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 11-21.

KÖSE İsmail, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Döneminde (1918-1939) Türk-Amerikan İlişkileri", *Türk-Amerikan İlişkileri İki Yüz Yıllık Bir Serüven ve Ötesi*, (Ed. Sertif Demir-Ayşe Eminoğlu), Barış Kitap, Ankara 2019.

KRÜGER K., *Kemalist Türkiye ve Orta Doğu*, (Çev. Nihal Önel), Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1981.

KUNERALP Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1999.

KUNERALP Sinan, *The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Times Books, London 1982.

KUNERALP Zeki, *Sadece Diplomat*, 2. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul 1981.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "Sultan II. Abdülhamid'in İkbalî Behice Kadın Efendi'nin İngiltere Sefaretinden Yardım İsteği", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*,

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994.

LACLAU Ernesto, *İdeoloji ve Politika*, (Çev. Hüseyin Sarıca), Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998.

LEWİS Bernard, *Orta Doğu İki Bin Yıllık Orta Doğu Tarihi*, (Çev. Selen Y. Kolay), 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003.

LÜTEM Ömer Engin, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Ermenilere ve Ermeni Sorununa Yönelik Dış Politikası”, *Türk Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015.

MANGO Andrew, *Atatürk*, (Çev. Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul 2000.

MARDİN Şerif, “Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

MARTIN Lenore G. - KERİDİS Dımitris (Ed.), *The Future Of Turkish Foreign Policy*, The Mit Pres, London 2002.

MCCARTHY Justin, “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

MCGHEE George, *Abd-Türkiye-Nato-Ortadoğu*, (Çev. Belkıs Çorakçı), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992.

MİLLMAN Brock, “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 3, (2017).

MÜTERCİMLER Erol - ÖKE Mim Kemal, *Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, 2. Baskı, Alfa Kitap, İstanbul 2004.

NİCOLSON Harold, *Diplomacy*, Printed in Great Britain, 1988.

ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası; Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1*, 22. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

ORTAYLI İlber, *Gelenekten Geleceğe*, 23. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Kitap, 49. Baskı, İstanbul 2018.

ORTAYLI İlber, “Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

ÖKE Mim Kemal, *Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore 1950-1953*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

ÖKSÜZ Hikmet, “Atatürk Döneminde Balkan Politikası(1923-1938)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

ÖRNEK Cangül, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

ÖYMEN Altan, *Öfkeli Yıllar*, 12. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2018.

ÖYMEN Onur, *Silahsız Savaş*, 4. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003.

ÖZAKMAN Turgut, *1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

ÖZBAY Fatih, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Rusya Politikası ve Türkiye-Rusya İlişkileri(1919-2010)”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi I*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbu, İstanbul 2015.

ÖZDEMİR Hikmet, *Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla Atatürk'ün Liderliği*, 2. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

ÖZDEN Neşe, “Ankara İtilafnâmesi Sonrasında İngiliz Değerlendirmesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

ÖZKAYA Yücel, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

ÖZYÜKSEL Murat, “Hicaz Demiryolu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 14, Ankara 2002.

PAKER Esat Cemal, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, 2. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000.

PAŞA Cemal, *Hatıralar*, (Haz. Alpay Kabacalı), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

PAŞA Salih Münir, *Diplomasi: Ma'lumat-ı Esasiyye Bir Son Dönem Osmanlı Elçisinin Kaleminden Diplomasi*, (Haz. Ahmet Dönmez-Refika Kart), Palet Yayınları, Konya 2018.

PAŞA Tahsin, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1931.

PAŞA Talat, *Talat Paşanın Hatıraları*, (Haz. Enver Bolayır), Güven Basımevi, İstanbul 1946.

PAŞA Woods, “Osmanlı Bahriyesinde Hizmet Vermiş Bir İngiliz Subayının, Woods Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid Hakkındaki Görüşleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994.

PETERS B. Guy, “Politicians and Bureaucrats in the Politics of Policy Making”, *Bureaucracy and Public Choice*, (Ed. Jean Erik Lane), Sage Publication, London 1987.

PULUR Hasan, *Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

RIZA Ahmet, *Anılar*, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2001.

SANDERS Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl II*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1999.

SARINAY Yusuf, “Menderes Dönemi Dış Politikası”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

SAVAŞ Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.

SERTKAYA İbrahim, *Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2008.

SEYDİ Süleyman, “İngiliz Özel Harekât Birimi'nin (Soe) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'deki Faaliyetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

SEYDİ Süleyman, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938–1950)”, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1*, (Ed. Mustafa Bıyıklı), 2. Baskı, Gökkuşbuğ, İstanbul 2015.

SEZER Ayten, “Atatürk ve Türkiye'deki Misyoner Okulları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 17, Ankara 2002.

SHERRİL General, *Üç Adam Kemal Atatürk Roosevelt Mussolini*, (Çev. Cemal Bükerman), İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938.

SHERRİLL Charles N., *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Mustafa Kemal I*, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1999.

SONYEL Salahi R., “Türkiye'nin Özgürlük ve Bağımsızlık Mücadelesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 15, Ankara 2002.

SONYEL Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

SOY H. Bayram, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

SOYSAL İsmail, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1997.

SÖNMEZOĞLU Faruk, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 6. Baskı, Der Kitapevi, İstanbul 2015.

ŞAKİR Ziya, *1897 Türk - Yunan Harbi ve Sultan Hamid'in Gizli Siyaseti*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011.

ŞAMSUTDİNOV A. M., *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, (Çev. Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

ŞİMŞİR Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

ŞİMŞİR Bilal, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

TAYYAR Arı, *Uluslararası İlişkiler*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul, 1997.

TEKELİ İlhan - İLKİN Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

TEKEŞ İbrahim, *Menderes'in Stratejisi*, Libra kitap, İstanbul 2019.

TEPEKAYA Muzaffer, "Osmanlı-Alman ilişkileri (1870-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

TESCHKE Benno, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Verso Books, London 2003.

TOKER Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi Yayınları, Ankara 1991.

TOKER Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP Altın Yılları 1950-1954*, 2. Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 1991.

TOLON Hurşit, *Sevr'e Giden Yol*, 2. Baskı Günay Basın Yayın, Ankara 2005.

TOPUZLU Cemil, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.

TUNAYA Tarık Zafer, *Batılılaşma Hareketleri I*, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1999.

TUNAYA Tarık Zafer, “Türkiye Cumhuriyeti Rejiminde Batılılaşma Olayları ve Fikirleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 17, Ankara 2002.

TUNCER Hüner, *Atatürk'ün Dış Politikası*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

TUNCER Hüner, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara 2005.

TUNCER Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

TURAN İlhan (Haz.), *İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

TURAN Namık Sinan, “II. Abdülhamid Döneminde Diplomaside Sembolik Dil İnşasında Nişanın Yeri”, *Halil İnancık Armağanı III*, (Ed. Ahmet Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2017.

TURAN Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasisi Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

TURAN Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1995.

TÜRKMEN Zekeriya, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011.

UCUZSATAR Necati Ulunay, *Atatürk'ün Jeopolitiği Misak-ı Milli ve Küresel Emperyalizm*, Bilge Karınca, İstanbul 2018.

USLU Nasuh, *Çatlak İttifak 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.

UŞAKLIGİL Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, 2. Baskı, Özgür Yayınları, İstanbul 2012.

ÜLMAN Halük, *TBMM Milli Egemenlik Yurtta Sulh Cihanda Sulh Paneli (Marmara Üniversitesi)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, İstanbul 1986.

ÜNAL Hasan, “İttihat-Terakki ve Dış Politika (1906-1909)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 13, Ankara 2002.

ÜREKLİ Fatma, “Atatürk'ün Yakın Bölgesel Ülkelerle Olan Dış Siyasetinin Özellikleri”, *Atatürk Haftası Armağanı*, (Ed. Melek Alka), Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2003.

ÜRER Levent, *Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, (Haz. Murat Metinsoy- Mustafa Eroğlu), 2. Baskı, Donkişot Yayınları, İstanbul 2003.

VOLKAN Vamık-ITZKOVVITZ Norman, *Türkler ve Yunanlar Çatışan Komşular*, (Çev. Banu Büyükkal), Bağlam Yayınları, İstanbul 2002.

WATSON Adam, *Diplomacy*, Routledge Publisher, England 1982.

WEİSBAND Edward, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası I*, (Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 2000.

WEİSBAND Edward, *İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası III*, (Çev. M. Ali Kayabal), Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 2000.

YAĞCIOĞLU Eşref, *İttihat ve Terakki'nin Son Yılları 1916 Kongresi Zabıtları*, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.

YALMAN Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (Haz. Erol Şadi Erdinç), 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1997.

YASAMEE Feroze A. K, *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, (Çev. Yusuf Selman İnanç), 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

YAVUZ Ünsal, "Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi", (Haz. Mukaddes Arslan), *Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

YAVUZALP Ercüment, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

YERASİMOS Stefanos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1928*, 2. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.

YILMAZ Mustafa, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara 2002.

YUCA İrşad Sami - Kara Hidayet (Ed.), *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2019.

YURDUSEV Ahmet Nuri, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, (Ed. Osman Bahadır Dinçer-Habibe Özdal-Hacali Necefoğlu), Usak Yayınları, Ankara 2010.

YURDUSEV Ahmet Nuri, *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional*, Palgrave Macmillan, London 2003.

ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 33. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Makaleler

ACUN Fatma, “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Değişme ve Süreklilik”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, (Mayıs 2007), s. 155-167.

ACUN Fatma, “Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Değişme ve Süreklilik”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, (2007), s. 39-64.

AHMAD Feroz, “Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 2, No. 4 (July 1966), s. 302-329.

AKIN Nurgül, “Celal Bayar’ın Başkanlığı Döneminde Türk Dış Politikası”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 2, S. 1, (2016), s. 129-153.

AYDIN Cemil, “Emperyalizm Karşıtı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında 19. Yüzyıl Dünya Düzeni”, *Divân Disiplinler Arası Çalışma Dergisi*, C. 12, S. 22, (2007), s. 39-85.

AYDIN Cemil, “Sultan Abdülhamid’in Pan-İslamizmi Anti-Emperyalist miydi?”, *Toplumsal Tarih*, (Ocak 2019), s. 32-40.

BABABOĞLU Resul, “Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı’nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXV, S. 99, (Bahar 2019), s. 95-140.

BARIŞ Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 11, (2010), s. 252-273.

BAŞARIR Mehtap-BOY Arzu, “İkinci Dünya Savaşı Esnasında İsmet İnönü’nün Meclis Konuşmalarının Basındaki Yankıları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 5, S. 2, (Ağustos 2019), s. 305-333.

BAYUR Hikmet, “Kuvay-i Milliye Devrinde Atatürk’ün Dış Siyasa ile ilgili Bazı Görüş ve Davranışları”, *Bellekten*, C. XX, S. 80, (Ekim 1956), s. 659-670.

BOLAT Mahmut, “1876-1914 Arası Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1, (2014), s. 16-28.

BÖLME Selin M., “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD Türkiye Üçgeninde Askeri Üstler: Süreklilik ve Değişim”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34 (Yaz 2012), s. 51-71.

COŞKUN Yasin, “Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Olan Dönemde Genel Hatlarıyla ABD'nin Türkiye Politikası ve Türk-Amerikan İlişkileri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 93, (2017), s. 514-524.

CRİSS Nur Bilge, “Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34 (Yaz 2012), s. 1-7.

ÇELEBİ Mevlüt, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya ilişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXXI, S.91, (Bahar 2015), s. 93-130.

ÇETİNSAYA Gökhan, “Din, Reform ve Statüko: II. Abdülhamid Dönemine Bir Bakış (1976-1909)”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 47, S. 47, (2016), s. 125-147.

DABAN Cihan, “Uluslararası İlişkilerde Siyasal Aktörler, Bürokrasi ve Jeopolitik Bağlamında Diplomasi: Türkiye Cumhuriyeti Örneği”, *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşümü Dergisi*, C. 2, S.2, (2017), s. 22-50.

DANIŞ Mehmet Fahri, “Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Ortadoğu Algısı: 1957-1958 Krizleri”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, (2018), s. 93-126.

DERİNGİL Selim, “Dış Politikada Süreklilik Sorunsalı: II. Abdülhamid ve İsmet İnönü”, *Toplum ve Bilim*, S. 28, (Kış 1985), s. 93-107.

DOST Pınar, “Amerika’nın Türkiye Politikası Üzerine Yeni Bir Okuma”, *Tarih ve Toplum*, (Güz 2011), s. 177-198.

DUMLUPINAR Devrim, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi”, *Toplum ve Bilim*, S. 96, (2003), s. 241-272.

EMİROĞLU Atiye-KOÇYİĞİT Nezahat-KESİCİ Senem, “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, *Tarihin Peşinde*, S. 72, (2012), s. 73-92.

ERHAN Çağrı-Embel Ersin, “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, *Bilig*, S. 72, (Kış 2015), s. 145-170.

FİNDLEY Carter V., “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 4 (Oktober 1972), s. 311-332.

GÖNLÜBOL Mehmet, “Kamuoyu ve Dış Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 4, (1968), s. 87-110.

GÜLER Yavuz, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C. 5, S. 2, (2004), s. 209-224.

İŞİK Zekerriya, “19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 2, (Aralık 2011), s. 45-61.

KAARBO Juliet, “Prime Minister Leadership Styles in Foreign Policy Decision-Making: A Framework for Research”, *Political Psychology*, Vol. 18, No. 3, (1997), s. 553-581.

KARA Bülent, “Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5, (Kış 2009), s. 143-170.

KILIÇ Ramazan, “İdeoloji ve Dış Politika: Türkiye’de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011-2015) Dış Politikaların Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 13, S. 52, (2016), s. 67-88.

KİŞİ Şule Sevinç, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, (Bahar 2005), s. 93-114.

KLAVİNS Didzis, “Understanding the Essence of Modern Diplomacy”, *The ICD Annual Academic Conference on Cultural Diplomacy*, (2011), s. 1-7.

KODAMAN Timuçin-AKÇAY Ekrem Yaşar, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, (Aralık 2010), s. 75-92.

KORKMAZCAN Selcan, “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışının TBMM’nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi”, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, Kasım 2017, s. 99-124.

KUYUMCUOĞLU Ozan, “Geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e Siyasal Seçkinlerin Suriye’ye Bakışı: Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfkı Atay Örnekleri”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 16, S. 64, (2019), s. 107-126.

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “Dış Politika’ Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 01, (1980), s. 309-335.

LOTZ BAŞARAN Neslişah Leman, “Between National Sovereignty And Foreign Capital: The Fate Of The French Companies Concessions In Turkey After The War Of Liberation”, *Middle Eastern Studies*, (2019), s. 1-18.

MALKOÇ Eminalp, “Yenilgiden Doğan Zafer 100. Yılına Giderken Lozan Barış Antlaşması Hakkında Değerlendirmeler”, *Toplumsal Tarih*, (Temmuz 2019), s. 36-41.

MİLLMAN Brock, “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42”, *Middle Eastern Studies*, C. 31, S. 3, (2017), s. 483-508.

OKUR Mehmet, “İngiliz Belgelerine Göre Sultan Vahdettin-İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck Görüşmesi”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 3, (2003), s. 139-149.

OKUTAN Cevat-EREKER Fulya, “Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde “Rejim” Unsuru”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 8, (Güz 2005), s. 189-204.

OLSON Robert W.-İNCE Nurhan, “Turkish Foreign Policy From 1923 - 1960: Kemalism And Its Legacy, A Reviewand A Critique”, *Oriente Moderno*, S. 57, (1977), s. 227-241.

ORAN Baskın, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 1, (1998), s. 353-370.

ÖZÇELİK Mücahit, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 29, (2010), s. s. 253-269.

ÖZÇELİK Özer-Tuncer Güner, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2007), s. 253-266.

ÖZTÜRK Yasin, “Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, (2017), s. 37-53.

PINAR Latif-DEMİRAĞ Hülya, “Türkiye’de Protokol Eğitiminin Yetersizliği”, *Akademik İnceleme Dergisi*, C. 13, S. 2, (2018), s. 43-62.

POLİTİS Nicolas, “Devletlerarası Hukukun Geçirmekte Olduğu Tekâmül”, (Çev. İlhan Lütem), *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, s. 565-580.

PREUB Ulrich K., “Devletlerin Eşitliği ve Anayasal Bir Küresel Düzendeki Anlamı”, (Çev. Aydın Atılğan), *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, (2011), s. 131-150.

SAKAL Mustafa, “Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Roller”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1, (1998), s. 1-22.

SANDER Oral, “Türkiye’nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 37, S. 3, (1982), s. 105-124.

SEMERCİOĞLU Harun, “Atatürk Dönemi İzlenen Güvenlik Politikası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, (2015).

SEYDİ Süleyman, “Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957-1960)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, (2011/2), s. 1-16.

SEYFETTİN Mehmet Erol- OZAN Emre, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 4, S. 8, (Yaz 2011), s. 13-38.

SOY H. Bayram, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan NATO Üyeliğine: Boğazlar Sorunu ve Türkiye’nin Batı İle “İttifakı”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 45, (2015), s. 181-209.

ŞÜMER Gültekin, “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 6, S. 23, (2010), s. 73-98.

ŞAHİN Mehmet Cem, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’inde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 12, (2012), s. 31-54.

ŞAVKILI Cengiz-Aydın Tülay, “Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIX, S. 87, (Kasım 2013), s. 67-90.

ŞENER Bülent, “Sevr Fobisi/Sendromu: Türkiye’nin Güvenlik Endişesini Anlamak Üzerine Düşünceler”, *Electronic Turkish Studies*, C. 9, S. 5, (İlkbahar 2014), s. 1835-1847.

ŞENER Sefer-KILIÇ Cüneyt, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, (2008), s. 22-49.

TEKELİ İlhan, “İttihat ve Terakki Döneminde Dış Dünya ve Uygulanan Dış Politika”, *Toplum ve Bilim*, S. 28, (Kış 1985), s. 79-106.

TETİK Fatih, “Meşrutiyet Padişahı Olarak Sultan V. Mehmet Reşat’ın Mizacı ve Yönetim Tarzı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2017, s. 97-122.

TEZEL Yahya Sezai, “Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 4, (1970), s. 287-318.

TRASK Roger R., “The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era”, *The Business History Review*, Vol. 38, No. 1 (Spring, 1964), s. 58-77.

TURAN Ömer, “Emperyalizm Karşıtlığı ve Kemalizm: Tek-Parti Döneminde “Europacentrisme’in Tasfiyesi” ve “İktibascı İnkılâb” Tartışmaları”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 11, S. 43, (Güz 2014), s. 81-104.

TÜRKER Hasan, “ABD’nin Talebi Üzerine Mehmet Vecih’in Filipinler’e Şeyh-ül İslam Vekili Olarak Görevlendirilmesi (1913)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXIII, S. 2, (2018), s. 521-543.

UTKU Emrah-ÇAHA Gökçe Ömer, “Politik Kimlik ve Dış Politika Kemalist ve Liberal-Muhafazakâr Kimliklerin Türk Dış Politikasındaki Öteki Algısı ve Uluslararası Yapıyla Uyumu”, *İnsan & Toplum*, C. 9, S. 2, (Haziran 2019), s. 58-90.

ÜLMAN Haluk, “Nato ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1967, C. 22, S. 4, (1967), s. 143-167.

ÜLMAN Haluk, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 3, (1968), s. 241-273.

VERSAN Rauf, “Tarih Boyunca ve Günümüzde Diplomasi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 10, (1995), s. 89-96.

YILDIZ Abdunnur, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Borçlanmasında Yabancı Sermayenin Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 37, (Ekim 2007), s. 113-125.

YILMAZ Salih-YAKŞI Abdullah, “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, *TYB Akademi*, S.17, (Mayıs 2016), s. 9-57.

Sempozyum Bildirileri

ALPTEKİN Gökhan, “Yeni Sistem Oluşturma: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde Talat Paşa Örneği ve Mustafa Kemal Atatürk, Yönetim Geleneğinin Toplumsal Kaynakları,” *Uluslararası İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu*, 20-21 Kasım 2014, s. 1-23.

KURAN Ercüment, “II. Abdülhamid’in Büyük Devletlere Karşı Uyguladığı Siyasetin Esasları”, *II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 1992, s. 141-148.

MEŞE Ertuğrul, “Soğuk Savaş Döneminde Türk Sağında Rus Algısı: Nefretin Kadim Nesnesi”, *VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu “Türk Rus İlişkileri”*, 19-20 Ekim 2017, s. 131-141.

SERT Hüseyin, “Diplomasi Cephesinin Neferleri’: TBMM Hükümetleri Döneminde Hariciye Vekâleti”, *100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu*, 2019, s. 1-20.

Tezler

MUTLU Sevda, Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü’nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sivas 2007, s. 15.

İnternet Yayınları

https://www.academia.edu/34511410/%C4%B0K%C4%B0_SAVA%C5%9E_ARASI_D%C3%96NEMDE_T%C3%9CRK_DI%C5%9E_POL%C4%B0T%C4%B0KASI_Sa_met_CANT%C4%B0MUR

<https://www.britannica.com/search?query=diplomacy>

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5866006de93e01.70114574

<https://www.en.oxforddictionaries.com/definition/diplomacy>

<https://www.britannica.com/search?query=diplomacy>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5866006de93e01.70114574

http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Protokol%20Ve%20G%C3%B6rg%C3%BC%20Kurallar%C4%B1.pdf

http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Protokol%20Ve%20G%C3%B6rg%C3%BC%20Kurallar%C4%B1.pdf

